

De kerkgeschiedenis van Bohemen en Moravië en het leven van Johan Amos Comenius

De periode met name vanaf Johannes Hus tot de stichting van Herrnhut in 1722.

Door Klaas-Jan Boer

**Stichting de Gihonbron
Middelburg
2024**

Inhoudsopgave.

(Het document is gedeeld in 7 delen).

Inleiding	3.
1. Periode voor Johannes Hus	7.
1.1. Het eerste christendom in Bohemen.	7.
1.2. De opvolgers van hertog Bořivoj.	11.
1.3. Het bisdom in Praag en de eerste bisschoppen.	14.
1.4. De ontwikkeling van het christendom in de 11 ^e -13 ^e eeuw.	15.
1.5. De eerste critici en hervormers in Bohemen.	16.
1.6. Týnkerk.	19.
2. Johannes Hus.	21.
2.1. Geboorte, jeugd en opleiding.	21.
2.2. Hus preekt.	24.
2.3. Hus vervolgt.	25.
2.4. Hus veroordeeld en verbrand.	29.
3. De Hussieten.	34.
3.1. Jacobus von Mies.	34.
3.2. De Eerste Praagse Defenestratie en haar gevolgen.	35.
3.3. Verschillende stromingen binnen de Hussieten.	36.
3.4. De vervolging.	37.
3.5. Vier artikelen van Praag.	39.
3.6. De Hussietenoorlogen.	41.
3.7. Žižka sterft en wordt opgevolgd door Prokop de Grote.	44.
3.8. Het einde van de strijd in zicht.	46.
4. De Moravische Broederschap.	48.
4.1 De voorlopers.	48.
4.2. Petr Chelčický.	48.
4.3. Jan Rokycana.	49.
4.4. De oprichting van de Broedergemeente in Kunvald.	50.
4.5. De koning werkt de Broederkerk tegen.	51.
4.6. De synode in Lhotka.	53.
4.7. Lukas van Praag.	56.
4.8. Jan Augusta.	59.
4.9. De invloed van Luther in Bohemen en Moravië.	60.
4.10. Een eigen belijdenis.	62.
4.11. De vlucht naar Polen.	64.
4.12. De tweede helft van de 16e eeuw.	66.
4.13. De Boheemse Belijdenis.	68.
4.14. Een eigen Bijbel.	70.
5. De Dertigjarige oorlog en de vervolging.	76.
5.1. Het verval.	76.
5.2 De Majesteitsbrief.	77.
5.3. De Praagse Calvinistische vluchtelingen gemeente.	80
5.4. De omwenteling.	81.
5.5. De slag op de Witte Berg.	83.

5.6. Ouderling Teellinck over de toestand in Europa.	85.
5.7. De executie van de 27 heren.	96.
5.8. De Dertigjarige oorlog.	100.
5.9. De Boheemse Broeders vervolgd.	102.
5.10. De Vrede van Praag.	113.
5.11. De strijd in Moravië.	114.
5.12. De oorlogen met de Turken.	116.
6. Johan Amos Comenius.	119.
6.1. Zijn geboorte en jeugd.	119.
6.2. Naar de universiteit.	121.
6.3. Vervolgd.	123.
6.4. In Leszno.	127.
6.5. Verschillende reizen.	130.
6.6. Opnieuw getrouwd.	134.
6.7. In Nederland.	135.
6.8. Wat leerde Comenius?	136.
6.9. Het labyrint der wereld en het paradijs des harten.	138.
6.10. Orbis sensualium pictus.	152.
6.11. Het testament van de stervende moeder.	154.
6.12. Unum necessarium.	156.
6.13. Diverse andere werken van Comenius.	164.
6.14. Comenius en het Duizendjarig Rijk.	164.
6.15. Hollandse oudvaders en Comenius en de Boheemse Broeders.	170.
6.16. Slot.	176.
7. Onderdak in Herrnhut.	178.
7.1. Inleiding.	178.
7.2. Václav Kleych en anderen.	178.
7.3. Christian David.	181.
7.4. David Nitschmann.	188.
7.5. Frederik Wilhelm en Rixdorf.	193.
7.6. Verder verloop van de kerk in Bohemen en Moravië.	195.
Naschrift	202.
Bronvermelding	205.

Inleiding.

Wie kent Johannes Hus niet, de hervormer van Bohemen die in 1415 in Konstanz vanwege zijn geloof werd verbrand?

Wie kent de grote stad Praag niet met haar wijken, kastelen en (grote) gebouwen en grote rivier de Moldau?

Maar minder bekend is misschien wel de vervolging die ontstond in Bohemen na het sterven van Hus en de daarmee in verband zijnde Hussietenoorlogen.

Zwaar en veel hebben de (ware) christenen in Moravië en Bohemen met name tussen 1415 en 1900 moeten lijden en ook na de Eerste en Tweede Wereldoorlog is het land nog een tijd lang onder vreemde overheersing geweest en was er geen volle vrijheid van godsdienst.

Vandaag de dag is Bohemen en Moravië één land, genaamd Tsjechië. Het oostelijk deel daarvan heette vroeger Moravië en het westelijk deel Bohemen. Na de Eerste Wereldoorlog kreeg het grondgebied (samen met Slowakije) de naam Tsjecho-Slowakije. Dit duurde tot na de val van het Communisme. Toen werd het gebied opgesplitst in Tsjechië en Slowakije en werd Bohemen in 1992 samen met Moravië deel van Tsjechië.

In het Bijbelboek Openbaring, wat één grote profetie is, wordt ook veel geschreven over vervolging en verdrukking. Het Bijbelboek is 'zwaar om te verstaan', maar de geleerde Kanttekenaren hebben getracht om in de kant verschillende mogelijke verklaringen van de teksten weer te geven. In deze kanttekeningen komt ook de naam Bohemen voor, wel vijf maal. Meestal in verband met Johannes Hus en de reformatie of in verband met de vervolging.

Als eerste keer komt het voor bij Openbaring 9:14. De tekst is: "Zeggende tot den zesden engel, die de bazuin had: Ontbind de vier engelen, die gebonden zijn bij de grote rivier, den Eufraat." Kanttekening 16 zegt dan o.a.: "Door deze vier engelen wordt van meest alle uitleggers verstaan de sekte der mohammedanen, die voornamelijk in vier volken bestaat, die al de anderen onder zich hebben gebracht, namelijk de Arabieren, Saracenen, Tartaren en Turken, waarvan de Arabieren en Saracenen wel van het jaar 620 af veel geweld tegen de christenen, en inzonderheid tegen het Romeinse rijk in oosten en westen hebben gebruikt, maar zijn daarna wederom van de christenen tot over den Eufraat gedreven, totdat omtrent het jaar 1300, als het antichristendom op zijn hoogst was, en de rechtzinnige christenen allermeeest waren verdrukt..... In welke krijgen [gevechten KJB] veel bloed vergoten is. En het schijnt dat door deze krijgen de koningen die hun macht het beest hadden gegeven, zoveel werk hebben gekregen, dat de rechtzinnige leraars in verscheidene landen intussen nieuwe kerken hebben opgericht, zonder dat zij door de vervolgingen van den antichrist hebben kunnen uitgeroeid worden, gelijk in Frankrijk, Engeland, Bohemen, Zwitserland, en andere gewesten, door Waldus, Wyclif, Johannes Hus, Hieronymus van Praag en meer anderen is geschied".

De tweede plaats waar Bohemen wordt genoemd is, kantt. 9 bij Openb. 11:3: "En Ik zal Mijn twee getuigen macht geven, en zij zullen profeteren duizend tweehonderd zestig dagen, met zakken bekleed."

Waarbij de kanttekening dan verklaard dat deze 2 getuigen niet gestorvenen zijn uit de tijd van de Bijbel die weder op zullen staan, maar, dat dit als profetie geschreven staat, en dat we door deze twee getuigen "bekwamelijk verstaan van enige treffelijke leraars, die God binnen dien tijd van het rijk van den antichrist hier en daar op verscheidene tijden in Zijn gemeente heeft verwekt, om deze heerschappij en afgoderij te ontdekken en te wederstaan; die daarom als met zakken bekleed gezegd worden, omdat zij in slechte klederen en in een treurig uiterlijk zich tegen de pracht en den hoogmoed van het antichristendom hebben gesteld. En die daarom ook twee genaamd worden, omdat er wel weinig zouden zijn, maar evenwel genoegzaam, om de waarheid den mensen te betuigen, alzo alle waarheid bestaat in twee of drie getuigen, Deut. 19:15, en omdat God gemeenlijk twee zodanige treffelijke getuigen tot wederoprichting der

vervallen leer pleegt te gebruiken”..... De kanttekening noemt dan als voorbeeld, Mozes en Aäron, Jozua en Zerubbabel en Elia en Elisa in de Bijbelse tijd, waarna verschillende latere personen genoemd worden als twee getuigen in de tijd van de Antichrist: “Zodanigen zijn geweest Waldus en Petrus Bruys in Frankrijk, Wyclif en Purvey in Engeland, Johannes Hus en Hieronymus van Praag in Bohemen en Duitsland, die ook daarover in het concilie van Konstanz gedood, en met blijdschap van al dien hoop uit verscheidene volken en tongen vergaderd, verbrand zijn; totdat het God daarna heeft liefd Luther en Melanchton in Duitsland, Zwingli en Oecolampadius in Zwitserland, Farel en Calvijn in Frankrijk, met meer anderen in hun plaatsen te verwekken, die met meerder kracht hun getuigenis volbracht hebben, en een groot deel van dat grote Babel hebben doen vallen; van welks gehelen val en vernietiging hierna zal worden geprofeteerd.”

De derde plaats waar Bohemen wordt genoemd is Openb. 12:15: “En de slang wierp uit haar mond achter de vrouw water als een rivier, opdat hij haar door de rivier zou doen wegvoeren.”, waarbij Kantt. 36, schrijft: “Hoewel enigen door deze wateren ook valse leringen verstaan, zo is nochtans bekend in Gods Woord, dat door wateren of rivieren de vervolgingen of verdrukkingen verstaan worden, gelijk te zien is Ps. 42:8; 124:5. Matth. 7:25. Dat hier ook van nieuwe vervolgingen en zwaarigheden, die de satan de kerk, nadat zij in de woestijn is gevlucht, zou aandoen, gesproken wordt, blijkt hier uit den tekst. Maar op wat vervolgingen hier gezien wordt, is verscheiden gevoelen. Enigen menen dat het de vervolgingen zijn die de antichrist tegen de Griekse kerken heeft verwekt, omdat zij den beeldendienst en de aanroeping der heiligen en het eren van hun relikwieën en zijn heerschappij niet wilden aannemen; welke door enige Griekse keizers lang zijn gestuit. Anderen, dat het de vervolgingen zijn die tegen de hussieten in Bohemen en andere plaatsen meer, verwekt zijn geweest, die de Heere door enen Ziska met wonderbaarlijke verlossingen, alsof zij uit de aarde opgekomen waren, langen tijd heeft gestuit; mitsgaders van de samenspanningen der keizers en koningen met den antichrist, ten tijde dat de kerk na Luthers tijden het hoofd begon op te steken, waarvan enige nog duren. Eindelijk verstaan anderen dit van het laatste geweld, dat de antichrist nog doen zal, met al zijn aanhangers, voor zijn val. Doch dit is tot troost der gemeente daarbij gevoegd, dat de Heere Zijn Kerk eindelijk nog wonderbaarlijk zal verlossen, gelijk Mozes en Aäron van het geweld en de samenspanning van Korach, Dathan en Abiram zijn verlost geweest, wanneer de aarde haar mond opende, en hun vijanden verslond, Num. 16:31, 32, welker gelijke wonderbaarlijke en onverwachte verlossingen wij in onze tijden, in alle delen der christenheid, ook meermalen gezien hebben.”

Over deze Ziska is in dit document meer geschreven. Hij leefde van ca. 1360-1424. Het is overigens opmerkelijk dat de Kanttekenaren zo positief zijn over Ziska, daar velen hem een wreed mens vonden.

De vierde plaats waar Bohemen wordt genoemd is Openb. 14:8: “En er is een andere engel gevolgd, zeggende: Zij is gevallen, zij is gevallen, Babylon, die grote stad, omdat zij uit den wijn des toorns harer hoererij alle volken heeft gedrenkt.”

Kantt. 21 bij het tekstwoord “andere engel”: “Namelijk die met nieuwen ernst het antichristendom zou aantasten, en de wereld daarvoor waarschuwen, nadat het nu den voortgang van de predicatie des voorgaanden engels grotendeels verdrukt had. Onder dezen engel menen sommigen dat opgestaan zijn Johannes Wyclif met de zijnen in Engeland, en Johannes Hus en Hieronymus van Praag in Duitsland en Bohemen, die omtrent het jaar 1380 en 1400 met schrijven en leren dit nieuwe Babel veel afbreuk gedaan hebben. En hoewel zij eindelijk door het Concilie van Konstanz, en het geweld van den keizer Sigismund, grotendeels zijn onderdrukt, zo zijn nochtans velen van hun discipelen en kerken altijd overgebleven, inzonderheid in de streken van Bohemen en Moravië, Polen, Hongarije en elders.”

De laatste tekstplaats is Openb. 17:12: “En de tien hoornen, die gij gezien hebt, zijn tien koningen, die het koninkrijk nog niet hebben ontvangen, maar als koningen macht ontvangen

op een ure met het beest.” Waarbij Kantt. 32 bij “tien koningen” schrijft: “Dat is, koninkrijken; gelijk bij Daniël, en hier, de koningen met hun opvolgers in dezelve rijken doorgaans worden verstaan. Sommige uitleggers nu nemen dit getal voor een precies getal van tien, die de eerste geweest zijn, die omtrent den tijd van de opkomst van den antichrist in het westen mede zijn opgekomen. Anderen, voor een onzeker getal dat daar of daaromtrent is; gelijk dit woord tien ook elders wordt gebruikt; zie een voorbeeld Gen. 31:7. Num. 14:22. Hieronder worden gesteld de koninkrijken van Hongarije, Napels, Spanje, Frankrijk, Engeland, Schotland, Polen, Zweden, Denemarken, Portugal, Bohemen, en enige andere, die hieronder zijn begrepen, als Navarra, Aragon, Leon, Sicilië, Sardinië, Noorwegen, enz.”

Dit zijn de vijf plaatsen waar Bohemen in de kanttekeningen genoemd worden.

Uit o.a. Bohemen en Engeland kwamen in de 2^e helft van de Middeleeuwen de eerste mannen die zich krachtig verzetten tegen de antichrist, het roomse rijk. Maar het is ook Bohemen geweest waar de vervolging zo ontzettend heeft gewoed, dat er van 1620 tot 1920 geen vrede voor de protestanten in dat land is geweest.

Al voor Johannes Hus waren er in Bohemen mannen die preekten tegen de heiligenverering, de relikwieën, de priestercultus enz. Toen het Groot Schisma ontstond waren er meer en meer mensen die zich tegen Rome keerden. De ruzie over wie nu de ware paus was en de macht van de geestelijken deed de roomse kerk geen goed.

In dit document wil ik eerst proberen een schets te geven van de kerkelijke situatie voor de tijd van Johannes Hus, de periode vanaf ca. 850 tot zijn geboorte rond 1370.

Daarna volgt een kóрте levensbeschrijving van Hus, omdat daar al veel over geschreven is, en ook op deze site al verschillende documenten staan¹. Hierna volgt een beschrijving van de volgelingen van Hus, de Hussieten, hun oorlogen en uiteindelijk het ontstaan van de Moravische Broedergemeenschap.

Een deel gaat over Johan Amos Comenius. Meneer Müller schrijft terecht over hem: “Comenius staat in de gehele wereld bekend als een der grootste opvoedkundigen. Maar wat de wereld niet weet, is het feit, dat de Broedergemeente hem als een harer grootste en beroemdste zonen mag nemen en dat zijn grootse pedagogische denkbeelden in de laatste plaats het doel beoogden, zijn zo innig geliefde, toen verwoeste Broederkerk langs de weg van christelijke opvoeding en karaktervorming der jeugd te doen herleven.”² Honderd jaar nadat Müller dit schreef, is dit nog volop actueel. Velen weten van Comenius zijn opvoedkunde en pedagogie ed. maar weinigen van zijn lijden dat hij deed vanwege de vervolging. De afbraak van de Broedergemeente die hij aan de lijve ondervond heeft hem tot het laatst van zijn leven een gebroken man gemaakt. Al heeft hij altijd wel hoop op herstel gehad. Dat herstel kwam min of meer pas 50 jaar nadat Comenius overleed. In 1722 konden de vervolgdgen een onderkomen krijgen bij Graaf van Zinzendorf bij Berthelsdorf. Hierover gaat het laatste deel van dit document.

¹ Zie o.a. <https://theologienet.nl/kerkhistorie/johannes-hus-en-hieronymus-van-praag-levensoverzichten/>
Maar ook boeken zoals: C.R. van den Berg, “Magister Hus - Korte levensschets van Johannes Hus”
Ingeborg Kriegsman, “Jan Hus”

C.B. van Jr. (uit het Engels vertaald) Woerden, “Een strijdbaar held”. (Johannes Hus) en meer andere.

² Th. Müller, “Een blik in de geschiedenis der evangelische broedergemeente”, blz. 46.

1. Periode voor Johannes Hus

1.1. Het eerste Christendom in Bohemen.

Rond het jaar 870³ kwam het eerste christendom in Bohemen. De zendeling en aartsbisschop Methodius uit Thessaloniki (ca. 815/820-885) trok samen met zijn broer Constantijn (kreeg later de naam Cyrillus) (ca. 827-869) naar Groot Moravië.

Omdat in hun geboortestad Thessaloniki zich mensen vestigden die de Slavische taal spraken, wordt over het algemeen aangenomen dat zij die taal van hen geleerd hebben. Toen de Moravische prins Rastislav (regeerde ca. 846?-ca. 870) een verzoek deed aan de Byzantijnse keizer Michaël III, stuurde de keizer in 862 (anderen schrijven een later tijd, rond 870), de twee broers met een expeditie naar het noorden. Het keizerrijk was in die dagen verdeeld in het Oostelijk en Westelijk deel. Het Oostelijk deel had zijn hoofdzetel in Constantinopel en het Westelijk deel in Rome.

In Bohemen is de eerste hertog waarvan met zekerheid is te zeggen dat hij hertog was en ook werkelijk geleefd heeft, Bořivoj I (ca. 850-ca. 889). Rond 873 trouwde deze hertog met Ludmilla van Bohemen. Het huwelijk werd gezegend met een aantal kinderen, waaronder 2 zonen die hem later opvolgden. Een enkel jaar daarvoor was Bořivoj I hertog van Bohemen geworden, een grondgebied wat in die tijd verdeeld was in allerlei staten en hertogdommen. In feite bestond Bohemen toen nog niet.

In die tijd was het gebied volledig heidens. Wel waren er in 845 veertien Tsjechische prinses gedoopt⁴. Maar verder is er niets meer te lezen wat er met hen gebeurde. Tot de tijd dat de zendingen uit Byzantium naar het noorden trokken om daar uit de Bijbel te vertellen is er verder niet bekend of er enige christenen in Bohemen waren. De doop van die prinsessen had zover we weten dus geen gevolgen, want tot de doop van hertog Bořivoj is er niet van een kerstening sprake.

In 872 vond de slag om de Moldau plaats, waarbij de Franken wonnen. Hierbij kreeg het hertogdom van Bořivoj een gevoelige knak. Het herstelde zich daarna gelukkig weer.

Nu weer terug naar het verzoek van de Moravische prins Rastislav aan de keizer.

Deze heerser wilde een bevrijding van de Franken. Zij wilden hun macht uitbreiden naar het oosten. Eerst had prins Rastislav een verzoek gedaan aan Paus Nicolaas I om een bisschop te sturen die het “hele christelijk geloof in een begrijpelijke taal aan de lokale Moravische bevolking zou uitleggen”⁵.

Dit verzoek leverde niets op, met als gevolg dat Rastislav zich tot het ‘oosten’ wende en een verzoek deed aan keizer Michaël III. Dit verzoek werd wel ingewilligd en de zendingen werden gestuurd.

In het voorjaar van 863 arriveerde een expeditie in Moravië. Dit had, bleek later, grote gevolgen voor het rijk en de mensen die er woonden.

De 2 zendingen met hun helpers werkten eerst in het gebied van het huidige Oekraïne. Later trokken ze naar het westen en preekten ze in het oosten van het huidige Tsjechië. Nog weer later trokken ze weer verder naar het westen en kwamen ze in het grondgebied van hertog

³ Het is heel lastig om juiste jaartallen te vinden als het gaat om de periode voor het jaar 1000. Allereerst waren de geschreven werken uit die tijd heel beperkt en spreken ze elkaar soms tegen. Ten tweede maakte men vaak fouten met jaartallen ten slotte is een deel ook vastgelegd door archeologische en andere bewijzen/ vondsten. Dit alles bij elkaar maakt het moeilijk om een juist beeld te geven van de jaartallen. Voorbeeld: Jacobus Leydekker schrijft in zijn geschiedschrijving dat de koning Bořivoj I op 25 juni 894 is gedoopt, terwijl anderen (o.a. Ingeborg Kriegsman schrijft dat hij in 874 is gedoopt. En hij vermoedelijk rond het jaar 890 is gestorven (https://cs.wikipedia.org/wiki/Bo%C5%99ivoj_I.)

⁴ Dit is te lezen in de Fulda Kronieken, “Annales Fuldenses” blz. 85.

⁵ https://cs.wikipedia.org/wiki/Svat%C3%BD_Metod%C4%9Bj

Bořivoj I. Deze hertog raakte onder de indruk van hun woorden en niet lang daarna werd hij samen met zijn vrouw gedoopt. De twee zendelingen preekten in de landstaal. Zending Cyrillus heeft ook veel betekend voor de Slavische taal. Hij ontwikkelde een nieuw alfabet, het Glagolitisch. Zending Methodius heeft delen van de Bijbel vertaald in de Glagolitische taal. De doop van de hertog betekende een belangrijk keerpunt in die tijd: Het christendom werd ingevoerd en het heidendom min of meer afbreuk gedaan.

Verschillende oude geschiedschrijvers, zoals Leydekker⁶, maar ook Ridderus⁷ plaatsen de doop in 894. In de hedendaagse geschiedschrijving⁸ wordt de doop geplaatst rond het jaar 874 of ook wel later. Maar wel voor het jaar 890, omdat over het algemeen wordt aangenomen dat de hertog toen stierf of al gestorven was.

Het verhaal van de doop van Bořivoj I wordt niet alleen vermeld in de legende van Kristián, maar ook in de kroniek van Kosm. Volgens de legende van Kristián had Bořivoj uitgenodigd moeten worden voor een feest aan het hof van de Groot-Moravische prins Svatopluk⁹. Hier vond het feest plaats, maar omdat Bořivoj nog een heiden was, moest hij op de grond zitten. Hieruit is o.a. op te merken dat de zendelingen eerst al bij de prins Svatopluk zijn geweest, hierover verderop meer. Echter is dit verhaal niet erg geloofwaardig, hoewel het verbod op heidenen om samen met christenen te eten een gangbare praktijk was in die dagen in midden Europa.

Aartsbisschop Methodius vroeg aan Bořivoj waarom hij, als zo'n voortreffelijke man zich niet schaamde om op de grond te zitten. Hierop volgde er een gesprek tussen Methodius en Bořivoj, en het resultaat was Bořivoj's beslissing om zich te laten dopen. De doop werd uitgevoerd door aartsbisschop Methodius zelf. Samen met Bořivoj werd ook zijn vrouw Ludmilla gedoopt¹⁰.

De zendelingen doopten niet alleen de hertog, maar trokken zo ongeveer door het gehele gebied wat vandaag de dag Tsjechië heet. Ze vertaalden o.a. liturgieën en ook wel delen van de Bijbel in de Oud-slavische taal en gaven onderwijs aan kinderen en volwassenen. Ook leiden zij mensen op tot priester en prediker en de eenvoudige boer tot de hoge adel werd bekend gemaakt met het Evangelie.

Constantijn en Methodius stelden ook het Burgerlijk Wetboek op (Zakon sudnym lyudem), dat voornamelijk handelde over mensen die het christendom niet aanvaardden door zware straffen in te voeren voor degenen die heidense offers of eden brachten. De eerste 2 artikelen van dit Wetboek luiden: "1. Gods waarheid moet voor elke wet vermeld worden. Dat is de reden waarom Sint-Constantijn dit in de eerste wet schreef en zei: Elk dorp waar heidense offers of eden worden gehouden, moet aan de tempel van God worden gegeven, met alle bezittingen die toebehoren aan de heren van dat dorp. Laat degenen die offers brengen en eden afleggen, met al hun bezittingen verkopen en laat de opbrengst aan de armen geven. 2. Bij elk geschil, rechtszaak en aanklacht moet worden opgemerkt dat prins en rechters geen aanklacht aanvaarden zonder veel getuigen. Om bijvoorbeeld tegen de partijen, de aanklagers en de informaten te zeggen: als je het niet kunt doen met de hulp van getuigen, zoals de wet van God

⁶ J. Leydekker, "Adam, Moses, en Kristus: ofte aarts-vaaderlyke Joodsche en Kristelyke OUDHEDEN", deel 2, blz. 87

⁷ F. Ridderus, "Bloet-spiegel der religie", deel 1, blz. 223-224. Hij schrijft daar: "Bozivojus, hertog van Bohemen, anno 894 werd de eerste christenvorst in dat rijk, ter oorzaak dat hij als een gast kwam bij de koning van Moravië. Hij werd met zijn vrouw gedoopt en vele anderen met hem. Doch thuis kerende, werd hij hierom van zijn heidens volk uit zijn rijk verdreven."

⁸ https://cs.wikipedia.org/wiki/Bo%C5%99ivoj_I. en I. Kriegsman, "Jan Hus, de waarheid zal overwinnen", blz. 15.

⁹ Svatopluk I de Grote was van 870 tot 894 heerser over het Groot-Moravische Rijk. Hij volgde Rastislav op.

¹⁰ Wie zich hier verder in wil verdiepen en de bronnen wil en kan onderzoeken, zie o.a. https://cs.wikipedia.org/wiki/Bo%C5%99ivoj_I. en https://cs.wikipedia.org/wiki/Svat%C3%BD_Metod%C4%9Bj

ook gebiedt, verwacht dan dat je dezelfde straf krijgt die je tegen de ander hebt uitgesproken. Zo gebiedt de wet van God, en wie deze niet houdt, die zij vervloekt.” Het 6^e artikel luidt: “6. Wie hoererij pleegt met een non, volgens de seculiere wet, zal zijn neus worden afgesneden, maar volgens de kerkelijke wet zal hem vijftien jaar boete worden opgelegd.” Ook andere artikelen handelen over hoererij, verkrachting en verleidingen. Maar ook over de goederen van anderen, zoals artikel 14: “Wie het bos van iemand anders in brand steekt of er bomen uit kapt, moet een dubbele schadevergoeding betalen.” Het slot luidt: “En daarom moeten we naar niemand kijken, maar altijd Gods wet dag in dag uit onderwijzen en in Christus God hopen dat we bij het laatste oordeel de gezegende stem zullen horen: Kom, gezegende trouwe dienaren, Ik zal u over velen aanstellen, ga in de vreugde des Heeren, uws God, en verheug u met de engelen voor eeuwig en altijd. Amen.”¹¹

De twee zendelingen en hun helpers hadden veel meer achting onder het volk dan de zendelingen die (vooral) actief waren in Duitsland en andere gebieden. Deze waren namelijk helemaal niet geleerd en waren meer bezig met vechten en hun eigen eer en roem dan met het verbreiden van het christendom. Ook kenden zij de Slavische taal niet goed, wat tot gevolg had, dat hun werk weinig tot niets uitrichtte. Het werk van de 2 zendelingen daarentegen richtte wel veel uit. En het duurde ook niet lang of de eerste kerken werden gebouwd.

In de jaren 80 werd door hertog Bořivoj in Levy Hradec¹² de eerste kerk van Bohemen gebouwd. Deze kerk kreeg de naam St. Clément, de apostolische vader en de vierde Romeinse bisschop, wiens stoffelijk overschot door Cyrillus en Methodius naar Moravië werd gebracht. De kerk was van hout, maar werd later van steen.

De kerk is vermoedelijk gebouwd tussen 882 en 884¹³. De kerk die er vandaag de dag staat staat op de fundamenten van de oude kerk uit de 9^e eeuw. De oude kerk heeft heel wat branden en verwoestingen meegemaakt, maar werd steeds weer herbouwd. De huidige kerk is gebouwd rond 1684.

De Levy Hradec kerk, vlakbij de plaats Roztoky, zoals hij er vandaag de dag uitziet.

¹¹ <http://docplayer.cz/277860-Zakon-sudnyj-ljudem-soudni-zakonik-pro-lid-sepsan-kolem-roku-863-zakonik-z-velke-moravy-zakon-sudnyj-ljudem.html>

¹² Het is een oude nederzetting waar hertog Bořivoj ook een tijdje heeft gewoond. Het ligt ca. 10 km. ten noorden van Praag.

¹³ <https://www.levyhradec.cz/>

Hertog Bořivoj heeft veel gedaan om het christendom te verbreiden. Hij stichtte scholen en liet verschillende kerken bouwen.

Door oorlog en opstand tegen hertog Bořivoj door een Boheemse prins, Strojmir, die waarschijnlijk ook een familielid van Bořivoj was, werd hij uit zijn land verdreven. Bořivoj vluchtte naar het oosten, naar Moravië. Dit gebeurde vermoedelijk tussen 883 en 885. In het oosten, in het Groot-Moravische rijk regeerde de eerder genoemde Svatopluk I. Deze vorst was zijn neef Rostislav rond het jaar 871 opgevolgd en regeerde over een groot stuk land ten oosten van Bohemen. De vorst Svatopluk heeft net als Bořivoj, voornamelijk door het toedoen van de zendingen Methodius en Cyrillus het christendom in zijn grondgebied ingevoerd. Voorganger Rostislav was daar al mee begonnen en hij zette het werk voort.

Het werk ging echter niet zo voorspoedig want de Beierse vorst Carloman (ca. 830-880) was met een leger Franken naar Moravië getrokken en tijdens de inval was de regeerder Svatopluk met de zending Methodius gevangen genomen.

Toen de tussenkomst van paus Johannes VIII werd Lodewijk II de Duitser (ca. 806-876) gedwongen aartsbisschop Methodius vrij te laten. Deze zat gevangen in het Ellwangen-klooster, (ten noorden van Stuttgart). De pauselijke legaat Paul van Ancona vergezelde aartsbisschop Methodius naar Svatopluk. Dit gebeurde vermoedelijk tussen 872 en 874.

Na zijn vrijlating werd Methodius een soort hofpredikant bij Svatopluk. Ook kreeg hij de functie van aartsbisschop over alle kerken in Moravië. Doormiddel van een pauselijke bul werd hij in 880 hiertoe bevestigd.

Hij en alle Moraviërs accepteerden Methodius en vertrouwden hem het beheer van alle kerken en geestelijken in alle steden toe.

In 874 kwam er vrede tussen de Franken en de Moraviërs.

De naar het oosten gevluchte hertog Bořivoj kon, nadat er weer vrede was gekomen naar het westen terugkeren.

De hertog liet niet alleen de kerk in Levy Hradec bouwen, maar ook in Praag de eerste kerk. Tussen 884 en 890 liet hij op de Praagse Burcht, de kerk van de Maagd Maria bouwen. De kerk heeft dienst gedaan tot het einde van de 13^e eeuw.

Vandaag de dag is er van de kerk van de Maagd Maria (Kostel Panny Marie) nog een opgraving te zien door een raam bij de Praagse Burcht.

Na het bouwen van deze kerk heeft de hertog niet lang meer geleefd. Hij stierf rond het jaar 888/ 890. Omdat zijn zonen toen nog niet volwassen waren, volgde de Moravische regeerder en vriend van Bořivoj hem op. Tot zijn sterven in 894 was Svatopluk I dus niet alleen regeerder over Moravië, maar ook over een deel van Bohemen.

De twee zonen van Bořivoj: Sptyhnev I en Vratislav I werden later regeerder over Bohemen.

In bovenstaande is al over verschillende oorlogen geschreven. In deze tijd was er ook een strijd tussen het Oost- en West Romeinse rijk. Deze strijd ging ook Bohemen niet voorbij. Ene Wichting (?- 900/912?) was een benedictijner monnik uit Schwaben, Duitsland. Rond 870 trok hij naar Moravië en probeerde hij de zending van Methodius te vernietigen, en als het kon hem

zelfs te doden. In 880 werd Wighting door Paus Johannes VIII tot bisschop gewijd. Hij werd bisschop van Nitra, een stad in het zuiden van het huidige Slowakije. Tot het einde van zijn leven is er grote vijandschap en twist geweest tussen deze twee aartsbisschoppen.

1.2. De opvolgers van hertog Bořivoj

De zoon van Bořivoj, Svyatihnev I (ca. 875- ca. 915) volgde in 894 Svatopluk I op. Had Svatopluk geregeerd over Moravië en Bohemen, Svyatihnev scheidde dit weer en werd regeerder over Bohemen, net als zijn vader. Zijn vader richtte zich vooral op de Oostelijke kerk. In tegenstelling hiervan ging hij zich vooral op de West-Romeinse kerk richten.

Het werk van zijn vader, het bouwen van kerken zette hij voort. Van verschillende kerken is bekend dat ze door zijn toedoen zijn gebouwd. O.a. de Kerk van St. Peter en Paul op het heuvelfort Budeč, vlakbij de plaats Zákolany, ten noorden van Praag. In dit fort liet Svyatihnev I zijn zoon Wenceslas studeren en wonen.

De St. George Basiliek (Bazilika svatého Jiří), gelegen op de Praagse Burcht. In deze kerk werd de stichter van deze kerk, Vratislav I begraven. (Foto links en midden onder). Op een van de zijden van het graf is Vratislav I afgebeeld met een model van de kerk en de Latijnse inscriptie: *Hic iacet beatus Vratislaus, pater S. Wenceslai, fundator hujus ecclesie* "Hier ligt de gezegende Vratislav, vader van St. Wenceslas, stichter van deze kerk".

In 925 werd het stoffelijk overschot van Ludmilla overgebracht naar de basiliek van St. George. In het derde deel van de 14^e eeuw werd een stenen tombe opgericht, zie foto links.

Toen Spytihnev rond 915 stierf, volgde zijn broer Vratislav I (ca. 875 of 888-921) hem op. Ook hij ging in het voetspoor van zijn voorgangers. Van hem is bekend dat hij op de Praagse Burcht de St. George's Basiliek liet bouwen. Dit gebeurde vermoedelijk rond het jaar 920

Volgens legendes hebben Vratislav en zijn vrouw Drahomíra uit Stodor samen tot 7 kinderen gekregen; maar over het algemeen wordt alleen aandacht gegeven aan 2 zonen: Wenceslas en Boleslav (ca. 915-967/972). Dit in tegenstelling tot zijn broer die kinderloos was gestorven.

J. Leydekker meldt over deze vorst het volgende: "De tedere christengodsdienst naar de Griekse wijze [werd] pas op het einde van de voorgaande [9^e] eeuw ingevoerd in Bohemen, door hun vorst Bořivoj, met hulp van de twee Moravische bisschoppen, Methodius en Cyrillus, werd schendig ondermijnd en deszelfs belijders hevig vervolgd door de daar overgebleven heidenen. Die prins willende gerust leven, stellen de Boheemse staten zijn zoon Vratislav aan tot hun prins. Deze nam zich ter vrouw Drahomira, uit een vermaard geslacht, schoon van gedaante, maar de heidense afgoden euvel toegedaan. Dit wist zij voor haar man, en grote wel dapper te ontveinzen, begunstigde de christenen [en] beloofde na onderwijs zich te laten dopen. In die staat bleef zij zo lang haar schoonvader en man leefde, de eerste stierf anno 910 [moet ca. 890 zijn, KJB], de laatste anno 916 [moet ca. 921 zijn, KJB], latende twee kinderen na, Wenceslaus die ter opvoeding van zijn grootmoeder Ludmilla overging, en Boleslav, die onder de zorg van de moeder bleef. Deze eierzuchtige Drahomira kreeg de regering in handen, sloot de christenkerken, verbood hun godsdienst en scholen, op doodstraf. Zij veranderde te Praag de christenoverheid in bloeddorstige afgodische vervolgers, waardoor vele onnozele van goed en leven beroofd werden. Zij belaste de schout van Praag scherpe uitvoering van de bloedwetten, die verzamelde 600 mannen van 400 christenen geslagen werden, waarop zij het vossenveld aantrok en beval dat ieder, zo heiden als christen, werd ontwapend; waarop de schout weer op de onnozele aanviel, velen liet ombrengen, andere verweerden zich, zodat die guit ook daar om het leven kwam. Drahomira barste van spijt, gaf bevel om twee christenkerken, waarin haar man begraven was te verbranden. Ludmilla de grootmoeder stelde haar neef Wenceslaus, toen veertien jaren oud, en wel onderwezen in het geloof, in de heerschappij [regering KJB] anno 921, latende aan zijn broer Boleslav en moeder Drahomira de stad en landstreek Boleslav. Drahomira kon dat niet opkroppen, liet Ludmilla ombrengen, gelijk ook Boleslav ook met eigen handen zijn broeder vermoorde anno 938 [929 of 935 KJB], waarop het vervolgen opnieuw weer aanging. God kon dit niet langer aanzien, want als Drahomira op een wagen reed dicht bij de doodsbenederen van vele bloedgetuigen, zo opende de aarde haar mond en verslond ze

levend¹⁴. Velen anderen ondervonden Gods oordelen. Keizer Otto I trok in Bohemen en herstelde daar de vervallen godsdienst.”¹⁵

In 921 sneuvelde Vratislav I tijdens een oorlog tegen de Hongaren. Moeder Drahomira werd enige tijd regentes, waarna haar zoon Wenceslaus (ca. 907-935) haar vermoedelijk in 925 opvolgde, al was hij nog erg jong. Dit beschrijft ook Leydekker in bovenstaand stuk. Toen Drahomira onenigheid kreeg met haar schoonmoeder en na de dood van Bořivoj trok Ludmilla zich terug in de burch Tetín. Op 15 september 921¹⁶ of korte tijd daarna¹⁷ werd Ludmilla in haar eigen woning gewurgd.

Tijdens de regering van Wencelslaus werd het beleid van zijn moeder niet voortgezet. De opvoeding van zijn grootmoeder had vrucht gedragen en tijdens zijn regering kwam openbaar dat hij een hekel had aan vechten en liever voor de armen wilde zorgen dan ruzie maken.

Wenceslaus was ook een christen die in het voetspoor van zijn grootouders ging.

Ook hij bouwde een kerk in Praag: De St. Vitus kerk op de Praagse Burcht. Koning Wenceslaus is echter niet oud geworden. Hij werd op 28 september 929, of mogelijk 935 vermoord. Oudvader Ridderus schrijft daarover: “Anno 929 werd Wencelaus, koning van Bohemen, verzocht om de geboortefeest van het kind hetwelk zijn broeder Boleslaus, die een heiden was, zou houden. De koning kwam en werd vriendelijk ontvangen. Nochtans was de koning wat bedenkelijk, dewijl zijn broeder met zijn moeder, beide heidens zijnde, tevoren haar eigen grootmoeder in een kerk hadden vermoord, terwijl zij bezig was met bidden. De koning ging na de maaltijd in de kerk der christenen, om daar in het gebed te overnachten. De broeder kwam in door last van zijn moeder, vond de koning biddende en smeed hem dood.”¹⁸

Volgens de legenden en kronieken uit die tijd gebeurde het op een maandag, waardoor men ervan uitgaat dat het of in 929 of in 935 heeft plaats gevonden. De broer van Wenceslaus, Boleslav I, nodigde hem uit voor een maaltijd, volgens de verhalen uit die tijd werd Wenceslaus door zijn broer toen met het zwaard gedood. Sommige verklaren deze moord door onenigheid in regeringszaken en verschillende gebeurtenissen uit die tijd. Anderen verklaren deze moord “om zo een eind te maken aan de sterker wordende ‘christelijke’ macht.”¹⁹

Deze broer was het christendom vijandig gezind. Nadat Wenceslaus was gedood trok Boleslav naar Praag en volgens sommige legenden, heeft hij daar ook verschillende priesters gedood²⁰. Boleslav, die de bijnaam had, ‘de verschrikkelijke’, werd regeerder over Bohemen, maar spoedig daarna brak de Boheems-Saksische Oorlog uit. Dit was een strijd tussen het Vorstendom Bohemen en het Oost-Frankische Rijk. Het conflict begon in 936 en eindigde in 950. De Saksische vorst Otto I (912-973) kreeg conflicten met verschillende heersers uit die tijd. En ook met Bohemen kwam het tot een treffen. In het jaar 950 sloot Otto I met Boleslav I vrede, waarbij Boleslav een soort onderdaan van koning Otto werd. Het gevolg hiervan was dat de christelijke koning Otto het christendom in Bohemen herstelde. Samen met Boleslav heeft hij nog veel goeds gedaan voor het christendom.

Koning Boleslav heeft in zijn leven een verandering ondergaan. Was hij eerst een grote tegenstander van het christendom, later kreeg hij spijt dat hij zijn broer had vermoord en besloot

¹⁴ Wikipedia Tsjechië meldt het als volgt: “Er wordt gezegd dat er een aanslag op haar leven is gepleegd en dat ze ergens in Charvát is verdwenen.” https://cs.wikipedia.org/wiki/Drahom%C3%ADra_ze_Stodor

¹⁵ J. Leydekker, “Adam, Moses, en Kristus: ofte aarts-vaaderlyke Joodsche en Kristelyke OUDHEDEN”, deel 2, blz. 106-107.

¹⁶ Ingeborg Kriegsman, “Jan Hus”, blz. 16. Zie ook: Dušan Tšestík, Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 - 935). 2. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 658 s. Het begin van Přemyslovci. Intrede van de Tsjechen in de geschiedenis (530 - 935). 2e ed. Praag: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 658 blz. Blz. 366, 368-370.

¹⁷ November, zie https://nl.wikipedia.org/wiki/Ludmilla_van_Bohemen

¹⁸ F. Ridderus, “Bloet-spiegel der religie”, deel 1, blz. 339-340.

¹⁹ Zie o.a. I. Kriegsman, “Jan Hus”, blz. 16.

²⁰ *Kristiánova Legenda*. Vertaling door Jaroslav Ludvíkovský. Praag: Vyšehrad, 1978. Blz. 83. Vermeldt op https://cs.wikipedia.org/wiki/Boleslav_I.

zijn oudste zoon, Boleslav II (ca. 932-999), christelijk op te voeden. Rond het jaar 967 of 972 stief de Boheemse vorst Boleslav I en zijn zoon Boleslav II volgde hem op. Van Boleslav II wordt volgens de kroniekschrijver Kosma gemeld dat hij “de meest christelijke man, vader van wezen, beschermer van weduwen, trooster van de treurende” was.²¹ Ook kreeg hij de bijnaam ‘de Vrome’.

Doubravka Přemyslovna (Dubravka van Bohemen) (ca. 935-977) was de dochter van Boleslav I, zij trouwde in 965 met de Poolse vorst Měšek I. (ca. 935-992).

Zij was een christen, christelijk opgevoed en de koning van Polen was een heiden. Tijdens de trouwerij deed de Poolse hertog belijdenis van het christelijk geloof en “arbeidde vervolgens met al zijn vermogen, om hetzelfde in Polen voort te planten.”²² “Want deze dame die trouw was aan Christus, toen ze merkte dat haar man vervuld was met verschillende heidense waanvoorstellingen, met de ijverige vindingrijkheid van haar edele geest, dacht er altijd over na hoe ze hem ook in het geloof met zichzelf zou associëren.”²³

Het gevolg van dit huwelijk was dat het christendom in Polen kwam en ook daar kerken werden gebouwd.

1.3. Het bisdom in Praag en de eerste bisschoppen.

In 973 werd het bisdom Praag opgericht, dit was ondergeschikt aan het aartsbisdom Mainz. Dit kwam mede tot stand door koning Boleslav II. En hierdoor kreeg het christendom vaste voet. In 976 werd de Saksische monnik Dětmar (?-982) de eerste bisschop van Praag. Hij werd bevestigd in deze functie door keizer Otto II en ontving de bisschopswijding van de aartsbisschop van Mainz Willigis. “Hij verspreidde en versterkte het christendom, liet nieuwe kerken bouwen en stichtte het eerste klooster. Er wordt over hem gesproken als een vrome en wijze man.”²⁴ Hij was ook een vriend van koning Boleslav II.

In deze tijd vond er kerkelijk een grote verandering plaats. De eerste zendelingen waren vanuit het oosten gekomen en de Oosterse-Griekse kerk had invloed gehad in Bohemen en Moravië. Maar door het stichten van het bisdom en het aanstellen van bisschoppen door de Paus uit Rome “werd nu alles volgens de roomse eredienst ingericht.”²⁵ Het gevolg hiervan was o.a. dat men probeerde om de Latijnse taal in te voeren als voertaal in de kerken, maar daar waren de Bohemers die vasthielden aan hun eigen taal niet van gediend. Andere nieuwe, on-Bijbelse regels die werden ingevoerd waren het niet-huwen van de priesters, het vieren van het Avondmaal op roomse wijze en andere dwalingen. “Lang verzetten de Bohemers zich tegen zulke nieuwigheden, en vooral wilden de wakkere bergbewoners van Kutteneberg²⁶ zich den kelk²⁷ niet laten ontnemen.”²⁸

Het is niet mijn bedoeling om een hele opsomming te geven van alle vorsten, aartsbisschoppen en regeerders van Bohemen. Maar voordat ik verder ga met de beschrijving van de personen die aan de reformatie in Bohemen vooraf gingen, wil ik nog één persoon beschrijven. Zijn Nederlandse naam is Adalbert van Praag, in het Tsjechisch wordt hij Vojtěch genoemd. Rond

²¹ https://cs.wikipedia.org/wiki/Boleslav_II.

²² J. H. S. Formey, “Kort begrip der kerkelyke historie”, deel 1, blz. 276.

²³ https://cs.wikipedia.org/wiki/Doubravka_P%C5%99emyslovna Zie ook

https://pl.wikipedia.org/wiki/Dobrawa_Przemy%C5%9Blidka waar de bronnen en de oude Kronieken worden beschreven waar de geschiedenis van Dubravka en de kerstening van Polen wordt beschreven.

²⁴ <https://cs.wikipedia.org/wiki/D%C4%9Btmar>

²⁵ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 2.

²⁶ Kutteneberg is de Duitse naam voor Kutná Hora, een stad die vandaag de dag ongeveer in het midden van Tsjechië ligt. KJB.

²⁷ Het gebruik van de beker tijdens het Avondmaal. KJB.

²⁸ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 2. Toorenenbergen meldt ook nog dat in 1390 de paus het Avondmaal onder beide gestalten, brood en wijn, hun nog moest toestaan.

het jaar 956 werd hij in Bohemen geboren. Maar trok al op jonge leeftijd naar Maagdenburg en ging daar studeren onder Adalbert van Maagdenburg. Toen Adalbert in 981 stierf nam Vojtěch de naam van Adalbert over. Een jaar later, in 982, keerde hij, na zo'n 9 of 10 jaren gestudeerd te hebben naar Bohemen terug. Na zijn terugkeer ontving hij de eerste graad van hogere priesterwijding, een soort diakenschap en werd hij assistent van de eerste Tsjechische bisschop Dětmar. Dit duurde niet lang, want in datzelfde jaar stierf bisschop Dětmar en volgde Adalbert hem als aartsbisschop op. In Verona werd hij door keizer Otto II ingehuldigd.

De bisschop ging na zijn aanstelling voortvarend te werk, met name 3 kwaden trachtte hij aan te pakken: slavenhandel, polygamie en de alcoholverslaving. Ook had hij oog voor de vele heidenen en heidense gebruiken die er in die dagen nog waren. Hij keerde zich hier ook met kracht tegen, maar het werd hem niet in dank afgenomen. Verschillende keren heeft hij moeten vluchten. Maar op verzoek van paus Johannes XV keerde hij in 992 naar Praag terug. Hij heeft zich ook ingezet om het christendom te verbreiden in andere landen. Zo zijn door hem, (vermoedelijk rond 985) de Hongaarse vorst Géza en zijn vrouw door hem gedoopt. Hij heeft ook verschillende zendingstochten ondernomen naar het noorden. Hij heeft bijvoorbeeld een zendingstocht gehouden naar Danzig bij de Oostzee.

Rond het jaar 996 trok hij naar Oost-Pruisen bij de Baltische zee. De zendingsmissie liep langs de oevers van de Vistula en de Golf van Gdańsk. In 997 arriveerde hij samen met zijn kameraden en een Poolse militaire escorte in Sambia (huidig gebied rond Kaliningrad), in Pruisen. Tijdens zijn zendingsreis werd hij gewaarschuwd dat de heidense Pruisen zijn activiteiten niet wilden en dat hij met de dood gestraft kon worden. Hij kreeg te horen dat hij Pruisen als zendeling moest verlaten, maar toch beëindigde hij zijn missie en moeilijke evangelisatietocht niet. Hij ging verder door de heidense heilige eiken te laten kappen. "Het was een standaardprocedure van christelijke missionarissen om heilige eikenbomen om te hakken (zie Iconoclasme) zoals ze al op veel andere plaatsen hadden gedaan, met inbegrip van Saksen. De bomen werden aanbeden als woonplaats voor geesten die werden gevreesd, en door ze om te hakken wilden de missionarissen de niet-christenen tonen dat de God der christenen machtiger was dan hun geesten."²⁹

Op 23 april 997 werd Adalbert tijdens een religieuze dienst, of tijdens een bezoek aan een voor de heidenen heilige plaats gevangen genomen, neergeslagen en vervolgens met lansen doorboord en dus vermoord.

Ridderus meldt nog de volgende geschiedenis over deze Adalbert: "Daar is in Gods gepredikte Woord een bijzondere kracht. Anno 996 werd Geila, koning van de Hongaren een christen door de predikatie van Adelbertus, en zo ook zijn volk. Hij [Hongaarse koning KJB] werd door verschillende heidense vorsten bevochten, maar hij behield de victorie met kleine macht. Zijn zoon Tuxis volgde zijns vaders voetstappen, en zette anno 1001 het christendom voort. Hij nam Transsylvanië in, en bracht dat land ook tot het christen geloof."³⁰

Een andere zoon van Boleslav I, Strachkvas (935?-996) werd in 996 tot bisschop van Praag gekozen nadat bisschop Adalbert naar het noorden was getrokken om zending te bedrijven. Tijdens de bisschopswijding stierf Strachkvas plotseling.

1.4. De ontwikkeling van het christendom in de 11^e-13^e eeuw.

In de 11^e eeuw werd het christendom verder verbreid en het heidendom meer en meer afbreuk gedaan. In 1039 werd door Bretislav I (ca. 1005-1055) een decreet uitgevaardigd die bepaalde gebruiken uit heidense tijden verbood. Bijvoorbeeld polygamie, begrafenissen buiten christelijke begraafplaatsen, ontheiliging van zon- en feestdagen. Degenen die dit wel deden, werden gestraft. De regeerder Bretislav II (?- 1100, en regeerde vanaf 1092) ging verder met het uitroeien van het heidendom. Hij liet heidense tovenaars en waarzeggers uit het Boheemse

²⁹ https://nl.wikipedia.org/wiki/Adalbert_van_Praag

³⁰ F. Ridderus, "Bloedspiegel der religie", deel 2, blz. 76-77.

vorstendom verdrijven. Ook verbood hij heidense gebruiken, o.a. de heidense rituelen bij begrafenissen. Hij liet bossen en bomen kappen die nog werden vereerd.

In de 11^e eeuw kwam er steeds meer structuur in de kerken, ook werden er meer en meer kerken gebouwd en werden de gebouwen van steen en steeds beter gebouwd. Kerken waren eigendom van de persoon op wiens land ze waren gebouwd, de bisschop benoemde priesters met toestemming van de eigenaar van de kerk.

Ook ontstonden er op steeds meer plekken kloosters. “Aan het begin van de 12^e eeuw begon het niveau van de geestelijkheid en het onderwijsniveau te stijgen. De mensen zagen het christelijk geloof niet langer als een vreemde en verheven zaak en accepteerden geleidelijk de Tien Geboden.”³¹ Het werd steeds meer een ‘gewone zaak’ dat mensen gedoopt werden en de heidense cultus verdween nagenoeg geheel.

Ook in de eeuwen erna, in de 12^e en 13^e eeuw zette de verbreiding van het christendom zich voort, maar met dit alles namen ook de roomse dwalingen toe. De heiligen verering, beeldendienst, celibaat, allerlei on-Bijbelse sacramenten en relikwieën-verering namen hand over hand toe. In de 14^e eeuw ontstonden er tegengeluiden. Verschillende mannen zagen roomse dwalingen in en wilden weer terugkeren naar Gods Woord. De bekendste prediker uit de 14^e/ 15^e eeuw is Johannes Hus. Maar voordat Johannes Hus rond 1400 met zijn krachtige prediking begon waren hem al verschillende personen voorgegaan die zich tegen Rome keerden.

1.5. De eerste critici en hervormers in Bohemen.

De eerste van deze was Coenraad von Waldhausen. Deze Augustijner monnik werd rond 1320/1325 geboren in of vlakbij Waldhausen in het huidige Oostenrijk. Al op jonge leeftijd ging hij in het nabij gelegen klooster. Rond 1350 preekte hij al op verschillende plaatsen, o.a. in Wenen. Als streng hij zich tegen allerlei de handels- en bedelmonniken. Vanaf Waldhausen in Praag. hij in het Vaticaan ketterij. Als gevolg Rome om voor de paus 1367 tot 1369 verbleef daarna weer terug naar spoedig, op 8 Er zijn van hem prekenboeken en bewaard gebleven. Hij toenmalige vlakbij de Týnkerk. De zich tegen Rome Johannes Hus, was wel Milicius genoemd. Johann Militsch von Kreamsier, een stadje in Moravië, is geboren. Rond dezelfde tijd als Von Waldhausen werd hij geboren, maar was geen monnik. Bij keizer Karel IV had hij een goede baan en hij behartigde

boeteprediker keerde roomse gebruiken, o.a. levenswijze van de 1363 preekte Von Op 7 juni 1366 werd beschuldigd van hiervan moest hij naar te verschijnen. Van hij in Rome en reisde Praag. Hier stierf hij december van dat jaar. verschillende geschriften bekend en werd begraven op de begraafplaats in Praag, tweede persoon die keerde in de tijd voor Johannes Millicz, ook Zijn Duitse naam was Kreamsier, omdat hij in

31

https://cs.wikipedia.org/wiki/D%C4%9Bjiny_%C5%99%C3%ADmskokatolick%C3%A9_c%C3%ADrkev_v_%C4%8Cesku

verschillende zaken voor hem. De aartsbisschop van Praag, Ernst von Pardubitz (ca. 1300-1363) zag wel wat in hem en ook hij wilde verschillende zaken in de kerk veranderen. In 1363 werd Milicius kerkdienaar in Praag, kanunnik in de Sint-Vitus-kathedraal. Rond deze tijd ontmoette hij Von Waldhausen. Ook deed hij in dit jaar afstand van zijn wereldlijke goederen. Het jaar erop preekten zij samen met Von Waldhausen in Praag en zij wezen de mensen op een zedelijk leven. Hij duidde de keizer als de antichrist, wat hem niet in dank werd afgenomen. Gevolg was dat hij vervolgd werd en verschillende keren in de gevangenis werd gezet. In 1366 publiceerde Milicius onder de naam Abortivus zijn eerste verzameling preken. De kern van deze preken was de aankondiging van de verschijning van de antichrist. In 1367 reisde hij naar Rome om zijn gedachten voor te leggen aan de paus. In Rome stelde hij zijn meningen op schrift en sloeg deze aan de St. Pieterskerk aan. Gevolg was dat hij gevangen werd gezet. Paus Urbanus V stelde hem later weer in vrijheid waarop hij weer naar Praag terugkeerde. In Praag preekte Milicius “zoo zeer tegen de ontucht, dat hij de hollen der zonde grootendeels deed ontruimen en ter zelfder plaatse een asyl voor boetvaardige vrouwen oprichtte.”³²

Nadat hij was vrijgelaten, trok hij rond met enige volgelingen en zij leefden van giften. Rond 1370 begon hij zich te bekommeren over de vele prostituees die er waren. Hij gunde hun een ander leven en wilde dat zij weer een normaal leven zouden hebben. In dit streven om de prostituees van hun zonden af te houden en hen een ander leven te laten leiden, werd hij gesteund door zijn tegenstander, keizer Karel IV. Want wat deed deze vorst? Hij “stelde hem een van de meest van de stad, Venetië voor zijn beschikking. Door staat enige panden te kopen en Jeruzalem, dat echte religieuze van bekeerde van Milič's mede-onder wie zich zowel bevonden.”³³

Vanaf 1669 leerde hij preekte voortaan ook De roomsen waren kritiek die hij uitte en moest Milicius in Avignon, waar de XI) toen woonde. In stierf hij in Avignon. een verband, en zien Milicius en zijn Deventer, Geert Groote (1340-1384).

florissante bordelen geheten, als tehuis bekeerlingen ter giften was Milič in aangrenzende stichtte er zijn uitgroeide tot een commune, niet alleen prostituees maar ook boetepredikers, priesters als leken

de Duitse taal en in die taal. echter niet blij met de als gevolg hiervan april 1374 naar keizer (Gregorius de zomer van dat jaar Sommigen leggen overeenkomst tussen tijdgenoot in

³² R. Husen, “Geschiedenis der hervorming”, blz. 43.

³³ Nicolette Mout, Bohemen en de Nederlanden in de zestiende eeuw (Universitaire Pers Leiden, Leiden 1975), blz. 10-11.

De door koning Karel IV gestichte Karelsuniversiteit in Praag. Het oude gedeelte is gefotografeerd. Op deze Universiteit heeft o.a. Johannes Hus gestudeerd.

De derde persoon was Thomas von Stitny (ca. 1331-ca. 1401). In 1349 werd door koning Karel IV in Praag een universiteit gesticht. Thomas was een van de eerste studenten hiervan. Von Stiny was beïnvloed door Thomas van Aquino (1225-1274). Hij was o.a. filosoof en was een van de eersten die de Tsjechische (Boheemse) volkstaal gebruikte en hierin schreef. Hij schreef net als Geert Grote (1340-1384) uit Deventer Devotieboeken, hierin keerde hij zich tegen de heiligenverering en de verering van relikwieën. Deze boeken werden op grote schaal verspreid. Hij wees de mensen erop om zelf de Bijbel te lezen.

Rond 1401 stierf Von Stitny in Praag.

De vierde persoon, voorloper van de Hussietenbeweging ging verder in zijn strijd tegen Rome. In die tijd had je het Grote Schisma, ook wel Westers Schisma genoemd. Pausen en tegenpausen werkten elkaar tegen. Vanwege onrust in Rome waren er van 1309-1377 pausen gevestigd in Avignon en niet in Rome. Vanaf 1378 had je enerzijds in Avignon, in Frankrijk pausen en anderzijds in Rome had je ook tegelijkertijd pausen. Deze situatie duurde van 1378 totdat op het Concilie van Konstanz deze zaak werd opgelost en er weer eenheid kwam. De pausen verklaarden tijdens het Westers Schisma elkaars besluiten nietig en excommuniceerden elkaars volgelingen. Dit zorgde voor grote onrust in het rijk en deed de kerk geen goed. Zolang deze situatie duurde was het gewone volk ook verdeeld en men had niet één leider waar men tegenop keek. Hoe konden mensen de paus het hoofd van de kerk noemen als niemand wist wie de ware paus was? Hoe konden mannen de pausen respecteren als sommige pausen mannen waren met een slecht moreel karakter? Sommige pausen uit die tijd waren wreed, goddeloos en vertraptten de Bijbel. Zij deden waar zij zelf zin in hadden en het hebben van macht was voor hen het belangrijkste.

In Engeland had je John/ Johannes Wyclif(e) (1330-1384), die zich tegen de roomse kerk krachtig keerde. Zijn invloed ging verder dan alleen Groot-Brittannië. Het Westers Schisma

bracht Wyclif(e) tot een keerpunt. Maar niet alleen hij, ook in Duitsland, Bohemen en andere plaatsen waren er mensen die zich meer en meer tegen de roomse kerk keerden.

Een tijdgenoot van Wyclif(e) die zich in Bohemen, als gevolg van het Westers Schisma tegen Rome keerde was, Matthias von Janow. Hij ging verder dan de hierboven genoemde Boheemse predikers en schrijvers. Matthias von Janow werd rond 1350/ 1355 bij of in Janow, een plaats in de buurt van Tabor in Bohemen geboren. Na een studie in Parijs keerde hij terug naar Bohemen. In Praag kwam hij onder de

prediking van Johannes Milicius. Later werd Von Janow ook in Praag prediker. Ook hij keerde zich tegen roomse gebruiken, zo kleineerde hij de heiligen verering en de relikwieën. Ook ontkende hij dat de paus de stedehouder van Christus was en wilde dat de beker wijn bij het Avondmaal niet alleen voor de priesters was maar ook voor de gelovigen gebruikt werd. Von Janow bleef solidair met de roomse kerk, al was hij het met lang niet alles eens, hij stuurde aan op verbetering en niet op een breuk. Over het Schisma zei hij o.a.: “Dit schisma is niet ontstaan omdat de priesters van Jezus Christus en Zijn kerk hielden, maar eerder omdat ze van zichzelf en de wereld hielden.”³⁴ Ook Schreef hij: “Al het werk van mensen, hun ceremoniën en tradities zullen spoedig totaal vernietigd worden; alleen de Heere Jezus zal verhoogd worden, en Zijn Woord zal voor altijd standhouden.”³⁵

Hij verwees veel naar de Bijbel en keerde zich tegen de katholieke kerkstructuur en mensen die zich niet om de zielen van het gewone volk bekommerden. Von Janow ging verder dan zijn voorgangers en tijdgenoten. Hij wees meer en meer op de Schrift en keerde zich niet alleen tegen de grote buitensporigheden van de roomse kerk, maar ook tegen de ‘kleinere’ afwijkingen van de heilige Schrift.

Von Janow stierf op 30 november 1394 in Michelsdorf in Brandenburg.

De geschriften van de hierboven genoemde Wyclif(e) bereikten in deze tijd Bohemen. In deze geschriften was te lezen dat de Bijbel het laatste woord heeft en niet de Paus. De dwalingen van Rome werden aan de kaak gesteld en het katholieke priesters-systeem werd aangevallen. Ook de leer van de transsubstantiatie en de heiligenverering werd door hem fel bestreden.

1.6. Týnkerk

Als afsluiting van deze periode in de kerkgeschiedenis van Bohemen nog iets over de Týnkerk. Wie op het Oude Stadsplein in Praag om zich heen kijkt, ziet heel wat gebouwen en kerken staan. Een groot opvallend monument is het Monument van Johannes Hus (hierover verderop meer). Een van de kerken die daar vlakbij is, is de Týnkerk. Al in het midden van de 14^e eeuw begon men met bouwen van deze kerk. Maar al voordat deze kerk er stond, stond er een oudere kerk op deze plaats, de Mariakerk.

³⁴ J. E. Hutton, History of the Moravian Church, Chapter 1.

³⁵ J. E. Hutton, History of the Moravian Church, Chapter 1.

In de Týnkerk preekte de hierboven genoemde hervormingsprediker Conrad von Waldhauzer vanaf 1365. Vanaf die tijd bleef de kerk min of meer zo'n 3 eeuwen lang in bezit van de Hervormden. In de tijd van Johannes Hus en de Hussieten werd in deze kerk het Avondmaal gevierd met brood én wijn. Verschillende Hussieten-predikers, zoals Jan Rokycana (ca. 1396-1471) hebben in deze kerk gepreekt. Toen in 1621, na de slag bij Billa Hora de protestanten verslagen werden, viel de kerk in roomse handen en werd de roomse eredienst weer ingevoerd. De symbolen van het Utraquisme (o.a. de kelk) werden uit de kerk verwijderd, en het standbeeld van koning George werden in 1623 van de gevel afgebroken. In hetzelfde jaar werd de grafsteen van Jan Rokycana vernietigd en werden zijn stoffelijke resten, samen met die van bisschop Augustinus, op het plein verbrand.

2. Johannes Hus.

2.1. Geboorte, jeugd en opleiding.

Het geboorte huis van Johannes Hus in Husinec. Vandaag de dag museum.
Foto onder: Husinec, standbeeld Hus en de kerk.

In deze tijd van onrust, zowel op kerkelijk als wereldlijk gebied, was het dat op 6 juli 1373³⁶, (anderen melden 1369³⁷, 1370³⁸, 1371³⁹ of 1372⁴⁰), in het Boheemse Husinec Johannes Hus geboren werd. De Boheemse naam Hus betekend ‘gans’ en Husinec, ‘ganzendorp’.

In zijn jeugd heeft hij op school gezeten in het ca. 6 km. zuidelijker gelegen stadje Prachatice.

Toen hij 16 jaar was, ging Johannes studeren in Praag, waar hij ca. 9 jaar later hoogleraar werd aan de universiteit.

In 1394 werd in Praag de Bethlehemkerk geopend. Deze was gesticht door de koopman Kreuz en raadsheer Johann von Mahlheim, zij waren volgelingen van Coenraad von Waldhausen. Acht jaar na de opening van de kerk werd Johannes Hus predikant in deze kerk. Opmerkelijk is dat Hus in de Boheemse taal en niet in het Latijn preekte. Hij was in 1402 professor geworden en nadat hij zich openlijk tegen de roomse kerk keerde, nam ook de

tegenstand toe.

Als voorloper van de Reformatie keerde hij zich net als de hierboven genoemde predikanten tegen de dwalingen van Rome. “De ware Kerk is de gemeenschap der uitverkorenen en haar hoofd is niet de paus, doch Christus.”⁴¹

³⁶ Dit jaartal meldt Husen in zijn boek, “Geschiedenis der hervorming”, blz. 44.

³⁷ W. van der Zwaag, “Reformatie der puriteinen”, blz. 26-27. Hij meldt ook 6 juli als verjaardag datum.

³⁸ https://nl.wikipedia.org/wiki/Johannes_Hus

³⁹ <https://www.cmjh.cz/cs/mistr-jan-hus.html>, dit jaartal meldt ook het Hus-museum in Konstanz.

⁴⁰ “Volgens een recente ontdekking in Stuttgart, waar een eeuwenoude familiestamboom aangetroffen werd”, Voetnoot uit Dr. C. R. van den Berg, “Magister Hus”, blz. 11.

⁴¹ W. van der Zwaag, “Reformatie der puriteinen”, blz. 26.

Hus' huis in Prachatice, waar hij volgens overlevering naar school ging,

De huidige Bethlehemkerk (interieur en exterieur) in Praag. Na het sterven van Hus werd in deze kerk nog eeuwen gepreekt. In 1620 toen de vrijheid van godsdienst in Bohemen verdween, werd de kerk rooms. Na de Tweede Wereldoorlog is de kerk weer min of meer in oude staat herbouwd en werd in 1954 weer in gebruik genomen. Op de oostelijke muur (foto) is een grote gedenkplaat aangebracht ter herdenking van de executie van drie jonge mannen op het Oude Stadsplein, samen met twee tekeningen uit de Jena Codex. De paus met de processie van de prelaten en de verdrijving van de geldwisselaars uit de tempel uit de 2^e helft van de 15^e eeuw.

Er is ook een ingang naar het predikantenhuis, een ingang naar de preekstoel, een raam naar de bewaarplaats en een ingang naar het Kruisatorium, allemaal uit de tijd van Jan Hus.

Hus volgde in de Bethlehemkerk zijn leraar en meester, Stephan van Kolin (ca. 1360-1406) op. Kolin was een volgeling van Wyclif(e), maar brak niet met de roomse kerk. Hus had vele hoorders en in de loop der tijd werd de kerk te klein. “Zelfs koningin Sophia, de tweede echtgenote van koning Wenceslaus IV, kwam Hus beluisteren en hij werd haar biechtvader.”⁴²

In de tijd dat Hus in Praag preekte was de stad volop in ontwikkeling. De geschriften van de Engelse hervormer Wyclif(e) kwamen ook in Tsjechië terecht en kwamen ook in handen van Hus. De koning van Engeland, Richard II (1367-1400) was getrouwd met de in Praag geboren Anna van Bohemen (1366-1394), de dochter van keizer Karel IV van het Heilige Roomse Rijk. Mede hierdoor kwamen de geschriften van Wyclif(e) in Praag en ook op de universiteit. Ook studeerden in die tijd twee jongens uit Engeland die aanhangers waren van Wyclif(e). In beginsel was Hus hier nog wel afkerig van, maar later veranderde dat. Meer en meer mensen gingen tot de Reformatie over en de preken van Hus werden gezegend. Hoewel de kerkelijke overheid in 1403 veel werken van Wyclif(e) verbood, vertaalde Hus zijn werk, *Dialogus* in het Tsjechisch en hielp hij het te verspreiden. En het bleef niet alleen bij dit werk, vele werken van Wyclif(e) werden vertaald en verspreid.

Husen meldt de volgende gebeurtenis over Hus. “Omstreeks dien tijd ging er een geroep uit over het vinden van bloedende hostiën⁴³ in een door roofridders verwoeste kerk te Wilsnack⁴⁴. Daar was nog een stenen altaar blijven staan, waarop men drie met het bloed van Christus geverfde hostiën zou gevonden hebben. Volgens de priesters geschieden door het heilig bloed vele genezingen. De aartsbisschop droeg nu Hus op om de zaak te onderzoeken. Duizenden vrome pelgrims uit de naburige landen gingen ter bedevaart en werden door de geldzuchtige geestelijken schandelijk misleid. Toen gebeurde het, dat een rijk burger uit Praag naar Wilsnack reisde om genezing te zoeken voor zijn verlamde hand en daarvoor aan die kerk een zilveren hand geofferd had. Hij wachtte weken en maanden te vergeefs op een wonder te zijnen gunste. De priester dacht, dat de kranke reeds

lang was afgereisd en verkondigde nu diens genezing van den kansel, de zilveren hand, aan de kerk geschonken, als bewijs daarvan vertonende. De bedrogene was juist tegenwoordig en riep woedend uit: “Priester! Gij liegt; mijn hand is nog even zo lam als vroeger.” De man keerde on-genezen naar Praag weder. Hus en die met hem de zaak onderzochten, vonden dat alles bedrog was. Hij verklaarde zich schriftelijk tegen dit en alle soortgelijke wonderen. “Het grootste wonder, dat Christus’ bloed verricht, is, dat het de volkomen losprijs voor zondige

⁴² Dr. C. R. van den Berg, “Magister Hus”, blz. 4

⁴³ “Nadat in 1383 troepen van Hendrik van Bülow vanwege een geschil met de bisschop van Havelberg Wilsnack plunderden en zowel het dorp als de kerk in brand staken, vond priester Johannes Cabbuz tijdens een inspectie van de kerkruïne drie ongeschonden hosties met bloeddruppels. Met de vaststelling van de Franciscaanse monnik Johannes Kannemann dat de rode vlekken op de hosties zonder twijfel duiden op het bloed van Christus zelf was de Heilig Bloedlegende van Wilsnack geboren. https://nl.wikipedia.org/wiki/Heilig_Bloedkerk

⁴⁴ Ligt ten noordwesten van Berlijn, in Brandenburg. KJB

mensen is geworden, dat het in geheel de wereld de macht des duivels overwonnen en de gelovigen verlost heeft.” Toch hield de bedrieger te Wilsnack zich staande. Hus ondervond wegens het uitspreken van zijn mening geen merkbare last.”⁴⁵

Het gevolg hiervan was ook dat Hus een traktaat schreef: Over het bloed van Christus. In 1552 kwam er een einde aan alle pelgrimage naar Bad Wilsnack en werd de Bloedhostie verbrand.

De Heilig Bloedkerk (Duits: Wunderblutkirche) of Sint-Nicolaaskerk in Bad Wilsnack. Met de bouw werd begonnen in 1384, nadat de vorige kerk was verbrand.

2.2. Hus preekt.

Maar door de preken van Hus kwam er ook tegenstand. O.a. de Paus en de roomse aartsbisschop Zajíc (ca. 1376-1411) vonden Wyclif(e) een grote ketter en de verspreiding van zijn geschriften moest zo snel mogelijk gestopt worden. Er kwam rond 1409 een bevel van de Paus dat Hus moest stoppen met zijn preken. Maar hij luisterde niet. Koning Wenceslaus IV en zijn regering kozen de kant van Hus, waardoor hij kon blijven preken. In datzelfde jaar werd Hus ook aangesteld als tweede rector van de universiteit.

Door alle verdeeldheid was het in die dagen heel onrustig in Praag, ja eigenlijk wel in grote delen van Europa. Niet alleen het Schisma, de verdeeldheid van de pausen, maar ook de strijd tussen de roomsen en anti-roomsen ging niet aan het gewone volk voorbij. Op 20 december 1409 vaardigde paus Alexander V een pauselijke bul uit die de aartsbisschop machtigde om op te treden tegen het Wycliffisme in Praag. Alle exemplaren van Wyclif(e)'s geschriften moesten worden ingeleverd en zijn leer moest worden verworpen. Ook moest de vrije prediking worden stop gezet. Dit raakte ook Hus, maar hij trok zich van deze bul niets aan en bleef doorpreken. Hus en zijn helpers werden in februari 1411 in de ban gedaan. Op 15 maart werd het hem verboden om te preken en door de ban werd Hus vogelvrij. Hus verklaarde dat hij bereid was

⁴⁵ R. Husen, “Geschiedenis der hervorming”, blz. 44-45. De geschiedenis en ontmaskering van dit bedrog vond plaats 1404-1405, KJB.

om af te treden, indien men het valse in zijn leer wilde aantonen. “Wat daarin waarachtig is, kon hij niet uit mensvrees of ter wille van een stuk brood verloochenen.”⁴⁶

Op de eis van de aartsbisschop om te stoppen met preken antwoorde Hus: “Wie de van de Heere Jezus Christus en de Heilige Geest hem opgedragen prediking des waren Gods om de menselijke ban nalaat, dien heeft God Zelf van Zijn gemeenschap uitgesloten; de dienaar van Christus moet de stem van de Heilige Geest gehoorzamen en de menselijke ban geduldig dragen.”⁴⁷

De eerste martelaren van de hervormingsbeweging van Hus waren Martin, Jan en Stašek.

Doordat de pausen actief waren met de verkoop van aflaten, kwam ook in Praag het bericht dat een ieder voor geld een aflaat kan kopen. Hus en ook andere predikers in Praag waren fel gekant tegen de aflaathandel en waarschuwden ertegen. Ze zetten de mensen ertoe aan om geen aflaten te kopen en hun geld daaraan niet te verspillen. Was koning Wenceslas IV eerst voorstander van Hus, later ergerde hij zich enorm aan de houding van Hus en zijn volgelingen; hij stoorde zich vooral aan de rellen in de kerken en op straat. Hij beval daarom de Praagse schepenen om hard op te treden tegen de relschoppers.

Op zondag 10 juli 1412 was er weer een grote onrust in drie kerken, waarbij verschillende jonge mannen tegen de predikers die aflaten predikten, schreeuwden dat aflaten vals en verkeerd waren. De jongeren werden gearresteerd en opgesloten in het oude stadhuis; de ene kwam uit de Sint-Vituskathedraal, de andere uit de basiliek van St. James en de derde van de Týnkerk. De namen van deze jongens waren Martin, Jan en Stašek. Hus probeerde nog om hun vrijlating te bewerkstelligen en ging hiervoor naar het stadhuis. Hus kreeg de verzekering mee dat hun niets zou gebeuren. Maar toen Hus was vertrokken en de menigten van het volk zich enigszins hadden verspreid, bevalen de schepenen dat de jongeren ter dood moesten worden gebracht; dit gebeurde waarschijnlijk op bevel van koning Wenceslas IV. De mannen werden naar het oude stadhuis gebracht, waar toen nieuwe galgen hingen. Omdat er inmiddels weer een groep mensen zich had gevormd, werden de 3 mannen vlakbij het stadhuis gedood. Zij werden later begaven in de Bethlehem kerk. Hus stak niet onder stoelen of banken dat hij achter de drie mannen stond en hun dood te volle afkeurde. Vandaag de dag hangt er nog een gedenksteen in de Bethlehemkerk.

Een marmeren plaat in de hal van de Bethlehemkapel ter nagedachtenis aan de drie mannen: Martin, Jan en Stašek.

Op de steen staat: De zomer van 1412, op 11 juli werden hier in Bethlehem, door de wil en met de deelname van grote vertegenwoordigingen van het algemene volk, drie moedige jonge mannen, Martin, Jan en Stašek, begraven. Zij trotseerden de misleiding/ het bedrog van het volk met valse vergeving en daarvoor werden ze gestraft, het eerste bloed werd daarvoor vergoten. De waarheid van Hus (Palacký), eer aan hen een eeuwige gedachtenis.

2.3. Hus vervolgt.

In Praag waren twee groepen, voor of tegen Hus, voor of tegen Rome. Dit zorgde ervoor dat het voor Hus niet meer veilig was en moest daarom de stad verlaten. Maar niet alleen dat, ook omdat de ban op hem ruste betekende dit ook dat er een ban over de stad was waar hij verkeerde.

⁴⁶ R. Husen, “Geschiedenis der hervorming”, blz. 46.

⁴⁷ R. Husen, “Geschiedenis der hervorming”, blz. 46.

En wanneer dit zo was, konden er ook geen kerkdiensten worden gehouden. “Voordat Hus Praag verliet, besloot hij een stap te zetten die een nieuwe dimensie aan zijn inspanningen gaf. Hij wilde dominee worden en gaf daarna les aan de universiteit waar hij eerder studeerde. Hij stelde niet langer zijn vertrouwen in een besluiteloze koning, een vijandige paus of een ineffectieve raad. Op 18 oktober 1412 deed hij een beroep op Jezus Christus als hoogste Rechter. Door rechtstreeks een beroep te doen op de hoogste christelijke autoriteit, Christus Zelf, omzeilde hij de wetten en structuren van de middeleeuwse kerk. Voor de Boheemse Reformatie was deze stap even belangrijk als de 95 stellingen die Maarten Luther in 1517 in Wittenberg plaatste.”⁴⁸

“Ondertussen dagvaart de paus Hus te Rome en slaat die van Praag in de ban, zolang als zij die ketter verdroegen. Waarom Johannes Hus vrijwilliglijk uit Praag vertrok, en het Evangelie door de steden van Bohemen heeft gepreekt. Van waar zijn leer Silezië, Duitsland en Polen heeft doorwandeld, de koning Wenceslaus hem door de vingers ziende, zeggende, dat deze gans (want dat betekende het woord Hus), hem gouden eieren legde.”⁴⁹

De oproep om naar Rome te komen, legde Hus naast zich neer, in plaats daarvan trok hij naar het platteland. Hij verbleef een tijd in zijn geboorteplaats, Hussinec. Hij hield zich in die tijd veel bezig met schrijven. Hij schreef veel brieven aan zijn geliefde gemeente in Praag, maar ook het ene geschrift tegen Rome en de roomse dwalingen, na de andere verscheen.

De eigenaren van een klein kasteel vlakbij Tabor waren Hus welgezind. Zij nodigden hem uit op hun kasteel Kozi Hrádek. Hier verbleef hij in de herfst van 1412 en van de lente van 1413 tot de lente van 1414. Hus predikte op het kasteel en in de omgeving. Ook hier had hij veel tijd om te schrijven en hier voltooide hij zijn belangrijke Postille en schreef allerlei verhandelingen. Omdat de eigenaar van het kasteel, Jan a Ctibor z Kozího overleed moest Hus een andere verblijfplaats zoeken. Omdat hij vogelvrij was verklaard, was dit levensgevaarlijk. Van kasteel Kozi Hrádek trok hij naar het kasteel/ of de stad Sezimovo Ústí, wat niet ver van Tabor af ligt. Hier woonde hij van april tot juli 1414. Op 15 juli 1414 verliet hij ook dit kasteel en trok naar het kasteel van Krakovec in Rakovnick, ten westen van Praag. Ook hier preekte Hus en zat hij

niet stil, hij vertaalde ook delen van de Bijbel in de Boheemse taal.

Schilderij van kasteel Kozi Hrádek.

⁴⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Jan_Hus

⁴⁹ G. Hornius, “Kerkelyke en wereldlyke historie”, blz. 186.

Doordat Hus veel in de omgeving van Tabor had gewoond (op de beide kastelen) en ook in de omgeving en stad had gepreekt, kreeg hij in de stad veel aanhangers (hierover verderop meer).

De broer van koning Wenceslaus, Sigismund van Hongarije (1386-1437), was in 1414 hoofd van het Heilige Roomse rijk, maar nog geen keizer. Hij wilde graag een einde maken aan de religieuze onenigheid binnen de kerk. Om een einde te maken aan het pauselijk schisma en om de lang gewenste hervorming van de kerk op zich te nemen, regelde hij dat op 1 november 1414 een algemeen concilie bijeenkwam in Konstanz in Zuid-Duitsland. Het Concilie van Konstanz duurde van 1414–1418. Sigismund wilde ook graag dat Hus aanwezig zou zijn en beloofde hem een vrijgeleide. Hus kreeg dit verzoek in het voorjaar van 1414 en op 11 oktober trok hij o.a. via Ulm en Sulzbach en arriveerde op 3 november 1414 in Konstanz. Het gezelschap bestond uit ca. 30 personen, reizend op twee paard en wagens. Aan zijn gemeente in Praag schreef hij: “Kan mijn dood ’s Heeren Naam verheerlijken, zo moge Hij, mijn Almachtige Verlosser, mij de genade verlenen, getroost alle lijden te ondergaan. Is het, dat ik tot u wederkere, laat ons God bidden, dat het geschiede zonder schade voor de Evangelische waarheid, opdat wij met elkaar die waarheid zuiverder verstaan mogen.”⁵⁰

In Konstanz kreeg Hus onderdak bij de weduwe Fia Pfister-Held. Maar hier verbleef hij niet lang. Al spoedig werd hij gevangen gezet.

Tijdens een wandeling door Praag kwam ik dit gedenkmoment tegen ter herinnering aan Johannes Hus.

De reis van Hus naar Konstanz.

⁵⁰ R. Husen, “Geschiedenis der hervorming”, blz. 47

Foto boven: Het gebouw in Konstanz waar het Concilie werd gehouden. Het werd vanaf 1388 gebouwd.

Foto links: de toren van burcht Gottlieben⁵¹, het voormalige buitenverblijf van de bisschop van Konstanz. Hus werd in deze toren gevangen gehouden.

⁵¹ Gottlieben ligt een enkele kilometer van Konstanz, net over de grens in Zwitserland (aan de Rijn).

2.4. Hus veroordeeld en verbrand.

Op de concilie van Konstanz ging het voornamelijk over deze drie zaken⁵²:

- Causa unionis: Het herstel van de eenheid binnen de kerk.
- Causa reformationis: De vraag om kerkhervormingen.
- Causa fidei: De vraag naar de kerkelijke verkondiging en de leer der sacramenten.

Om de eenheid binnen de kerk te herstellen was men van mening dat er één paus moest komen, maar ook dat mensen zoals Hus zo spoedig mogelijk uit de weg geruimd moeten worden. Hus werd gezien als een verstoorder van de eenheid en ging in hun ogen veel te ver. De vrijgeleide die Hus had gekregen bleek niets waard te zijn en al spoedig na zijn aankomst werd hij op een listige wijze gevangen genomen (28 november). Vanaf die tijd was het met zijn vrijheid gedaan. In de gevangenis werd Hus veel gekweld door mensen die hem probeerden over te halen en te misleiden. Hij wenste voor het concilie een verdediger, maar die werd hem geweigerd. Hierop antwoorde Hus: “Zo zij dan de Heere Jezus mijn toevlucht, Die ook u spoedig zal richten.” ... En Hus werd wonderbaar door zijn Heere gesterkt. Hij schreef uit zijn kerker aan zijn vrienden: “Ik hoop, dat wat ik onder de daken zal gezegd hebben, eens van de daken zal gepredikt worden.”⁵³

Niet lang voordat Hus werd verbrand, zei hij: “Nu braad gij wel de gans, maar de zwaan zal komen die gij niet zult kunnen branden. Na het verloop van honderd jaren zult gij God en mij antwoord moeten geven.”⁵⁴

Over het laatste van zijn leven enkele citaten uit een boekje van ds. Barueth:

“Als Johannes Hus, die uitstekende bloedgetuige der waarheid, door het Concilie van Konstanz, in het jaar 1415 ten vure gedoemd, in zijn uiterste, de lange witte priesterrok, ter bespotting werd aangedaan, zo zeide hij daarop: ‘Mijn Heere Jezus Christus, als Hij van Herodus tot Pilatus gezonden werd, is in een wit kleed bespot geworden’. En als men hem vervolgens op het hoofd zou zetten een papieren kroon, omtrent een ellenboog hoog, waarin geschilderd stonden drie vervaarlijke duivels, en daarbij geschreven met grote letters HERESIARCHA, dat is HOOFD-KETTER, zo antwoorde die getrouwe martelaar, die kroon aanziende: ‘Mijn Heere Jezus Christus, onschuldig zijnde, heeft voor mij ellendig mens, wel een scherper en veel zwaarder doornenkroon, tot de dood toe gedragen. En zou ik dan, ellendig zondaar, niet deze veel lichtere kroon, tot mijn bespotting, graag, om Zijn Naam en Waarheid op mijn hoofd dragen?’⁵⁵

“Als aan Johannes Hus, door het Concilie van Konstanz, in het jaar 1415, het hardnekkig en stijfzinnig aankleven van zijn ketterse gevoelens (zoals men ze noemde) werd ten laste gelegd, verantwoorde hij zich, te dezer zake zeer gepast: ‘Gelijk ik voormaals (zeide hij) dikwijls gedaan heb, zo betuig ik noch voor de Almachtige God, dat ik van harte bereid ben, terstond mijn mening te veranderen; zover als mij het Concilie uit de heilige Schrift, beter onderrichten en bewijzen kan, en ben bereid, als dan openlijk met ede te bekennen, dat ik tevoren gedwaald heb’. Toen zeide daar een van de bisschoppen zeer bitterlijk: ‘Ik ben nooit zo stout en verwaand geweest, dat ik mijn gevoelens hoger achten wilde, dan het gehele concilie.’ Toen antwoorde Hus: ‘Ik ben ook niet anders gezind. Want zo mij de allerminste in dit Concilie enige dwaling kon betonen, die wilde ik graag horen, en ook willen en bereid zijn [die dwaling] voor het gehele Concilie te wederroepen.’ ‘Ziet’, zeiden de bisschoppen, ‘hoe hardnekkig blijft hij op

⁵² Dr. C. R. van den Berg, “Magister Hus”, blz. 77.

R. Husen, “Geschiedenis der hervorming”, blz. 47 noemt de punten anders: Om een einde te maken aan de twist tussen de 3 pausen. Om de hervorming aandacht te geven. En als laatste op de zaken in Bohemen te letten.

⁵³ R. Husen, “Geschiedenis der hervorming”, blz. 48.

⁵⁴ G. Hornius, “Kerkelyke en wereldlyke historie”, blz. 187. Met de zwaan wordt Luther bedoeld.

⁵⁵ J. Barueth, “Het kruisschool der christenen”, blz. 44.

zijn dwaling'. En als naderhand de uitspraak van het Concilie, waarbij hij als een ketter verdoemd werd, voorgelezen werd, ze heeft Johannes Hus, soms (hoewel het hem verboden en verhinderd werd) tussen gesproken; in het bijzonder als men hem van hardnekkigheid beschuldigde, toen riep hij met luider stem: 'Ik ben nooit hardnekkig geweest, nadien dat ik tevoren altijd en noch begeer, dat men mij uit de heilige Schrift beter onderwijs en leer.'"⁵⁶

Van Johannes Hus, die uitstekende bloedgetuige der waarheid, lezen we: 'In de gevangenis heeft hij vele kostelijke boeken en brieven geschreven. Waaruit men merken kan hoe bijzonder dat de Geest Gods, door hem gesproken en gewerkt heeft. Hij zeide, dat hij nooit de lofzangen Davids verstaan had, dan nadat hij in de benauwdheid gekomen was.'"⁵⁷

Gemälde von Karl Friedrich Schwaner, 1841. Jan Hus in Konstanz

De woorden van Hus, toen hij ter dood moest gaan waren: "Weet, dat ik standvastiglijk geloof mijn Zaligmaker, om wiens Naams wil, ik dit soort des doods goedwilliglijk lijd, zekerlijk vertrouwend dat ik heden met Hem in het Paradijs zal wezen."⁵⁸

Hus op het Concilie.

In de gevangenis was Hus dus niet alleen. De Heere was met hem. In juni vonden verschillende verhoren plaats. Maar Hus mocht in Gods kracht staande blijven. Tientallen punten/aanklachten waren er tegen hem en elk punt probeerde hij te weerleggen, maar de vijand wilde niet horen en Gods Woord niet onderzoeken. Het was 6 juli 1515 toen de dag aanbrak waarop men Hus verbrandde. Niets had gebaad om dit te voorkomen. In april hadden nog 250 edelen gepleit voor de vrijheid van Hus. Keizer Sigismund was ook niet blij met de afloop en gaf meerdere keren aan dat hij Hus de vrijheid gunde. Toch was deze 6^e juli niet zonder zegen. Tijdens zijn gang naar de brandstapel, die niet ver van het conciliegebouw was, zong Hus Psalm 31 en 51. "Johannes Hus werd verbrand, en toen moest hij noch in smaadheid een hoge papieren hoed op het hoofd hebben, geschilderd van ijselijke duivelen, met deze woorden hem toe sprekende tot afscheid: 'Hiermee bevelen wij uw ziel den duivel.' Doch de vrome Hus zong terwijl het vuur werd aangestoken."⁵⁹ De zingende Hus was niet meer, maar zijn getuigenis ging door heel Europa. Het bericht ging als een lopend vuur door Europa. Velen waren verontwaardigd dat deze man op zo'n wijze gedood was.

⁵⁶ J. Barueth, "Het kruisschool der christenen", blz. 363-364.

⁵⁷ J. Barueth, "Het kruisschool der christenen", blz. 675.

⁵⁸ J. Barueth, "Het kruisschool der christenen", blz. 695.

⁵⁹ F. Ridderus, "Bloedspiegel der religie", deel 1, blz. 287.

“Dewijl bijna geheel Bohemen de leer van Hus omhelsde, ja ook de leer van Hus alom verspreid werd, tot in Schotland toe, alwaar Paulus Kravius, een Bohemer, bij de kerk van S. Andrews, Ao. 1422 om den leer van Hus verbrand is.”⁶⁰

Deze steen ligt op de plaats waar volgens overlevering Johannes Hus en een jaar later Hieronymus van Praag zijn verbrand.

Illustratie van Ulrich von Richental (?-1437) “Johannes Hus wordt naar de brandstapel geleid” (Foto genomen in Nationaal Museum Praag).

In de tijd dat Hus in Konstanz aankwam, woonde hier de weduwe Fida Pfister-Held. Hier nam Hus (volgens overlevering) zijn intrek, maar werd spoedig gevangen genomen. Vandaag de dag is het huis een museum.

⁶⁰ P. van Mastricht, “Beschouwende en praktikale Godgeleerdheit”, deel 4, blz. 369.

Folio ter nagedachtenis aan Johannes Hus. Op de bladzijde is (links boven) de onthoofding van Johannes de Doper te zien. Onder: de verbranding van Johannes Hus in Konstanz. Aan de rechterzijde afbeeldingen van John Wyclife, die vonken uitzend. Johannes Hus die een brandende kaars vast houdt. En Maarten Luther die een fakkel draagt. (Foto genomen in Nationaal Museum Praag).

Op het Oude Stadsplein in Praag staat een groot monument van Johannes Hus. Het werd in 1915 onthuld, 500 jaar nadat hij in Konstanz was verbrand. Hus staande, kijkt naar de Týnkerk. Rondom staan verschillende inscripties uitgesneden: Een uitspraak van Hus: "Heb elkaar lief, wens iedereen de waarheid" en van J. A. Comenius: "Ik geloof dat de heerschappij/regering van uw zaken weer naar u zal terugkeren, o Tsjechische mensen".

3. De Hussieten.

3.1. Jacobus von Mies.

Nu was Hus verbrand, maar de leer van Hus was niet verbrand. Velen in Europa en met name in Bohemen, Moravië, Silezië en Duitsland raakten onder de indruk van het leven en de leer van Hus. De paus en de leden van het concilie hadden gehoopt dat met de dood van Hus ook al zijn ketterse ideeën zouden sterven. Maar dat was mis gerekend. In zijn leven had Hus al vele volgelingen gehad.

Er werd door 452 adellijken uit Bohemen en Moravië een brief opgesteld waarin zij zich keerden tegen de verbranding van Hus en onderschreven dat zijn leer niet kettters was.

Protestbrief van de heren van Bohemen en Moravië, september 1415.

Na Hus' dood werd Jacobus von Mies/ Misa (Latijn) hun nieuwe leider. Mies is het Duitse woord voor Stříbro, een plaats ten westen van Praag, niet ver van de huidige Duitse grens. In deze plaats werd Jacobus rond 1372 geboren. Tijdens zijn studie aan de Karelsuniversiteit raakte hij bevriend met Hus en vanaf 1397 ging hij er les geven. Net als Hus werd ook hij priester en vanaf 1407 werd Von Mies predikant in de St. Michielskerk in Praag. Hij was een van de eersten die ook de beker wijn in het Avondmaal aan de gelovigen gaf en deze hen niet onthield. Hij bewees in een universiteitsdisputatie uit de Bijbel en de geschiedenis dat de onthouding van de beker aan de gelovigen niet ouder was dan twee eeuwen en dat er geen enkele theologische reden was, om aan de woorden van de Heere Jezus: "drinkt allen daaruit" geen gevolg te geven.

Tijdens het Concilie in Konstanz werd besloten dat dit een ketterse dwaling was en moest de beker de gelovigen onthouden worden.

Na het sterven van Hus en de Concilie in Konstanz ging Von Mies in de Bethlehemkerk in Praag preken. In zijn tijd kon de eenheid tussen de Hussieten echter niet bewaard blijven. Al spoedig vielen de Hussieten in verschillende stromingen uiteen. Enerzijds de gematigde Utraquisten, waarbij Jacobus zich aansloot en anderzijds de meer radicalere Taborieten. Over deze groeperingen verderop meer. Jacobus de Misa stierf 9 augustus 1429 in Praag.

Een meer radicalere Hussiet was Jan Želivský (Duits: Johann von Seelau of Selau.) Hij werd rond 1380 geboren. Vanaf 1418 werd hij prediker in de St. Stefanuskerk in Praag.

In deze tijd was het erg onrustig en de twisten tussen de roomsen en protestanten bleven. Op dat punt had de Concilie van Konstanz geen oplossing gegeven.

3.2. De Eerste Praagse Defenestratie en haar gevolgen.

Het was 30 juli 1419 waarop de Eerste Praagse Defenestratie plaatsvond. In de loop van de geschiedenis zouden er nog meer plaatsvinden. Een defenestratie is een ‘uit het raam werping’. Op 30 juli kwam Jan Želivský met een deel van zijn volgelingen in opstand en hielden een processie (uiting van groeiende onvrede) door de straten van Praag naar het stadhuis, Novoměstská radnice, aan het Karelsplein. De pastoor had de Sint Stefanuskerk hermetisch gesloten voor de Hussieten, maar zij sloegen de deur in en namen de kerk weer in bezit.

In het stadhuis was de stadsraad bijeen vergaderd, maar hun vergadering werd woest verstoord. Ze moesten de Hussitische gevangenen vrij laten, maar dat weigerden ze en een anti-Hussiet

gooide een steen naar een van de betogers. De menigte werd woedend en een aantal bestormde het stadhuis en gooide de aanwezige leden van het stadsbestuur uit het raam, op de speren van de wachtende menigte beneden. Tijdens dit oproer werden 13 raadsleden vermoord⁶¹.

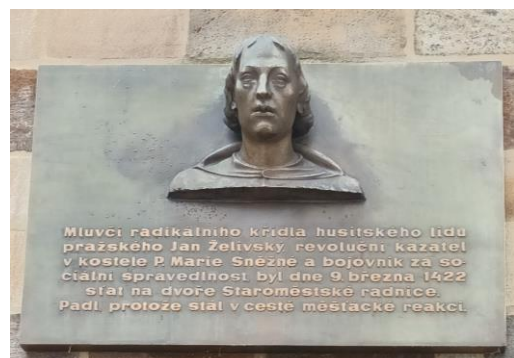
Het gevolg hiervan was dat de vrede en rust helemaal verdween. De revolutie, de opstand tegen de overheersing, de roomse geestelijkheid en de onderdrukking van de Hussieten leidde tot grote opstanden. Door deze defenestratie veranderden de woorden in daden. Vele oorlogen volgden en pas in 1436 kwam daar een einde aan.

Foto: Het stadhuis Novoměstská radnice aan het Karelsplein. Onder: gedenksteen Jan Želivský aan het Oude Stadsplein in Praag.

De twee hierboven genoemde mannen, Jan Želivský en Jacobus von Mies waren aanvankelijk één, maar tijdens een bijeengeroepen bijeenkomst op 12 november 1421 keerde Von Mies zich tegen de radicale ideeën van Jan Želivský. In 1422 werd hij op bevel van Jakobus von Mies gevangengezet vanwege het geweld tijdens zijn regering en op 9 maart 1422 met het zwaard gedood.

Er kwam meer en meer onenigheid tussen de Hussieten, de een vond dat het geoorloofd was om met het zwaard te vechten/ zich te verdedigen, en de ander vond dit absoluut niet geoorloofd.

⁶¹ R. Husen, “Geschiedenis der hervorming”, blz. 50. Dr. C. R. van den Berg, “Magister Hus”, blz. 96 stelt dat het er zeven zijn.

3.3. Verschillende stromingen binnen de Hussieten.

“In 1416 maakte de keizer Sigismund vrede met de Hussieten en Calixtijnen en bezwoer de conditiën te Bazel toe te staan. Door dit middel verdreef hij de Taborieten, werd te Praag ingelaten en gehuld tot koning van Bohemen. Doch terstond verbrak hij zijn eed; hij herstelde het pausdom, zeggende tot zijn excuus: Dat hij meest gebonden was aan de kerk van Rome. Voorts werd hij een zwaar vervolger van de gereformeerden. Hij zag met vermaak zelf aan het doden en verbranden van enige vrome lieden. Doch hij werd schielijk door God gestraft met een ziekte, die men noemt het heilige vuur en stof ellendiglijk.”⁶²

Op 16 augustus 1419 stierf de koning van Bohemen, Wenceslaus IV. Kort daarvoor was hij uit Praag gevlucht omdat het door de opstand te gevaarlijk voor hem was geworden. Zijn broer, keizer Sigismund werd zijn opvolger, maar ook voor hem was het niet veilig in Praag. Met zijn kroning waren de Hussieten niet blij en erkenden hem niet. Hij had Hus een vrijgeleide beloofd en wat was daar van terecht gekomen? De Hussieten waren woedend en verklaarden de koning de oorlog. Niet alleen keerde men zich tegen de koning, ook tegen de roomse kerk. Kerken werden geplunderd, vele monniken en geestelijken werden gedood.

De kelk van Jácyma Ondřej šlik, de stichter van de Salvátorské Odlitek kerk. Het origineel uit 1606 is eigendom van de evangelische gemeente in Werben u Chotěbuza. Foto genomen in het Broederhuis in Domek Na Sboru.

In deze tijd raakten de Hussieten verdeeld in twee groepen (hierboven al genoemd). De gematigde Calixtijnen (calix betekend beker), ook wel Utraquisten genoemd en de radicale Taborieten.

De Utraquisten (utraquisme betekend *beide elementen*, en ziet op brood én wijn) stonden er vooral op dat de beker in het avondmaal het volk niet onthouden werd, maar ook aan de gelovigen werd aangereikt. De beker werd vanaf die tijd ook het symbool van de Hussieten. Met dit teken sierden zich al gauw kerken, maar ook schilden en vaandels in het leger. De Utraquisten waren terughoudend in het plegen van opstand en geen voorstander van grote (aanvallende) oorlogen.

In 1414 had Jakoubek van Stříbra (ca. 1371-1429), die een vriend van Hus was, de keus gemaakt om niet alleen het brood, maar ook de wijn in het Avondmaal aan de gelovigen te geven. Op de Vierde Lateraanse Concilie van 1215 was door Rome besloten dat de wijn alleen voor de priester was. Dit tegen het uitdrukkelijk woord van de Heere Jezus: ‘Drinkt allen daaruit’. Vanaf 1416 werd in alle kerken in Praag die tot de Hussieten behoren besloten dat men het Avondmaal met brood en wijn zou houden. Tot zijn sterven in 1429 werd Van Stříbra de leider van de Utraquisten.

De Taborieten daarentegen waren radicaal, stelden zich wreed op tegen alles wat rooms was en wilden te vuur en te zwaard de roomse kerk te niet doen. Zij verwierpen ook veel meer leerstellingen van de kerk dan Hus ooit had gedaan. “De Taborieten kenmerken zich door een sterke toekomstverwachting, gemeenschapszin en hervormingsijver. Omdat ze werktuigen

⁶² Ds. F. Ridderus, “Bloed-spiegel der Religie”, deel 1, blz. 215-216.

wilden zijn van Gods gericht en een nieuwe Godsstaat wilden vormen vertoonden ze aanvankelijk wreed gedrag. Onder leiding van Jan Žižka plunderden ze de kastelen van ridders in Bohemen en Silezië, en ook het kerkbezit moest eraan geloven. Zo werden ze in de wijde omtrek gevreesd.”⁶³ Het leger van de Taborieten groeide in de loop van de tijd uit tot wel 40.000 man.

In 1420 stichtten de Taborieten de stad Tábor ten zuiden van Praag, een verwijzing naar de geschiedenis in Matth. 17:1-9. In het begin woonden ze met ca. 4000 mensen in de stad, maar al snel groeide de stad enorm. In 1424 woonden er al ca. 40.000 mensen⁶⁴. Hier wilden zij wonen naar het voorbeeld van de vroegchristelijke gemeente. De Taborieten verwierpen het ceremoniële, priesterlijke ambt en de gewaden, en de dienst van relikwieën en beelden, de verering van heiligen, de eed, het vasten en sommige sacramenten zoals de biecht, maar de doop en het avondmaal hielden zij wel.

Een andere stroming die niet veel verschilde van de Taborieten waren de Orebieten. Een verschil tussen de Orebieten en Taborieten was dat de Orebieten de contacten met de roomse kerk volledig afwezen. Zij waren er ook van overtuigd dat iemand die katholiek is, een misdaad begaat en dat dit met de dood gestraft moet worden.

De grondlegger van deze groepering was de priester Ambrož Hradecký (?-1439). De naam Orebieten komt van de plaats Oreb. Dit is een heuvel die vroeger werd gebruikt als wijngaard, vernoemd naar de berg Horeb. Vandaag de dag staat er een kerk met begraafplaats.

In 1620 veroverden zij de 15 km. ten westen van Oreb liggende stad Hradec Králové. Onder leiding van Hradecký veranderde de stad in een centrum van de Hussietenbeweging. Ook Hradecký verzette zich fel tegen koning Sigismund nadat hij koning van Bohemen was geworden.

De Orebieten en Taborieten vochten veel samen. Hun leider werd Jan Žižka von Trocnov. Over hem verderop meer.

Dr. T. C. Zelinka merkt het volgende op: “Maar ze [de Hussieten] ondervonden voortaan steun van het volk, dat zich in de godsdienstoefeningen, die op de bergen werden gehouden (Matth. 24:16) liet versterken. De vergaderplaatsen kregen Bijbelse namen, zoals de berg Tabor bij Bechyně of de heuvel Oreb (Horeb) bij Hradec Králové (Königgrätz).”⁶⁵

In de Moravische plaats Nedakonice, wat ten oosten van Brno ligt, woonden ook veel Hussieten. Uit deze plaats sloten ook veel mensen zich aan bij de legers van Žižka.

Tot slot was er nog een behoudende groep die zich achter Jan z Jesenice (?-1420) schaarden. Jesenice was een trouw volgeling van Hus. In zijn leven heeft hij vaak geprobeerd het voor Hus op te nemen en is ook verschillende keren vanwege zijn overtuiging gevangen gezet. Ook hij werd in de ban gedaan en de vloek werd over hem uitgesproken. In 1419 of 1420 werd hij weer gevangen genomen (door Old rich van Rožmberk) en stierf niet lang daarna in de gevangenis.

3.4. De vervolging.

“Anno 1420, werden in Bohemen gevangen: de predikant Wenceslaus, zijn kapelaan en drie boeren, met vier kinderen, waarvan het oudste maar elf jaar oud was, en dit omdat ze wilden Avonmaal houden, sub utraque, gelijk men toen sprak, dat is, met brood en wijn tezamen. Indien de pastoor zijn opinie wilde herroepen, dan zouden ze allen het leven behouden; doch hij weigerde. Zo werd hij met die alle verbrand, en met die vier kinderen in zijn schoot.”⁶⁶

Deze zelfde geschiedenis beschrijft Van Haemstede wat uitgebreider:

⁶³ <https://nl.wikipedia.org/wiki/Taborieten>

⁶⁴ Dr. C. R. van den Berg, “Magister Hus”, blz. 98

⁶⁵ Dr. T. C. Zelinka, “De reformatie in Europa”, blz. 133.

⁶⁶ Ds. F. Ridderus, “Bloed-spiegel der Religie”, deel 1, blz. 38-39.

“WENCESLAUS, [Boheems] pastoor van Arnostowitz, met nog acht anderen verbrand. In het zelfde jaar, wanneer Albertus van Oostenrijk, zijn zwager Sigismund hulp naar Praag toezond, zo hebben zijn ruiters te Arnostowitz, Wenceslaus, pastoor van die plaats, een man die God en de mensen lief was, met zijn kapellaan, drie bouwlieden en vier kinderen, waarvan de oudste elf jaren was (deze, omdat ze het Avondmaal met beide elementen bedient hadden; gene omdat ze alzo gecommuniceerd hadden) naar Bystricium, alwaar het leger lag, gebracht tot de overste van het leger, die haar tot zijn bisschop heeft gezonden. De bisschop heeft de pastoor geboden de communie onder beide elementen af te zweren, of dat hij zijn verwaandheid met vuur zou bekopen. Dewelke daarop zeer moedig heeft geantwoord: Leert u dat het Evangelie? Hebben dat uw misboeken in [zich]? Of is dat recht, of wist de Schriftuur uit. Door deze vrijmoedige antwoorden, de omstanders vergramt zijnde, zo heeft een soldaat de pastoor met een ijzeren handschoen op zijn aangezicht alzo geslagen, dat het bloed uit zijn neus en mond uitliep. De bisschop heeft hem wederom tot de krijgsoverste gezonden, en daarna de krijgsoverste wederom tot de bisschop. En als hij de gehele nacht haar tot een spot was geweest, zo zijn zij tezamen des morgens vroeg, zijnde zondag, uitgebracht, en zijn die kleine strijders [de vier kinderen], Wenceslaus in de schoot gegeven, En wanneer de bisschop nog aanhield, dat Wenceslaus de drinkbeker in het Avondmaal zou willen afzweren, zo antwoorde hem de getrouwe herder voor zichzelf en de zijnen aldus: Dat zij verre van ons! Wij willen liever honderd doden sterven, dan de waarheid, die zo klaar in het Evangelie is geopenbaard, afzweren. Terstond is de scherprechter geboden, dat hij het hout zou aansteken, en heeft haar alzo als een aangename offerande opwaarts gezonden, de pastoor het laatst van allen de geest opgevend. Dit is geschied de zevende juli, in het jaar onzes Heeren veertienhonderdtwintig.”⁶⁷

In deze tijd werden er velen gedood vanwege het geloof. Ridderus schrijft daar verder over: “Anno 1420 wierp men in Bohemen die van de religie in diepe koolputten, daar ze zo vallende, armen en benen braken en zo ellendig van honger en smart stierven. Men wierp 1700 lieden in een put en in een andere 1308, in een derde put wierden 1330 geworpen. Zo doende zoude men een land haast van volk ledig kunnen maken.”⁶⁸

Een andere geschiedenis die Van Haemstede beschrijft gaat over Johannes Krasa.

“Johannes Krasa, een van de voornaamste kooplieden binnen Praag, gekomen zijnde te Breslo in Silezië, om zijn koophandel te drijven (alwaar toen ter tijd de keizer Sigismund, en de legaat van de paus: Ferdinandus waren vergadert, om te beraadslagen hoe men best die van Bohemen zou krijgen) en in de herberg (bij gelegenheid) de onnozelheid van Johannes Hus ten onrechte veroordeelt, en het sacrament van het H. Avondmaal, onder beide elementen, verdedigende, zo is hij gevangen genomen en in de kerker geworpen. Des anderen daags werd in dezelfde gevangenis gesteld Nicolaas van Bethlehem, student die van Praag was afgezonden, om de keizer te kennen te geven, dat, zo hij de drinkbeker in het Sacrament van het H. Avondmaal wilde toelaten, dat zij hem voor haar koning zouden erkennen. Over welke reden de keizer op deze bode zeer is vergramt geworden. Wanneer nu deze student bij Krasa was gebracht, zo heeft hij hem met Godvruchtige aanspraken versterkt, zich verblijdende dat hij hem tot een metgezel des lijdens werd gegeven. Mijn broeder Nicolaas (zij hij) wat is dat voor een eer, dat wij geroepen worden, om de Heere Jezus getuigenis te geven, laat ons wakker zo een kleine moeilijkheid aangaan; de strijd is kort, de prijs eeuwig; laat ons gedenken, wat een bittere dood onze Heere voor ons heeft uitgestaan, door wat onnozel bloed wij verlost zijn, en wat voor lijden de martelaren en maagden hebben uitgestaan? Met deze en dergelijke vermaningen heeft hij niet opgehouden hem te versterken. Maar wanneer zij tot het gericht werden uitgevoerd, en de koorden, waarmee Nicolaas door de straten der stad met een paart zou gesleept worden, hem

⁶⁷ A. C. Van Haemstede, “Historie der martelaren”, Fol. 43.

⁶⁸ Ds. F. Ridderus, “Bloed-spiegel der Religie”, deel 2, blz. 86.

aan de voeten werden gebonden; zo heeft hij, door vreze des doods, en dat Ferdinandus de legaat van de paus hem het leven toe zijde, zijn gevoelen, de dwaling van Johannes Hus (gelijk men die noemde) wederroepen. Maar Krasa is, tegen alle aanradingen van de legaat, als een onbeweeglijke rots staande gebleven. Hij dan langzaam door de straten voortgetrokken zijnde, en de legaat van de paus hem overal volgende, en dikwijls roepende, (ja gebiedende dat de scherprechter zou stil staan) hebt medelijden met uzelf, verlaat uw dwalingen, die de Bohemers lichtvaardiglijk hebben gestrooid. Waarop hij antwoorde: ik ben berijdt voor het Evangelie van Jezus te sterven. En alzo is bij, half levende tot de plaats des gerichtts voortgetrokken zijnde, verbrand geworden. Dit is geschied de 14e maart, in het jaar onzes Heeren veertienhonderdtwintig.”⁶⁹

Op 30 mei 1421 gebeurde in de Boheemse stad Litoměřice de volgende gebeurtenis. Schrijver A. van Toorenenbergen schrijft het volgende: “Te Leitmeritz liet de burgemeester Pichel, een wreed en verraderlijk mens in één nacht eenentwintig van de aanzienlijkste burgers, en onder hen zijn eigen schoonzoon, vatten en in de diepste kerker van de Michaelistoren werpen. Toen zij eindelijk van honger en koude halfdood waren, liet hij hen, na beraadslaging met ettelijke keizerlijke beambten en met gewapende macht, voor zich komen, sprak het doodvonnis over hen uit, liet hen samenbinden, op wagens zetten en aan de oever van de Elbe afzetten, om ze in het water te doen werpen. Toen ontstond er een volksoploop: vrouwen en kinderen, bloedverwanten en vrienden barstten in tranen los. Ook de dochter van de burgemeester, zijn enig kind, kwam, en wierp zich voor de voeten van de vader, om althans genade voor haar man te bidden. Maar de vader was harder dan steen, en sprak: “spaar uwe tranen, gij weet niet, wat gij wilt. Kunt gij niet een waardiger man verkrijgen?” De onverbiddelijkheid van de vader ziende, stond zij op en zei: “vader! uithuwelijken zult gij mij niet meer!” Op haar borst slaande, en de haren uittrekkende, volgde zij haar echtgenoot. De martelaren kwamen aan het strand; men wierp hen van de wagen, en terwijl de vaartuigen in orde gebracht werden, verhief zich aller stem; zij riepen hemel en aarde tot getuigen van hun onschuld; namen afscheid van wie hun dierbaar waren; baden voor hun vijanden en bevalen hun zielen aan God. Daarop werden zij op de vaartuigen in het midden van de rivier gebracht en met handen en voeten aan elkaar gebonden, in de stroom geworpen en verdronken. Aan de oever stonden de beulsknechten met de nodige wapenen gereed, om een iegelijk af te weren, die weer het strand bereiken mocht om zijn leven te willen redden. Maar de dochter van de burgemeester hield haar ogen onafgebroken op haar echtvriend geslagen, sprong in het water en wilde hem redden. Het water was evenwel diep, zodat zij niet staan kon. Daarom kon zij zijn boeien niet losmaken. Zij beiden verdronken. De volgende dag werden zij in elkaars armen wedergevonden, en in één graf gelegd. Dit geschiedde op 30 Mei 1421.”⁷⁰

“Tijdens de Hussietenoorlogen koos de stad de kant van de koning tegen de opstandelingen, maar omdat inmiddels het Tsjechische en Hussitischgezinde aandeel aan de bevolking sterk was toegenomen, koos de stad uiteindelijk de partij van de Utraquisten (Hussieten) en verdreef in 1436 het Duitse patriciaat uit de stadsregering.”⁷¹

3.5. Vier artikelen van Praag.

In juli 1420 werd tussen de Taborieten en de gematigde Hussieten in Praag een overeenkomst gesloten. Deze legden zij toen voor aan koning Sigismund. Deze overeenkomst kreeg de naam: ‘Vier artikelen van Praag’. Deze vier artikelen gingen over deze zaken:

⁶⁹ A. C. Van Haemstede, “Historie der martelaren”, Fol. 43b.

⁷⁰ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 2. Deze geschiedenis beschrijft ook Van Haemstede in zijn martelarenboek.

⁷¹ <https://nl.wikipedia.org/wiki/Litom%C4%9B%C5%99ice>

Ten eerste, dat het woord van God in het koninkrijk Bohemen vrij en ongehinderd door de priesters van de Heere moet worden gepredikt en verkondigd volgens het woord van de Verlosser: “Gaat heen in de gehele wereld, predikt het Evangelie allen creaturen.” (Markus 16:15).

Wyclif(e) en Hus waren ervan overtuigd dat het Woord van God vrij gepreekt moest worden. De Bijbel moest vrij beschikbaar zijn in de volkstaal en het gewone volk moest ook in hun eigen taal horen preken.

Het tweede punt was, dat het sacrament van de goddelijke eucharistie/ Avondmaal in beide soorten, brood en wijn, vrij moet worden toegediend aan alle gelovigen in Christus. Dit volgens het woord en bevel van de Verlosser, Die zegt: “En als zij aten, nam Jezus het brood, en gezegend hebbende, brak Hij het en gaf het den discipelen en zeide: Neemt, eet, dat is Mijn lichaam. En Hij nam den drinkbeker, en gedankt hebbende, gaf hun dien, zeggende: Drinkt allen daaruit. Want dat is Mijn bloed, het bloed des Nieuwen Testaments, hetwelk voor velen vergoten wordt, tot vergeving der zonden.” Matth. 26:26-28.

De wijn mocht niet meer door de priester aan het volk onthouden worden.

Het volgende punt was: Ten derde, dat de tijdelijke heerschappij over rijkdom en aardse goederen, die de geestelijkheid tegen het gebod van Christus in houdt ten nadele van hun ambt en ten nadele van de tijdelijke klasse, van hem wordt afgenomen en afgeschaft, en de geestelijkheid zelf de evangelische heerschappij en het apostolische leven van Christus en zijn apostelen zal worden getraceerd volgens het woord van de Verlosser: ”Deze twaalf heeft Jezus uitgezonden, en hun bevel gegeven, zeggende: Gij zult niet heengaan op den weg der heidenen, en gij zult niet ingaan in enige stad der Samaritanen; Maar gaat veelmeer heen tot de verloren schapen van het huis Israëls. En heengaande predikt, zeggende: Het Koninkrijk der hemelen is nabijgekomen. Geneest de zieken, reinigt de melaatsen, wekt de doden op, werpt de duivelen uit. Gij hebt het om niet ontvangen, geeft het om niet. Verkrijgt u noch goud noch zilver noch kopergeld in uw gordels”. Matth. 10:5-9. En hoofdstuk 20:25-27: “En als Jezus hen tot Zich

geroepen had, zeide Hij: Gij weet dat de oversten der volken heerschappij voeren over hen, en de groten gebruiken macht over hen. Doch alzo zal het onder u niet zijn; maar zo wie onder u zal willen groot worden, die zij uw dienaar. En zo wie onder u zal willen de eerste zijn, die zij uw dienstknecht.”

Net als Wyclif(e) zag Hus kerkelijke eigendommen als de grootste bron van kerkelijke toestanden. Al de eigendommen van de kerk zorgen voor macht. De Heere Jezus leerde heel wat anders. De kerk moest daarom hiervan afstand doen en het volk niet verarmen, maar juist voor de armen zorgen.

Foto: originele avondmaalstafel op het stadsplein in Tabor.

Het laatste artikel luidt: Ten vierde, dat alle doodzonden, vooral openbare zonden, en andere ondeugden die in strijd zijn met de wet van God, in elke staat worden voorkomen en tegengegaan volgens de orde en op een redelijke manier door de verantwoordelijken. Zoals Paulus zegt: “Dewelke, daar zij het recht Gods weten (namelijk dat degenen die zulke dingen doen, des doods waardig zijn), niet alleen dezelve doen, maar ook mede een welgevallen hebben in degenen die ze doen.” Rom. 1:32.

De wil van God en de wet van God geldt alle mensen. Iedereen moet in overeenstemming met Gods geboden leven en zonden laten, verlaten en vlieden. De overheid heeft als taak om de zonden te straffen. De geestelijkheid moest veel minder macht krijgen.

De hoofdzaak van deze 4 artikelen werd al geleerd door Wyclif(e) en in 1419 werd de basis hiervoor gelegd. De definitieve vorm van deze artikelen werd vervolgens bepaald in juli 1420, toen koning Sigismund Praag belegerde met de zogenaamde kruisvaarderstroepen en de Taborieten de inwoners van Praag te hulp kwamen. O.a. theologen van de Universiteit van Praag waren betrokken bij het opstellen van deze artikelen en de hierboven genoemde Jacobus von Mies wordt gezien als een van de uiteindelijke samenstellers. De Vier Artikelen werden afgekondigd in het Latijn, Tsjechisch, Duits en Hongaars.

3.6. De Hussietenoorlogen.

Het voert te ver om op alle oorlogen die door de Hussieten gevoerd zijn in te gaan. Tussen 1420 en 1434 zijn er vele veldslagen geweest tussen de Hussieten en de roomsen.

In hoofdlijnen wil ik proberen deze periode te beschrijven.

De Hussieten wilden Sigismund niet als hun koning erkennen en aan de andere kant had paus Martinus V een bul uitgevaardigd tegen de Hussieten en begon de zogenaamde kruistochten tegen hen.

Ridderus schrijft over deze tijd de volgende gebeurtenis: “Zo wonder[lijk] ging het ook in Bohemen. De Paus Martinus V had een kruistocht doen prediken anno 1428 tegen de Bohemers die van de religie waren, met gewone belofte van vergeving der zonden voor allen die de wapenen tegen haar opnamen. Velen kwamen bijeen, zij vielen in Bohemen, maar namen vanzelf de vlucht zonder vijand gezien te hebben, hetwelk tevoren noch eens geschied was, toen de Papisten met drie legers aankwamen. Zo een schielijke vrees beving haar allen. Zo strijd de Heere voor Zijn onmachtig volk, zelfs tegen vele vijanden.”⁷²

De in de zomer van 1419 ontstane opstand in Praag duurde enkele weken. Een van de oorzaken van de opstand was, dat Koning Wenceslaus IV maatregelen nam tegen de Hussieten en de Hussitische stadsraad en alle priesters die niet in zijn straatje pasten ontsloeg. Drie kerken bleven behouden voor de Utraquisten, alle andere kerken werden weer rooms. In het najaar van 1419 braken er gevechten uit tussen de Hussieten en roomsen in Praag. In november 1419 werd er een voorlopig vredesakkoord bereikt en was er tot april van het volgende jaar enigszins rust en vrede.

Een van de voornaamste leiders van de (radicale) Hussieten was Jan Žižka van Trocnov (ca. 1360-1424). Hij werd geboren in het kleine dorpje Trocnov in Zuid-Bohemen. Vanaf zijn jeugd was hij aan één oog blind. In 1419 had hij zich aangesloten bij de processie van Jan Želivský. Vanaf 1420 werd hij de leider van de Orebieten en Taborieten en als krachtig leger aanvoerder won hij veel veldslagen⁷³.

⁷² Ds. F. Ridderus, “Bloed-spiegel der Religie”, deel 2, blz. 191.

⁷³ In 1420 kwamen ook zelfs uit Nederland strijders naar Bohemen. Uit Dordrecht gingen 56 schutters en ook uit andere steden trokken schutters en anderen naar Bohemen. Van Schelven schrijft: “Van weinig waarde bleek dan ook wat de Staten-Generaal in oktober 1620 tenslotte aan machtsvertoon naar Bohemen hebben gezonden: tweeduizend man troepen onder commando van Prins Maurits’ jongere broer Frederik Hendrik van Oranje, als aanvoerder bekwaam genoeg, maar die, te Worms gearriveerd, daar zulk een wanorde en besluiteloosheid aantrof, dat hij niet verantwoord achtte er te blijven, zodat hij zijn expeditie voor kerstmis van het jaar, waarin hij was gekomen, alweer beëindigde.” Prof. Dr. A. A. van Schelven, “Het Calvinisme gedurende zijn bloeitijd”, deel 3, blz. 113. Er kan wel geconcludeerd worden, zoals Van Scheven doet, dat de Nederlanden Frederik in de steek lieten. Blz. 114. Zie ook Ds. J. Fruytier, “Sions Worstelingen”, blz. 24. Hij schrijft: “Al deze macht werd verbroken door de Hussieten onder hare blinde Ziska. De Nederlanders onderzochten de leer van dit volk, en wederkomende, gaven zij goed getuigenis daarvan, en de leugens, die van deze belijders, door de geestelijken uitgestrooid waren, ontdekt zijnde, kregen velen een afkeer van de paapse kerk; en dus bracht deze vervolging de kerk van Nederland alweer belijders toe.

In zijn leger was een goede discipline. Drank, kaarten, uitgaan ed. waren taboe. “Het verkrachten van vrouwen, wat in die tijd heel normaal was tijdens een oorlog, kwam bij de Hussieten niet voor. Dit leger maakte ook geen krijgsgevangene. Niemand verrijkte zich ten koste van een ander en ook Žižka zelf leefde in eenvoud, waarmee hij een voorbeeld gaf voor zijn troepen.”⁷⁴

Ds. Fruytier: “De keizer Sigismund, nevens geheel Duitsland, overviel de Bohemieten met een geweldige oorlog. Doch zij hadden tot haar veldheer enen Ziska, die blind was, echter met een hand vol volk (dat immers als iets wonders, ja ongelooflijk moet voorkomen) heeft hij de keizer, de paus en andere vorsten vaak zo geslagen, dat zij niets tegen dit volk konden uitvoeren.”⁷⁵

Op 1 maart 1420 besloot de paus tot de 1^e kruistocht tegen de Hussieten. Op 17 maart werd deze in Wroclaw in Polen bekend gemaakt. De Paus gaf koning Sigismund hierover de opdracht. Hij leidde het leger van roomsen uit Duitsland, Hongarije, Bohemen en Moravië. Geld was voor de soldaten belangrijker dan de godsdienst.

De eerste veldslag van de Hussieten vond plaats op 25 maart 1420 bij Sudoměř, een plek ten westen van Tabor. De eerste kruistocht van paus Martinus V leidde tot deze veldslag. Tevergeefs vielen de roomse troepen de Hussieten aan, want zij moesten het verliezen.

Vervolgens vielen de Hussieten verschillende roomse kastelen en kloosters aan en veroverden de ene plaats na de anderen.

Žižka's legertactiek was vernieuwend. Naast het trainen en uitrusten van zijn leger volgens, gebruikte hij gepantserde wagens uitgerust met kleine kanonnen en musketten. Deze 'strijdwagen' was de voorloper van de tank.

Foto: Strijdwagen van Žižka in het Taborieten museum in Tabor.

Eind april stak een nieuw kruisvaarder leger de Boheemse grens over en vonden er verschillende veldslagen plaats. Sigismund wilde in Praag weer heerschappij hebben, maar een poging om heel Praag te veroveren werd echter voorkomen door een overwinning van Žižka's troepen op 14 juli 1420 in de Slag om de Praagse Vitkovheuvel.

Het roomse leger lag aan de westkant en de Hussieten aan de oostkant van de Moldau. Koning Sigismund wilde met zijn leger de Hussieten via de heuvel Vitkov in de rug aanvallen. Žižka had hier op gerekend en zijn troepen lagen klaar om de koning te verslaan. Sigismund voerde zijn plan uit en Žižka viel de troepen aan. De koning werd met zijn leger door Žižka verslagen. Na deze kruistocht, vond in 1421 de tweede kruistocht plaats. Friedrich von Meißen viel met zijn troepen vanuit Duitsland de Hussieten aan. Op 5 augustus vond bij Brux, ten noordwesten van Praag, een veldslag plaats. Hier werden de Hussieten echter verslagen. De roomsen konden echter niet in hun handen wrijven, want de Hussieten hadden al snel weer de overhand. Vanaf het najaar van 1421 kreeg de Habsburgse Albrecht II (1397-1439) de leiding over de roomse

⁷⁴ I. Kriegsman, “Jan Hus”, blz. 141-142..

⁷⁵ Ds. J. Fruytier, “Sions Worstelingen”, blz. 23.

troepen. De Derde Kruistocht eindigde in januari 1422 na nog twee nederlagen door de keizerlijke katholieke legers bij Kutná Hora en Havlíčkův Brod.

Sinds 1950 staat er op de Vitkovhheuvel een 16,5 ton wegend standbeeld van Žižka.

De wreedheden⁷⁶ begaan door de Taborieten maakten de Calixtijnen zo woedend dat ze zich afscheidden en hun eigen koning kozen in de persoon van de Litouwse prins

Zygmund Korybut (Žygimantas Kaributaitis 1395-1435). Samen met zijn broer, hertog Vytautas (1350-1430), trok Korybut op 17 mei 1422 Praag binnen met een sterk leger. Hij werd erkend als heerser van Bohemen en werd commandant van de lokale Hussieten. Helaas lukte het hem niet om heel Praag in bezit te krijgen en moest na een belegering van vijf maanden het beleg opbreken. Op 24 december trokken de Poolse troepen zich weer uit Bohemen terug.

Jan Žižka te paard. (Foto genomen in Hussieten museum in Tabor). Vanaf 1621 was hij totaal blind.

De Hussieten die ook wel Gods strijders' of 'Strijders van God' werden genoemd hadden een eigen Hussietenlied, een van de bekendste en belangrijkste begint met:

Gij, die strijders zijt van God en Zijn wet,
Bidt/ zoekt om Gods hulp en gelooft/
vertrouwd in Hem,

Om door Zijn bijstand steeds te overwinnen.^{77 78}

Men zong dit lied vaak, ook tijdens de strijd en probeerde door dit op een bepaalde manier te zingen (met muziek?) om de vijand te intimideren en op de vlucht te doen slaan.

In het voorjaar van 1423 braken er ernstige meningsverschillen uit binnen de verschillende Hussietenstromingen. In juni kwam er een tijdelijk compromis tussen de verschillende partijen

⁷⁶ De Taborieten doden soms honderden, zo niet duizenden nadat zij een stad of dorp hadden veroverd.

⁷⁷ Andere vertaling heeft: 'dat je uiteindelijk altijd met Hem zult schitteren.'

⁷⁸ De Tsjechische versie is te lezen:

https://cs.m.wikipedia.org/wiki/Kto%C5%BE_js%C3%BA_bo%C5%BE%C3%AD_bojovn%C3%ADci

in slot Konopiště. Nadat vredesonderhandelingen tussen de Utraquisten en Sigismund in Praag in oktober 1423 waren mislukt, brak het interne-Hussietenconflict opnieuw uit.

In het voorjaar probeerde de koning Žižka door een list gevangen te nemen. “Het bevel over de Praagse troepen was in handen van Ceněk van Vartemberk en Hašek van Waldstein. Zij geloofden dat zij Žižka eindelijk in hun greep hadden. Hun verslag van Žižka's benarde positie bereikte ook Rožmberk die zich aan Sigismunds hof in Hongarije bevond. Rožmberk liet niet na de koning op de hoogte te brengen van de val waarin Žižka zat. Sigismund zou hem geantwoord hebben: ‘Hij zal ontsnappen.’

Rožmberk en andere Boheemse baronnen aan het hof hielden vol dat het met Žižka gedaan was, maar Sigismund bleef antwoorden: ‘Hij zal ontsnappen.’

Žižka is in de nacht van 4 juni 1423 werkelijk ontsnapt, waarschijnlijk op vloten en schepen die zijn inmiddels gewaarschuwde strijdmakers in het tweede Tábor bij donker hadden gestuurd. Na een beleg van een week vonden Žižka's tegenstanders hem met man en wagen gevlogen.”⁷⁹

3.7. Žižka sterft en wordt opgevolgd door Prokop de Grote.

In juni 1424 kreeg Žižka opnieuw de overhand tegen de inwoners van Praag in de Slag om Malešov. Hierna verschoof het zwaartepunt van de gevechten naar het oosten, naar Moravië. In juli, terwijl hertog Albrecht het land vanuit het zuiden probeerde te veroveren, begon een verwoestende Hussietenaanval vanuit het westen. Steden die voor de Habsburgers pro-katholiek waren, werden ingenomen en met de grond gelijk gemaakt. Op 11 oktober 1424 stierf Žižka aan de pest. “Žižka's laatste woorden zouden volgens Aeneas Sylvius geweest zijn: ‘Maak van mijn huid trommelvellen voor de zaak van Bohemen,’”⁸⁰ De priesters Ambrož van Hradec en Prokop de Kleine leidden de begrafenisplechtigheid in Hradec Králové. Later werd Žižka herbegraven in de grote kerk van Čáslav. Toen in de 17e eeuw de Habsburgers een wreed bewind voerden over Bohemen hebben zij zijn gebeente opgedolven en zijn graf verwoest. De volgelingen van Žižka waren zo bedroefd dat zij zich vanaf die tijd ‘Wezen’ noemden (in het Latijn Orphanos). Dit waren vooral Horebieten die Žižka als hun vader zagen.

In deze tijd woonden de meeste Horebieten, die zich de Wezen noemden, rond Hradec Králové. Jan Hvězda (?-1425) werd gekozen als hoofd van de Taborieten. De Wezen kregen een bekwaam leider in Kuneš z Bělovice.

In 1525 kwam Jan Hvězda bij een veldslag om het leven. Na deze veldslag werd Andreas Prokop, ook wel Procop de Grote genoemd (Tsjechisch: Prokop Holý/ Veliký) (1380-1434), de nieuwe leider. Hij was veel wreder en meedogenlozer dan zijn voorganger. Was Žižka vooral verdedigend opgetreden, Prokop trad ook aanvallend op, ook over de grenzen heen.

Prokop was rond 1380 geboren en vanaf 1420 preekte hij als priester voor de Hussieten in Tábor. In 1424 werd hij met Žižka legeraanvoerder. Een andere leider was Johannes von Jičín. Een jaar later trokken de Hussieten voor het eerst Silezië binnen, maar verder bleven de gevechten, die door beide partijen met grote wreedheid werden uitgevochten, tot de herfst van 1425 grotendeels beperkt tot Moravisch-Boheems grondgebied. In datzelfde jaar veroverden de Hussieten veel, in het najaar vielen ze Neder-Oostenrijk binnen om hertog Albrecht tegen te staan.

Ook in het volgende jaar vielen veel plaatsen in handen van de Hussieten. De roomsen wilden dit tot stand brengen en begonnen in 1427 hun vierde kruistocht. Ook probeerde men via de diplomatieke weg tot een oplossing te komen. Maar het hielp niets. De Hussieten bleven doorvechten en de roomsen kregen slag op slag te verduren. De vierde kruistocht werd geleid

⁷⁹ T. De Vries, “Ketters. Veertien eeuwen kettergeloof, volksbeweging en kettergericht”, blz. 451-452.

⁸⁰ T. De Vries, “Ketters. Veertien eeuwen kettergeloof, volksbeweging en kettergericht”, blz. 453.

door de roomse kardinaal Henry Beaufort (ca. 1375-1447). Het Hussieten leger streed onder leiding van Prokop de Grote en de roomsen verloren ook deze slag.

Ook in de volgende jaren vielen zij omliggende landen aan, het gebied Lauslitz, Silezië, Brandenburg, Opper-Palts en Opper-Franken, maar ook in het oosten en zuiden, richting Wenen, en delen van Hongarije (wat vandaag de dag westelijk Slowakije is).

Tijdens een van de tochten van de Hussieten naar het westen, trokken zij de huidige Duitse grens over en bezetten de plaats Reichenbach aan het begin van het jaar 1431. Onder leiding van Prokop de Grote trok een leger van 8000 mannen naar deze plaats en brandden de stad af. De bewoners verschansten zich in de stadskerk van St. Johannes, die omgeven was met een verdedigingsmuur. Zij verdedigden zich met succes 15 dagen lang. Op 10 januari togen de belegeraars door de Hussientoren af, daar zich het gerucht verspreidde dat er een groot leger in aantocht was. Reichenbach ging echter wel volledig in vlammen op.

Vandaag de dag staat er nog een stuk oude stadsmuur en wordt deze geschiedenis nog in gedachtenis gehouden. Een poort (foto) in de verdedigingsmuur van de kerk, waardoor enkele belegeraars zouden zijn binnengekomen, wordt sindsdien de Hussietenpoort genoemd.

De gevallen Hussieten werden op de Töpferberg in een "Ketzergrube" begraven.

3.8. Het einde van de strijd in zicht.

De vijfde en laatste roomse kruistocht tegen de Hussieten vond plaats in 1431. Zelfs een beslissing om in 1431 bij de Reichstag in Neurenberg tegen de Hussieten te vechten, kon het tij van de oorlog niet keren. De Vijfde Kruistocht onder kardinaal Giuliano Cesarini (1398-1444) eindigde op 14 augustus 1431 met een beschamende nederlaag bij Domažlice (Taus). Deze nederlaag veroorzaakte dat de keizer zocht naar een oplossing en einde van deze toestanden. Hij wilde gaan onderhandelen. Hier ging een groot gedeelte van de Hussieten op in. Van 1431-1449 vond in Bazel een Concilie plaats. Hier werd ook gesproken over de godsdienstvrijheid en de toestanden in Bohemen. De weg was eindelijk vrij voor een gezamenlijke kerkhervorming.

Ridderus beschrijft deze geschiedenis als volgt: “Daar werd te Bazel een concilie gehouden. De gereformeerde geestelijke en de edelen hielden aan om vrede met Rome te maken onder deze condities: Dat men in het Avondmaal de beker aan het gewone volk ook geven zou. Dat de geestelijke geen wereldse heerschappijen en goederen zouden bezitten. Dat men zou preken in bekende taal. Dat men geen geld voor sacramenten zou nemen, en dat men de zonden vrijelijk zou mogen bestraffen. Dit alles werd van het Concilie toegestaan en mij dunkt dat het al vrij veel gewonnen was. Doch de Taborieten en Hussieten waren hiermee niet vergenoegd. Mogelijk stout zijnde op haar getal en voorspoed, waarover wederom anderen nijdig waren. Dus ontstond een grote scheuring en scheiding, ja bittere haat tegen elkaar. Daarna geraakten ook de Thaborieten tegen de Hussieten, zover dat men de wapenen tegen elkaar aannam. De Thaborieten werden geslagen, vele vluchten in een schuur, daar ze van de Hussieten en Calixtinen verbrand werden. Hoe hebben de Pausgezinde in haar vuist gelachten, als zij dit twisten en strijden der gereformeerde tegen elkaar aanzagen?”⁸¹

Op 3 januari 1433 kwam de Boheemse delegatie bij het Concilie van Bazel aan onder leiding van Prokop de Grote. Zij probeerden hun macht en invloed uit te oefenen op het concilie en hoopten dat er vrede zou komen. Pas na twee jaar vergaderen kwam er een akkoord op 30 november 1433, waarmee de Hussieten tevreden waren. Er was vrijheid voor hen, ze mochten preken in hun eigen taal. De beker bij het Avondmaal werd niet verboden en de macht van de geestelijkheid werd beperkt. Dit verdrag wordt het Compacta van Praag genoemd. De Taborieten werd de Vier Artikelen van Praag toegestaan en kregen vrijheid van godsdienst. Tijdens deze onderhandelingen keerde de meer gematigde Hussietenstroming van de Utraquisten of Calixtinen terug naar de katholieke kerk en sloot zich zelfs aan bij de keizerlijke troepen tegen de Taborieten.

Aan de strijd kwam echter nog geen einde.

Een overeenkomst tussen de roomsen en de Hussieten werd in Jilhlava op 5 juli 1436 bekrachtigd. Er werd besloten dat het Avondmaal toegestaan werd, met het gebruik van brood én wijn. Leydekker schrijft hierover: “De Calixtijnen onder haar hoofd Kokyzana begeren de beker voor de leken; de Taborieten onder haar onwinbare Procopius willen verbetering van openbare zonden, en wegnemen van ergernissen uit de kerk. De Orphani [Wezen KJB] door de mond van priester Udalricus⁸² stonden naar de vrije predikatie van Gods Woord; Petrus Payne⁸³ de Wyclifiet, uit Engeland naar Bohemen gevlucht, eiste het verbieden van de wereldlijke macht der geestelijken. De pauselijke gezant vroeg haar, of ze iets meer hadden voor te stellen, want dat men haar na gaf, dat ze geloofden, dat de Orden der monniken van de duivel waren

⁸¹ Ds. F. Ridderus, “Bloed-spiegel der Religie”, deel 1, blz. 226-227.

⁸² Zeer waarschijnlijk wordt Oldřich van Znojmo (overleed na 1433) bedoeld. “Hij was een vertegenwoordiger van de Oost-Boheemse weeskinderen [de Orphani dus, KJB] in de Hussietendelegatie naar de Raad van Bazel . Hij was een van de vier belangrijkste sprekers in de raad (samen met Jan Rokycana, Mikuláš Biskupec uit Pelhřimov en Petr Payne). Hij werd gekozen om het artikel over de vrije prediking van het woord van God te verdedigen. KJB. Bron: https://cs.wikipedia.org/wiki/Old%C5%99ich_ze_Znojma

⁸³ Petrus Payne werd in 1380 in Engeland geboren en overleed in 1546 in Praag. KJB.

voortgekomen. Prokopius antwoorde: “Waarvandaan anders die dingen, die noch van de patriarchen, profeten, Christus of de apostelen zijn ingesteld?”⁸⁴

“Wanneer nu over die stukken 50 dagen lang tevergeefs getwist was, en de Bohemers, omdat zij meenden, dat zij om de tuin geleid werden, zich daarom tot het weggaan gereed maakten; zo zijn door het Concilie naar Bohemen redenaars afgezonden, die door een scholastieke fijnigheid de Bohemers bedotten zouden, zullende de mening van de synode over de voornoemde hoofdstukken verklaren, door welke verklaring de allerbeste Taborieten uit hun hoop uitgedreven zijn, en de Kalixtijnen eindelijk het gebruik van de drinkbeker toegestaan is, en dus is de vrede in schijn getroffen.”⁸⁵

Deze situatie duurde echter niet lang, want in 1462 verklaarde Paus Pius II dit compact al weer als ongeldig.

Op het Concilie in Bazel kwam er geen oplossing voor de Hussietenoorlogen. Maar het zou niet lang meer duren of er kwam toch een einde aan de strijd.

Op 30 mei 1434 vond er een grote veldslag plaats bij Lipany (plaats ten oosten van Praag). Enerzijds vochten de troepen van de radicale Hussieten (Taborieten) onder leiding van Prokop de Grote en de soldaten van de Wezen onder leiding van Jan Čapek ze Sán. Aan de andere kant vocht de coalitie van gematigde utraquisten en katholieken. Tijdens deze slag die in een vreselijk bloedbad eindigde werden de Taborieten verslagen. Tijdens deze strijd verloor hun leider Prokop het leven. De kern van de Taborieten werd uitgeroeid, een deel ging over tot de tegenpartij en slechts een kleine gedeelte, onder leiding van Jan Roháč z Dubé ontsnapte naar zijn kasteel in Sion bij Kutná Hora, totdat ook dit in 1437 werd veroverd en Roháč in Praag werd gedood. Toen waren de Hussietenoorlogen in Bohemen voorbij. Sigismund werd als koning geaccepteerd en de vrede keerde terug in het land, al duurde het niet lang.

Over bovenstaande gebeurtenis schrijft Ridderus: “Maar het was schandelijk voor de religie hetgeen anno 1434 in Bohemen in een schuur gebeurde. Daar was een grote twist tussen de gereformeerden zelf. Sommige werden Hussieten genoemd, anderen Calixtijnen, andere Taborieten, en deze Taborieten waren wederom verdeeld, sommige noemden zich de Oude, andere Orphani [Wezen KJB]. Men kwam tot de wapenen, en velen werden dood geslagen. Men zou in grote schuren bijeen komen om van vrede te spreken, dus werden die toen in de

wapenen noch waren, nadat ze de nederlaag hadden gehad, zijnde Taborieten, van de Calixtijnen in die schuren met schone woorden gelokt. Doch daarin zijnde, staken de andere de schuren in de brand, en zo werden veel duizenden verbrand, want de Calixtijnen de sterkste zijnde, hielden ze in de schuren totdat ze waren verbrand. Dat was immers te ergerlijk en te boos.”⁸⁶

Een klein deel van de Hussieten, de zogenaamde Wezen bleven de strijd voortzetten.

De spreuk van de Hussieten was: Pravda Vitevzi, De waarheid zal overwinnen.

Foto: Monument van de slag bij Lipany.

⁸⁴ J. Leydekker, “Adam, Moses, en Kristus: ofte aarts-vaaderlyke Joodsche en Kristelyke OUDHEDEN”, deel 2, blz. 196-197.

⁸⁵ P. van Mastricht, “Beschouwende en praktikale Godgeleerdheit”, blz. 370.

⁸⁶ Ds. F. Ridderus, “Bloed-spiegel der Religie”, deel 2, blz. 140-141

4. De Moravische Broederschap.

4.1 De voorlopers.

Hoe was het met het geestelijk leven in Bohemen en Moravië? Kort gezegd, dat was er weinig. Velen hielden zich bezig met strijden voor hun eigen waarheid. Maar toch waren er in deze donkere tijd priesters/ predikers die een groepje mensen om zich heen hadden. Deze priesters droegen zorg voor hun kudde en probeerden de mensen uit de Bijbel te onderwijzen. Enkele van deze predikers waren Jan Rokycana, Petr Chelčický en Broeder/ Patriarch George (ca. 1420-1473).

Ook na de slag bij Lipany kwamen de Hussieten niet tot een eenheid. Een deel van de Hussieten bleven buiten de rooms-katholieke kerk en een deel keerde min of meer tot de roomse kerk terug. Van het deel dat Hussiet was, was een deel behoudend en hield vast aan de Bijbel, de Vier Artikelen van Praag en het Compact van Praag. Deze groep vormde in 1457 de Boheemse Broedergemeente (Tsjechisch: Jednota bratrská, Latijn: Unitas Fratrum)

Aan de geschiedenis van deze Broedergemeente is de persoon Petr Chelčický verbonden.

4.2. Petr Chelčický.

Over Petr Chelčický (ca. 1390 - ca. 1460) is weinig bekend. Het is zeer waarschijnlijk dat hij een tijd op een landgoed in Chelcic heeft gewoond, waar hij de Bijbel onderzocht en geschriften schreef. Hij heeft de geschriften van Wyclif(e) en Hus bestudeerd waardoor hij erachter kwam dat er in de roomse kerk veel mis was. Petr was ervan overtuigd dat alleen de heilige Schrift de bron en basis moet zijn voor de kerk en dat veel, zo niet alle menselijke inzettingen en bijgelovigheden moeten afgeschaft worden. Ook las hij veel kerkvaders en onderzocht wat zij schreven. Over het feit dat Constantijn de Grote als christen keizer werd, was hij verre van positief. In de 300 jaar daarvoor was de ware kerk zuiver en eensgezind, maar daarna kreeg je de vermenging van kerk en staat en de pauselijke macht werd ingevoerd.

Doordat Chelčický geen priester was, kon hij 'onafhankelijk zijn', in zoverre dat hij niet zoals veel priesters in die dagen direct op het matje werd geroepen of in de ban werd gedaan als hij dingen zei die tegen de leer van de kerk waren. Hij was er net als anderen voor hem ervan overtuigd dat de Bijbel in de volkstaal gelezen moet worden door het volk en dat in de kerk ook in de volkstaal gepreekt moet worden. Hij heeft wel meer dan 56 geschriften geschreven, waarvan een aantal werden uitgegeven en nog zijn bewaard gebleven.

Hoe meer Chelčický onderzocht en las, hoe meer hij ervan overtuigd was dat de roomse kerk dwaalde en er kwam een moment waarop Petr ook met de kerk brak. "Al in 1420 leerde Chelčický dat geweld niet mag worden gebruikt in religieuze aangelegenheden. Chelčický gebruikte de gelijkenis van de tarwe en het onkruid (Matth. 13:24-30) om te laten zien dat zowel de zondaars als de heiligen samen moeten kunnen leven tot de oogst. Hij vond dat het verkeerd is om zelfs de zondaren te doden⁸⁷ en dat christenen militaire dienst moesten weigeren."⁸⁸ Met dit standpunt week hij veel af van de Taborieten en Orebieten en veel andere Hussieten die geen kwaad zagen om zich door middel van het zwaard te verdedigen, of zelfs aanvallend op te treden. Hij was er ook van overtuigd dat vervolging een zaak is die de christen overkomt en dat hij daartegen niet in opstand moet komen, maar zich daaraan moet onderwerpen. Toen Jan Ziska en Nicolaas van Husinec in 1419 in Praag verklaarden dat het tijd was voor de gelovigen om de wapens op te nemen ter verdediging, was Petr al van mening, en sprak die ook uit, dat oorlog voor christenen een misdaad is.

Het lijkt erop dat Chelčický terughoudend was met betrekking tot de kinderdoop en meer voorstander van de volwassendoop al dreef hij dit niet op de spits. De doop was niet zaligmakend en omtrent het andere sacrament, het Avondmaal, verwierp hij de transsubstantiatie. Alle andere vijf door Rome bedachte sacramenten werden door hem niet

⁸⁷ Zoals veel felle Taborieten en Orebieten in die dagen deden.

⁸⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Petr_Chel%C4%8Dck%C3%BD

erkend. In hoofdzaken was Chelčický een stuk Bijbelser dan velen voor hem. Christus is het hoofd van de kerk en niet de paus. Hij verwierp de wetten van de kerk als die niet overeen kwamen met de wetten die in de Bijbel geschreven staan. Het was wel zo dat hij leerde dat de mensen de overheid gehoorzaam moeten zijn, net zoals Christus Pilatus gehoorzaam was. Aan de andere kant was het ook weer zo dat hij van mening was dat een christen het overheidsambt niet toekomt. Chelčický verzette zich tegen de verkoop van aflaten en het betalen voor de gestorvenen.

“Terecht mag ook hem een plaats worden gegund onder de voorlopers der kerkhervorming, hoewel zijn christelijk ideaal nog het echt evangelische op de voorgrond plaatsen van geloof en verzoening mist. Christus is voor hem meer Voorbeeld dan Hogepriesters, het Woord Gods meer wet dan Evangelie. Zijn opvattingen vormen de grondslag van de gehele wijze van denken en leven van de oude Boheemse Broeders tot dicht aan de kerkhervorming.”⁸⁹

Toen de Utraquisten zich rond 1434 bij de roomse kerk aansloten, protesteerde hij hier krachtig tegen. Deze hereniging beschouwde hij als een vereniging met de antichrist.

Hij stierf rond 1460, vermoedelijk in Chelčice.

In zijn leven en ook na zijn leven heeft Chelčický een aantal volgelingen om zich heen verzameld. Een deel van deze volgelingen vormden de Boheemse Broederschap, hierover verderop meer.

4.3. Jan Rokycana.

Een ander persoon uit zijn tijd die veel roomse dwalingen inzag en in Reformatie die Hus begonnen was in Bohemen voortzette was Jan Rokycana (ca. 1396-1471). In zijn jeugd bracht hij een tijd door in een klooster waarna hij in Praag ging studeren. Als gematigde Hussiet nam hij afstand van de Taborieten en moest ook niet veel hebben van de strijd van Jan Želivský en de zijnen. In 1427 werd Rokycana vicaris van Týnkerk in Praag. In 1429 volgde hij Van Štříbra die toen stierf, als leider van de Utraquisten op.

Op 4 oktober 1441 riep hij een vergadering van alle landgoederen bijeen in Kutná Hora, waar de grondbeginselen van het Hussietengeloof werden vastgelegd als de wet van het land. Op 4 oktober 1441 riep hij een Rijksdag bijeen in Kutná Hora, waar de principes van de Hussietenbelijdenis, die voor iedereen bindend was, werden overeengekomen.

Net als Chelčický hechtte ook hij veel waarde aan de Bergrede uit Matth. 5-7. Daar Chelčický veel schreef tegen de roomse kerk, was het Rokycana die vooral sprak en preekte tegen de roomse kerk. Hij nam de “leer van Christus en Zijne apostelen als de enige regel des geloofs”⁹⁰ aan. Hij probeerde ook zoveel mogelijk alles wat hij als dwaling zag te verwerpen.

Doormiddel van correspondentie met verschillende pausen probeerde hij verschillende problemen tussen de Hussieten en de roomsen op te lossen.

Rokycana werd in 1448 aartsbisschop van Praag. “Op een dag vergeleek hij de Kerk van Rome met een verbrande en verwoeste stad, waarin de dieren uit de bossen hun holen zochten; en ook vergeleek hij haar met een door een storm heen en weer geslingerd schip, dat onder de huilende golven zonk omdat de matrozen met elkaar in gevecht waren. “Het is beter”, zei hij, “om een hond aan een preekstoel vast te binden dan toe te staan dat een priester hem verontreinigt.”⁹¹

Hutton merkt echter op dat deze prediker geen ‘tweede Johannes Hus was’, maar in “zijn hart slechts een lafaard”. “Terwijl hij tegen de Kerk van Rome donderde, zocht hij niet het Koninkrijk van God, maar zijn eigen roem en glorie. Zijn volgelingen ontdekten al snel zijn zwakte. Onder degenen die zich verdrongen om naar zijn preken te luisteren, bevonden zich zekere stille actievoerders, die er niet tevreden mee waren om voor altijd op de grond te blijven

⁸⁹ Th. Müller, “Een blik in de geschiedenis der evangelische broedergemeente”, blz. 15.

⁹⁰ F. L. Zahn, “Geschiedenis der Christelijke kerk”, blz. 199.

⁹¹ J. E. Hutton,

https://biblehub.com/library/hutton/history_of_the_moravian_church/chapter_v_gregory_the_patriarch.htm

staan. Ze waren volgelingen van Peter van Chelcic; zij gaven zijn pamfletten in het geheim van hand tot hand door.”⁹² De Calixtijnen zijn in het Concilie van Bazel voornamelijk door het toedoen van Rokycana verzoend met de roomse kerk, al was er wel een voorwaarde dat de Calixtijnen het gebruik van de beker in het Avondmaal mochten blijven gebruiken. De Taborieten waren het hier overigens niet mee eens en gingen hun eigen weg.

Hoe meer de mensen de geschriften van Petr Chelčický bestudeerden, hoe meer ze het vertrouwen in Rokycana verloren. Rokycana heeft tot zijn sterven in 1471 de Praagse kerk ‘geleid’.

Het was door het toedoen van Petr Chelčický dat zijn volgelingen zich op het landgoed van koning Georg van Poděbrad in het dorp Kunvald konden vestigen. “Zo ontstond de eerste Broedergemeente tegen het einde van 1457 of voorjaar 1458. Ze onderhield sinds 1464 vaste levensregels met strenge kerkelijke tucht. Broeder Gregor was ijverig werkzaam als zendeling. Hij reisde Bohemen af, bezocht de in geestelijk opzicht verwante groepen, die zich geschaard hadden om ‘de goede geestelijken’ van de utraquisten, en legde contacten met hen. Enkele gingen deel uitmaken van de Broederschap.”⁹³

4.4. De oprichting van de Broedergemeente in Kunvald.

Nu eerst iets over koning Poděbrad en dan over Chelčický en de stichting van de Broederschap. Koning Poděbrad werd op 23 april 1420 uit een adellijke familie geboren. Zijn vader was een Hussietenstrijder, later werd hij het zelf ook.

In zijn jonge jaren sloot hij zich aan bij de zogenaamde Poolse partij die de kandidatuur van de Poolse koning tegen Albrecht Habsburg (1397-1439) promoveerde. Georgy nam ook deel aan de veldslagen om Tábor, die Albrecht in 1438 zonder succes belegerde. Na de oprichting van de Oost-Boheemse Landfrýd in 1440 werd hij gekozen tot een van de twee gouverneurs van de regio Boleslav. Na de dood van Ptáček in 1444 nam hij de leiding over van de hele groep Oost-Boheemse Kaliszniks, die nog steeds Jednota Poděbradyská heette. In die tijd had je verschillende mensen die naar de macht grepen, of de macht in handen hadden. Ook bestond het koninkrijk Bohemen uit allerlei staten die bestuurd werden door vorsten en hertogen. Dit veroorzaakte nogal eens wrijving en in het ergste geval oorlog. Zo had ook de hertog Georgy een groep mensen om zich heen die hem steunden. Deze groep werd de Jednota Poděbradyská genoemd.

Een katholiek heer en edelman uit die tijd was Aldrich II van Rožmberk (1403-1462). Deze vorst was later een tegenstander van de Hussieten en heerste over een deel in Zuid-Bohemen. In 1448 kwam het tot een botsing tussen de legers van hertog Aldrich en die van hertog Georgy. In datzelfde jaar trok hertog Georgy met zijn leger naar Praag en veroverde de stad in één nacht. Het gevolg was dat de verbannen Jan Rokycana naar Praag kon terugkeren. Hij was namelijk in 1436 uit de Tynkerk verbannen en verbleef gedurende ca. 12 jaar in Hradec Kralové.

In 1453 werd Ladislav Pohrobek (1440-1457) koning van Tsjechië. Een jaar na zijn sterven werd Poděbrad koning.

Onder koning Ladislav werd de Broederschap gesticht en had zij nog vrede en rust, maar dat duurde niet lang.

Poděbrad gaf in 1457 toestemming aan broeder Gregory⁹⁴ en zijn volgelingen, die ook volgelingen van Chelčický en verschillende Taboritische predikers waren om in Kunvald zich te vestigen. In het dorp Kunvald woonden in die tijd maar weinig mensen. Rokycana had aan koning Poděbrad, die eigenaar van het landgoed was, gevraagd of zij zich daar mochten

⁹² ⁹² J. E. Hutton,

https://biblehub.com/library/hutton/history_of_the_moravian_church/chapter_v_gregory_the_patriarch.htm

⁹³ Dr. T. C. Zelinka, “De reformatie in Europa”, blz. 134.

⁹⁴ Zijn Tsjechische naam is Broeder Řehoř of Řehoř Krajčí (leefde van 1420 – 12 augustus 1474).

vestigen en zij kregen toestemming. Het gevolg was dat van heinde en ver Hussieten naar Kunvald trokken om zich bij de Broederen die zich daar bevonden te voegen. Ook kwamen zelfs sommige Waldenzen naar Kunvald. “Er waren boeren en edelen, geleerd en eenvoudig, rijk en arm, met hun vrouwen en kinderen; en zo vonden velen, die ernaar verlangden zuiver te zijn en de Meester en Hem alleen te volgen, een Bethanië van Vrede in de glimlachende kleine vallei van Kunwald.”⁹⁵

Uit eigen wil waren zij uit de roomse kerk gegaan en hadden zich afgescheiden. Christus werd als Koning van de Kerk en niet de paus geëerd. “Ze wilden zelfs geen kerk genoemd worden, maar gebruikten de term eenheid om hun denominatie te beschrijven, want ze geloofden dat er maar één Kerk van Christus was die onzichtbaar was.”⁹⁶ Er werden in dit jaar ook op een vergadering drie ouderlingen gekozen, die voor de belangen van de Broedergemeente zouden zorgen. Een van hun was de hierboven genoemde Georgy.

Hier in Kunvald ontstond een bloeiende kerkelijke gemeente. Men bouwde huizen, bewerkten het land en zorgden voor werk en inkomsten. Kerkelijk gezien kwam er in de loop der jaren een presbyteriaanse kerkstructuur. Men zorgde voor de armen en men leefde met elkaar in harmonie.

Ter afsluiting van dit hoofdstuk nog het volgende: Een deel van de Waldenzen, die gevlucht waren uit Italië en Frankrijk hebben zich rond 1480 in Duitsland gevestigd. Rond deze tijd is het ook gebeurd dat een deel van de vervolgde Waldenzen zich aangesloten heeft bij de Boheemse Broeders en zijn in hen opgegaan. “Hierop duidde men in de vroege zestiende eeuw de Boheemse broeders vaak aan als ‘Fratres Valdenses’, of ‘Vaudoisen’”⁹⁷.

4.5. De koning werkt de Broederkerk tegen.

Het is heel opmerkelijk dat dezelfde koning die hun toestemming gaf om zich daar te vestigen, in het jaar 1458 tot koning werd bevestigd en in het geheim zwoer om geen ketters in zijn koninkrijk toe te laten. Dit kwam mede door de snelle groei van de Broederkerk en hun weigering om zich door een Utraquistische priester te laten bedienen. Ook namen zij geen deel (meer) aan de kerkdiensten en avondmaal bedieningen die door Utraquistische priesters werden geleid. Dit veroorzaakte bij de koning wantrouwen en al snel nam hij het besluit om aan de uitbreiding van de Broederschap een halt toe te roepen. Het gevolg was dat hij hen vervolgde. Toen de broeder Gregory de Patriarch in Praag was, gaf de koning bevel om hem te arresteren. Na arrestatie werd hij en zijn vrienden zo gepijnigd dat Gregory bijna stierf.

“Terwijl Gregory in zwijm lag, kwamen zijn oude leraar, zijn oom⁹⁸ en zijn vroegere vriend John Rokycana, toen hij hoorde dat hij stervende was, hem opzoeken. Zijn geweten was gekweld, zijn hart bloedde, en terwijl hij zijn handen wreef van pijn, kreunde hij: ‘O, mijn Gregory, mijn Gregory, ik zou willen zijn waar jij bent.’ Toen Gregory herstelde, pleitte Rokycana voor hem, en de koning stond de goede oude patriarch toe in vrede naar Kunwald terug te keren.”⁹⁹

Ridderus schrijft ook over deze geschiedenis: “Anno 1461 bezochten Gregorius de Leraar en anderen meer, de gelovigen te Praag, en hielden met haar een vergadering. Zij werden verklikt. De schout waarschuwde haarzelf dat ze vluchtten zouden. Gregorius oordeelde dat men terstond vluchten zou. Anderen, bijzonder enige jonge studenten, en onder deze Halar, oordeelden dat men blijven moest. Halar zeide, de tormenten zijn een ontbijt, en de houdstapel is meer een

⁹⁵ J. E. Hutton,

https://biblehub.com/library/hutton/history_of_the_moravian_church/chapter_v_gregory_the_patriarch.htm

⁹⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Bohemian_Reformation

⁹⁷ L. F. Groenendijk en J. C. Sturm, “Comenius in Nederland”, blz. 26.

⁹⁸ Of deze werkelijk zijn oom was wordt betwijfeld. Zie o.a.

https://cs.wikipedia.org/wiki/Bratr_%C5%98eho%C5%99 en de daarbij gebruikte bronnen.

⁹⁹ J. E. Hutton,

https://biblehub.com/library/hutton/history_of_the_moravian_church/chapter_v_gregory_the_patriarch.htm

middagmaal. Dus kwam de schout en nam ze allen gevangen. Maar daar zag men wat kwaads die ijver in jonge lieden kan doen. Deze stoute bazen in woorden, gesmaakt hebbende het ontbijt der tormenten, aten zich daar aan zo zat, dat sommige het middagmaal des vuurs niet verachtten, maar afvielen van haar geloof. De voorzichtige leraar Gregorius moest om deze jonge ijver ook lijden. Hij werd wreed gepijnigd, viel in slaap, voelde geen pijn, zodat hij wakker wordende, verwonderd was hoe zijn lichaam zo verwond en verscheurd was. Ik zou geloven dat God deze oude leraar die genade gedaan heeft om zijn voorzichtige raad die hij gegeven had tot vluchten.”¹⁰⁰

Het huis in Kunvald waar de Moravische Broederkerk werd gesticht. Vandaag de dag is het een museum.

De vrede en harmonie in het dorpje Kunvald duurde niet lang. In 1461 werd door koning Poděbrad een bevel uitgevaardigd dat iedereen zich bij de Utraquisten of roomsen moest aansluiten, en degenen die dat niet deden zouden vervolgt worden en alle priesters die niet volgens de roomse kerk de sacramenten gebruikten moesten worden gedood. Kort daarop werden verschillende priesters gevangen genomen en gedood. Ook kwam de vervolging in Kunvald en “de Broeders vluchtten naar de bossen en bergen. Twee volle jaren lang leefden ze het leven van opgejaagde herten in het bos. Omdat ze overdag geen vuur durfden aan te steken, kookten ze 's nachts hun maaltijden; en toen, terwijl de vijand droomde en sliep, lazen ze hun Bijbel bij het schijnsel van de wachtvuren, en baden tot het bloed van hun knieën droop. Als de proviand te kort kwam, vormden ze een processie en marcheerden in één rij naar het dichtstbijzijnde dorp; en als de sneeuw op de grond lag, sleepten ze een dennentak met zich mee, zodat de mensen zouden denken dat er een wild beest rondsuffelde. We kunnen ze zien samenkomen op die Boheemse open plekken. Terwijl de wachtsterren hun wacht aan de hemel zetten en de nachtwind de dennenbomen kuste, lazen ze elkaar de gouden belofte voor dat waar twee of drie samen waren in Zijn naam, Hij in hun midden zou zijn.”¹⁰¹

¹⁰⁰ Ds. F. Ridderus, ”Bloed-spiegel der Religie, deel 2, blz. 208.

¹⁰¹ J. E. Hutton,

https://biblehub.com/library/hutton/history_of_the_moravian_church/chapter_v_gregory_the_patriarch.htm

Ook Ridderus schrijft over deze vervolging: “Anno 1458 werden de gereformeerden uit Bohemen gebannen. Zelfs de zieken werden uit de steden gejaagd. Daar kwam een grote juffrouw voorbij reizen die deze ellendige zag, en alhoewel zij van die religie niet was, evenwel had ze medelijden met die zieke. Zij zond haar wagens toe, deed ze voeren in haar eigen huis en bezorgde ze wel. Zij werd van deze zieke zo wel onderwezen, dat ze ook de religie der gereformeerden aannam.”¹⁰²

Vanaf 1464 brak er weer vervolging uit in Bohemen. De koning kon dit niet voorkomen en de roomsen keerden zich streng tegen de protestanten. Ridderus schrijft daarover: “Op een andere wijze werden de gelovige anno 1464 in Bohemen mishandelt. Men joeg haar naakt en berooid in de winter het land uit. Zij verborgen zich in holen in de bergen. Des nachts ontstaken zij maar vuur, opdat de rook bij dag haar niet zou ontdekken. Als ze uitgingen bij nacht door de sneeuw, dan ging er één vooruit die voetstappen maakte in de sneeuw; de anderen volgden een voor een, en ieder zette zijn voeten in die zelve voetstappen. De laatste sleepte een tak van een boom over die voetstappen heen, zodat ze bijna vol sneeuw sleepte, en opdat de vijanden daar komende maar denken zouden dat er een boer met een tak van een boom had gegaan. Hoe voorzichtig is men in benauwde tijden!”¹⁰³

Tussen de Broeders en Jan Rokycana kwam het tot een breuk. Ze waren niet eensgezind.

4.6. De synode in Lhotka.

In de loop der jaren kwam er steeds meer structuur en orde in de Moravische Broedergemeenschap. Vanaf 1464

onderhield ze vaste levensregels met een strenge kerkelijke tucht. Broeder Gregory was werkzaam als zendeling en reisde door Bohemen. Tot 1467 probeerde de Broedergemeenschap zich nog bij de Utraquisten te houden en invloed op deze kerk uit te oefenen. “Tenslotte moest de groep erkennen dat het onmogelijk was, en deed de beslissende stap naar scheiding. Ze koos voor zichzelf priesters. Daarmee werd de groep de eerste Reformatorische kerk. Door het lot – in overeenstemming met Hand. 1:26 – benoemde ze drie uit twaalf broeders tot priesters. De jongste, Matthias van Kunwald, kreeg de bisschopswijding.”¹⁰⁴ De Broeders kwamen er meer en meer achter dat ze eigen priesters nodig hadden, want anders zouden ze hun positie verliezen en misschien wel geheel ten onder gaan.

Volgens overlevering zou de boom staan op de plek waar vroeger een huis stond en waar men de synode van Lhotka hield. Foto genomen van de boom in het bos bij Lhotka.

¹⁰² Ds. F. Ridderus, “Bloed-spiegel der Religie, deel 2, blz. 116.

¹⁰³ Ds. F. Ridderus, “Bloed-spiegel der Religie, deel 2, blz. 102.

¹⁰⁴ Dr. T. C. Zelinka, “De reformatie in Europa”, blz. 134.

In de buurt van Rychnov heb je in een bos een oude boom. Deze “broederlijke pijnboom” in Lhotka bij Rychnov nad Kněžnou werd geplant ter nagedachtenis aan de Synode van de Broederlijke Eenheid. Alleen de romp is tot op heden bewaard gebleven, aangezien de den begin jaren zeventig dood ging. “Op de plaats waar nu de boom staat vestigden de Tsjechische Broeders zich tijdens het bewind van koning George van Poděbrady in grote getale. In 1467 werd hier een synode van de Eenheid van de Broeders gehouden en werd de broederlijke predikant Matěj (Matthias) uit Kunvald tot eerste bisschop van de Eenheid gekozen. Opgemerkt dient te worden, dat het bisschopsambt in de Broedergemeente geen leidende functie is zoals bij bijv. de roomsen. Het is vooral het bevoegd zijn tot en de bevoegdheid hebben om anderen tot bijv. priester te mogen en kunnen weiden.

Ook hier werden drie geestelijke bestuurders gekozen. Ook Jan Ámos Komenský stopte hier met de Tsjechische Broeders toen hij zijn vaderland verliet.”¹⁰⁵

Op 26 maart 1467 kwamen op die plek dus de synode bijeen. Er waren zo’n zestig à zeventig broeders in Lhota, in een huis van een leerlooier. Gregorius de Patriarch had de leiding. “Men opende de vergadering met vasten, bidden en het aanhoren van Gods Woord, waarop men uit 10 mannen negen broeders verkoos, en uit dezen wederom door het lot drie (Hand.1:15 en vervolgens) die het werk van bedienaars van het Evangelie der verzoening onder hen zouden doen.”¹⁰⁶ Ds. Fruytier beschrijft deze gebeurtenis wat uitvoerig: “Hier gebeurde iets opmerkelijks. Ao. 1467 deputeerden zij de bekwaamste uit haar Broederschap in Bohemen en Moravië, tot een getal van 70 personen toe om naar leraars uit te zien. Deze begaven zich tot vasten en bidden, en kozen 20 mannen uit, waaruit zij weer negen verkoren, met voornemen om, uit die negen, drie, door het lot, als van de Hemel te ontvangen. Zij maakten twaalf besloten briefjes, waarvan negen ledig en drie alleen beschreven waren opdat God, uit de voorgestelde negen mannen een, twee, of drie zou aanwijzen die Zijn kerk/ Kerk zouden stichten; of ook indien Hem dit niet behaagde, niemand. Want daar waren negen ledige briefjes zodat alle die negen voorgestelde hadden kinnen een ledig briefje ontvangen. Dit bericht zijnde, riepen zij een kind, lieten dat de briefjes trekken en aan die negen mannen uitdelen. Het viel zo uit dat de drie getekende briefjes aan mannen uitgedeeld werden, die zij zelf de bekwaamste oordeelden, dit baarde een wondere blijdschap. Zij zonden deze drie verkorenen, naar de Waldenzen, op de grenzen van Moravië, die nog bisschoppen hij zich hadden die haar successie van de apostelen af konden berekenen of immers van de tijden van Constantijn de Grote. En daar ontvingen die drie verkorenen macht om ook als bisschoppen, andere herders, in de dienst te bevestigen.”¹⁰⁷

Op deze synode werd ook de gewichtige vraag gesteld: “Is het Gods wil dat wij ons geheel losmaken van de macht van het pausdom? en dus [ook] van haar priesterschap? Is het Gods wil dat wij, naar het model van de Primitieve Kerk, een eigen ambtsorde instellen?”¹⁰⁸

De synode heeft wel wekenlang geduurd. Zoals hierboven al vermeldt werden de nieuwe priesters gekozen doormiddel van het lot. De drie eerste predikanten/ priesters waren: Matthias van Kunwald/ Matej Kunvaldský (1442-1500), Thomas van Prelouic (ca. 1435-1518) en Elias van Chrenouic (?-1503).

Voor deze gelegenheid was een hymne geschreven die ze samen zongen:

We hadden trouwe mannen nodig, en Hij
heeft ons die gegeven. Zeer ernstig
bidden wij, Heer’, laat Uw gaven neerdalen,

¹⁰⁵ https://cs.wikipedia.org/wiki/Bratrsk%C3%A1_borovice

¹⁰⁶ F. L. Zahn, “Geschiedenis der Christelijke kerk” blz. 200.

¹⁰⁷ Ds. J. Fruytier, “Sions Worstelingen”, blz. 26-27.

¹⁰⁸ J. E. Hutton,

https://biblehub.com/library/hutton/history_of_the_moravian_church/chapter_v_gregory_the_patriarch.htm

dat Uw werk met zegen gepaard mag gaan.

De Broeders zagen de Waldenzen als een zuivere kerk en vanwege contacten met hen werd besloten dat Stefanus, een bisschop van de Waldenzen de drie mannen tot priester/ prediker zou wijden. Na de synode werden de drie gekozen priesters naar Stefanus die in het Oostenrijkse gebied verbleef, gezonden en werden door hem tot priester gewijd. “Zo waren dan de broeders tot een regelmatige gemeente verenigd, en de poorten der hel hebben haar niet kunnen overweldigen. Zij behielden de zuivere leer, en onder de hevigste vervolgingen was hun geloof hun overwinning der wereld.”¹⁰⁹

Matthias van Kunwald werd tot Bisschop gewijd, waardoor hij de eerste Bisschop werd van de Moravische Broederschap. Mladá Boleslav werd de ‘hoofdvesting’ van de Broederkerk in Bohemen. ‘Litomyšl’ werd de hoofdvesting van de Broederkerk in Moravië.

Ds. Müller merkt terecht het volgende hierbij op: “Dit zijn de wortels van de Unitas Fratrum, diepgaand, hard en daarom naar omhoog strevende, de daarin sluimerende kiemen alrede met martelaarsbloed gedrenkt en daardoor zeker van groenende stekjes. En al hebben ook ruwe handen de bladeren en takken afgeplukt, al heeft ook de bijl de boom neergeveld, toch is ook op deze wortelscheut het profetische woord van toepassing: “Gelijk de eik en gelijk de haageik in dewelke na de afwerping der bladeren nog steunsel is, alzo zal het heilige zaad het steunsel daarvan zijn.” (Jes. 6:13).”¹¹⁰

“Omtrent het jaar 1476. zonden zij [De Boheemse Broeders KJB] enige uit de hunnen uit om te vernemen of er niet ergens een volk was dat niet besmet was met de paapse bijgelovigheden. Deze afgezonden kwamen te Constantinopel en verdeelden zich daar in vier partijen: Een naar Griekenland, een naar Moskovië [Rusland KJB] de derde naar Palestina en Egypte, de vierde naar Tracië [Turkije KJB] en omleggende landen. Maar wedergekeerd zijnde, brachten zij dit rapport, dat zij overal gevonden hadden valse leringen, bijgelovigheden en ongebondenheid des levens. Zodat voor ons beide, waarheid en Godsvrucht, nauwelijks een herberg te vinden was in de hele wereld. Maar Anno 1489 deden zij een andere bezending na Frankrijk en Italië. Deze vonden in veel plaatsen van Italië, zelfs binnen Rome, enige die waarlijk God vreesden en die daarop gevaar van haar leven, stille vergaderingen hielden. Waaronder ook de Waldenzen waren, die meest gevonden werden in Romandiola¹¹¹. Zij kregen brieven van haar terug, en dit rapport baarde een algemene blijdschap.”¹¹²

Tot slot is misschien nog vermeldenswaardig over Gregory de Patriarch.

“Gregorius was een neef¹¹³ van aartsbisschop Rokycana van de Utraquistische Kerk in Praag. Deze tak van het katholicisme werd zo genoemd omdat de gemeenschap in beide soorten werd ontvangen (sub utraque soorten). Rokycana predikte in Praag en beïnvloedde Gregorius om de ijver van de vroege Hussieten te volgen, door hem de geschriften te geven van een radicale Boheemse hervormer, Peter van Chelcice. Na een bezoek aan Peter vestigden Gregory en een kleine groep gelijkgestemden zich in Kunwald. Vijanden van deze ‘Broeders’ (ze begonnen zichzelf Jednota Bratrská of een Eenheid van Broeders te noemen) leidden een vervolging en grepen Gregory toen hij op bezoek was in Praag. Gregory en verschillende Hussieten werden op de pijnbank gemarteld; Alleen Gregorius weigerde zijn besluit te herroepen. Terwijl hij flauwviel door de marteling van de pijnbank, droomde hij dat hij Jezus samen met drie mannen

¹⁰⁹ F. L. Zahn, “Geschiedenis der Christelijke kerk” blz. 200-201.

¹¹⁰ Th. Müller, “Een blik in de geschiedenis der evangelische broedergemeente”, blz. 17.

¹¹¹ Een gebied ten oosten van de stad Bologna.

¹¹² Ds. J. Fruytier, “Sions Worstelingen”, blz. 27-28.

¹¹³ Dit wordt door sommigen weersproken KJB.

bij een bloeiende boom zag staan. Toen hij hoorde dat zijn neef gevangen was genomen, liet Rokycana Gregory bevrijden. Toen hij terugkeerde naar Kunwald, vertelde Gregory de Broeders over zijn droom, waarbij hij deze interpreteerde als de betekenis dat Christus hen tot een kerk zou vormen. Een hervormde katholieke priester, Michael, werd in 1467 tot bisschop benoemd en volgens de traditie werd hij ingewijd door Waldenzen bisschoppen. Toen de kerk drie ouderlingen selecteerde, herkende Gregory hun gezichten: het waren dezelfde personen die hij in zijn droom zag!”¹¹⁴

4.7. Lukas van Praag.

Nadat de Broederschap was gesticht en in 1467 op de Synode 3 mannen tot priester waren gewijd, kreeg de Broederkerk meer en meer structuur en uitbreiding. In 1471 werd Vladislav II (1456-1516) koning van Bohemen. Deze vorst was niet zo'n sterke tegenstander van de protestanten als zijn volgelingen en stuurde veel meer aan op vrede. Het gevolg was, dat veel kerkdeuren weer open gingen en degenen die onder het bewind van koning George van Poděbrady vervolgd waren of gevangen gezet, kregen weer vrijheid. Ook groeide de Boheemse Broederkerk ten tijde van de regering van Vladislav II sterk. Rond 1500 was het ledental van de Broedergemeente in Bohemen en Moravië gegroeid tot ca. 100.000 personen. En rond 1525 behoorden waarschijnlijk al zo'n 150.000 mensen tot deze gemeente.

Gregory de Patriarch stierf in 1473 of 1474. De bisschop Matej Kunvaldský, die een zacht en innemend man was, had tot 1494 het ambt van senior-bisschop. Na hem werd Thomas van Prelouč (ca. 1435-1518) bisschop tot zijn dood. Lukas van Praag/ Lukáš Pražský (voor 1460-1528) werd in 1500 gewijd tot bisschop en in 1518 werd hij senior-bisschop en volgde hij Thomas van Prelouč op.

Lukas heeft zijn naam te danken aan de stad waar hij is geboren en opgroeide. In Praag bezocht hij de St. Johanneskerk van de utraquist Michal Polák. In de zomer van 1480 werd hij gevangengezet in Křivoklát. Hier maakte hij ook kennis met de geschriften van Petr Chelčický en met de leer van Broedergemeente. Rond deze tijd was het dat Lukas zich afscheidde van de Utraquisten en later verkocht hij zijn eigendommen en voegde zich bij de Broedergemeente.

In Brandenburg woonden veel Waldenzen en de Moravische Broeders onderhielden nauwe contacten met hen. Honderden Waldenzen emigreerden uit Brandenburg naar Bohemen. Ook vestigden zich een deel van hen in Fulneck in Moravië.

De Broedergemeente breidde zich meer en meer uit maar er ontstonden ook veranderingen. Eerst was men van gedachte dat een ieder die zich tot hun gemeenschap wilde voegen zijn ambten en titels neer moest leggen. Een edele was dus dan geen edelman meer enz. Maar later heeft men dit standpunt losgelaten. Ook ging men de geschriften van Petr Chelčický en van Gregory de Patriarch niet meer als bindend beschouwen. Men ging meer aandacht geven aan Hus en zijn geschriften. Een ander opmerkelijk standpunt was dat men meer en meer de Rechtvaardiging door het geloof en niet meer door goede werken ging leren.

In Bohemen kreeg de Broedergemeente een hoofdzetel in Mladá Boleslav, in Moravië was dit Litomyšl. En hier in Mladá Boleslav werd Lukas in 1500, na het sterven van bisschop Matthew zijn opvolger.

“Het tijdperk van Lukas was de lente van de Uniteit. Ook reeds tot over de grenzen in Moravië had de boom wortel geschoten en een nieuwe tak gekregen. In Silezische grensgebieden, onder de Duits sprekende bevolking daar, waren verschillende Duitse taaloasen van de voor het overige Tsjechische Uniteit ontstaan. Ook een aantal Wandenzische gezinnen hadden zich bij haar aangesloten.”¹¹⁵

¹¹⁴ <https://christianhistoryinstitute.org/magazine/article/moravians-timeline>

¹¹⁵ Th. Müller, “Een blik in de geschiedenis der evangelische broedergemeente”, blz. 20.

De vrede en godsdienstvrijheid die er in het begin onder de regering van koning Vladislav, zo voor voorspoed zorgde, veranderde echter in de loop der tijd.

Op 10 augustus 1508 werd door de koning het St. Jacobsmandaat (Tsjechisch: Svatojakubský mandát) uitgevaardigd. Door de druk van de roomsen werd de koning er toe gezet om zich tegen de Broedergemeente te keren. Het kwam zover dat door dit mandaat de Broedergemeente bij wet een verboden kerk/ gemeenschap in Bohemen werd. In Moravië was het verzet ertegen zo groot dat de vorst niet tot de uitvoering ervan kon komen. In de wet werd vastgesteld dat er maar twee erkende godsdiensten in het land zijn: de katholieken en de Utraquisten. Wie zich hier niet bij wilde voegen werd ertoe verplicht. En de kerken van de Broedergemeente moesten gesloten worden. De toekomst zag er donker uit.

“In deze tijd werd ook te Praag besloten, dat niemand in de werkplaatsen der ambachtslieden of tot het burgerrecht zou worden toegelaten, die verdacht was om zijn geloof. Zo geschiedde het ook, dat men, bij voornemen van wanbetaling, zijn schuldeiser slechts van ketterij beschuldigde, om zeer spoedig van zijn verplichtingen ontslagen te zijn. De schuldeiser werd uit het land gebannen. Twee Duitse handwerkers, een gordelmaker en flesblazer werden zelfs tot de brandstapel verwezen. Op de brandstapel vertroostten zij elkaar. ‘Heeft Jezus’, zo sprak de een, ‘zóveel voor ons geleden, dan willen wij ook deze dood ondergaan!’ en de ander antwoordde: ‘op mijn bruiloftsfeest was ik zo gelukkig niet als thans.’ Toen nu het hout aangestoken werd, baden zij beide: ‘Heere Jezus Christus! Gij hebt aan het kruis voor Uw vijanden gebeden, nu bidden ook wij: vergeef de koning, de Praagse landgenoten, de geestelijken, want zij weten niet wat zij doen.’ Dit gebeurde op 28 Augustus 1528. Maar behalve dezen werden ook nog vele anderen omgebracht.”¹¹⁶

“De kanselier in Bohemen anno 1510, hebbende plakkaat bekomen, zei vrolijk tot zijn dienaar: ‘Nu zullen alle kettters uitgeroeid worden’. De dienaar, heimelijk zijnde van de religie, antwoorde, ‘alle hebben dit niet toegestaan’. De kanselier vroeg: ‘wie niet? De dienaar antwoorde: ‘Die in de hemel woont, gij zult niet vorderen tenzij dat Die het toestaat.’ De kanselier zei: ‘Gij zult onder haar gedood worden.’ En zo naar huis gaande kwam het vuur in zijn been, en stief ellendig. De andere vervolgers werden ook gestraft; een werd op zijn bed dood gevonden, een ander op de jacht zijnde, viel in zijn eigen zwijnsriet. Toen kregen die van de religie rust; zodat er dit spreekwoord uit ontstond: ‘Die verdriet heeft in zijn leven, doet de Picarden¹¹⁷ kwaad.’ Zo werden daar de gereformeerden genoemd.”¹¹⁸

In september 1515 werd Van Praag door rovers gearresteerd en gevangen gezet. Na het betalen van een grote som werd hij weer vrij gelaten. In 1522 kwam Van Praag, door het toedoen van priester Jan Roh Domažlický (ca. 1485-1547) in contact met Luther. Jan Roh (Duits: Horn) was in 1518 tot priester gewijd en in mei 1522 reisde hij naar Wittenberg. Mede hierdoor kwam er Lutherse invloed binnen de Moravische Broedergemeente. Zo schafte men de vijf overbodige sacramenten af en werd een persoon maar één maal gedoopt. “Lucas kwam dicht bij Luthers leer over rechtvaardiging door genade alleen, met zijn nadruk op het geloof in de onverdiende genade van God en de verdiensten van Christus de Verlosser.”¹¹⁹ Al bleef hij nog wel vasthouden dat de mens iets moest doen. “‘Nooit, nooit’, zei hij in een brief aan Luther, ‘kun je de redding van een mens alleen aan het geloof toeschrijven. De Schrift is tegen je. Je denkt dat je hiermee een goed werk doet, maar je vecht eigenlijk tegen Christus Zelf en vasthouden aan

¹¹⁶ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 6.

¹¹⁷ ‘Picarden’ is een verbastering van begarden, en komt niet van Picarden (= mannen uit Picardië). Het is een benaming van zogenaamde ketterse groeperingen in Bohemen. <https://www.christipedia.nl/wiki/Picarden>

¹¹⁸ Ds. F. Ridderus, ”Bloed-spiegel der Religie, deel 2, blz. 166.

¹¹⁹ https://cs.wikipedia.org/wiki/Luk%C3%A1%C5%A1_Pra%C5%BEsk%C3%BD

een fout.” Hij beschouwde Luthers leer als extreem en eenzijdig.”¹²⁰. Het houden van Gods geboden werd door Van Praag en anderen gezien als een plicht.

“Anno 1520 werd het kerkgaan in de kerk van de gereformeerden in Bohemen strengelijk verboden. Maar anno 1526 kwam de Turk met een leger aan, nam veel steden in en maakte zo een ontsteltenis in het land, dat men het kerkgaan onverhinderd toeliet. God is wonderlijk in Zijn providentie [voorzienigheid].”¹²¹

“De edelman Czahera in Bohemen, Anno 1524, die afvallig werd en een groot vervolger der vrome gelovige, daar hij tevoren zo een groot en familiair vriend van Luther was geweest. Als men hem vroeg: ‘Hoe dit kon zijn?’, zo antwoordde hij: ‘Ik heb het met Luther gehouden, met geen ander oogmerk, dan om al zijn heimelijkheden en raadslagen te verspoeden en van zijn aanhang, opdat ik haar daarna te meerder zou kunnen onderdrukken en verdelgen.’”¹²²

Van Praag stierf in 1528 na zo’n 30 jaar lang leiding te hebben gegeven aan de Broedergemeente. Hij heeft wel 170 geschriften geschreven, waaronder een gezangenboek en een catechismus voor kinderen. “‘Wat is geloof in de Heere God?’ was een vraag in de Catechismus. ‘Het betekent God kennen, Zijn woord kennen; bovenal Hem liefhebben, Zijn geboden doen en ons onderwerpen aan Zijn wil.’ ‘Wat is geloof in Christus?’ ‘Het betekent luisteren naar Zijn woord, Hem kennen, Hem eren, Hem liefhebben en ons aansluiten bij het gezelschap van Zijn volgelingen.’”¹²³

Bisschop Horn werd na de dood van Van Praag Senior-Bisschop. Dit was hij tot zijn sterven in 1547 toen Jan Augusta hem opvolgde.

Van Praag stierf in een tijd dat de vervolging hevig was, in een jaar voor zijn sterven werd in Praag een moedige vrouw vanwege haar geloof verbrand. Van Haemstede beschrijft de geschiedenis: “Martha van Porzicz te Praag verbrand.

Martha Pozzicia, een vrouw genereus boven haar geslacht, geëxamineerd zijnde, zo van de magistraat in het college, als van de rechters in het rechthuis, gaf zeer kloekmoedig rekenschap van haar geloof, heeft de valse Hussieten, die de Paus vleiden, hun dwaasheid verweten. En wanneer de administrateur haar vermaande, dat zij zich van een stole zou voorzien, om daarin verbrand te worden, heeft zij geantwoord: Mij zijn een hemd en mantel bereid, wanneer het mijn Leidsman zal believen te gebieden. En wanneer de uitroeper zei, dat zij de Sacramenten had gelasterd, zo antwoorde zij: Het is niet alzo, maar ik ben veroordeelt, omdat ik naar het goedvinden van de mispriesters niet heb willen belijden dat Christus met Zijn benen, haar, zenuwen, en aderen, in het Sacrament is. En haar stem tot het volk verheffende, zei: En wilt deze mispriesters geen geloof geven, want zij zijn leugenachtige bedriegers, buikslaven, dronkaarts, overspelers en Sodomieten. Uitgeleid zijnde, en geboden voor het beeld des kruises haar gebed te doen, zo keerde zij het de rug toe, en haar ogen ten hemel opheffende, zei: Daar is onze God, daarheen moeten wij onze ogen verheffen. Daarna heeft zij haar tot het hout begeben, en het gericht van het vuur met een zeer standvastig gemoed uitgestaan, de vierde december in het jaar onzes Heeren vijftienhonderdzeventwintig.”¹²⁴

¹²⁰ J. E. Hutton,

https://biblehub.com/library/hutton/history_of_the_moravian_church/chapter_vi_luke_of_prague.htm

¹²¹ Ds. F. Ridderus, “Bloed-spiegel der Religie, deel 1, blz. 341.

¹²² Ds. F. Ridderus, “Bloed-spiegel der Religie, deel 1, blz. 10.

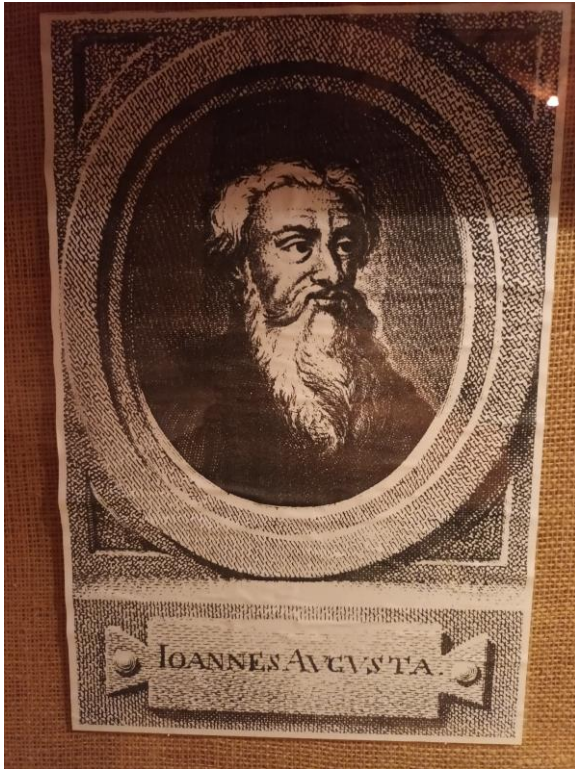
¹²³ J. E. Hutton

https://biblehub.com/library/hutton/history_of_the_moravian_church/chapter_vii_the_brethren_at.htm

¹²⁴ A. C. Van Haemstede, “Historie der martelaren”, Fol. 43.

4.8. Jan Augusta.

In 1500 werd Jan Augusta geboren. Ook hij werd net als Lukas van Praag geboren in Praag. In zijn jeugd las hij de geschriften van Johannes Hus en van Matthias van Janov. Zijn ouders waren Utraquisten. In 1524 sloot hij zich bij de Unitas Fratrum aan en trok enige tijd samen met Lukas

van Praag op. In 1531 werd hij tot priester gewijd in Brandýs nad Orlicí en in 1537 tot bisschop. Nadat hij tot bisschop was geweid stelde hij 3 grote plannen/ doelen op. Als eerste vriendschappelijke betrekkingen met protestanten in andere landen; ten tweede de wettelijke erkenning van de Broedergemeente in Bohemen; ten derde, de vereniging van alle Boheemse protestanten.

Hij raakte o.a. bevriend met de hierboven genoemde Jan Roh.

Van Praag gaf leiding vanuit Mladá Boleslav aan de Broedergemeente in Bohemen. Jan Augusta ging leiding geven aan de Broedergemeente vanuit Litomyšl in Moravië. Hij probeerde tot een eenheid te komen met de Utraquisten. Ook had hij contact met Maarten Luther en stuurde zelfs priesters naar Wittenberg om onderwezen te worden. Augusta werd wel de Boheemse Luther genoemd en het kwam mede door zijn toedoen dat de Broedergemeente meer bekendheid kreeg in Europa.

In die tijd (1546-1547) vond in Duitsland de Schmalkaldische oorlog plaats. De spanningen tussen de roomsen en protestanten liepen meer en meer op. De Lutherse verenigden zich in een verbond, wat de naam Schmalkaldisch Verbond kreeg tot een eenheid. Zij zetten zich in voor erkenning van hun godsdienst, met name bij keizer Karel V.

Deze was echter niet te overtuigen dat de Lutherse ook recht hadden op godsdienstvrijheid en uiteindelijk kwam het zover dat hij in 1546 de Lutherse aanviel. Uiteindelijk won de keizer en veroverde verschillende Lutherse steden. Op 24 april 1547 vond de slag bij Mühlberg plaats waarbij de keizer met zijn katholieke leger de protestanten versloeg.

Deze strijd ging ook Bohemen niet voorbij. Van 1527 tot 1564 was Ferdinand I (1503-1564) keizer en tevens koning van Bohemen. Deze vorst was rooms en dit leidde net als in Duitsland ook tot conflicten met de protestanten. In Bohemen probeerde Ferdinand I geld en hulp in te zamelen voor zijn broer, keizer Karel V. Dit zorgde voor bij de Boheemse Broeders voor een tweestrijd: Als ze voor Ferdinand zouden vechten, zouden ze hun geloof niet trouw zijn; als ze tegen hem zouden vechten, zouden ze ontrouw zijn aan hun land. Zij kozen ervoor om geen deel te nemen aan de strijd. Dit leidde tot tegenstand en zelfs een opstand. De protestantse steden wilden hun hulp en geld voor deze zaak niet geven.

De nederlaag van de protestanten in de slag bij Mühlberg betekende ook een nederlaag voor de protestanten in Bohemen. Koning Ferdinand kon, al was het dan met moeite overwicht krijgen op de protestanten en uiteindelijk het verzet tegen hem verbreken. Als laatste was de stad Praag de laatste voorpost van het verzet. Het leger van Ferdinand bezette uiteindelijk de Praagse Burcht en Mala Strana op 1 juli 1547, maar als gevolg van schermutselingen met de bevolking van Praag kende de koning geen triomferende terugkeer. Op 2 juli werden de gevechten

eindelijk gestopt. De keizer liet veel voorname heren en burgers in de gevangenis werpen en sommige werden zelfs gedood.

De Boheemse Broeders kregen de schuld van al het onheil wat zich afspeelde. Hierop vaardigde keizer Ferdinand plakkaten uit en beval dat al hun kerken gesloten zouden worden en dat alle Broeders uit het land zouden vertrekken, of zij moesten zich bij de katholieken of bij de Calixtijnen voegen. “De spraak gaat dat hij onder de Raden van Ferdinand, noch niet tevreden met dit streng bevel, stem gaf dat men de overblijfselen der Broederen ten enenmale behoorde met geweld uit te roeien, maar dat zijn mond tot zijn dood toe, aanstonds bleef krom staan. O waardig oordeel des Groten Gods!”¹²⁵

Een jaar later, op 25 april 1548 werd Jan Augusta gearresteerd, gevangengezet en gemarteld in de Praagse Burcht op bevel van koning Ferdinand I. De belangrijkste reden hiervoor was de beschuldiging van samenzwering met de keurvorst van Saksen John, Frederick I¹²⁶ tegen de Tsjechische koning. Augusta ontkende dat hij contact heeft gehad met de keurvorst, maar weigerde wel zijn godsdienst af te zweren en over te gaan naar de katholieke kerk. Het gevolg was, dat hij 16 jaar gevangen heeft gezeten op het kasteel Křivoklát, wat ten westen van Praag ligt. Hij werd bewaakt door twintig bewakers uit Duitsland. Hij probeerde een keer te ontsnappen, maar werd opgepakt en gemarteld. Het gebeurde wel dat hij dagenlang met de rug tegen een bank zat, vastgebonden met het hoofd naar beneden. Andere keren kreeg hij een tijd zo slecht te eten en te drinken dat hij bijna stierf.

De leiding van de Broedergemeente kon via leden van het kasteelpersoneel, een bewaker die omgekocht was, contact onderhouden met Augusta en hem regelmatig van briefpapier en boeken voorzien. Onder deze omstandigheden kon Augusta verschillende werkzaamheden voortzetten en ervoor zorgen dat sommige van zijn geschriften vanuit de ‘Křivoklátgevangenis’ werden uitgegeven. Helaas ontstond er in de loop der tijd spanning tussen hem en de vooraanstaanden van de Broedergemeente. Dit was omdat Augusta niet bereid was de verkiezing en wijding van nieuwe broederlijke bisschoppen toe te staan zonder zijn deelname. Maar wat gebeurde er. Het gerucht deed de ronde dat Augusta was gestorven. Hierna hadden de Broeders vrijmoedigheid om 2 nieuwe bisschoppen: Jan Cerny/ Černý-Nigranus (1500 of 1510-1565) en Cerwenka/ Matěj Červenka (1521-1569) te wijden.

Helaas was Augusta een man met een sterke wil en weinig verdraagzaam tegenover anderen. Toen later hem ter ore kwam dat er 2 bisschoppen ingewijd waren, was hij op z’n zachtst gezegd boos en eiste dat de wijding ongeldig werd verklaard. Dit gebeurde gelukkig niet.

In het begin van de jaren zestig kreeg Augusta zijn vrijlating aangeboden in ruil voor zijn bekering tot de roomse kerk. Bij de Broedergemeente waren ze ervan overtuigd dat hij dit nooit zou doen. Maar helaas deed Augusta het wel. Na veel aarzeling verklaarde hij zich bij de Utraquisten te voegen. Zo kreeg Augusta in 1564 de vrijheid. Als reactie op deze stap zette de Broedergemeente hem uit haar gemeenschap. Later werd hij door hen wel weer opgenomen en hersteld in zijn bisschoppelijk ambt, nadat zij gesprekken hadden gevoerd.

4.9. De invloed van Luther in Bohemen en Moravië.

In bovenstaande is al iets geschreven over Luther en zijn invloed. Verschillende priesters van de Unitas Fratrum trokken naar Wittenberg om contact met Luther en om van hem te leren. Het duurde dan ook niet lang of verschillende geschriften van Luther werden in het Tsjechisch vertaald. Ook zorgde hij ervoor dat verschillende uitgaven van vertaling van Boheemse geschriften door hem van een voorwoord werden voorzien. In Praag kreeg Luther heel wat aanhangers en het duurde niet lang of de utraquistische kerk kwam onder invloed van de leer

¹²⁵ J. Leydekker, “Adam, Moses, en Kristus: ofte aarts-vaaderlyke Joodsche en Kristelyke OUDHEDEN”, deel 2, blz. 334.

¹²⁶ John Frederick I (1503-1554) was een Lutherse vorst, Keurvorst van Saksen en heeft na de verloren slag bij Mühlberg 5 jaar lang gevangen gezeten.

van Luther. “In de utraquisten-kerk kwam het door Lutherse invloeden tot een hernieuwing van de oude tweespalt tussen het gematigde en het radicale Hussitisme. Nadat aanvankelijk de conservatieven de overhand hadden gekregen, verwierven in 1540 de radicalen, de zogenaamde neo-utraquisten, de leiding in de kerk.”¹²⁷

In Moravië was de invloed van Luther een stuk minder. Hier kwam meer de invloed van Zwingli vanuit Zwitserland en de leer van de Wederdopers. Al hebben de Wederdopers geen voet aan de grond kunnen krijgen, wat vooral komt omdat de adel weigerde hen op hun landgoederen te werk te stellen.

Vanaf de jaren 40 kwam er tussen de Broedergemeente en Calvijn steeds meer contact.

Ludvík Jagiellon (Lodewijk II van Hongarije) (1506-1526) was al op jonge leeftijd (1516) koning van Bohemen en markgraaf van Moravië. Zijn vader was gestorven en de jonge vorst volgde zijn vader op. Deze vorst was de Lutheranen niet goed gezind en vervolgde hen zelfs. Maar dit was niet van lange duur. Op 29 augustus 1526 kwam de jonge vorst in de slag bij Mohacs in de strijd tegen de Turken om het leven.

Hierna werd de hierboven genoemde keizer Ferdinand koning van Bohemen. Onder zijn regering namen de protestanten toe in aantal en de ene na de andere kerk kwam in hun handen.

In 1542 kwamen twee Boheemse predikers met wat mannen bij Luther in Wittenberg aan “ter vernieuwing van vriendschap en vrede, gaf hun die godgeleerde op hun vertrek de rechterhand en door hen aan de broeders van Bohemen, daarbij zeggende: zijt gijlieden apostelen der Slavische natie, ik met de mijne zal een apostel zijn van het volk in Duitsland’.”¹²⁸ Een andere keer had Luther gezegd: “Sinds de tijden der apostelen heeft geen christelijke gemeente bestaan, zozeer overeenkomstig de apostolische leer en inzettingen, als die der Boheemse Broeders. Al overtreffen zij ons niet in zuiverheid van leer, zo winnen zij het toch verre van ons door hun kerkelijke verordeningen, en voornamelijk door kerktucht. Zulks moeten wij overeenkomstig de waarheid tot lof van God getuigen, te meer, daar ons Duitse volk het juk des Evangelies niet wil dragen.”¹²⁹

In die tijd stuurde Luther, en ook Bucer en anderen de Boheemse kerk, die niet in vrijheid leefde, troostbrieven. Later, rond 1550 kwamen de Boheemse Broeders tot de overtuiging dat zij behoudender en Bijbelscher waren dan Luther, het gevolg daarvan was dat zij wat meer afstand namen van Luther en zijn geschriften. De geschriften van Lukas van Praag werden weer voor de dag gehaald en met grote belangstelling onderzocht en gelezen. Niettemin bleven sommige overgenomen lutherse elementen in de praktijk bij de Boheemse Broeders bestaan. Zo keerden zij bijvoorbeeld niet terug naar de leer van de zeven sacramenten of naar de praktijk van het herhalen van de doop.

In de jaren zeventig van de zestiende eeuw stond Broedergemeente dicht bij het calvinisme¹³⁰. In 1540 had Calvijn zich tegenover afgevaardigde Boheemse Broeders aldus geuit: “Onder uw voorrechten mag vooral niet worden voorbijgezien, dat uw gemeente zulke goede herders hebben, om haar te leiden, zulke goede zeden, zulk een goede orde en tucht, die het beste, ja het enige middel is om de discipline te kunnen handhaven. Ook wij kennen de hoge waarde daarvan, maar zijn ten enenmale buiten staat, haar tot stand te brengen. Dit maakt mij vaak mistroostig en moedeloos onder het werk, ja ik zou er wanhopig onder worden, ware ik niet

¹²⁷ Dr. T. C. Zelinka, “De reformatie in Europa”, blz. 135.

¹²⁸ J. Leydekker, “Adam, Moses, en Kristus: ofte aarts-vaaderlyke Joodsche en Kristelyke OUDHEDEN”, deel 2, blz. 333.

¹²⁹ Th. Müller, “Een blik in de geschiedenis der evangelische broedergemeente”, blz. 21.

Dr. Wangemann, “Kurze Geschichte des Evangelischen Kirchenliedes so wie der Kirche in ihrem liede, oder wegweiser”, Blz. 88.

¹³⁰ https://cs.wikipedia.org/wiki/Jednota_bratrská

Zie ook Prof. Dr. A. A. van Schelven, “Het Calvinisme gedurende zijn bloeitijd”, deel 3. Waarin hij ingaat op de Boheemse kerk en het Calvinisme. (Pag. 63-128).

overtuigd, dat de opbouw der gemeente het werk des Heeren is, Die machtig is haar te voltooien, ook zonder enige hulpmiddelen van onze zijde. Evenwel mag ieder genootschap, dat zulk een krachtig hulpmiddel bezit zich met recht daarin verheugen.”¹³¹ Verschillende priesters van de Broedergemeente werden opgeleid aan calvinistisch georiënteerde universiteiten zoals Heidelberg en Herborn in Duitsland, Bazel en Genève in Zwitserland en Franeker in de Nederlanden.

4.10. Een eigen belijdenis.

In 1530 werd de door Philippus Melancton opgestelde Augsburgse Confessie (Belijdenis) voorgelezen aan keizer Karel V. Deze belijdenis, die uit 28 artikelen bestaat omvat de hoofdzaak van de christelijke leer. Het eerste artikel gaat over God, de tweede over de erfzonde. Andere onderwerpen die behandeld worden zijn o.a. de Rechtvaardigmaking, de sacramenten, de Kerk/ kerk, de vrije wil, de zonde en de oorzaken daarvan.

Naar aanleiding van het opstellen en het naar buiten brengen van deze belijdenis zag ook de Broedergemeenschap in dat zij een belijdenis nodig hadden. Jan Augusta en Jan Roh waren de twee belangrijkste personen die zich het meest met het opstellen van deze belijdenis hebben bezig gehouden.

In 1535 kwam de Confessie van de Broedergemeenschap uit. Deze belijdenis, die sterk beïnvloed is door de Augsburgse Geloofsbelijdenis, heeft echter ook wel verschillen. In tegenstelling tot de Augsburgse Confessie bevat de Belijdenis van de Broedergemeente geen vervloekingen waarin verschillende leringen worden veroordeeld.

Beide geloofsbelijdenissen onderschrijven dat het ‘rechtvaardigmakend geloof’ het kernpunt is van de persoonlijke verlossing. Goede werken zijn de vruchten van het geloof, maar niet de verlossing zelf. Ook het feit dat sacramenten de mensen geen geloof schenken, instorten of doen voortbrengen, is een wezenlijke punt van de tijd van de Reformatie die in beide belijdenissen naar voren komt.

In de Confessie van de Broedergemeente staat ook dat Christus ‘geestelijk aanwezig’ is bij het Avondmaal, maar niet lichamelijk. “Uit deze Belijdenis blijkt volkomen duidelijk dat de Broeders zich eerder om praktische dan om dogmatische redenen van Rome hadden afgescheiden. Het is waar dat de algemene autoriteiten de waarde van geloof beseften; het is waar dat de Belijdenis de zin bevatte: ‘Hij is het Lam dat de zonden van de wereld wegneemt; en iedereen die in Hem gelooft en Zijn Naam aanroept, zal gered worden’; maar zelfs nu legden de Broeders niet, zoals Luther, de nadruk op de leer van de rechtvaardiging door geloof alleen. En toch had Luther niets aan te merken op deze belijdenis.”¹³² Ook Calvijn vond dat de Boheemse Broeders te weinig waarde hechtten aan de rechtvaardigmaking door het geloof.

De geloofsbelijdenis werd ondertekend door verschillende vooraanstaande personen van de Broedergemeente, verder door 12 baronnen, 33 ridders en verschillende heren. Op zondag 14 november 1535 werd de Belijdenis in Wenen aan koning Ferdinand overhandigd. Bij de overhandiging hielden zij een soort toespraak waarin zij aan Keizer Karl V en zijn broer Ferdinand probeerden uit te leggen dat zij geen Picarden¹³³ waren. En dat ze ook de dwalingen van hen verwierpen. Ook deden ze hun beklag dat de ten onrechte belasterd werden met de

¹³¹ Th. Müller, “Een blik in de geschiedenis der evangelische broedergemeente”, blz. 22.

¹³² J. E. Hutton,

https://biblehub.com/library/hutton/history_of_the_moravian_church/chapter_viii_john_augusta_and.htm

¹³³ De Picarden waren een groep religieuze vluchtelingen uit Picardië die zich vóór 1420 onder hun leider Richardus Picard voor het eerst in de stad Tábor vestigden. De opvolger van Picard was de smid Adam Rohan uit Veselí, naar wie ze ook wel Adamiten werden genoemd. Ze werden door de Hussieten uit Tábor verdreven en vestigden zich in de buurt van Příběnice en bezetten Ostrov . Jan Žižka liet ze in 1421 vernietigen, 50 werden verbrand en nog eens 25 werden vrijgelaten. De Picarden waren radicale Hussieten. In hun mis lieten ze kelken en gewaden achterwege, ze gebruikten gewoon brood.

dwalingen van de Picarden en dat men hen ook vrij mocht doden. Zij verzochten aan de keizers dat zij zich tegen dit openbare geweld zouden beschermen en hen met barmhartigheid zouden behandelen. Dit had tot uitwerking dat de Broeders de belofte kregen van de koning dat hij hen niet zou vervolgen als zij hem als loyale onderdanen zouden dienen. Jarenlang hield de koning zich aan deze belofte. Deze belofte werd door de koning in 1547 verbroken, nadat de Boheemse Broeders gekozen hadden om hem niet te steunen in de strijd in Duitsland. De koning zag hun weigering als het verbreken van de belofte.

De Belijdenis van de Broedergemeente¹³⁴ werd kort daarna tweemaal gepubliceerd in 1536. De eerste keer in januari in Mladá Boleslav en de tweede keer in mei in Litomyšl.

In 1538¹³⁵ werd in Wittenberg de Geloofsbelijdenis in het Latijn gepubliceerd met een voorwoord van Maarten Luther. In dit voorwoord prijst hij de eerlijke tucht der kerk, hun onberispelijke wandel en zuiverheid in de leer. Ook dat zij de transsubstantiatie verwierpen. Hij moedigde hen aan om in de leer te volharden. “Vroeger had Luther, die van duidelijke taal hield, de Broeders 'zuur uitzierende huichelaars en zelfopgegroeide heiligen genoemd, die in niets anders geloven dan wat zij zelf leren'. Maar nu was hij een en al goed humeur. 'Er zijn nog nooit christenen geweest', zei hij in een lezing voor zijn studenten, 'die qua leer en constitutie zo op de apostelen leken als deze Boheemse Broeders.’”¹³⁶ De Belijdenis werd ook gelezen en goedgekeurd door Johannes Calvijn, Martin Bucer, Philippus Melancton, en door Johan Frederick, de keurvorst van Saksen.

Later werd de Belijdenis ook vertaald in het Pools (1563) en Duits (1564). In 1622 werd hun Geloofsbelijdenis in Rotterdam bij B. Lydius uitgegeven¹³⁷. Uit deze uitgave haalt J. v. d. Honert verschillende zaken aan, o.a.: “Voorwaar de Heilige Geeft wordt insgelijks, om niet, en uit loutere barmhartigheid Gods, degenen geschonken, welken God te voren bepaalt heeft, in Christus, om zalig te worden. Hetwelk met het getuigenis van vele Schriftuurplaatsen bewezen wordt.’ En in het IV. Deel, blz. 237-238: ‘nademaal wij, en onze voorouders, terstond van den beginne af, geloofd en geleert hebben (dit getuigen ook overvloedig voor ons onze boekjes) dat de zaligheid, of rechtvaardiging van den mens af hangt, vooreerst en voor alle dingen, alleen van de genadige gunst en verkiezing van God, Die ons zeer toegenegen is. Van gelijken, in de overvloeiende verdiensten van den Zone Gods, onzen Heere Jezus Christus, en in de zeer milde gaven van den Heiligen Geest, Die deze Goddelijke geschenken in de harten der mensen brengen, die tot boetvaardigheid, en tot geloof, zo nodig zijn. En dat dit alles buiten de mens, in God is, en van Hem afhangt. Hetwelk niemand ooit in zijn macht gehad heeft, of

¹³⁴ “Ruim tachtig jaar geleden merkte de beroemde kerkhistoricus Philip Schaff terecht op dat de Tsjechische Broeders ‘alle kerken overtreffen in het aantal geloofsbelijdenissen’. Ongetwijfeld was ook hij, net als elke andere student van de Unitas Fratrum, verbaasd over het aantal belijdenisverklaringen dat de Broeders in minder dan tweehonderd jaar schreven en publiceerden. Terwijl we afzonderlijke drukken en vertalingen in het Latijn, Duits en Pools buiten beschouwing laten, moeten we toch rekening houden met zeventien documenten die geclassificeerd moeten worden als officiële apologieën of geloofsbelijdenissen. Als iemand echter al deze documenten zou willen opnemen, zou het aantal oplopen tot bijna veertig. Toegegeven, dit is een moeilijke taak, omdat het in verschillende gevallen niet gemakkelijk is om te bepalen welke van deze rechtstreeks geautoriseerd waren door de spirituele leiding van de Unitas Fratrum, of op zijn minst stille goedkeuring genoten.” Bron: <https://www.cambridge.org/core/journals/church-history/article/abs/confessional-theology-of-the-unitas-fratrum/935DEFAE0750F179AF18322E1502E71B>

¹³⁵ Op internet vond ik een ingescande uitgave van 1573 in het Latijn, gedrukt in Wittenberg, met voorwoord van Maarten Luther. <https://digitale.bibliotheek.uni-halle.de/vd16/content/pageview/7247455>

¹³⁶ J. E. Hutton,

https://biblehub.com/library/hutton/history_of_the_moravian_church/chapter_viii_john_augusta_and.htm

¹³⁷ “Groot was de roem dien Lydius behaalde door zijn Waldensia id est conscrvatio verae Ecelesiae, demonstrata ex confessionibus tum Taboritarum, ante CC. fere annos, tum Bohemorum, circa tempora Reformationis, scriptis. Roterodami apud Joannem Leonardum Berewout, 2 vol. De eerste druk verscheen in 1616 en 1617 te Rotterdam en te Dordrecht, en de tweede terzelfder plaats in 1622 in 2 delen in 8o.”

https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog13_01/aa__001biog13_01_1620.php

Lydius gaf de Boheemse en Waldenzen Belijdenis uit in de Latijnse taal. (Deze uitgave gebruikt V. d. Honert.)

hebben zal. Zodat Hij hetzelfde naar Zijn welgevallen, als Hij wil, kan aannemen; of, naar zijn willekeur uitdelen aan welken, en wanneer Hij zoude willen. Want zo zou Hij geen Uitdeler der Verborgenheden, maar een Heere daarvan, ja zelfs van God zijn. Maar Hij [te weten God] is alleen Diegene, Die, bij Zichzelf, en door zichzelf alleen, de mens, niet naar eens anderen, maar naar zijn eigen willekeur, rechtvaardigt; zijner gunst waardig maakt; voor zichzelf en bij zichzelf, uit zijn allervrijste wil, die in zijn macht is; door geen recht of schuld, of ook gevoel en enige kennis van die gunst; veel meer zonder enige verdienste van dien mens, of ook van enigen anderen. Vermits dit allerzekerst is, dat niemand God den Vader bewogen heeft, dat Hij ons eerst zou beminnen. Deze verlossing in den Zoon heeft niemand ooit verdient. Eindelijk, niemand is insgelijks des Heiligen Geestes waardig geoordeeld geweest, nog kan dit van zichzelf worden, nadien alle mensen niet geacht, verdorven, en opgevuld zijn van zonden. Terecht wordt daarom [in] Psalm 3 gezongen: het heil is des Heeren, de rechtvaardigmaking en de zegen over Zijn uitverkoren volk. Daarom is die rechtvaardiging van Hem, en uit Hem, en van genen anderen. Jes. 54. Verder alle Godvruchtigen, gelijk Paulus zegt, Ef. 1 zijn uitverkoren en rechtvaardig, of rechtvaardig gemaakt, voordat Hij iets geschapen had, in het begin, en eer zij geboren waren, en iets goeds of kwaads gedaan hadden, ja ook zelfs voordat Christus in de wereld was gekomen, en voor hun zonden betaalt had: evenwel niet buiten Christus, Die stond te komen; Die ook op Zijn tijd gekomen is. Want de apostel zegt uitdrukkelijk: Hij heeft ons uitverkoren in Hem, eer de grondvesten der wereld gelegd waren, opdat wij zouden zijn heilig en onberispelijk, voor Hem, in de liefde en heeft ons gepredestineerd, dat is, Hij heeft lang tevoren dat belooft, opdat Hij ons zo genadiglijk Zichzelf tot kinderen zou aannemen, door Jezus Christus, naar het welbehagen van Zijn wil, tot prijs der heerlijkheid van Zijn genade.”¹³⁸

In de Belijdenis, uitgave van 1573, staat in hoofdstuk 9 o.a. geschreven over het ambt van de predikanten. In tegenstelling tot de Calvinisten volgen de Broedergemeenten de handelswijze van Paulus die tenten maakte en preekte, zie Hand. 18:3 en de daarbij geschreven verwijsteksten. Zo waren ook de Broeder ervan overtuigd dat de predikant, als “rondtrekkend timmerman of kleermaker – werkzaam te zijn evenzeer als geestelijk. 1. Zodoende omzeilden zij de gevaren van leeglopen; 2. Het verschaften hun ondervinding van de lasten des levens, waarmee de gemeenteleden te worstelen hadden, en 3. Het bracht voor hun omgeving een voorbeeld van arbeidzaamheid en krachtsinspanning mee.”¹³⁹

4.11. De vlucht naar Polen.

Nadat in 1547 de protestanten ‘verslagen’ waren in Duitsland en ook in Tsjechië, keerde koning Ferdinand zich tegen de Boheemse Broedergemeente. Zoals in bovenstaande geschreven gaf hij bevel dat de kerken gesloten moesten worden en dat alle Broeders uit het land zouden vertrekken, of zich bij de katholieken of bij de Calixtijnen zouden voegen. Leydekker schrijft: “Hierop gaat er meer als ene schare armhartig haar vaderland uit. Ene van 500 zielen, met 60 wagens namen weg door het graafschap van Glatz en het Opper-Silezië. Een tweede met 300 mensen, met 30 wagens, over de Reuzenberg en Neder-Silezië. Daar langs ook een derde uit de overige inwoners van Brundisin. Alle ondervinden zij onderweg Gods hulp tegen samen gerotte rovers en goed onthaal der mensen, zelfs in Polen, daar het alles Paaps was, en zij te Posen¹⁴⁰ Doch de bisschop van Posen kreeg daarop van de koning bevel om ze te verdrijven, waarom zij naar Pruisen vertrekken, op toezegging van Albert van Brandenburg, hertog van dat land. Te

¹³⁸ J. van den Honert, “Academische redenvoering over de Boheemsche en Moravische kerk.” Blz. 87 en 88.

Ook in de daaropvolgende bladzijden schrijft Van den Honert veel over de leer en belijdenis van de Boheemse Broeders. (Zie ook blz. 86-101.)

¹³⁹ Prof. Dr. A. A. van Schelven, “Het Calvinisme gedurende zijn bloeitijd”, deel 3, blz. 109.

¹⁴⁰ Pools: Poznań, Gebied in het huidige Polen, [https://nl.wikipedia.org/wiki/Posen_\(provincie\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Posen_(provincie))

Koningsbergen¹⁴¹ van de Lutherse godgeleerden onderzocht, worden ze van hen voor Broeders erkent en hun ter woning twee vlekken [plaatsen KJB] ingeruimd. Daarna laat Ferdinand in Bohemen een plakkaat uitgaan tegen de leraren der Broeders, om die gevangen te nemen waarom die verstrooid, ten delen in het geruster Moravië, ten delen in verholten plaatsen, daar zij enige jaren zich bedekt hielden, des nachts tevoorschijn kwamen en bij de huizen preekten, tot geloof en hartsterking. Sommige kwamen nog in handen, en in de kerker op de pijnbank, maar ook bijzondere verlossing van den ene en den andere door Goddelijk bestuur. Na de dood van Albert van Pruisen (20 maart 1568, oud 78 jaren), werd de Broeders, door de godgeleerde van den nieuwe hertog een formulier der leer ter ondertekening voorgesteld, en verboden te gebruiken hun gewoonlijke plechtigheden en Boheemse herders; waarom in Pruisen weinige Bohemers gebleven zijn na het jaar 1574, wijkende ten dele naar hun vaderland, ten dele naar Groot Polen¹⁴².¹⁴³

Ondanks dat de Broeders weer moesten vluchten en verder trokken door Polen, ontstond de eerste Broedergemeente in Polen in Posen. Een deel van de Boheemse Broeders die in Polen terecht kwamen, ging op in de 'Poolse protestantse kerk'.

Over de vlucht naar Polen, waar ds. Leydekker in bovenstaande over schrijft, is veel bekend. Na het uitvaardigen van het plakkaat kozen een deel van de Boheemse Broeders om toch te vluchten en niet af te wachten wat er zou gaan gebeuren. Zo gebeurde het dat in de maand juni verschillende groepen naar het noorden trokken. "Het was de groene maand juni en het eerste deel van de reis was aangenaam. 'We werden gedragen', zegt iemand, 'op adelaarsvleugels.' Terwijl ze over de landwegen liepen, met wagens voor de vrouwen, oude mannen en kinderen, lieten ze de lucht weerklinken met de vrolijke muziek van de hymnen van de oude Broeders en hun mars leek meer op een triomftocht dan op de vlucht van vervolgte vluchtelingen."¹⁴⁴ Er waren zelfs roomsen die hun beschermden tegen de rovers en zij hadden vrije doorgang. Tol hoefden ze niet te betalen en eenvoudige landboeren gaven hen eten. "Terwijl het nieuws over hun nadering zich steeds verder verspreidde, veegden de goede mensen in de verschillende steden en dorpen de straten aan en maakten de weg vrij, zodat ze snel en veilig naar hun gewenste toevluchtsoord ver weg konden gaan."¹⁴⁵

Rond 25 juni 1548 bereikte een trektocht van 900 Boheemse broeders op 120 wagens Poznan en omgeving. Hiervandaan trokken ze meer naar het oosten en bereikten in december de plaats Thorn (Pools: Toruń), maar deze plaats moesten ze snel weer verlaten omdat ze zich daar van de vorst niet mochten vestigen. Uiteindelijk kwamen zij na een lange tocht, eind december in Koningsbergen aan. In deze Lutherse stad kregen zij onderdak en een stuk grond toegewezen om te wonen. Maar helaas waren de Lutheranen in de stad niet zo verdraagzaam als eerst leek. Zij verplichtten de Boheemse Broeders om de Augsburgse Confessie te ondertekenen en ook mochten zij niet hun eigen priesters wijden.

In deze tijd werd Jiří Izrael (George Israël) (ca. 1505-1588) hun leider. Rond 1542 was hij predikant in Turnau. Ook bezocht hij met anderen Maarten Luther. Deze man was ook in 1547 in Praag gevangen gezet, maar wist op slimme wijze te ontsnappen doordat hij op een dag, vermomd als klerk, met een pen achter zijn oor en papier en inktvoorn in zijn hand, te midden van zijn bewakers de toren uit liep. In de gevangenis had hij een brief aan de burggraaf

¹⁴¹ Vandaag de dag Kaliningrad. Het gebied rond de stad Koningsbergen was in die tijd een Lutherse staat waar vooral Duitsers woonden. Het lag aan de Oostzee. Een deel van de vluchtelingen bleven in Polen en kwamen dus niet in Koningsbergen en omgeving aan.

¹⁴² [https://nl.wikipedia.org/wiki/Groot-Polen_\(historische_regio\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Groot-Polen_(historische_regio))

¹⁴³ J. Leydekker, "Adam, Moses, en Kristus: ofte aarts-vaaderlyke Joodsche en Kristelyke OUDHEDEN", deel 2, blz. 334-335.

¹⁴⁴ J. E. Hutton

https://biblehub.com/library/hutton/history_of_the_moravian_church/chapter_ix_the_brethren_in.htm

¹⁴⁵ J. E. Hutton

https://biblehub.com/library/hutton/history_of_the_moravian_church/chapter_ix_the_brethren_in.htm

achtergelaten en een kopie van de Belijdenis van de Broedergemeente uit 1535. Kort daarna vluchtte ook hij naar Polen en kwam ook in Koningsbergen aan. Door de raad van de Boheemse Broeders werd hij gekozen als hun leider en doordat hij de Poolse taal kende probeerde hij goed voor hen te zorgen. In de jaren die volgden heeft Izraël heel wat reizen door het Poolse rijk gemaakt. Zo heeft hij gepreekt in Poznan, is predikant geweest in Ostoróg, Sandomir en andere plaatsen. In de zes jaren dat hij door Polen reisde, heeft hij meer dan 40 gemeente gesticht.

De belangrijkste plaats voor de Broedergemeente in Polen werd de plaats Ostrorog het daarbij liggende kasteel van graaf Jacob Ostrorog. Op een keer kwamen Izraël en bisschop Cerwenka op het kasteel Ostrorog, dit had tot gevolg dat graaf Ostrorog zich bij de Broedergemeente voegde en zich krachtig ging inzetten om hun belangen te behartigen. Op zijn landgoed liet hij een kerk bouwen voor de vervolgte Broeders.

In 1551 vonden er in Polen besprekingen plaats om tot een toenadering te komen tussen de Boheemse Broeders en de Poolse protestanten¹⁴⁶. Omdat de Boheemse Broeders andere gebruiken hadden en ook wel een andere ligging was die toenadering niet makkelijk. Dankzij de inspanningen van Johannes á Lasco (1499-1560) en Feliks Krzyzak werd in 1555 in Kozminek een overeenkomst tussen de calvinisten en de Boheemse Broeders gesloten. “Vanwege verschillende dogmatische meningsverschillen bestond de overeenkomst formeel slechts tien jaar. In 1565 werd tijdens een synode in Gostyn, Groot-Polen, het idee van eenwording van protestantse kerken in het koninkrijk Polen opnieuw ter sprake gebracht. De synode bleek wederom een mislukking en begin april 1570 vond in Sandomierz een nieuwe bijeenkomst van de protestantse adel plaats.”¹⁴⁷ In 1570 kwam een band tussen de Lutherse en Calvinistische Polen en de Boheemse Broeders. Dit initiatief kwam vooral door de Boheemse Broeders. In de Poolse stad Sandomierz werd op 14 april 1570 de Sandomierz-overeenkomst (Latijn: Consensus Sendomiriensis) gesloten. Het was bedoeld om verschillende geloofsovertuigingen van de protestantse Reformatie te verenigen, zoals de calvinisten, de lutheranen en de Boheemse Broeders, en om de contrareformatie als een verenigd front tegemoet te treden. De Poolse Broeders, zij waren Socinianen, namen niet deel aan de gesprekken die resulteerden in de Sandomierz-overeenkomst. De ondertekenaars van de overeenkomst kwamen overeen elkaars predikers en sacramenten te respecteren. In deze overeenkomst stond dat de Poolse Broeders, de Socinianen dus, werden afgewezen en geëxcommuniceerd uit de protestantse kerk. Ook stond erin dat elke protestantse stroming zijn eigen dogmatiek en gewoonten/ rituelen behield.

Na 1595 raakte de Overeenkomst van Sendomir/ Sandomierz in onbruik. Ongeveer 30 jaar later, in 1627 ging de Boheemse Broedergemeente in Polen op in de Poolse gereformeerde kerk. Zij sloten zich bij hen aan en hielden op om daar een eigen zelfstandige kerk te zijn.

Een deel van de protestanten wat niet naar Polen was gevlucht werd in Bohemen in het nauw gedreven. In 1549 werd er in Praag een Rijksdag gehouden en hierop besloten de katholieken en de Utraquisten om alle leraren die niet getrouw aan hun waren, of in Duitsland geordend waren (Luthers dus), verbannen zouden worden. Deze vervolging duurde totdat in 1564 Maximiliaan koning werd.

4.12. De tweede helft van de 16^e eeuw.

De Boheemse Broeders werden door Jan Łasicki¹⁴⁸ (1534- na 1599) als volgt omschreven: “Zij zijn levende voorbeelden van de band tussen God en de mens. Geen belijdenisgeschrift volgt

¹⁴⁶ Wie hier meer over wil lezen, zie o.a. J. H. S. Formey, “Kort begrip der kerkelyke historie”, deel 2, blz. 129-134.

¹⁴⁷ https://en.m.wikipedia.org/wiki/Sandomierz_Agreement

¹⁴⁸ Hij was een Pools theoloog die veel reisde. Na een verblijf in Zwitserland (in 1564 was hij getuige van het sterven van Johannes Calvijn in Genève), verbleef hij bijna 2 jaar in Frankrijk en bezocht al snel ook Engeland.

zó de richtlijnen van de Bijbel als het hunne. Hun gemeenten bestaan uit drie categorieën aanhangers: de beginnelingen (de kinderen en de Rooms-katholieken die zich bij hen wensden te voegen), de voortgeschreden (die tot het H. Avondmaal gerechtigd zijn) en de verst gevorderden, geoefend in zelfverloochening, het versmiden van aardse goederen en over het algemeen (vergevoerd) in alle christelijke deugden. Uit deze laatstgenoemde groep worden presbyters gekozen, die met de predikant op de wandel der gemeente moeten toezien. Dit gebeurt doormiddel van huisbezoek bij de leden, elke drie maanden opnieuw. Nagegaan wordt daarbij dan of deze hun maatschappelijke taak met zorg volbrengen, de huiselijke godsdienstoefeningen geregeld worden, geen schulden maken, en zich onthouden van herbergbezoek, kaartspel, te weelderige kledij en liefdesavonturen.¹⁴⁹ Met goedkeuring van zijn bisschop mocht een predikant een huwelijk aangaan, maar verwacht werd, dat hij er de voorkeur aan zou geven ongetrouwd te blijven. Behalve ouderlingen hadden de Broeders ook diakenen, die én de armen verzorgden én hulp van de predikant bij de verrichting van zijn leraarstaak verleenden. Tot dit laatste werk werden zij in een predikantsgezin opgeleid, waarbij hun kostheer hun zowel theologisch-wetenschappelijk leiding had te geven, als in devotieel opzicht. Het leven van de Uniteit als geheel werd door synoden gedirigeerd. Toch werd daarin ook het bisschopsambt gevonden; regeren deed dit echter niet. Slechts ter wille van de handhaving van de orde in het kerkelijk leven hadden bisschoppen zekere bevoegdheden, die de predikanten over het algemeen niet bezaten.¹⁵⁰

“Tegen het midden van de 16^e eeuw was maar liefst 90% van de inwoners van de Tsjechische landen protestant.”¹⁵¹

Rond 1550 hadden de Boheemse Broeders ca. 400 kerken en 200.000 leden. De tweede helft van de 15^e eeuw was een eeuw van groei en een zekere welvaart. In het begin van de 16^e eeuw hadden zij 200 kerken en kapellen in Bohemen, Moravië en Polen. Dus de kerk was flink gegroeid. De vervolging hield min of meer op en de protestanten konden in vrijheid leven.

“In Moravië genoot men meer godsdienstvrijheid dan in Bohemen, wat o.a. samenhang met het feit dat het land zich afzijdig had gehouden van de opstand van 1547. Na 1550 was de godsdienstvrijheid er praktisch volledig, hoewel nergens op papier vastgelegd. De tolerantie, zelfs ten opzichte van de elders in Europa zo vervolgd wederdopers – die in Moravië in groten getale aanwezig waren – was verbazingwekkend.”¹⁵²

Toen keizer Ferdinand I ouder werd, veranderde hij van zienwijze en het kwam zelfs zo ver dat hij aan de paus ging vragen om vrijheid in het gebruik van de beker bij het Avondmaal. Zo gebeurde het dat Ferdinand I door goede gesprekken met Paus Pius IV, in 1564 toestemming daarvoor kreeg en in Bohemen, Moravië en in een deel van Hongarije het gebruik van de beker bij het Avondmaal werd toegestaan. Hij hoopte hiermee dat er ook meer eenheid kwam tussen de Utraquisten en de katholieken. Maar in praktijk ging het anders. De zogenaamde neo-Utraquisten gingen steeds meer over tot het protestantisme en de oude Utraquisten verdwenen langzamerhand.

Aanvankelijk was de keizer een felle tegenstander van Luther en de hervorming, maar mede omdat hij zijn handen vol had aan allerlei zaken, waaronder de strijd met de Turken, kwam het uiteindelijk zover dat hij de protestanten niet, of nauwelijks actief (meer) vervolgde.

In 1567 studeerde hij aan de Universiteit van Heidelberg. Later trok hij naar Polen. Zijn belangrijkste geschreven werk is een 8delige beschrijving van de Boheemse Broeders en werd in 1660 door J.A. Comenius gepubliceerd.

¹⁴⁹ Toen Deze rigoristische levenshouding der Boheemse Broeders later verloren ging, schreef de beroemde pedagoog Amos Comenius dit op rekening der gereformeerden. (Blz. 148, noot 46).

¹⁵⁰ Prof. Dr. A. A. van Schelven, “Het Calvinisme gedurende zijn bloeitijd”, deel 3, blz. 27-28.

¹⁵¹ Náboženství a moderní česká společnost, David Václavík, Grada Publishing as, 2010, pagina 53

Overgenomen van https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_Moravian_Church

¹⁵² Nicolette Mout, Bohemen en de Nederlanden in de zestiende eeuw (Universitaire Pers Leiden, Leiden 1975), blz. 26.

In 1563 werd op wonderlijke wijze nog een nieuwe vervolging voorkomen. De kanselier van de koning, Joachim van Nieuwenhuysen was met een oude strafwet tegen de Picarden, op weg naar Wenen. Hij wilde met de koning dat deze wet opnieuw bekrachtigd werd en dat de protestanten in Bohemen actief werden vervolgd. “Maar toen die kanselier even buiten Wenen, over de brug met zijn wagen trok, viel die [daar]in, waarop hij in de rivier verdronk, met wagen en gevolg, uitgenomen zes, die het ontkwamen, met nog een edel jongeling. De kist, waarin het dodelijke plakkaat was, zonk zo diep, dat ze nooit tevoorschijn kwam en de vervolging bleef achter.”¹⁵³

In 1564 stierf de keizer Ferdinand en werd opgevolgd door Maximiliaan II (1527-1576). Deze vorst was heel anders dan zijn voorganger en de “Lutherse opvatting des christendoms genegen”¹⁵⁴ “Hij was een zeer goedaardig en deugdzaam vorst, vijand van alle hardigheid en vervolging om de religie. Onder zijn regering begon de kerk in Bohemen krachtig te groeien en te bloeien. “Ook was Maximiliaan vijand van alle vervolging, en gewoon te zeggen: ‘dat die zich schenen op de troon van God te willen klimmen, die begeerden te heersen over de consciënties der mensen.’”¹⁵⁵ Ook bedong hij op zijn doodsbed (1576) dat men hem niet anders zou voorhouden dan de verdiensten van Christus, en Zijn bloedig zweet, willende met het geloof daarop van hier vertrekken.”¹⁵⁶ Toen Maximiliaan in 1576 stierf volgde zijn zoon Rudolf II (1552-1612) hem op. Deze vorst heeft wel 14 jaren lang tegen de Turken gevochten. Ook deze vorst liet geen vervolging tegen de protestanten toe. In deze periode vestigden zich leraren die volgeling van Calvijn waren in Praag en omgeving. Mede hierdoor ondervond in deze jaren de Boheemse Broedergemeente invloed van de leer van Calvijn.

4.13. De Boheemse Belijdenis.

Op 13 januari 1572 stierf Jan Augusta, de man die eens zo’n vurig en ijverig prediker voor de Broedergemeente was geweest. “Terecht heeft men boven zijn levensgeschiedenis de woorden der heilige Schrift geplaatst: ‘Zo dan, die meent te staan, zie toe, dat hij niet valle’, en ‘den nederigen geeft God genade’.”¹⁵⁷

Een grote wens van Augusta werd enkele jaren na zijn dood gedeeltelijk vervuld. Hij begeerde een éénheid in de Tsjechische kerk. In het jaar 1575 werd de Tsjechische Belijdenis (Latijn: Confessio Bohemica) opgesteld en bekrachtigd. In Praag waren een aantal godgeleerden bijeengekomen om met elkaar een eigen belijdenis op te stellen. Deze commissie schreef een geloofsbelijdenis en een kerkorde. Eerst was het de bedoeling om de Utraquistische kerk te reorganiseren/ hervormen. Maar in de praktijk kwam hier niet veel van terecht. Zij konden niet met alles wat in de Augsburgse Confessie stond zich verenigen. “In haar leer van de rechtvaardiging door het geloof volgde zij de leer van Luther; in haar leer van het heilig Avondmaal neigde zij naar de bredere evangelische visie van de Broedergemeente.”¹⁵⁸ Veel van de inhoud van de Boheemse Belijdenis komt uit de Augsburgse Confessie. Ook de inhoud van de Vier Praagse Artikelen van 1420 werd behandeld en verwerkt. Verder werd ook de Tweede Helvetische Confessie die in 1562 door Heinrich Bullinger was geschreven en de Heidelbergse Catechismus die opgesteld was door Caspar Olevianus en Zacharias Ursinus gebruikt en ook hiervan is invloed terug te vinden in de Boheemse Confessie.

¹⁵³ J. Leydekker, “Adam, Moses, en Kristus: ofte aarts-vaaderlyke Joodsche en Kristelyke OUDHEDEN”, deel 2, blz. 336.

¹⁵⁴ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 7.

¹⁵⁵ J. Leydekker, “Adam, Moses, en Kristus: ofte aarts-vaaderlyke Joodsche en Kristelyke OUDHEDEN”, deel 2, blz. 336.

¹⁵⁶ J. Leydekker, “Adam, Moses, en Kristus: ofte aarts-vaaderlyke Joodsche en Kristelyke OUDHEDEN”, deel 2, blz. 213.

¹⁵⁷ Th. Müller, “Een blik in de geschiedenis der evangelische broedergemeente”, blz. 30.

¹⁵⁸ J. E. Hutton

https://biblehub.com/library/hutton/history_of_the_moravian_church/chapter_xii_the_golden_age.htm

Bij de opening van de Rijksdag op 21 februari 1575 besloot de keizer dat confessionele kwesties eerst zouden worden besproken. De Lutherse meerderheid van de vergadering werd geleid door Bohuslav Felix Hasištejnský (Tsjechisch edelman en rechter uit Lobkovice, leefde van 1517-1583), die samen met de Tsjechische Broeders een gezamenlijke aanpak voorbereidde. De tekst van de Belijdenis werd begin mei door een speciale commissie opgesteld en op 18 mei aan de keizer gepresenteerd. “De Belijdenis werd voorbereid, op de Rijksdag voorgelezen en aan de keizer aangeboden.... 'Ik beloof', zei hij, 'op mijn eer als keizer dat ik u nooit zal onderdrukken of hinderen bij de uitoefening van uw religie; en ik beloof mijn woord in mijn eigen naam en ook in de naam van mijn opvolgers.’”¹⁵⁹ En de keizer heeft woord gehouden.

De belijdenis draagt de titel Belijdenis van het Heilig Christelijk Geloof van alle drie de standen van het Tsjechische Koninkrijk Lichaam en Bloed van Christus de Heere onder beide ontvangers. Het is verdeeld in 25 artikelen en de structuur is grotendeels vergelijkbaar met de Augsburgse Confessie.

Na een uitgebreid voorwoord volgen de 25 artikelen van de Tsjechische Belijdenis¹⁶⁰:

I. Over het woord van God in de heilige Schriften van het Oude en Nieuwe Testament.

II. Over God. Het artikel begint met: “Wij geloven met het hart en belijden met de mond dat volgens de artikelen van het heilig algemeen apostolisch christelijk geloof, van de Concilie van Nicea en de Belijdenis van Athanasius dat er één enig Goddelijk Wezen is.”

III. Over de Heilige Drie-eenheid of over het onderscheid van de Personen in de Godheid.

IV. Over de val van de eerste ouders en de erfzonde.

V. Over de vrije wil des mensen.

VI. Over de oorsprong, oorzaak en omvang van de zonde.

VII. Over de wet van Goddelijke geboden.

VIII. Over de rechtvaardiging van de mensen voor God. Dit uitgebreide artikel begint met: “Wij belijden en geloven dat de rechtvaardiging van de mens voor God deze is, dat God de berouwvolle (boetvaardige) zondaar de gerechtigheid toerekent en voor onschuldig, heilig en voor rechtvaardig erkent.”

IX Van het geloof.

X. Over de goede werken.

XI. Over de Kerk van God. Het artikel begint met: “Wij geloven en bekennen dat er is één enige heilige algemene kerk.” In deze kerk is “een verzameling van bozen en goeden.”

XII. Over de sleutels der kerk en haar macht. In dit artikel komt naar voren dat de kerk moet op treden tegen alles wat niet met de Bijbel overeenkomt.

XIII. Over de hoogwaardige sacramenten die door Christus de Heere Zelf zijn ingesteld, ook over hun nut en hun rechtschapen gebruik.

XIV. Over het eerste sacrament: de Heilige Doop.

XV Over het Heilig Avondmaal, het andere sacrament van Christus. Het gebruik van brood en wijn wordt beide beschreven.

¹⁵⁹ J. E. Hutton

https://biblehub.com/library/hutton/history_of_the_moravian_church/chapter_xii_the_golden_age.htm

¹⁶⁰ Voor een digitale versie van de Belijdenis in het Tsjechisch en Duits zie:

“Hervormd Bekenntnisschriften, Herausgeben in Auftrag der Evangelische Kirche in Deutschland von Andreas Mühling en Peter Opitz. Deze versie bevat ook een uitgebreide inleiding van hen over het ontstaan en de inhoud van de Belijdenis.

https://www.academiamedia.edu/12910590/Gemeinsam_mit_Ji%C5%99%C3%AD_Just_Confessio_Bohemica_1575_1609_in_Andreas_M%C3%BChling_Peter_Opitz_Hg_Reformierte_Bekenntnisschriften_Bd_3_1_1570_1599_Neukirchen_Vluyt_2012_47_176

Zie voor Engelse versie:

<https://www.moravianarchives.org/images/pdfs/Bohemian%20Confession,%201575.pdf>

XVI Over bekering/ boete.

XVII Over de biecht.

XVIII Over de dienaren van de kerk. Alleen degenen die ordelijk beroepen zijn mogen dienaren der kerk zijn.

XIX Over kerkorden en ceremoniën.

XX. Over het wereldlijk gezag.

XXI Over het huwelijk.

XXII. Over het gedenken der heiligen.

XXIII Over het vasten.

XXIV. Over de opstanding van de doden.

XXV. Over het eeuwige leven.

Het vijftiende artikel over het Heilig Avondmaal was het meest controversieel tijdens de bespreking van de belijdenis; de resulterende tekst staat op de grens tussen het aanvaarden en verwerpen van de werkelijke aanwezigheid van Christus in dit sacrament (in de Broederlijke edities van de belijdenis is de bewoording ervan echter was nog steeds verzwakt).

De Tsjechische Belijdenis werd in 1584, 1609 en 1610 in Duitse vertaling gepubliceerd; later, in 1614 vertaald in het Latijn.

4.14. Een eigen Bijbel.

De persoon die verbonden is aan de Boheemse Bijbel is Johan/ Jan Blahoslav (1523-1571). Voordat we verder schrijven over de Bijbel, eerst iets over deze veelzijdige theoloog.

Op 20 februari 1523 werd Jan Blahoslav in Přerov geboren. Op een van de scholen van de Broedergemeente kreeg hij al vroeg onderwijs en in 1544 trok hij naar Wittenberg, waar hij onderwees kreeg van Philippus Melancton. Ook hoorde hij hier nog Maarten Luther preken. Dit heeft een stempel gezet op zijn verder leven en hij is dat onderwijs niet vergeten. Door het onderwijs van Melancton kreeg hij ook het ‘christelijke humanisme’ mee. “De accentuering van de werken, de sacramentsopvatting en de tolerante houding van de Broeders moesten hem wel meer in de richting van Melancton leiden dan in die van Luther.”¹⁶¹ Na vijf jaren in Wittenberg te hebben gewoond, trok hij naar Přerov terug en ging lesgeven op de school waar hij vroeger als kind onderwijs had ontvangen. In de jaren rond 1550 trok hij naar verschillende steden, o.a. naar Kaliningrad, Bazel en in 1552 naar Mladá Boleslav. In 1553 werd hij tot priester gewijd, maar door de vervolging werd Blahoslav met anderen genoodzaakt om een tijd lang onder te duiken. In 1557 werd hij tot bisschop gewijd en de laatste periode van zijn leven hield hij zich vooral bezig met het bestuur van de Broedergemeente, het vertalen van de Bijbel in het Tsjechisch en het schrijven van boeken.

Al voor de tijd van Johannes Hus was er een Bijbel in de Tsjechische taal! “In de 13^e eeuw bestond er waarschijnlijk een vertaling van het psalmboek in het Tsjechisch.”¹⁶²

Door de in het begin genoemde Constantijn en Methodius zijn al tussen 860 en 870 gedeelten van de Bijbel, met name de Evangelieën in de Oudslavische taal vertaald.

Van deze uitgave is nog een Proglas, een voorwoord bewaard gebleven. Dit is vermoedelijk door Constantijn tussen 863-867 in Praag geschreven. In het Nederlands vertaald is dat ongeveer als volgt¹⁶³:

Voorwoord bij het Evangelie.

Verkondiging van het Evangelie.

¹⁶¹ Dr. T. C. Zelinka, “De reformatie in Europa”, blz. 135.

¹⁶² I. Kriegsman, “Jan Hus”, blz. 74-75.

¹⁶³ Bij het vertalen gebruik gemaakt van: <http://proglas.free.bg/>
<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=414&WorkID=14972&Level=1>
<https://www.ceskaliteratura.cz/texty/proglas.htm>

Wat de profeten ooit voorspelden: Christus komt om de naties te verzamelen (volgens Jes. 66:18), omdat Hij het Licht is voor de hele wereld (volgens Johannes 8:12).

Dit wordt ook in de zevende eeuw vervuld/ werkelijkheid.

En/ want zij zeiden: de blinden zullen zien, de doven zullen het Woord van de Schrift horen (volgens Jes. 29:18), zij zullen God kennen, want dat is noodzakelijk.

Luister daarom alle Slaven!

Dit geschenk is zeker door God gegeven, het is een geschenk van God aan degenen die aan de rechterkant staan, een geschenk aan zielen die het aanvaarden en die nooit verloren gaan.

Dit is het geschenk!

Mattheüs, Markus, Lukas en Johannes onderwijzen alle mensen door te zeggen:

Jullie allemaal die de slaperigheid van jullie ziel zien, omdat jullie ernaar verlangen om je te verheugen, om de duisternis van de zonde te verbannen, om van de vernietiging van deze wereld af te komen en om het hemelse leven te vinden en te ontsnappen aan de brandende vlam, luister nu met jullie verstand, luister, jullie allemaal Slavische mensen, luister naar het Woord dat van God is gekomen. Het Woord dat menselijke zielen voedt/ verzorgt. Een Woord dat harten en geesten versterkt. Een woord dat iemand voorbereidt om God te kennen.

Net zoals zonder licht, het oog van heel Gods schepping niet tevreden is, maar alles noch mooi, noch zichtbaar is, zo is het met elke ziel zonder boeken van de wet van God, het Boek van de geestelijke wet, en de geschreven wet, niet kent.

De wet die de paradijs/ hemel van God openbaart/ opent.

Want welk oor kan, als het het gebrul van de donder niet hoort, God vrezen?

De neus daarentegen is zodanig dat hij geen bloemen ruikt, hoe zullen ze dan het wonder van God begrijpen?

Want een mond die geen zoetheid proeft maakt een mens als steen. Sterker nog, de ziel zonder boeken lijkt in de mensen dood te zijn.

Broeders, we hebben dit allemaal overwogen en we zullen u uitstekend advies geven, dat alle mensen zal verlossen van vleselijk leven en hebzucht, zodat ze, omdat ze een geest hebben die ze niet begrijpen, en een woord in een vreemde taal horen, ze niet zullen begrijpen. Hoor [naar dat Woord], het is als de stem van een koperen bel. (volgens 1 Kor. 13:1)

Want de heilige Paulus leert en zegt onderwijzend, terwijl hij eerst zijn gebed tot God aanbood: Ik spreek liever vijf woorden met mijn verstand, zodat anderen het ook begrijpen, in plaats van tienduizend duistere/ onbegrijpelijke woorden.” (volgens 1 Kor. 14:19).

Welke man zou het dan niet begrijpen en voegt er geen wijze gelijkenis en uitleg aan toe?

Omdat vergankelijkheid het lichaam bedreigt en alles vernietigd, het rot sneller dan mest.

Als het niet het juiste voedsel heeft, wordt elke ziel van zijn bestaan beroofd (houd op te bestaan). Het heeft het leven van God niet in zich (mist dat) wanneer zij het Woord van God niet hoort.

Laten we nog een heel wijze gelijkenis zeggen: mensen die van elkaar houden en willen groeien met de groei van God, wie van jullie weet niet dat dit ware geloof, net als een zaadje dat op een veld valt, aldus [wordt gezaaid] in de harten van mensen (volgens Matt. 13:8), en de regen nodig heeft van Gods Woord, [zodat] de oogst/ vrucht van God overvloedig kan groeien.

Wie kan alle gelijkenissen vertellen, die de naties zonder boeken overtuigen/ beschamen en die een onbegrijpelijke taal spreken?

Ook al kent hij alle talen, hij kan hun hulpeloosheid/ zwakheid niet beschrijven.

Ik wil aan mijn gelijkenis toevoegen en in weinig woorden veel zeggen:

Alle naties zijn naakt zonder boeken, zonder wapens kunnen ze niet vechten tegen de vijand van onze ziel. Ze zijn gereed om gegrepen te worden in gevangenschap met eeuwige kwellingen.

Volkeren die de vijand haten en van plan zijn krachtig tegen hem te vechten, open ijverig de deuren van de rede, nu je het harde wapen hebt ontvangen, gemaakt door Gods Woord, om de

kop van de boze te verpletteren. Want die deze Boeken aanvaardt, de wijsheid van Christus spreekt en versterkt uw ziel, door [de woorden van] de apostelen en alle profeten, die hun woorden hebben verkondigd, in staat zijn de vijand te doden, een goede overwinning voor God te verzorgen en te ontsnappen aan het verval van de wereld, het vergankelijke lichaam, het lichaam wiens leven is als een droom. Zij die voor God zich dapper hebben getoond, onverzettelijk en standvastig zijn geweest, zullen aan de rechterhand van Gods troon staan, wanneer Hij de volken zal oordelen met vuur, [zij zullen] voor altijd blij met de engelen zijn en voortdurend de genadige God prijzen met liederen uit de Boeken.

Alle glorie behoort Hem toe, eer en lof aan de Zoon van God voor altijd, met de Vader en de Heilige Geest, voor altijd en eeuwig uit de hele schepping.

Amen.

Tot zover het voorwoord.

Een Nieuw Testament, Vertaald door Jan Blahoslav (1564).

De oudste Tsjechische Bijbel, geschreven in de 14^e eeuw is de Ieskovecko-drážďanská-Bijbel, ook wel de Dresdenbijbel genoemd. Deze naam komt omdat hij in Dresden bewaard is gebleven. De Bijbel wordt doorgaans gedateerd op het jaar 1360, anderen dateren hem ca. 50 jaar later. Het is de eerste Bijbel in het Tsjechisch. Door analyse van de tekst, is gebleken dat het is geschreven door zeven geleerden. De Bijbel is geschreven op perkament en werd lange tijd in Dresden en later in de Universiteitsbibliotheek van Leuven bewaard. In de Eerste Wereldoorlog werd deze bibliotheek verwoest en daarbij ook de Bijbel.

Een andere Bijbel uit die tijd is de Olomoucká-Bijbel. Deze heeft zijn naam te danken aan de Bibliotheek van Olomouc waar de Bijbel bewaard wordt. Het is een vrij complete Bijbel waarvan wordt geschat dat hij rond 1417 is geschreven.

Een derde Bijbel uit die tijd is de litoměřicko-třeboňská-Bijbel. Geschreven door Matěj uit Praag. De Bijbel wordt gedateerd op het jaar 1409-1414.

Verder zijn in de 15^e eeuw de Boskovická-Bijbel (ca. 1415), de Hlaholská-Bijbel, ook wel Emmaüsbijbel genoemd, uit het Emmaüsklooster uit Praag (ca. 1416). Dan is er nog de Moskou-Bijbel die in Moskou wordt bewaard, (ca. 1430-1460). Tot slot is er nog de Mlynářčina-Bijbel en de Padeřova-Bijbel (1435). In de jaren hierna werden er regelmatig Bijbels vertaald en uitgegeven. De Praagse Bijbel is de eerste Tsjechische en volledig Slavisch gedrukte Bijbel. Het werd in 1488 gepubliceerd.

In 1549 werd de eerste editie van de Bijbel van Melantrich gedrukt. De initiatiefnemer en organisator van het werk was de humanist Utraquist Jiří Melantrich (1511-1580).

Waar ik wat uitgebreider op in wil gaan is de Kralickábijbel, vertaald betekend dat Koninklijke-Bijbel. Het is de eerste Tsjechische vertaling van de Bijbel uit de oorspronkelijke talen:

Hebreeuws, Aramees en Grieks. De voorgaande vertalingen werden over het algemeen uit het Latijn (Vulgata) vertaald.

De Czech Bijbel, ofwel de Bijbel van Melantrich. Dit is de 4^e editie die in Praag werd gedrukt, 1570. Tekstueel verschilt deze editie niet veel van de voorgaande edities.

De hierboven genoemde bisschop Jan Blahoslav nam het initiatief om te gaan vertalen. Hij vertaalde voor 1564 het Nieuwe Testament uit het Grieks, en gebruikte de Latijnse uitgave van Beza. In 1564 werd de eerste uitgave gedrukt, 4 jaar later werd een zorgvuldig herziene uitgave gedrukt.

De vertaling van het Oude Testament werd gecoördineerd en geleid door Blahoslavs helper en bisschop Ondřej Štefan (ca. 1529-1577). Het is niet bekend wie welk deel van het Oude Testament vertaalde. De namen van de vertalers, de theologen zijn:

- Mikuláš Albrecht van Kamének (ca. 1547-1617) (Hebraïst)
- Lukáš Helic (?-ca. 1598) (gedoopte en bekeerde Jood)
- Jan Eneáš (ca. 1537-1594) (senior van de Broederlijke Eenheid)
- Izaiáš Cibulka (voor 1550-1582)
- Jiří Strejc (1536-1599)
- Johannes/ Jan Efraïm (?-1600)
- Pavel Jessen (?-1594)
- Jan Kapito (?-1589)

Blahoslavs vertaling, in detail herzien, werd aangenomen voor het Nieuwe Testament. Blahoslavs vertaling van het Nieuwe Testament werd herzien door senior Jan Němčanský (1552-1598), en de tweede editie werd vervolgens herzien door Zacharias Ariston (?-1606). Er is totaal ongeveer 15 jaar aan de Bijbel gewerkt, ter vergelijking: aan de Statenvertaling is ongeveer 18 jaar (1619-1637) gewerkt.

Jan Blahoslav had ook nog op een andere manier met de Bijbel te maken. Hij had een drukkerij in Ivančice. In deze plaats was in de 16^e eeuw van de Broedergemeente een grote leefgemeenschap. Hier stond ook de drukkerij van Blahoslav. Deze werd door hem in 1562 geopend en in 1578 werd het verplaatst naar Kralice nad Oslavou. De drukkerij van de Broedergemeente was eerst (vanaf 1503) in Litomyšl en later, vanaf 1518 in Mladá Boleslav.

Jan Blahoslav richtte een drukkerij op in het Moravische Ivančice. In 1578 werd het verplaatst naar Kralice nad Oslavou. Op deze plek werden tot 1619 Bijbels en boeken gedrukt. In 1620 en 1621 werd de drukkerij overvallen door de keizerlijke benden en was het niet meer mogelijk om met het drukken van boeken verder te gaan. In 1629 was het mogelijk dat de drukkerij met behulp van van Karel de Oude Von Žerotín van Kralice naar naar Lešno in Polen werd verhuisd. Deze werd opgenomen in het Broeder-gymnasium. Hier werd het weer in gebruik genomen en werkte het tot 1656 onder het bestuur van Jan Amos Comenius.

Foto: Restant van het kasteel waar de drukkerij zich bevond in Kralice.

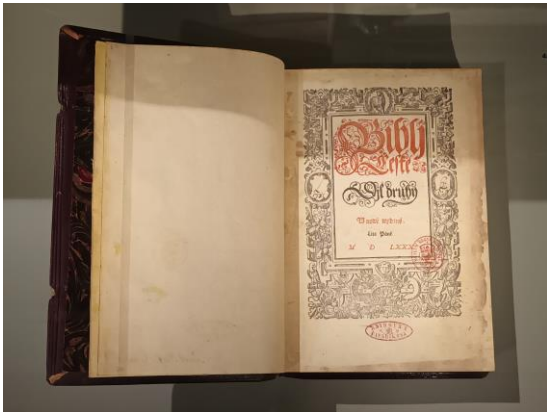

In 1558 was de bisschop Blahoslav naar Ivančice verhuisd en had zich daar gevestigd. Enkele jaren later opende hij daar samen met anderen een drukkerij. De mensen die hem daarbij hielpen waren deels dezelfde personen die ook werkten aan de vertaling van het Oude Testament. Vermoedelijk heeft er één drukpers gestaan en was er ook een binderij aanwezig.

Vanwege een mandaat tegen de niet-Utraquisten in 1577 door koning Rudolph II, werd de drukkerij verplaatst naar Kralice nad Oslavou. Hier, op het landgoed van Jan st. de Žerotína, later Jan Diviš en Karla/ Karel staršího (de Oude) ze Žerotína heeft de drukkerij dienstgedaan tot 1619, toen werd het werk door de koning onmogelijk gemaakt en brak de vervolging los.

Het bekendste Boek dat gedrukt werd in de drukkerij in Ivančice is de Kralická-Bijbel. Deze werd voor het eerst gedrukt tussen 1579 en 1594 (latere edities dateren uit 1596, 1601 en 1613).

Niet alleen de Bijbel, maar ook gezangenboeken, liturgieën, platenboeken en andere boeken voor de Broedergemeenten werden hier gedrukt. Van alle protestanten in Europa waren de Boheemse Broeders de eersten die een gezangboek publiceerden. De eerste werd gedrukt in 1501.

Een deel van de zesdelige uitgave die tussen 1579 en 1594 werd gedrukt in Kralice.

De eerste editie van de Kralice-Bijbel werd in zes delen gepubliceerd. De reden waarom het in zes delen werd gedrukt, had te maken met het feit dat deze Bijbel omvangrijk was en niet in 1 band paste. Net als onze Statenvertaling Kanttekeningen bevat deze Bijbel aan de zijkanten van de Bijbeltekst uitgebreide commentaren, uitleggingen en verwijzingen naar andere Bijbelgedeelten, ook synoniemen voor vertaalde woorden werden weergegeven. Elk Bijbelhoofdstuk had ook een kleine samenvatting. Over het algemeen waren er slechts acht of negen verzen op één pagina gedrukt en de uitleg en kanttekeningen erom heen drukt.

In het eerste deel stonden de vijf boeken van Mozes, deze werden gepubliceerd in 1579.

Het tweede deel bevatte de boeken Jozua tot en met Nehemia, deze werd gepubliceerd in 1580.

Het derde deel bevatte de dichterlijke boeken en werd in 1582 gedrukt.
Het vierde deel bevatte de profetische boeken en werd in 1587 uitgegeven.
Het vijfde deel bevatte de Apocriefe boeken en werd in 1588 gepubliceerd.
Het zesde deel was het Nieuwe Testament en werd gedrukt in 1593 of 1594.

Foto van een drukpers. Foto genomen in het Kralice Bijbelmuseum.

In 1596 werd de Bijbel als 1 deel gedrukt en uitgegeven. Deze uitgave was zonder de uitleg en de kanttekeningen. In 1613 werd nog een laatste editie gedrukt door de Broedergemeente. Het duurde daarna zo'n 200 jaar voordat er weer Bijbels werden gedrukt door de Broedergemeente. Door de vervolging was het onmogelijk en de roomsen hadden de Bijbels op de lijst met verboden boeken geplaatst.

De zesdelige uitgave was niet geschikt voor het gewone volk. En vanwege de hoge prijs én vanwege de omvangrijkheid. Voor het gewone volk werd een kleine Bijbel gedrukt. De grootte van de pagina's was slechts vijf bij zeven en een half; het aantal pagina's was elfhonderd zestig en het papier was zo opmerkelijk dun dat het boek slechts anderhalve centimeter dik was. Deze uitgave was daardoor heel goed te verstoppen en kon men makkelijk meenemen.

In de vorige eeuw is er nog een herdruk geweest van de Kralice Bijbel in de huidige spelling. Daarvan is een heruitgave geweest in 2022. Voorin deze Bijbel staat: "Bijbel Kralice met notitieruimte. Heilige Schrift van het Oude en Nieuwe Testament volgens de laatste editie van Kralice uit 1613".

In 1952 is er ook een uitgave gedrukt met de Apocriefe boeken. Tot slot is nog vermeldenswaard dat in 2014 de Bijbel gedrukt werd in zes delen. De volledige uitgave met originele aantekeningen overgezet in de huidige spelling van de eerste editie; gedrukt en uitgegeven door het Tsjechisch Bijbelgenootschap¹⁶⁴.

¹⁶⁴ <https://www.bibleshop.cz/bible-kralicka>

5. De Dertigjarige oorlog en de vervolging.

5.1 Het verval.

Zoals in veel kerken en ook in onze tijd, kan in het algemeen gezegd worden dat in tijden van vervolging de kerk/ Kerk groeit en bloeit en in tijd van vrede en uiterlijke welvaart de kerk in verval raakt. Dit was ook op de Boheemse kerk van toepassing.

Na het sterven van Blahoslav in 1571, raakte de Broedergemeente in een soort verval. De mensen die na hem leefden hadden niet de kracht en de kunde om de gemeente te leiden. Het ontbrak de Boheemse Broeders aan een goede leider. Het bewind van de kerk ging meer en meer in handen van de adel. Van toepassing was, de uitspraak van Lukas van Praag: “Niet voor de vervolging der vijanden, maar voor het verval der discipline [tucht KJB] dient de Broederkerk bevreesd te zijn.”¹⁶⁵

En toch groeide de Boheemse kerk in deze tijd van voorspoed. Rond 1570/ 1580 groeide de Broedergemeente richting de Calvinistische kerk. Priesters werden ook vaak opgeleid aan Calvinistisch georiënteerde universiteiten in Duitsland, zoals Heidelberg en Herborn, in Bazel en Genève in Zwitserland maar ook in Franeker. Dit betekende niet dat de Broedergemeente brak met de Lutherse kerk. Zij bleef contacten onderhouden met de Lutherse in bijv. Slowakije, Polen en Silezië. In Bohemen en Moravië heeft geen afzonderlijke Calvinistische kerk bestaan, al zijn er wel protestanten in Bohemen en Moravië geweest die dichtbij Calvijn en zijn leer stonden en leefden.

Tussen 1545 en 1563 vond in het Italiaanse Trente, de Concilie van Trente plaats. Dit had tot gevolg dat de roomsen, o.a. door middel van onderwijs gingen proberen om de verloren terreinen te herwinnen. Men ging proberen om met name de afgedwaalde roomsen weer terug te winnen tot hun kerk. In Bohemen en Moravië richtten zij zich vooral op de Utraquisten en met name de Neo-utraquisten die zich meer en meer tot de Lutherse kerk aangetrokken voelde. “De katholieken veroverden met diplomatie of met geweld talrijke belangrijke posities. In 1602 werd in Bohemen een begin gemaakt met de gewelddadige Contrareformatie.”¹⁶⁶

De keizer Rudolf II die vanaf 1576, na het sterven van zijn vader, koning over Bohemen en Moravië geworden was, was de protestanten welgezind. Maar door de roomse druk die op hem uitgeoefend werd, met name na 1602, toen de roomsen hem zo ver brachten dat hij de plakkaaten tegen de Pikarden ondertekende.

“Niet minder opmerkelijk was hetgeen anno 1602 in Duitsland voorviel. De keizer Rudolphus II was een vreedzaam heer. Maar hij werd door de Jezuïeten opgehitst om het kerkgaan van de gereformeerden te verbieden en haar kerken te sluiten, waartoe het plakkaat al gereed was. Op dezelfde dag dat dit plakkaat zou worden afgekondigd, ontving de keizer tijding dat de Turken in Hongarije waren ingevallen en de stad Alba hadden ingenomen. Rudolphus sprak daarop deze aanmerkelijke woorden: ‘Ik verwachtte niet anders, dewijl ik vandaag aan mij genomen heb het beheersen der consciënties, hetwelk God alleen toekomt.’ Dit bewoog hem zo dat hij de kerken aan de gereformeerde herstelde.”¹⁶⁷

In 1608 trok Matthias van Oostenrijk met een leger naar Praag. Hij wilde de macht over Hongarije, en dat Bohemen van koning Rudolph II af zou vallen en zich tot hem zou keren. De kroon, ofwel macht over Hongarije verkreeg hij en met onderhandelingen kwam het toch zover dat Rudolph de regering over Bohemen behield. Rudolf sloot uiteindelijk de Vrede van Libeň met Matthias. Matthias kreeg de regering over Moravië, Oostenrijk en Hongarije, terwijl Rudolph achterbleef met de regering over Bohemen, Silezië en Boven- en Neder-Lausitz.

¹⁶⁵ Th. Müller, “Een blik in de geschiedenis der evangelische broedergemeente”, blz. 36.

¹⁶⁶ Dr. T. C. Zelinka, “De reformatie in Europa”, blz. 136.

¹⁶⁷ F. Ridderus, “Bloedspiegel der religie”, deel 1, blz. 341-342.

5.2 De Majesteitsbrief.

Het voormalige paleis van Václav Budovec uit Budova met het standbeeld van hem in de gevel.

Václav Budovec z Budova (Duits: Wenzel Wilhelm Freiherr Budowecz von Budowa) (1551-1621) was een van de meest vooraanstaande Boheemse Broeders die aan het keizerlijke hof werkte. Budova had in zijn leven veel gereisd, op allerlei protestantse universiteiten gestudeerd en onderwijs van o.a. Beza ontvangen. Vanaf 1577 werd hij hofmeester en keizerlijk gezant in Constantinopel. Hij was de Arabische en Turkse taal machtig en heeft o.a. de Koran in het Tsjechisch vertaald. Een paar jaar later keerde hij naar Bohemen terug en werd hij keizerlijk raadsheer. “Als invloedrijk lid van de Broederlijke Eenheid verdedigde hij deze dapper tegen de meest uiteenlopende aanvallen en behoorde daarmee ook tot de prominente vertegenwoordigers van de niet-katholieke oppositie van de stand.”¹⁶⁸ Hij was o.a. bevriend met Karel van Žerotín.

“Budovec vond dat er geen principieel verschil was tussen Lutheranen en Calvinisten, aangezien men in de belangrijkste dogma's overeenstemde. Toch had Budovecs tolerantie ook zijn grenzen: behalve zeer antipapistisch was hij ook zeer gebeten op de Socinianen en de Nederlandse Arminianen. Zelf was hij, evenals Žerotín godsdienstig en vol belangstelling voor eigentijdse theologische vraagstukken.”¹⁶⁹

Op 9 juli 1609 werd de zogenoemde ‘Majesteitsbrief’ uitgegeven. De keizer zat tussen 2 partijen, tussen twee vuren in. De ene wilde vrijheid, de andere partij wilde dat hij alleen de roomsen vrijheid zou geven en alle protestanten zou vervolgen en zo mogelijk uitroeien.

Ook was keizer Rudolf in onenigheid met zijn broer Matthias. Deze wilden hem van zijn troon verdrijven. Maar om op de troon te blijven, zag hij een mogelijkheid: De steun van de vele protestanten. Als hij hen steunde, zouden zij hem steunen dacht hij en kon hij op de troon blijven.

¹⁶⁸ https://cs.wikipedia.org/wiki/V%C3%A1clav_Budovec_z_Budova

¹⁶⁹ Nicolette Mout, Bohemen en de Nederlanden in de zestiende eeuw (Universitaire Pers Leiden, Leiden 1975), blz. 42.

Zo stelde hij een brief op, waarin hij het volgende stelde: Vrije uitoefening van religie voor alle inwoners van het land, het oprichten van een protestantse kerkorganisatie en de bouw van protestantse kerken en scholen werd toegestaan, niet alleen op de eigendommen van de adel, maar ook op het gebied van de landgoederen van de koning. Door dit laatste ontstonden er in de daaropvolgende jaren ernstige conflicten tussen Boheemse katholieken en protestanten. Omstreden was de vraag of de eigendommen van de katholieke kloosters – deze behoorden niet tot de landgoederen in Bohemen – ook als koninklijk bezit moesten worden beschouwd en of zij daarom de bouw van protestantse kerken in hun dorpen zouden moeten toestaan.

Ook stond in de brief dat de koning wenste dat de partijen elkaar niet meer vervolgen en beledigen. De brief werd met een keizerlijk zegel voorzien en zou als rijkswet niet alleen tijdens zijn leven, maar ook na zijn dood van kracht moeten blijven. “De keizer voegde er zelfs tegen mogelijke opheffing van deze rechten, aan de Evangelischen het recht van verzet bij.”¹⁷⁰

In de Raad van Praag vond ook een Reformatie plaats. Drie predikers van de Hussieten, drie van de Boheemse Broeders, drie van andere Evangelischen en drie professoren van de academie vormden een twaalftal die zich er toe inspanden om alles te verzorgen wat de kerk in het Boheemse rijk nodig had. Zij vormden het “Nieuwe Praagse Consistorium”. Eendrachtig probeerden zij het Protestantisme uit te breiden. Waar nodig scholen te stichten en kerken te laten bouwen. Het gevolg was dat de kerk direct begon te groeien en bloeien.

“Ook in Moravië genoten de protestanten bescherming tegen godsdienstvervolgingen.”¹⁷¹

“Nauwelijks was dit echter gebeurd of de keizer scheen er spijt van te hebben. In elk geval, hij wilde over Bohemen niet meer regeren en schonk dit land aan zijn broer Matthias, zodat deze nu regeerde over de landen Hongarije, Oostenrijk en Bohemen (het huidige Tsjechië).

Zo gingen enkele jaren van steeds aangroeiende onrust voorbij, toen keizer Rudolf plotseling stierf in het jaar 1612. Zijn broer Matthias werd nu keizer over Duitsland. Inmiddels kregen de protestanten het weer zwaar te verduren, want hun bloei, vooral in Bohemen, was de rooms-katholieken een doorn in het oog.”¹⁷²

De Majesteitsbrief was wel door de Protestanten met grote vreugde ontvangen. Maar nauwelijks was deze brief tot de oren van de roomsen gekomen of zij zeiden, dat de Majesteitsbrief niet gehouden hoefde te worden, “aangezien de keizer de macht niet had zulke vrijheden te verlenen”.¹⁷³

Ondanks al deze verwarring was er toch vrijheid. De inwoners van Praag konden nu kerken waar zij wilden. Men hoefde niet meer ver te lopen om een godsdiensttoefening bij te wonen. De Hussieten/ Utraquisten hadden in die tijd dertien kerken (o.a. de Bethlehemkerk van Johannes Hus) in gebruik. De Duitse Luthersen bouwden in die tijd twee kerken en verschillende scholen. Al spoedig waren er in Bohemen 500 Evangelische leraren. Ook na de verandering van vorst in 1612 bleef er vrijheid en groeide het protestantisme.

Ds. Leydekker merkt op, dat deze bloei en voorspoed er ook voor zorgde dat de ongebondenheid toenam en de kerktocht verslaptte. “dat God bezocht heeft door haar ondergang onder Ferdinand II”.¹⁷⁴

De roomsen zaten echter niet stil. Paus Paulus V diende een protest in tegen de Majesteitsbrief. In de achterliggende jaren hadden zij geprobeerd zijn invloed behoorlijk uit te breiden en ook in de hogere lagen van de bevolking belangrijke functies te bekleden. Al spoedig na de kroning van Matthias kwam er van de rooms-katholieken een bevel aan het volk om geen protestante

¹⁷⁰ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 9.

¹⁷¹ Dr. T. C. Zelinka, “De reformatie in Europa”, blz. 136.

¹⁷² K. J. Boer, “De reformatie van Zweden, het leven van Koning Gustaaf Adolf II en de Dertigjarige oorlog.” Pag. 16.

¹⁷³ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 9.

¹⁷⁴ J. Leydekker, “Adam, Moses, en Kristus: ofte aarts-vaaderlyke Joodsche en Kristelyke OUDHEDEN”, deel 2, blz. 337.

godsdiensstofeningen bij te wonen. De roomse geestelijken publiceerden het ene na het andere anti-protestantse geschrift. Wat de protestanten ertegen ook deden, of ertegen schreven, het hielp weinig, want de roomsen zorgden ervoor dat er censuur kwam en zij hun geschriften niet meer konden en mochten publiceren. Ook waren de roomsen ijverig in het preken, trokken van dorp tot dorp en probeerden o.a. door leugens de Broedergemeenten en de andere protestanten te beledigen en beschimpen. Zij probeerden ook de Bethlehemkerk weer in handen te krijgen, wat hun uiteindelijk in 1617 lukte. Na 1614 mochten er ook geen protestanten meer dienst doen aan het koninklijke hof. De (plaatselijke) overheden kregen van de roomsen verordeningen die tegen de protestanten gericht waren, zoals het beslag leggen op de boekdrukkunst en het uitvaardigden van een verbod, dat er niets gedrukt mocht worden dat met hun mening en godsdienst niet overeenkwam. De rijke grondbezitters probeerden te belemmeren dat protestanten op hún wijze werden gedoopt en er ontstonden moeilijkheden bij hun begrafenissen.

De verbittering tegen de protestanten werd nog groter toen zij op 31 oktober 1617 de Hervorming herdachten. De roomsen daarentegen hielden 10 november een feestdag, mede om de protestanten dwars te zitten.

Op 3 november 1617 werd er een decreet uitgevaardigd die bepaalde dat alle in het land bestaande stichtingen met een godsdienstig doel, voortaan alleen maar voor rooms-katholieke doeleinden mochten gebruikt worden en niet voor de protestanten.

Hoewel de Vrede van Libeň in 1608 gesloten was, kwam er geen einde aan de onderlinge strijd en onenigheid tussen Rudolf II, zijn broer Matthias en de Boheemse landgoederen. Op 1 mei 1609 verzamelden de Tsjechische edelen, vergezeld van hun troepen, zich in het stadhuis van Novoměstská, in Praag. Dit was een reactie op de afwijzing van de parlementaire manier van handelen van koning Rudolf II. Tegelijkertijd zochten ze steun bij koning Matthias en de Duitse protestantse vorsten. Door deze dreiging stelde Rudolph de hierboven genoemde en beschreven Majesteitsbrief op, maar de strijd met de Tsjechische landgoederen gaf hij echter niet op. Begin 1611 liet hij zich verleiden door het aanbod van zijn neef, aartshertog Leopold van Pasovský, die onder een voorwendsel naar Bohemen trok.

Op 30 januari 1611 staken de Passaus (Habsburgers) de Tsjechische grens over met een leger van zo'n 9000 man en bezetten geleidelijk aan verschillende steden, waaronder Tábor en Beroun. Een van de doelen was om Rudolph van de troon te krijgen en zich tegen de protestanten te keren.

Door middel van een list trokken ze uiteindelijk naar Praag en veroverden de Praagse Burcht. Het leger trok daarna Praag binnen en de stad werd geplunderd. Eind februari 1611 stuurde ook keizer Matthias een leger naar Praag, o.a. met als doel om verzekerd te zijn van de opvolging van Rudolph en te voorkomen dat de Habsburgers de heersers in Praag werden. Kort na deze gebeurtenissen kwam er een Rijksdag bijeen in Praag, waarop Rudolf II af trad en de kroon opgaf ten gunste van zijn broer Matthias. De staatsgreep/ inval van de Habsburgers mislukte uiteindelijk en zij moesten onverrichter zake het land weer verlaten. Echter wel een spoor aan vernielingen achterlatend.

In 1612 stief onverwachts de protestanten goedgezinde koning en keizer Rudolph II.

Het jaar ervoor was de regering van Bohemen al in handen gekomen van zijn broer Matthias. De nieuwe koning, Matthias van Habsburgs, verplaatste de regeringszetel van Praag naar Wenen. Hierdoor was Praag tot 1618 niet meer de permanente residentie van de koning.

De Tsjechische stad Hrob (Duits: Klostergrab), had een protestantse kerk. Deze kerk werd door de roomsen, (zoals wel meer kerken) als illegaal beschouwd. Op 11 december 1617 trok een gewapend legertje in opdracht van de Praagse aartsbisschop Jan Lohelius naar Hrob en vernietigde de kerk geheel. Deze vernietiging van de kerk werd beschouwd als een schending

van de Majesteitsbrief van 1609, waarin de vrijheid van de Protestanten was gewaarborgd. Deze gebeurtenis, samen met de sluiting van de niet-katholieke kerk in Broumov in Oost-Bohemen, leidde tot de 2^e Praagse defenestratie en gaf de aanleiding van een jarenlange oorlog: de Dertigjarige oorlog. Over deze defenestratie en de oorlog verderop meer.

5.3. De Praagse Calvinistische vluchtelingen gemeente.

“Er heeft tot de slag op de Witte Berg te Praag een gemeente van buitenlandse calvinisten bestaan. Zij werden gevormd door kooplieden, kunstenaars en ambachtslieden van verschillende nationaliteit, onder wie een aantal Nederlanders die een opvallend belangrijke rol in het kerkbestuur hebben vervuld.”¹⁷⁵ Met deze woorden begint het vijfde hoofdstuk van het boekje “Bohemen en de Nederlanden in de zestiende eeuw” van mevrouw Mout. Dit hoofdstuk gaat over de Calvinistische vreemdelingenkerk die een officieel bestaan heeft gehad van 1609 tot 1620. Voor 1609 was er in Bohemen geen officiële godsdienstvrijheid, dus was ook deze kerk niet toegestaan. “Het was door toedoen van de Broederuniteit dat er in Praag diensten in de Duitse taal werden gehouden voor buitenlandse Calvinisten. Het is niet precies bekend wanneer zo’n dienst voor het eerst is georganiseerd: in ieder geval vonden zij vanaf 1595 geregeld in een privéhuus plaats.”¹⁷⁶ Deze samenkomsten vonden in het geheim plaats. In Praag had je ook Duitse Lutherse die samenkwamen. In 1609 was deze gemeente van de Duitse Lutherse in Praag veel groter en invloedrijker dan die van de buitenlandse Calvinisten. Het is opmerkelijk dat in de periode voor 1609, de Duitse Lutherse van koning Rudolph II vrijheid hadden, terwijl de Broedergemeente en ook de Calvinisten dit niet hadden. Volgens Mout werd pas in 1611 door de Duitse Lutherse een eigen kerk gebouwd, en richtten zij een eigen school op. De kerken die hij noemt zijn de Salvatorkerk in Staré Město en ook de Drievuldigheidskerk in Malá Strana. Na wat zoekwerk op internet vind ik wel verschillende kerken in Praag met deze namen, maar met een andere ontstaansgeschiedenis. Maar ja, er zijn en waren ook zoveel kerken in Praag!

De Calvinistische gemeente kwam na 1609 openbaar naar buiten. Er was een kerkenraad bestaande uit een predikant, ouderlingen¹⁷⁷ en diakenen. Men hield zich aan de Confessio Bohemica (uit 1575) en hadden goede banden met de Broedergemeente. De voertaal was Duits en mevrouw Mout is ervan overtuigd dat de Calvinisten in de eerste jaren na 1609 gebruik maakten van de Benedictus kerk in Praag. De Tsjech, Jan Korvín, uit het stadje Lanškroun (Latijn: Johannes Corvinus) (?-1623)¹⁷⁸, werd na zijn studie in Wittenberg hier predikant. Vanaf

¹⁷⁵ Nicolette Mout, Bohemen en de Nederlanden in de zestiende eeuw (Universitaire Pers Leiden, Leiden 1975), blz. 118. Wie meer wil lezen over deze Calvinistische vreemdelingen kerk en haar wederwaardigheden, zie blz. 118-149, en blz. 176-181 voor de noten en bronvermeldingen.

¹⁷⁶ Nicolette Mout, Bohemen en de Nederlanden in de zestiende eeuw (Universitaire Pers Leiden, Leiden 1975), blz. 119.

¹⁷⁷ Mevr. Mout noemt als ouderlingen: Paul Sutter von Sutterbach, Gerhart du Bois, Gilles de Meijer en David Florin van Lambštejn. In 1614 werd Jacques (Jacob) Hoefnagel (1573- ca. 1632) ook ouderling. Na de Slag op de Witte Berg vluchtte ouderling De Meijer naar Neurenberg en heeft daar nog jaren gewoond.

¹⁷⁸ Over het geboortjaar en sterfjaar van deze predikant heb ik niets kunnen vinden. Mout schrijft dat in het gemeentearchief (van Dordrecht) te lezen is dat hij van 1620-1622 onderstand uit de kas van de gemeente ontving, Nicolette Mout, Bohemen en de Nederlanden in de zestiende eeuw (Universitaire Pers Leiden, Leiden 1975), blz. 143. Vermoedelijk is hij, nadat in 1620 de Slag op de Witteberg verloren was, en nadat in 1621 alle protestantse predikanten uit Bohemen verbannen werden, naar Nederland gevlucht. Van ouderling De Meijer weten we zeker dat hij is gevlucht. Eerst naar Neurenberg en in 1632 kwam hij in Dordrecht aan. Vanwege de Dertigjarige oorlog was het voor hem daar niet meer uit te houden en vluchtte hij verder naar het westen. Van ouderling Hoefnagel wordt gemeld, na 1620: “Hij bracht tijd door in Scandinavië, waaronder Stockholm en Göteborg. In Göteborg bekleedt hij verschillende functies op hoog niveau. Van 1622 tot 1626 is hij stadsraadsman, van 1624 tot 1627 president van het gerechtshof en in juli 1624 wordt hij benoemd tot een van de drie burgemeesters.” https://en.wikipedia.org/wiki/Jacob_Hoefnagel Na 1627 trok Hoefnagel naar Hamburg, waar hij daar ouderling is geweest van een Calvinistische gemeente.

1612 tot ca. 1618 maakten de Calvinisten gebruik van de Sacramentskapel: de Kaple Božího Těla.

Vanaf 1613 was de Calvinistische gemeente bezig met geld te verzamelen voor een eigen kerk. O. a. uit Engeland en Nederland, maar ook uit Bohemen zelf stroomde het geld binnen. In 1615 kochten zij een stukje grond in Praag, waarop een vervallen kerkje stond: De Kerk van de Heiligen Simon en Judas, Tsjechisch: Kostel svatých Šimona a Judy. De oude kerk werd

gerenoveerd en opgeknapt en verbouwd. In 1618 werd de kerk in gebruik genomen. Dit was echter van korte duur. In 1620 of 1621 viel de kerk in de handen van de Rooms en werd de gemeente verwoest.

In een brief van De Meijer uit 1628, aan Jacobus Hoefnagel te Amsterdam, schrijft hij “dat er nog steeds een kleine calvinistische gemeente te Praag was met een predikant die in het geheim de diensten leidde.”¹⁷⁹ Wie deze predikant was, is onbekend.

Foto: De kerk van de Heilige Simon en Judas.

5.4. De omwenteling.

In 1619 koos de Broedergemeenschap voor het verzet van de protestantse adel in Bohemen en keerde zich met hen tegen de roomse politiek van keizer Ferdinand II.

In 1618 was hij benoemd tot koning van Bohemen en in 1619 werd hij keizer van het Heilige Roomse Rijk. Hij volgde Matthias van Oostenrijk (1557- 20 maart 1619) op, die aartshertog van Oostenrijk (1608 – 1619), keizer van het Heilige Roomse Rijk en koning van Hongarije was geweest en die in 1619 stierf. Matthias probeerde tijdens zijn keizerschap zich in te zetten voor een verzoening tussen de protestanten en de katholieken, maar deze pogingen faalden. Hij beloofde aan zijn onderdanen volkomen godsdienstvrijheid, zijn raadsman was echter een sluwe roomse man. Hij wilde ook dat Frederik V koning werd.

Matthias was kinderloos gestorven en had zijn neef Ferdinand als opvolger aangewezen¹⁸⁰. De nieuwe keizer Ferdinand II was al voordat hij keizer werd koning van Oostenrijk, Bohemen en Hongarije. In Hongarije en Oostenrijk vervolgde de keizer de protestanten fel en het duurde niet lang of hij begon ook in Bohemen en Moravië zich tegen de protestanten te keren. De wetten binnen het Habsburgse rijk tegen de protestanten werden steeds strenger en de vrijheid werd voor hen steeds verder ingeperkt. Ook wilde de keizer alle protestantse kerken verbieden. Ferdinand II werd op 29 juni 1617 in de domkerk van Praag gekroond. Hij beloofde toen dat hij de ketters geen rechten zou verlenen. Bij deze gelegenheid zei de vrouw van de kanselier lachend, “dat nu wel blijken zou wie in het land de baas waren, haar man en de zijnen, of diens tegenpartij.”¹⁸¹ ”In de stendenvergadering van 19 augustus 1619 noemde men hem “een

In een mail (30-01-2024) van mevrouw Mout schrijft ze mij, dat Corvinus’ geboortejaar onbekend is, maar dat hij in 1623 stierf in Silezië, in het stadje Brzeg, dat nu in Polen ligt. Vroeger hoorde het bij Bohemen.

¹⁷⁹Nicolette Mout, Bohemen en de Nederlanden in de zestiende eeuw (Universitaire Pers Leiden, Leiden 1975), blz. 146. De brief bevindt zich in het gemeentearchief van Dordrecht, zie noot 129 in het boekje van mevr. Mout.

¹⁸⁰Een opmerkelijke gebeurtenis, waarschijnlijk door Matthias uitgevoerd op advies van zijn roomse Raadsheer. In die tijd was al bekend dat Ferdinand zich fel tegen de protestanten keerde en niets van hen moest hebben. Later zou blijken dat hij de Lutherse, protestantse godsdienst vervolgde, de Joden werden echter wel geduld.

¹⁸¹ Prof. Dr. A. A. van Schelven, “Het Calvinisme gedurende zijn bloeitijd”, deel 3, blz. 89.

openbare vijand van de evangelische (protestantse) religie, een tiran en een breker van zijn eed als koning.”¹⁸²

Schilderij van Matthäus Merian met daarop de Defenestratie getekend.

Op 23 mei 1618 kwamen vier katholieke raadgevers van Ferdinand II en de Boheemse kanselarij in de Praagse burcht bijeen. Kort daarop kwamen protestantse afgevaardigden van de opgeheven standenvergadering aan, onder leiding van Heinrich Matthias von Thurn (1567-1640). Zij eisten opheldering omtrent de recente anti-protestantse maatregelen van de koning. Hierna werden verschillende roomse vertegenwoordigers van de koning uit het raam van de burcht gegooid. De twee landsbestuurders die o.a. uit het raam werden geworpen waren streng katholiek en waren bereid voor hun godsdienst te strijden. Samen met hun secretaris kwamen zij op straat terecht. Deze gebeurtenis wordt De Tweede Praagse Defenestratie¹⁸³ genoemd. De drie slachtoffers raakten weliswaar (zwaar)gewond, maar overleefden het voorval.

“Deze actie vormde het begin van wat later de Dertigjarige oorlog zou worden genoemd.”¹⁸⁴

Het gevolg hiervan was een opstand in Praag. De protestanten wilden niet bukken voor de roomse macht en maatregelen van de koning/ keizer.¹⁸⁵

De adel van Bohemen wilde geen roomse vorst, maar een protestantse vorst. Op 26 augustus 1619 werd Frederik V, keurvorst van de Palts (1596-1632) gekozen tot koning van Bohemen. De redenen waarom zij voor hém kozen waren vooral zijn familiebanden met protestantse vorsten in Europa¹⁸⁶. Hij werd op 4 november gekroond door de Calvinistische voorzitter van het Praagse Consistorium, Georg Dikastus (Tsjechisch: Jiří Dikast z Mířkova) (1559-1630). De vrouw van Frederik V, Elizabeth Stuart (1596-1662), dochter van koning Jacobus I van Engeland, werd gekroond door Jan Cyrill Špalek (1570-1632). Cyrill was voor 1620 predikant van de (protestantse) Bethlehem kerk in Praag. ”Bij de kroning van zijn vrouw Elisabeth Stuart

¹⁸² Prof. Dr. A. A. van Schelven, “Het Calvinisme gedurende zijn bloeitijd”, deel 3, blz. 156, noot 68..

¹⁸³ Defenestratie is het gooien van iets of iemand uit het raam.

¹⁸⁴ H. E. S. Woldring, “Jan Amos Comenius”, blz. 42.

¹⁸⁵ Dhr. Jacques Hoefnagel (die lid was van de Praagse Calvinistische vreemdelingenkerk te Praag) schreef in 1618 twee brieven naar Holland, naar de dhr. Philibert du Bois in Den Haag met daarin het verslag van deze defenestratie. Du Bois liet deze brieven uitgeven onder de titel: “Copie van twee brieven gheschreven wt Praghe den 21 en 28 mei, anno 1618. (Deze bevinden zich in de KB). Hoefnagel zag in de rust die er in de stad bleef na de defenestratie als een teken van Gods hand, vooral omdat het niet op een groot bloedbad was uitgelopen. Zie ook: Nicolette Mout, Bohemen en de Nederlanden in de zestiende eeuw (Universitaire Pers Leiden, Leiden 1975), blz. 135-136..

¹⁸⁶ Zijn vrouw was de dochter van koning Jacobus van Engeland, ook was zij een nicht van de koning van Denemarken. Hij zelf was familie van Prins Maurits. De praktijk heeft uitgewezen dat dit echter niets heeft gebaat.

tot koningin van Bohemen hield Johannes Corvinus, predikant van de calvinistische vluchtelingengemeente te Praag de plechtige predikatie.”¹⁸⁷ Beide personen spraken, om hun eenheid te tonen, tijdens de kroning over 1 Tim. 2:1-7: “Ik vermaan dan vóór alle dingen, dat gedaan worden smekingen, gebeden, voorbiddingen, dankzeggingen voor alle mensen, Voor koningen en allen die in hoogheid zijn, opdat wij een gerust en stil leven leiden mogen in alle godzaligheid en eerbaarheid. Want dat is goed en aangenaam voor God onzen Zaligmaker, Welke wil dat alle mensen zalig worden en tot kennis der waarheid komen. Want er is één God, er is ook één Middelaar Gods en der mensen, de Mens Christus Jezus, Die Zichzelf gegeven heeft tot een rantsoen voor allen, zijnde de getuigenis te zijner tijd; Waartoe ik gesteld ben een prediker en apostel (ik zeg de waarheid in Christus, ik lieg niet), een leraar der heidenen in geloof en waarheid.”

Na deze kroning, werd de St. Victus-dom van beelden gezuiverd en voor de protestantse eredienst in gebruik genomen.

Vanwege zijn kortstondige regering over Bohemen werd hij (spottend) de ‘Winterkoning’ genoemd. Frederik was een kleinkind van Willem van Oranje.

Het was ook in datzelfde jaar, waarin er zoveel gebeurde, dat de Heidelbergse Catechismus in de Boheemse taal werd uitgegeven.

5.5. De slag op de Witte berg.

De roomse keizer Ferdinand was helemaal niet blij met deze situatie en keerde zich tegen de nieuwe protestantse vorst. In september 1620 viel het roomse leger van Maximiliaan van Beieren (1537-1651) en Graaf van Tilly (1559-1632) Bohemen binnen. Het gevolg was dat op 8 november 1620 er een grote slag plaatsvond ten westen van Praag tussen de legers van de keizer Ferdinand en die van Katholieke Liga (leger van Maximiliaan en Tilly) tegen het (protestantse) Boheemse leger onder leiding van Christiaan van Anhalt (1568-1630). Christiaan was door Frederik benoemd tot commandant van de protestantse troepen die Bohemen moest verdedigen tegen de katholieke troepen van keizer Ferdinand II¹⁸⁸.

“Toen de bataljons der Boheemse en bondgenootschappelijke troepen naar Praag ijlden om de vijandelijke legermacht een halt toe te roepen, was en bleef hij, de koning [Frederik V] in zijn burcht om met twee vertegenwoordigers van de koning van Engeland over de slag te praten in plaats van eraan deel te nemen. Tot zulk er aan deelnemen besloot hij eerst toen het te laat was; toen het gevecht reeds in een ‘seuve qui peut’ [ren voor je leven KJB] ontaarde, dat hem ook persoonlijk meezoog, eerst naar Praag en de dag na de slag naar Silezië; en dat in een geestestoestand, waarin ieder volkomen het hoofd verloren scheen te hebben”¹⁸⁹....

De Unie van protestantse Duitse vorsten, de Nederlanden en Groot-Brittannië lieten Frederik V in de steek en boden niet of nauwelijks hulp. Daarentegen kwam de protestantse vorst van Zevenburgen¹⁹⁰ of Transsylvanië, Gabriël Bethlen (1580-1629) wel te hulp. Al in het begin van de 17^e eeuw vocht hij tegen de Ottomanen. “Terwijl keizer Ferdinand II zich bezighield met de Boheemse opstanden van 1618, leidde Bethlen zijn troepen het koninkrijk Hongarije binnen in augustus 1619 en bezette de stad Košice in september, waar zijn protestantse medestanders hem

¹⁸⁷ Protestants Nederland 01/06/2003, pag. 13, artikel prof. dr. W. Balke, “Comenius en de Vrede van Munster (1648)”

¹⁸⁸ Ds. Leydekker beschrijft dat het leger van de Keurvorst van Beieren en Tilly uit ca. 50.000 man bestond, en dat van koning Frederik uit 30.000, waarvan er 6000 welgeoefende soldaten uit Holland waren gekomen. Vermoedelijk zijn deze cijfers wat te hoog geschat.

¹⁸⁹ Prof. Dr. A. A. van Schelven, “Het Calvinisme gedurende zijn bloeitijd”, deel 3, blz. 118-119.

¹⁹⁰ Een staat dat vooral in het huidige Roemenië en een deel van Hongarije lag.

Het monument op de Witte berg met een uitzicht op de omgeving. Op 8 november stonden 2 legers ten westen van Praag tegenover elkaar. Aan de westkant van de berg werd een strijd gevoerd tussen de legers van Tilly en Busquoy aan de ene zijde en de protestantse legers onder leiding van de hertog van Anhalt en de hertog van Saksen-Weimar aan de andere zijde. Na een bloedige en felle strijd moesten de legers van Anhalt en Weimar terugtrekken en uiteindelijk werden de protestanten door de keizerlijke legers verslagen. (Foto genomen in maart 2023 toen het sneeuwde)

‘hoofd’ van Hongarije noemden en beschermer van de protestanten. Niet veel later overwon hij heel Boven-Hongarije (hedendaags Slowakije), waarbij zelfs de hoofdstad van koninklijk Hongarije Pozsony (Bratislava) in oktober werd overwonnen.”¹⁹¹ Daarna probeerde hij Wenen te veroveren, wat mislukte. Voor de slag bij de Witte Berg had Bethlen 3000 soldaten naar Praag gestuurd om Frederik V te hulp te komen. Maar de troepen kwamen helaas te laat. De verloren slag deed ook voor koning Bethlen de strijd veranderen. Hij probeerde nog wel (in de jaren 1623/ 1626) te strijden tegen Ferdinand en de protestanten te verlossen van het roomse juk.

De grote veldslag op de Witte Berg (Tsjechisch: Billa Hora) was een grote overwinning voor de roomsen en een grote slag voor de protestanten. Het gevolg was dat het met de Protestantse godsdienst in Bohemen, Moravië en omliggende landen geheel gedaan was en dat de roomsen met harde hand de protestanten vervolgden.

¹⁹¹ https://nl.wikipedia.org/wiki/Gabri%C3%ABl_Bethlen

Portret van Frederik V.

“Erger nog dan deze botsing op de 8^e november 1620 was echter het feit, dat er geen enkele poging op gevolgd is om Bohemens lot alsnog in gunstiger richting te wijzigen; dat men niet getracht heeft weer terug te winnen wat men onder de invloed van de klap op de Witte Berg los heeft moeten laten.”¹⁹² Frederik V volgde het advies van Christian van Anhalt en de zijnen op en zodoende kwam er geen poging om alsnog het tij te keren.

Frederik moest meteen na de verloren slag hals over kop met zijn gezin en zijn hofhouding uit Praag vluchten. Frederik wist via Silezië naar Brandenburg te ontkomen en

kwam in de Nederlanden terecht. Hier mocht hij blijven en kreeg hij een woning in Den Haag. Hij woonde aan de Kneuterdijk 20-24, de voormalige woning van Johan van Oldenbarnevelt. Dit werd in de volksmond het Hof van Bohemen genoemd. In Rhenen heeft hij een zomerverblijf gehad. Het viel voor Frederik niet mee om als vreemdeling in de Nederlanden te verkeren. De gevolgen van de slag waren (voor hem) enorm. Niet alleen verloor hij Bohemen, ook was hij door de keizer in de rijksban gedaan en werden al zijn eigendommen in de Palts hem ontnomen.

Het verlies van rijk en goed viel hem zwaar en hij verlangde terug naar de Palts. Toen in 1630 de Zweedse koning Gustaaf Adolf II in Duitsland de roomsen versloeg, en ook delen van de Palts, stuurde Gustaaf Frederik een uitnodiging om terug te keren. In 1632 vestigde Frederik zich in Mainz. Toen echter op 16 november 1632 Gustaaf Adolf in de Slag bij Lützen omkwam, raakte Frederik V zwaar ontmoedigd en het nieuws raakte hem zo dat hij kort daarna ziek werd (hij kreeg de pokken) en op 29 november 1632 overleed.

5.6. Ouderling Teellinck over de toestand in Europa.

Het bericht van de slag op de Witte Berg kwam al spoedig in Nederland aan.

De Middelburgse ouderling Ewout Teellinck (1573-1629) heeft verschillende geschriftjes daarover en over de oorlog in Bohemen geschreven¹⁹³. Hij schreef vaak onder het pseudoniem: Philalethium Ireneum of Philatheus Ireneus.

Enkele titels zijn:

Een hardt bode, brengede quade tydinge uyt Boëmen (1621)

Een Creupele bode, brengende tijdinge uyt Boëmen (1621)

Boheemsch geluyt, ofte gesprek over het Boheemsche wesen ende oorloge daer ontrent ontstaan (1620).

Deze drie geschriftjes zijn een samenspraak tussen Timotheüs en Theophilus.

Als eerste een samenvatting en beschrijving van de kern van het geschriftje: “Een hardt bode”.

Het begint met de ernstige bode dat de slag op de Witte Berg verloren is:

“Timotheus.

Hoe gaat dit toe, dat ik alle mannen hier tegenwoordig zie de handen op de heup leggen, als vrouwen in kinds noden, en haar aangezichten zo bleek zijn als de potten?

¹⁹² Prof. Dr. A. A. van Schelven, “Het Calvinisme gedurende zijn bloeitijd”, deel 3, blz. 118.

¹⁹³ Opmerking: Ewout Teellinck schreef zijn geschriften voordat de Statenvertaling verscheen en gebruikt de Deux-Aes-Bijbel.

Theophilus.

2. Kon. 19.3¹⁹⁴

Dunkt u dat vreemd, Timotheüs, dat wij alzo verbaast bij den anderen hier nederzitten, nademaal *het een dag des noods, een dag des lasterens en des scheldens is, daarin de kinderen tot aan de geboorte zijn gekomen, en daar is geen kracht om te baren.* En dat de uiterste zwaarigheid voor de gehele Gereformeerde Christenheid voorhanden is, *een tijd van groot leed-dragen, daarin alle mannen bijzonder en haar wijven bijzonder, als de profeet spreekt wel leed dragen mogen. Een tijd om te beroepen, dat men wene en klage, zich beschere, en zakken aan trekke,* want de lopers komen sterkt, de een op de andere, harde boden, *welker voeten geen lieflijke voeten zijn, om vrede en heil te verkondigen, maar harde voeten, brengende zware tijding van over de bergen, dat de koning van Bohemen in de vlucht is geslagen, de stad Praag ingenomen, en ik weet niet wat erger noch, en de dochteren der Filistijnen hebben daarover gejuicht, en haar afgoden op de schouderen gedragen, tot een teken van grote overwinning. Och hoe zullen zij nu de tanden over ons tezamen bijten, en met de ogen tegens ons blikken? Hoe zullen onze zielen nu onder de leeuwen liggen, hoe zullen nu hare tanden als glaviën¹⁹⁵ en pijlen, en haar tongen als scherpe zwaarden tegen ons gewet worden. Och wij mogen nu immers, zowel als Gideon zeggen: Is de Heere met ons, waarom is ons dan zulks kwaad overkomen, en waar zijn al Zijn wonderen, die ons onze vaders vertelden, en zeiden: De Heere heeft ons uit Egypteland geleid. Doch nu heeft ons de Heere verlaten en onder de Midianieten handen gegeven!*¹⁹⁶

Dit bericht hadden ze in Nederland allerminst verwacht, zoals blijkt uit hetgeen Teellinck schrijft: “Ja dat Zijn duisternis zelfs licht is! Ende gij Theofilus, hebt gij zo haast vergeten hetgeen ik u onlangs onder andere, wanneer wij over het Boheems-wezen in spraak waren, tevoren hebben gezegd *opdat wij, wanneer het kwam, ons zo zeer daarin niet en zouden verlaan,* te weten, dat alhoewel wij wel alles goeds van de zaak van Bohemen, met de goede hulp onzes Gods mogen verwachten, dat het evenwel niet te denken is, dat het aldaar zo gemakkelijk zou toegaan om triumf voor de victorie te zingen, en te roepen: hui, hui, maakt u op ter uit-buit, eer de slag gewonnen is, neen, ik heb u gezegd: *Die het harnas aantrekt en roeme hem [zich] niet als die het afgelegd heeft.* En mijn zeggen was hierop gegrond, dat de Heere onder ons die de gereformeerde Christenheid heten, en ons noemen uit der heilige stad en pochen op de God Israëls, vrijwel wat zien kan daar voor hem gruwelt. Daar mede wij de ogen zijner Majesteit dagelijks tergen, en tot toorn verwekken, *ja Zijn oordelen als met wagenzelen over ons brengen,* en dan is dit de wijze van onze God, als Hij in Zijn ijver als een wreker, ja als een wreker her voor treed, om de aardbodem te richten, dat Hij dan Zijn oordeel doorgaans henen, van Zijn Eigen huis begint, als Petrus spreekt.”¹⁹⁷

Ook verderop schrijft hij: “Maar voor zulken slag heb ik mij weinig voorzien.”¹⁹⁸

Hier noemt Teellinck gelijk de eerste oorzaak van de verloren slag, namelijk dat het oordeel, dat rechtvaardig is, van het Huis Gods begint.

Als tweede oorzaak noemt hij de zonden. Het ligt niet aan de Almachtige God, maar het zijn de zonden die de oorzaak zijn van deze grote nederlaag. “hoe ik meer beklemt ben, ja mijn hart sluit mij toe, als ik daaraan gedenk, hoe *dat onze zonden als hoge bergen voor ons staan, en scheiden ons en onze God van malkanderen.*”¹⁹⁹ (Jes. 59:2)

¹⁹⁴ SV: “En zij zeiden tot hem: Alzo zegt Hizkia: Deze dag is een dag der benauwdheid en der schelding en der lastering; want de kinderen zijn gekomen tot aan de geboorte en er is geen kracht om te baren.”

¹⁹⁵ Lands of speer, KJB.

¹⁹⁶ Pag. 3-4.

¹⁹⁷ Pag. 5-6.

¹⁹⁸ Blz. 7.

¹⁹⁹ Pag. 11.

Ook de waarschuwing klinkt door: “Ja dreigt dezulken, die daarop de zwaarigheid die voorhanden is, niet passende, *de boze dag verre van haar doen, slapende ondertussen op elpenbenen legeren, en overvloed bedrijvende met haar bedden, etende de lammeren van de kudde en de gemeste kalveren, spelende op de psalters en drinken de wijn uit de schalen, zonder haar over de breuke Jozefs te bekommeren, dat zij de eerste zouden gaan, onder diegenen die daar gevankelijk zouden weggevoerd worden, Amos 6:3-4.* Want het is gewis, *De Heere plaagt noch en bedroeft Zijn kinderen niet van harte, noch omdat Hij genoeg daarin heeft, zo was het ook ongeluk, gelijk Eliphaz spreekt, niet uit het stof, maar het is om onze zonden wil, dat wij geplaagd worden, de tegenwoordige zwaarigheid komt ons noch van de opgang, noch van de nedergang, noch van het gebergte, noch van de woestijn, maar van God Die Rechter, Die dezen vernedert en verhoogt genen.* En zo wij deze zaak alzo op nemen, en navolgens zien, dit goed gebruik daarvan maken, zo zullen wij daarom aan de gerechtigheid van de zaak van Bohemen niet twijfelen, maar denken liever, dat er ergens een Achan, of meer onder ons mag zijn, die ons aldus verwacht.”²⁰⁰

Maar, schrijft Teellinck, dit betekend niet dat het met de zaak van Bohemen “gans uit ware, opdat de Heere zulk ongeval zo onverwacht over Zijn volk aldaar heeft laten komen. *De Heere heeft bereid wraak tegen Zijn vijanden, maar wil dezelve niet gebruiken, dan als onze gehoorzaamheid vervult zal wezen.*”²⁰¹

Als derde oorzaak van de verloren slag noemt Teellinck dat God een jaloers God is en niet wil dat de mens er met de eer van door gaat. “Ik bid u, lieve, wat eer zou de Heere zonderling ingeleid hebben, voor Hemzelven in deze ganse zaak, indien alles voor de nieuwe koning van Bohemen wel had blijven gaan. Zou niet elk een, die hier een hand in heeft gehad, zijn eigen handen kussen, en het werk zijner handen aanbidden, en aan des Heeren Naam, Die toch alleen machtig is van daad, en groot van raad, zoude weinig gedacht worden. Nu omdat de Heere dit voorkomt, en dat Zijn Naam alleen hoog geacht worde, *want Hij is een jaloers God, en wil Zijn eer geen anderen geven.* Zo komt Hij daar tussen, en zoals Elihu spreekt, verschrikt ze, opdat hij ze daarna onderwijze.”²⁰²

En toch zal de Heere niet laten varen wat Zijn hand begon te doen, “en verwachten dat de Heere Zijn oordeel, hetwelk Hij over de hoer geveld heeft, en in de voorgaande eeuw begonnen heeft uit te voeren, in de eeuw, die nu ontgonnen is, zal voltrekken, telkens denkende, *wie weet wie jongeling is die de Heere tegen Babel rusten zal*”²⁰³. Gelijk wij komen bemerken dat twee machtige koninkrijken Bohemen en Hongarije, al terstond met den aanvang van deze nieuwe eeuw van de hoer afgekeerd zijn, en haar halzen uit haar onverdragelijk juk der geestelijke slavernij getrokken, en hoewel de behulpmiddelen om dit gaande te houden in de ogen des werelds zeer zwak zijn, zo doet even dit mij vertrouwen, dat het werk des te beter voortgang zal nemen, en dat de Heere, even nu dat de zaken zo bereid staan, een wakkere staf zal worden over Zijn woord.”²⁰⁴

Maximiliaan I van Beieren (1573 - 1651) was van 1597 tot 1623 hertog van Beieren. Als vorst werkte hij krachtig om de Roomse kerk weer te herstellen en de protestantse kerk afbreuk te doen. Over hem schrijft Teellinck: “Die voor al de aankomende eeuwen deze lof zal dragen, dat hij met de liefde van de Roomse hoer bevangen, en door de wijn van haar hoerij betoverd zijnde, zich niet heeft ontzien zijn eigen bloed te vertreden, en onder de voeten te lopen, hetwelk de Heere alzo laat geschieden, opdat de voorgemelde koning van Bohemen [Frederik V] in deze zijn nood met David van harte leerde zeggen: *Heere verberg Uw aangezicht niet van mij, en*

²⁰⁰ Pag. 12-13.

²⁰¹ Pag. 14.

²⁰² Pag. 17.

²⁰³ De Deus-Aes-Bijbel en de Statenvertaling verschillen hierin. SV: “en wie daartoe verkoren is, dien zal Ik tegen haar bestellen” De Heere zal degenen die Hij daartoe verkiest zenden als middel in Zijn hand tegen Babel, de Antichrist en in het verband van het schrijven van Teellinck tegen de Roomse tegenstanders.

²⁰⁴ Pag. 22-23.

verstoot niet in den toorn Uwen knecht, want Gij zijt mijn Helper en verlaat mij niet, en trekt de handt niet van mij af, God mijns heil, want mijn vader en mijn moeder verlaten mij” (Ps. 27:10).²⁰⁵

Het geschriftje wordt door ouderling Teellinck met deze hoop afgesloten:

Ziet wanneer dezulken aldus staan, dan is het de rechte en bekwame tijd voor den Heere om te helpen, en eer in te leggen, dit mogen wij ook vertrouwen dat de Heere in deze gelegenheid doen zal, *en het hoofd van de nieuwe koning van Bohemen, hetwelk nu zo laag gekomen is, wederom verheffen*, en aan zijnen ambt te stellen. De Heere, Die eenmaal de mens uit het stof der aarde gemaakt heeft, vermaakt Zich noch alle dage dezelve uit het stof weder op te helpen, Want [Daar KJB] Hij ook onder andere loffelijke titelen, *deze naam op Zijn heup heeft geschreven, dat Hij een God is, Die dood slaat en levendig maakt, Die ter helle voert en weder daaruit brengt, opdat al de wereld merkt dat Hij het alleen is, en dat er geen God is benevens Hem, Die dood en levendig maakt, Die kan verslaan en kan helpen, en daar is niemand die uit Zijn hand verlosse, als Hij het blinkende Zijns zwaard zal wetten en Zijn hand ter straffe grijpen, zo zal Hij hem weder wreken aan Zijn vijanden en dien die Hem haten, welke zijn de beeldendienars betalen. Hij wil Zijn pijlen met bloed dronken maken en Zijn zwaard zal vlees eten, daarom juicht allen die Zijn volk zijt, want Hij zal het bloed Zijner knechten wreken, en zal Hem aan Zijn vijanden wreken en genadig zijn het land van Zijn volk.* Dit mogen wij in het bijzonder van de zaak van Bohemen verwachten en daarbij hopen dat de Heere de nieuwe koning van Bohemen, die jonge liefelijke spruit, niet alzo geheel zonder hoop van op gaan, van de afgodische hoop zal laten vertreden worden, maar hem van ergens een snelle en onverwachte verlossing toekomen laten. Maar of ook de Heere anders over hem in Zijn diepe raad had besloten, (gelijk dan de tijden van den Almachtige verborgen zijn, zodat zelfs diegenen die hem kennen, zijn dagen niet en zien, als Job spreekt (24:1) opdat wij ons aan geen mens vergapen, zo moeten wij evenwel in het gemeen dit vertrouwen vasthouden, dat Babel hetwelk voor ons is beginnen te vallen, voortaan ook tegen ons zo veel niet zal vermogen, maar alle dag zo meer en meer voor ons komen te vallen, zo wij anders van het zaad der Joden, dat is, rechte belijders zijn, niet in de letter, maar in den geest, en dat de Heere bereide wrake zal hebben tegens haar, als onze gehoorzaamheid zal zijn vervult. De Heere geve ons dit te verstaan, en niet alleen ons, maar inzonderheid onze overheden verstandige harten, opdat wij ons zachtkens aan die van Bohemen leerden spiegelen, opdat wij niet onverhoeds in gelijke verstoring kwamen te vallen, want deze dingen moeten ons en alle verstandige zijn tot voorbeelden, opdat wij ons niet des kwaads laten gelusten, gelijk wij mogelijk gelust hebben.

Theofilus.

Dat gunne {geve KJB} ons de goede God. Ondertussen mogen wij met de profeet Habakuk op de wacht staan en op de veste treden, schouwen ende toezien wat ons gezegd word, en wat wij antwoorden zullen degenen die ons schelden.”²⁰⁶

In ditzelfde jaar (1621) kwam nog een geschriftje uit van ouderling Teellinck. “De creupele bode, brengende seeckere tydinge uyt Boëmen, met een Christelycke waerschouwinge daer over”. Waarbij op de titelpagina 3 teksten volgen:

Job 1: 17 en 21: Toen die noch sprak, kwam daar een, en zeide: de Chaldeeën maakten drie spitsen, en overvielen de kemelen, en namen ze weg, en sloegen de jongens met de scherpte des zwaards: en ik ben alleen ontlopen, dat ik het u aanzeg. Job antwoorde en sprak: De Heere heeft het gegeven, de Heere heeft het genomen, den Naam des Heeren zij geloofd.

Job 2: 10: Hebben wij het goede ontvangen van God, en zouden wij het kwade ook niet aannemen?

²⁰⁵ Pag. 25.

²⁰⁶ Pag. 26-27.

Psalm 77: 11-12: Doch zo sprak ik: Ik moet dat lijden, de rechterhand des hoogsten kan alle ding veranderen. Daarom gedenk ik aan de daden des Heeren, ja ik gedenke aan Uw voorleden wonderwerken.

Omdat velen de “Hardt Bode” niet hebben willen geloven, “zo komt evenwel nu de Creupele Bode, gelijk men zegt, en brengt ons zekere tijding vandaar, ja de koning zelf heeft aan de regeerders dezer landen geschreven, en haar van zijn ongeval verwittigt, hetzelfde meest toeschrijvende, (behalve de bijzondere hand Gods, die hij voornamelijk hierin erkent) het gebrek van geld, hetwelk veroorzaakt heeft dat zijn krijgers niet hebben willen vechten in de tijd des noods, maar hebben alle bevende knieën en slappe handen gekregen, met Efraïm afvallende in de tijd des strijds.”²⁰⁷

Hierna wijst Teellinck erop dat de koning Frederik V meer op God had moeten vertrouwen: “Zo is ook wel nodig dit stuk te leren dat wij ons zo zeer niet moeten verlaten op wagens en paarden, maar gedenken aan de macht der sterkte onzes Gods, en in Zijn naam de banier opwerpen. Wilde de Heere dat de koning van Bohemen door deze zijn nederlaag dit een nodig ding kon leren, om voortaan zijnen God, Die alleen de rechte Krijgsman is, beter aan te kleven, en met David te kunnen zeggen tot haar vijanden: Gij komt tot mij met zwaard, spies en schild, maar ik kom tot u in den Naam des Heeren der Heirscharen, Dien gij gelasterd hebt, dan ware zijn schade wel vergolden”.²⁰⁸

De veelheid der inwoners van Praag, het leger van de vorst, de voornemens van de mensen, niets waarop een mens zijn vertrouwen zet kan hem helpen in de strijd. Teellinck noemt verschillende teksten, o.a. Jer. 18:7 en Amos 9:5 en 6: “Want gans haastelijk spreekt de Heere tegens een volk en koninkrijk, dat men het uitstrooie, verbreke en verderve. En wanneer Hij een land slechts aanroert, zo versmelt het, dat alle inwoners treuren moeten, want het verderf gaat daarover als water, en het werd over-zwemmet met zwarigheden als Egypte met de vlied.” (SV Amos 9:5: “Want de Heere HEERE der heirscharen is het Die het land aanroert dat het versmelte, en allen die daarin wonen, treuren; en dat het geheel oprijze als een rivier, en verdrongen worde als door de rivier van Egypte.)

Teellinck wijst erop dat de 40 jaren oorlog met Spanje nu voorbij zijn en waar heeft het ons gebracht. Heeft het ons doen wederkeren tot de Heere? En nu deze slag? Brengt deze slag ons op de knieën en doen wij nu alle overblijfselen van de roomse afgoderij weg? En zoeken wij nu de Heere met het ganse hart en maken wij nu een verbond met Hem zoals koning Asa en Josafat deden? “En wel zonderling daarop te letten, dat wij een Gereformeerd christen volk zijnde, ook christelijk leefden, hetwelk is immers onze redelijke Godsdienst”.²⁰⁹

“Diegene die het land en de kerk beroert hebben zijn geweerd en de beroerte blijft noch. De zo zeer gewenste Synode is gehouden, maar wie van de wederpartij heeft zich daar door bewegen laten om van zijn dwalingen af te staan en die waarheid Gods oprechtelijk aan te nemen. Zodat wij hiermee al met de profeet mogen zeggen: De oogst is voorbij, de zomer is weg, en ons en is geen hulp gekomen. Wij staan vast met die van Duma en roepen en vragen, wachter is de nacht schier weg? Wachter is de nacht schier weg? En de wachter antwoord en zegt: wanneer de morgen alrede komt, zo is het toch nacht, mits dat in allen dien den toorn des Heeren niet af laat, en dat Zijn hand noch uitgestrekt is.”²¹⁰ (Jer. 8.20 en Jes. 21.11-12.)

In die tijd waren er mensen die lachten om de boodschap uit Bohemen. Maar Teellinck wijst die mensen er ernstig op dat zij moesten wenen en zich in zak en as vernederen. Want ook in Nederland kan deze donkere wolk, die nu schijnt een andere kant op te waaien, komen om ons te vernielen. “Dat de Heere ook alzo mede door deze velerlei en aanhoudende zwarigheden ons laat waarschuwen, dat indien allen Zijnen toorn noch niet af en laat, en Zijn hand noch

²⁰⁷ Pag. 3.

²⁰⁸ Pag. 4.

²⁰⁹ Pag. 8.

²¹⁰ Pag. 10-11.

uitgestrekt is, omdat wij ons niet en keren tot Dien Die ons slaat en vragen niet naar de Heere Zebaath. En dat het ons gaat gelijk dezelve profeet getuigd van de Israëlieten, dat haar de Heere aangestoken had, en zij merkten niet, dat Hij haar gebrand had, en zij namen het niet ter harte.”²¹¹ (Jes. 9:11)

Maar wat raad? Vraagt daarop Theophilus. Het antwoord is het gebed! Ook voor de Kerk Gods in het algemeen. “Om onze God met één stem aan te vallen, om niet alleen over ons land en Kerk, maar ook over de ganse Gereformeerde christenheid, die tegenwoordig naar alle waarschijnlijkheid alleszins in een grote nood is, een genadige verlossing te werven.”²¹² Wat Teellinck onderbouwd met verschillende teksten, o.a. Jer. 5:10 en Jak. 5:16 en 17: “Want een krachtig gebed der rechtvaardige vermag veel. Elia was een mens, zulker bewegingen onderworpen als wij, en hij bad een Gebed, dat het niet regenen en zou, en het en regende niet op aarde drie jaren en zes maanden lang. En hij bad wederom en de hemel gaf regen, en de aarde bracht haar vrucht voort.”

Maar, zegt Theophilus daarop: Er wordt veel gebeden in de kerken, onze huisgezinnen zijn als kleine kerken waar veel wordt gebeden, daarbij komt dat er een schrijven geweest is van de hoge overheid op verzoek van de “drie evangelische standen van Bohemen” en voor hen is gebeden. “Doch wat heeft het geholpen?”²¹³

Hierop antwoordt Timotheüs: “Het is waar Theophilus, maar dit moeten wij daarover weten dat de Heere dikwijls Zijn kinderen niet verhoort, ja zelfs een hart wezen toont, om haar des te vuriger te doen bidden, en meer geweld op Zijn Koninkrijk te doen, want Zijn wil is dat wij bidden zonder ophouden, en dat met allen ernst, gelijk de Psalm zegt: De Heere is nabij alle die Hem aanroepen, alle die Hem met ernst aanroepen, (Ps. 145:18). En bovendien moeten wij toezien of het ons niet gaat gelijk de apostel Jacobus zegt: *Gij bid en verkrijgt niet omdat gij kwalijk bidt* Jak. 4:5. “Wij moeten eerst over ons eigen zonden met onze God wel terdege zijn verzoent... zouden wij op goede grond kunnen vertrouwen een aangenaam gebed voor de Heere te brengen.”²¹⁴

“En wat de zaak van Bohemen aangaat, die sinds haar ongeval ook en voornamelijk in mijn gebed geweest is, dit poog ik van den Heere te werven, en hierover worstel ik met mijn God voor haar, dat de Heere, Die best de gelegenheid van hun weet, en ook als een God Die nabij is best haar ongeval kan te hulp komen, haar in deze haar gelegenheid genadiglijk wil aanzien, en Zijn volk en Kerk aldaar geplaatst en zo wonderbaarlijk midden onder haar vijanden zo ruime tijd bewaard, nu niet also in verwoesting wil laten vallen, opdat de vijand der waarheid daaruit geen oorzaak nemen den Naam des Heeren te lasteren, en met spottende lippen te vragen: waar is nu haar God? En de eer van dien allen haar drekkige en nietige goden toe te schrijven. En wat de koning zelf aangaat, dit wens ik van de Heere, dat hij zijn vlucht tellende, en zijn tranen vattende, ook zijn leven, hetwelk nu als in een slinger schijnt gelegd te zijn, om ergens weg geslingerd te worden, wilde genadiglijk opgaderen, en inbinden in het bundelke der levenden bij de Heere zijn God, opdat hij niet ergens in der gruwzame, ongenadige handen van volkeren, onder welke hij wandelt kwam te vallen maar dat de Heere ruimte onder hem wilde maken, dat zijn enkelen nergens slibberen, daarbij voegende dat de Heere Die sterkte genoeg heeft voor den onvermogenen, in deze zijn nood de bevende knieën wil sterken, en zijn moede handen ophouden, opdat hij over deze grote zwaarigheid niet bezwijkte, maar liever met David als zijn stad Ziklag was ingenomen en verbrand, en dat daartoe zijn eigen luiden hem wilden stenigen, zich in zijn God versterkende, nieuwe moed mocht grijpen om de goede zaak des Heeren met opgericht gemoed te handhaven, en voor al zijn God zoekende, van alle voorvallende

²¹¹ Pag. 12.

²¹² Pag. 14.

²¹³ Pag. 15.

²¹⁴ Pag. 16.

zwarigheden verlost te worden, of midden in dezelve getroost, nadat de goede hand des Heeren voor hem of tegen hem zou wezen.”²¹⁵

Het derde geschriftje wat ouderling Teellinck schreef kreeg de titel: Boheemsch gelvyt ofte christelck gespreck, over het teghenwoordich Boheemsche wesen, ende de oorloge daer ontrent ontstaen. Ingesteld tot waerschouwinge, ende moed-gevinge van de gene, die in de selve oorloge vermenght zyn.”

Ook dit is een samenspraak tussen Theophilus en Timotheüs. Theophilus lees regelmatig de krant, niet om zoals de inwoners van Athene wat nieuws te horen, maar omdat hij belangstellend is naar de toestanden in de kerk in Duitsland en Bohemen. “Maar in deze gelegenheid van tijd, daar de gehele Christenwereld gelijk als in roer staat, ben ik begerig om te weten wat er in de gelegenheid van Bohemen, omgaat, want gewisselijk, na al dat men kan merken, daar zijn grote zaken onderhanden, daar aan de gehele christenheid in [al]gemeen en de staat onder landen, ook in het bijzonder, ten hoogste aangelegen is, want nadat de zaken daar gaan, zo zal het met ons ook waarschijnlijk hier gaan, en nadat de raderen haar daar keren, daar na zullen ook onze zaken haren keer nemen, mits dat ons lot ook daar in geworpen is.”²¹⁶

Het is zo noodzakelijk dat christenen weten wat er met hun medegenoten in de wereld gebeurt. “Ook elk christen hart mach wel met de profeet Habakuk op zijn wacht staan, en op zijn veste treden, om te [aan]schouwen, en toe te zien, wat er omgaat, Hab.2:1.”²¹⁷ Dit is zo belangrijk om zijn gebeden naar de gelegenheid der zaken daarnaar te kunnen richten.

Het voorbeeld van Debora wordt dan aangehaald, daar zij ook over Ruben klaagde, daar hij niet genoeg acht nam op de gebeurtenissen.

De gebeurtenissen in Europa worden verbonden met de oorlogen en oordelen die de Heere voorzegt in Zijn Woord. Aangehaald wordt o.a. Joël 3:11-13, Openb. 19:17 en 18, Klaagl. 1:15 en Nahum 3:3 en 4. Daar een geschrei (vooral in de vorige eeuw) van de aarde tot God is opgeklommen en om wraak roept vanwege alle zonden en de smaadheid die de God der christenen heeft ondergaan, is het niet vreemd dat God nu komt met Zijn oordelen. “Want al dit bloedig spel komt ons meest van de hoer die op zeven bergen zit, die de inwoners der aarde dronken gemaakt hebbende van den wijn harer hoerierij, haar niet ontziet, om haar gruwelijke afgoderij staande te houden, de volken der aarde door haar sprinkhanen te bewegen, om ik en weet niet wat trouweloosheid te gebruiken”..

Maar dan komt ook het gebed daarbij: Heere laat de hoer gevangen worden, en met haar de valse profeet, die de tekenen voor haar gedaan heeft, Openb. 19:20 . Heere laat het grote Babylon voor U in gedachtenis komen, om haar te geven de drinkbeker des wijns der verbolgenheid van Uw toorn, Openb. 16:17.”²¹⁸

Maar niet alleen de hoer van Babel, ook de christenen zelf zijn vol zonde en ongerechtigheid. “Want alhoewel daar noch vele gemene zonden onder de gereformeerde christenheid in zwang gaan, zo weten wij toch dat de Heere Zich allermeest tegen de afgoderij ontstelt en vertoornt”.²¹⁹

Waarna het voorbeeld aangehaald wordt van de stammen Israëls die te ook vele malen afgoderij bedreven hebben en ook de staf en waarschuwing die de Heere daartegen stelde. Ouderling Teellinck gaat wat dieper in op de afgoderij in zijn dagen. “En ik verhoop, dat wij wel haast deze goede tijding zullen horen, daarvan de profeet Jesaja melding maakt, als hij zegt: Ziet daar komt een die daar henen vaart op een wagen, die antwoord en spreekt: Babel is gevallen, en alle de beelden harer afgoden zijn ter aarde geslagen, Jes. 21:10.”²²⁰ Hierop haalt Teellinck ds.

²¹⁵ Pag. 21-23.

²¹⁶ Blz. 3-4

²¹⁷ Blz. 4.

²¹⁸ Blz. 8.

²¹⁹ Blz. 8.

²²⁰ Blz. 12.

Brighthman aan die een verklaring heeft geschreven over het boek Openbaring. Waar hij schrijft dat in deze eeuw die nu begonnen is (de zeventiende KJB) “de Bruidegom Zijner gemeente, over Zijn lieve bruid Zich zal erbarmen, en even in deze eeuw tot Zijn lieve bruid spreken: Men zal u niet meer de verlatene, noch uw land, de verwoesting heten, maar gij zult, Mijn lust aan haar, en uw land Mijn lieve boel heten, Jes. 62:4.”²²¹

Babel zal vallen, het Roomse rijk verdwijnen, God zal haar oordelen, maar over Zijn Kerk zal Hij Zich ontfermen en hen genadig zijn. “En dan neemt de voorschreven man noch verder, dat wanneer alzo de Christenheid van de gruwelijke afgoderij der lieder hoeren, die op de zeven bergen zit, eenmaal ontlast en door haar totale ondergang daarover met God zal zijn verzoent, dat alsdan mede te gelijk of kort daarna, niet alleen het Mohammedaanse rijk (welkers zenuwen zullen verzwakken, zo haast als de zonden in Jacob ophouden, en die openbare gruwelijke afgoderij, die nu de genaamde christenheid bederft, zal zijn geweerd) overhoop zal worden geworpen en teniet gemaakt, maar ook de (Openb. 16:13) koningen van den opgang der zon hetwelk zijn de Joden volgens zijn uitlegging, die nu vanwege de gruwelijke afgoderij der zogenaamde christenen, van het christengeloof een afschrik hebben, de weg zal worden gebaad, om tot het christengeloof te komen, en met de ogen des geloofs te zien, en met de armen der liefde te omhelzen degenen in dewelke zij nu zo veel honderd jaren geduriglijk met haar lasteren gestoken hebben, om alsdan over Hem rouwig te zijn, en Hem te beklagen als men een enig kind beklaagd, dat men met zijn eigen handen heeft doorstoken, en aldaar voor zijn ogen in zijn bloed ziet liggen wentelen (Openb. 1:7 en Zach. 12:10), en alzo wenende te komen om de Heere haren God te zoeken, en naar de weg die naar Sion ligt te vragen, [zo]als Jeremia heeft voorzegt, Jer. 50:4. Opdat aan de lieve bruid des Heeren, voor de smaadheid die zij nu zo lang heeft gedragen, niet en ontbreke van al hetgeen dat tot haar volle vreugde en troost zou mogen dienen, en dat kome, en vervult worde, hetgeen de apostel Paulus van de Joden, Rom. 11:12 heeft verzekerd als hij sprak: ist dat den misval der Joden den rijkdom des werlds, en haar vermindering de rijkdom der heidenen is geweest, hoe veel te meer haar vervulling, wanneer zij tot de gemeente van Christus die zijn lijf is, en de vervulling desgene die alle ding vervult (Ef. 1:23), zullen ingelijfd zijn, om in een lichaam tot een geest gevoegd zijnde, en de een de andere tot ijver verwekkende, de Heere haar zaligmaker met een schouder te dienen, en tezamen een recht haleluja over hem te zingen, met luider stem zeggende: Hem die op den Troon zit en het Lam zij lof eer ende heerlijkheid, en kracht van eeuwigheid tot eeuwigheid, want het Lam dat geslacht is, is waardig te ontvangen de macht, de rijkdom, en wijsheid, en kracht, en eer, en heerlijkheid en lof, Openb. 5:13. Hetwelk naar des voorschreven mans gevoelen [Brightman KJB] niet kan geschieden, zolang als Rome, dat geestelijk Egypte, daar de Heere gekruist is, als de Apostel Johannes getuigd, Openb. 11:8, In de christenheid de overhand zal hebben, want der Joden liefde tot hare David, Die haar vlees en been is, zal alsdan zodanig zijn, dat zij ook Rome zullen vervloeken; door welkers handdadigheid de gezalfde des Heeren, Die zij alsdan zullen bekennen de rechte adem harer neuzen te zijn, is bespot geseseld, en gekruist geworden. En deze opinie van de wederoprichting der Joden in deze eeuw bevestigt de voorgemelde man; niet alleen uit de Openbaring van Johannes, maar ook op dat alle woord besta in de mond van twee of drie getuigen, uit het Hooglied van Salomo, en de profetie van Daniël, die hij bewijst dat van de roeping der Joden in de laatste dagen hebben gesproken.”²²²

Hierop zegt Timotheüs:

“Dat men over de inkomst der Joden tot de gemeenschap der gemeente van Christus, inzonderheid in deze gelegenheid van tijd, dat wij uit het Boek Gods kunnen vernemen, dat haar tijd nabij, en voor de deur is. En zij ook meer dan ooit te voren staan in het verwachten van haar gouden schatten, dat is verwachten, als zij spreken, ijvert, gelijk de ziener Daniël deed, (wanneer hij vernam dat de zeventig jaren, die de Heere over Zijn volk bestemt had uit waren,

²²¹ Blz. 12.

²²² Blz. 13-15.

en dat haar ridderschap een einde had, en de voorgemelde man als het schijnt ook doet, is volgens mijn gedachten, loffelijk, ja een plicht van alle christenen die haar de Heere haar God en de zaligheid der mensen laten aan gelegen zijn, ten hoogste verplicht, want heeft de Joodse kerk ons niet vergeten, toen wij verachte zielen waren, een volk daar men een gruwel van had, knechten die onder de tirannen waren, gelijk de profeet Jesaja sprekende van de roeping der heidenen, dezelve noemt Jes. 49:7. Maar heeft ook onzer gedacht, ja als met uitgerekte hals op ons gewacht, toen wij noch verre waren, (Hoogl. 8:8) onder de gedaante van een kleine zuster die zij had, om te zien hoe men die aanspreken zou, als men haar mede een man toe voegen, en (2 Kor.11:2) als een oprechte maagd tot Christus brengen zou, ja heeft de Joodse Kerk haar kinderen geleert te wachten op de vervulling van de profetie, die van de roeping der heidenen waren gedaan, daar onder wij begrepen lagen, toen dezelve noch verre was, als wij in verscheiden plaatsen der Psalmen en profeten kunnen merken, daartoe presenterende haar retten uit te trekken, en niet te sparen om het ruim harer hutten wijder te maken, en de tapijten van haar woning uit te breiden, opdat ze de heidenen erven mochten. Jes. 54: 2 en 3. En dat die beide tot een geest en een lichaam gevoegd zijnde, enen nieuwen mens mochten maken, die wezen zou de vervulling desgenen die al ding vervult. Zo is dan wel reden, dat wij, die toen heidenen in het vlees de voorhuid genaamd waren, buiten Christus, vreemd van het burgerschap Israëls, vervreemd van de testamenten der beloften, geen hoop hebbende, en zonder God in de Wereld levende, nu door de misval der Joden genade en een vrijmoedige toegang tot de troon der genade Gods verkregen hebbende, haar ook gelijke vergelding doen, en geduriglijk bij onze God aanhouden om haar aanneming en vervulling, dewelke zal wezen als het leven uit de doden, ten aanzien van de grote dood en zwarigheid, daar in zij geraakt zijn, die de Heilige Geeft gelijkend bij de uiterste duisternis daarin niet anders zou zijn dan wening en knersing der tanden, Matth. 8:12. En de Heere onze God vuriglijk bidden, dat het Joodse volk, alhoewel nu veracht en versmaad, nochtans waard om der vaderen wille, en voornamelijk om dat de Heere Jezus Christus, de enige troost der heidenen, zo veel het vlees aangaat, van haar is voortgekomen, mede met ons genade mocht vinden, en dat de Heere Zich wilde ontfermen, over degene die in ongenade is, en tot die zeggen, dat tegenwoordig Zijn volk niet is: Gij zijt Mijn volk. En zij zeggen mochten: Gij zijt mijn God, navolgens de vorige profetieën over haar uitgesproken, Hos. 2:22. Dit zegge ik, is wel onze schuldige plicht ten aanzien van de Joden, onze oudste broeders.”²²³ ,

En zo geeft ouderling Teellinck aan de hand van de verklaring van Brightman zijn visie op de bekering van de Joden weer. Maar zover was het toen nog niet, want eerst moest Babel vallen, het Roomse rijk ten onder gaan. En helaas zag dat er nog niet naar uit. “Want alhoewel wij alles goeds voor zaken voor Bohemen mogen wensen, zo kan ik nochtans niet zien, op wat grond wij ons zelf zulks zo zekerlijk kunnen beloven, want behalve dat elk een wel kan merken, dat de Heere vast grote reden heeft om de Gereformeerde christenheid, daarin hij vrij wel wat kan zien, waarvoor Hem gruwelt, te schelden. Zo leert ons ook Gods Woord duidelijk, dat de Heere doorgaans Zijn oordeel van Zijnen huize begint, [zo]als de apostel Petrus getuigt.”²²⁴ Zie o.a. Jer. 25:18, Jes. 37:29 en Jes. 33: 9-11.

“Daaruit wij, alhoewel wij geen profeten zijn, noch profetenkinderen, maar alleen koeheders, die de moerbeziën aflezen, na de vorige wijze onzes Gods, en Zijn gewoonlijke handeling in het richten van de aardbodem, wel kunnen merken, dat de zaak die nu op handen is, zonder grote zwarigheid voor de Kerk Gods niet zal aflopen.”²²⁵

De tijd heeft geleerd dat de bekering der Joden die ds. Brightman voorzei in de 17^e eeuw plaats te zullen hebben, niet is gebeurd, maar nog gebeuren moet. Wat wel voorzegt is door ds.

²²³ Blz. 15-17.

²²⁴ Blz. 18.

²²⁵ Blz. 20.

Brightman en precies is uitgekomen is het volgende wat ouderling Teellinck van hem aanhaalt: “Ik [Timotheüs in de samenspraak KJB] vrees maar al te zeer, dat des voorgemelde mans profetering over enige kwartieren van Duitsland wel zou mogen waar gemaakt worden, en dat de Heere Zijn peilen wel eerst met haar bloed zou mogen dronken maken, en Zijn zwaard vlees laten eten.”²²⁶ Dit is ook gebeurd want de Dertigjarige oorlog (1618-1648) heeft in Duitsland aan zo’n 6,5 miljoen mensen het leven gekost²²⁷. Waarop Theophilus antwoordt: “Ik hoop dat de eeuw die nu voorhanden is, deze bekwaamheid zal mede brengen, dat voortaan geen christen volk meer het zwaard tegens den andere zal heffen” Jes.2:4.²²⁸ ... “Opdat alzo inkome de gulde eeuw, die ons tot noch toe meer beloofd, dan gegeven is, daarvan de profeten hebben voorzeggd, dat men de zwaarden tot ploegijzeren, en de spiesen tot sikkels zou maken, dat geen volk tegen het andere het zwaard zou heffen, noch ook niet meer krijgen leren, Jes. 2:4. Dat de leeuwen zouden bij de lammeren wonen, en de luipaard met de bokken liggen, dat een klein jongskens kalveren en jonge leeuwen en mestvee tezamen zou drijven, dat er nergens geen verzekering of te verderven op de heilige berg zou wezen, Jes. 16: 6-8. Dat Juda den Efraïm niet meer benijden, noch Juda den Efraïm niet tegen zou zijn, 16:13. Want zolang als wij alzo malkander eten en bijten, en dat een iegelijk het vlees zijns arms verslind, Manasse den Efraïm, en Efraïm de Manasse, en zij beide tegen Juda. Zo kan er niets anders dan grote verstoring uit volgen.”²²⁹ En zal het met het christendom beter gaan, zo moet dit bovenstaande, deze nijld en twist veranderen. Er zal eendracht en eenheid moeten komen en men moet de wil des Vaders doen. “Daarmede ook de profeet Jesaja overeen stemt, wanneer hij vraagt: Wie is daar onder u, die den Heere vreest, die de stem Zijns knechts hoort, en in het duister wandelt, dat hem het licht niet en schijne? Jes. 50:10.”²³⁰ Het is niet mogelijk dat iemand de Heere van harte vreest en ondertussen dwaalt. Het hele probleem in Nederland is in deze tekstwoorden samengevat: “Daarom dat dit volk zich tot Mij naakt met zijnen mond, en met zijn lippen Mij eert, doch haar hart verre van Mij is, zo wil Ik ook met dezen volke wonderlijk omgaan, op het aller wonderlijkste, en zeldzaamste, dat de wijsheid zijner wijzen onderga, ende het verstand zijner kloeken verblind worde, Jes. 29:13 en 14.”

De Synode van Dordrecht is geweest, de vorige eeuw van Reformatie is geweest, maar hoe nu verder vraagt Teellinck zich af. “Maar als ik daar tegens bemerk, hoe weinig zelfs in den aanvang der zaken, hier op gelet wordt, zo dacht ik zeer, dat de Heere tot op deze huidige dag toe ons noch niet en heeft gegeven harten die verstandig waren, om te kunnen merken wat tot onze vrede dient. En vrees zeer, dat wij hiertoe niet en zullen gebracht worden, dan ten uiterste geperst zijnde.”²³¹ Daarom zal er nog een tijd komen in en over Europa waarin de mensen geperst zullen worden, maar er zal een overblijfsel behouden worden. Zie Jes. 10:21, Zef. 3:12 en 13 en Jes. 27:4-7.

In deze tijd zal Babel, de Roomse hoer omgekeerd worden, zij zal uitgeroeid worden, zoals beschreven staat in o.a. Openb. 18 en Jer. 50:16.

Het stukje wordt besloten met de woorden: “Ziet dit zijn de gedachten des Heeren over Babel, die vervuld willen worden, hare tijd zal schier komen en haar dagen niet verzuimen, want de roede bloeit en de stoute groent, daarom zal de profetie niet terug gaan, daarom hoop ik ook vastelĳk dat al dat zware geweld van oorlog; hetwelk zich van alle kanten opmaakt, door de

²²⁶ Blz. 21.

²²⁷ “In 1618 leefden in het Duitse Keizerrijk goed 16 miljoen mensen. Naar schatting heeft de oorlog het leven gekost aan 6,5 miljoen mensen, dat is 40 procent van de bevolking. In sommige streken liep het dodental op van meer dan de helft tot zeventig procent. Het duurde een volledige eeuw eer Duitsland van de oorlog bekomen was.” <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2018/05/27/oopinie-rik-tyrions-dertigjarige-oorlog-tragedie/#:~:text=Naar%20schatting%20heeft%20de%20oorlog,de%20helft%20tot%20zeventig%20procent.>

²²⁸ Blz. 23.

²²⁹ Blz. 24.

²³⁰ Blz. 25.

²³¹ Blz. 28.

goede hand des Heeren, en Zijn genadige beschikking over ons, op het pausdom zal druppen, en op haar kop vallen, naar luid der vorige profetieën daarover.”²³²

Maar er moet nog zoveel veranderen. Want er is nog zoveel reden dat de oordelen niet alleen op het Roomse beest uitgestort zal worden, maar ook op alle andere christenen. Want de protestanten zijn vol van ongerechtigheid, wat ook des Heeren toorn verwerkt en Hem reden geeft om ook over hen met Zijn oordelen te komen. “Houd uw wandeling eerlijk onder de Heidenen, opdat zij in hetgeen zij kwaad van u spreken als van kwaaddoeners, uw goede werken aanmerkende, God prijzende in de dag der bezoeking, 1.Petr.2:12. Hetwelk doch het eigen einde is, waarom de Heere ons uit de macht der duisternis verlost en in het rijk Zijns Zoons overgebracht heeft, te weten, opdat wij heilig, onbestraffelijk en onschuldig zijnde, voor Hem, niet alleen met de mond zouden verkondigen, maar ook met de daad vertonen de deugden Desgenen, Die ons uit de duisternis geroepen heeft tot Zijn wonderlijke licht, 1 Petr. 2:9. Want indien wij, die gereformeerde christenen heten, de spruit der planting Gods, en het werk Zijner handen tot Zijnen prijs, Zijn Naam niet verkondigen, noch Zijn lof verbreiden, wie zal het doen?”²³³

Na veel geschreven te hebben over Europa in het algemeen, stand der kerk/ Kerk in Nederland en daarbuiten, maar ook over de oordelen van God die als een straf op de zonden moeten volgen, keert Teellinck weer terug naar Bohemen.

“Doch wat de zaak van Bohemen aangaat, daarvan wij eerst gewaagden, en daarvan wij in zo grote verwachten staan, ik vertrouw vastelijk, dat de Heere, Die een Rechter is van de gehele aardbodem, aldaar wraak zal oefenen over die gruwelijke ontrouwigheid, die de een en de andere beest, dat is beide de keizer en de paus van Rome, die nu ook beide ingespannen zijn om tegen Bohemen te lopen, aan de mannen Gods en getrouwe getuigen van Christus, Johannes Hus en Hieronymus van Praag, die op het vrijgeleide van de keizer in het Concilie van Konstanz waren verschenen, om rekenschap van hoop die in haar was te geven, hebben begaan, dewelke aldaar niet alleen een besluit hebben doen maken, dat men de ketteren, dat is al diegene die enigszins de Roomse Hiërarchie tegenspreken, geen geloof moet houden, maar ook dadelijk tegen de voorgemelde mannen in het werk gesteld, opdat voortaan geen vogel, hoe hoog hij ook vloog, enige veder verroeren, noch bek opsperren, dorste tegen haar onbehoorlijke heerschappij, maar dat alle mond gestopt worde, en geen vrijheid van spreken meer tegens het antichristelijke rijk durfde te gebruiken, daarover ik vertrouw dat de Heere in deze eeuw straf zal oefenen, en daartoe de staat van Bohemen, al de meest geïnteresseerde zal gebruiken, dezelve leggende als een laststeen, daaraan beide, de voorgemelde meinedige keizer en de paus haar schouders verscheuren en versnijden zullen, zoals de profeet Zacharia spreekt, 12:3.”²³⁴

En omdat het bloed van deze martelaren, Hus en Van Praag gedurig voor het altaar roept om wraak, daarom kan de Heere niet zwijgen en alles zo op zijn beloop laten gaan. Daarom moet Hij deze bloedschuld bezoeken. En zoals Amelek uitgeroeid moest worden, en zoals de trouwloze meinedige bloedschulden bij de koning Saul aan de Gibeoniten tegens de eet van Jozua begaan en daar er ook staat in Hosea 4:2: dat de ene bloedschuld de andere rakende, door God niet onschuldig gehouden kan worden. En dit roept ook om wraak van de hemel “over diegene, die haar handen zo menigmaal in het bloed der onschuldige christenen hebben gebaden, de Heere die van den beginne grote zorg gedragen heeft over het bloed der mensen, Gen. 9:5, wil inzonderheid op het bloed Zijner gunstgenoten, die midden in de vlamme des vuurs Zijn Naam hebben aangeroepen, acht geven, en hetzelfde in flessen vergaderen, om te zijner tijd, als de mate vervult, en de wijnpers van het onschuldig bloed overlopen zal, zware plagen te brengen over diegene, die niet alleen veel ware christenen, beter luiden dan zij, als schapen ter slachting hebben gebracht, overvloediglijk op haar razende, dezelve vervolgd tot in

²³² Blz. 31.

²³³ Blz. 34-35.

²³⁴ Blz. 37-38.

vreemde steden, ja doen dwalen in de woestijnen op de bergen, in de spelonken en holen der aarde, maar, hetwelk noch gruwelijker is, dikwijls pijnigende, vele gedwongen te lasteren, welke zonde als met ijzeren griffies en scherpe diamanten tot last van de voorgemelde rijken en staten, van de welke al die rigoureuze en bloedige plakaten, die deze laatste eeuw tegen de ware gelovigen zijn uitgedaan, hare oorsprong hebben, voor de Heere zijn geschreven, Die ook te zijner tijd dezelve thuis zal zoeken en schrikkelijk wraak daarover oefenen.”²³⁵

De wens is dat de mensen inzien dat er hulp nodig is om de koning Frederik V te helpen en tegen de Rooms en te vechten. Voor hen heeft de ouderling geen goed woord over. Hij verlangt naar de ondergang van Rome, naar hen die als Sodom en Gomorra leven en dat volk dat zijn eigen verdoemenis over zich heeft heengetrokken. Zij die altijd zonder onderbreking trachten om Gods ware volk aan te vallen, te verslaan en ten onder te brengen. Maar ook nu keert hij weer terug naar eigen volk en land. Ook Nederland was in zijn dagen niet vrij van afgoderij en andere zonden die de Roomse kerk bedreef. De koning van Spanje wordt vergeleken bij Achab die Naboth zijn wijngaard afnam. En waarover geschreven staat: “Gij hebt dood geslagen, en daar toe ingenomen, daarom zullen de honden uw bloed leken.” 1 Kon. 21:19. De koning van Bohemen wordt daarentegen vergeleken bij de godzalige koningen van Juda. “Ziet gij daarentegen de nieuwe koning van Bohemen aan in zijn voorouders, terwijl hij noch jong is, zijn zij niet alle godzalige vorsten geweest, die na het voorbeeld van de Godzalige koningen van Juda haar landen van de gruwel der afgoderij en alle valse leer hebben gezuiverd, die zich met de Godzalige Josafath meer hebben bemoeid het volk de rechte leer die naar de Godzaligheid is, en de gezonde woorden der waarheid te leren, en in te scherpen, dan haar heerschappij te verbreden en haar palen uit te zetten, daarover de Heere ook zulke zegen heeft gegeven, dat daardoor een vrees gekomen is over alle landen die rondom haar liggen, dat ze tegen haar niet en hebben vermocht, gelijk dat ook de Godzalige Josafath wedervoer.”²³⁶

Het geschriftje eindigt met de volgende woorden: “Daarom wij ook wel mogen vertrouwen, dat de Heere, Die de sleutel van het huis van Bohemen op Zijn schouderen heeft gelegd, hem ook in die stoel der ere, die Hij Zelf bereid heeft, zal bevestigen, en hem ten vaste nagel aan een vaste plaats steken, daaraan alle het gereformeerde volk voortaan hangen zal, en dat de Heere daarentegen Zijn vijanden zal weg werpen als een sterk man enen weg werpt, en omdraaien, gelijk een beuzelkloot op wijde lande, als de profeet Jesaja van de goddeloze Sebua eens sprak, Jes. 22:17.

Theophilus.

Wel dat geve God, en daarop willen wij onze reden besluiten met deze goeden wens, zeggende: Geluk en heil de nieuwe koning van Bohemen. De Heere bevestigt hem zijn rijk eeuwiglijk tegen al diegene die het overweldigen willen.

Timotheüs

Amen, amen.”²³⁷

5.7. De executie van de 27 heren.

Terug naar Bohemen naar de geschiedenis van Bohemen.

Na de slag bij de Witte Berg werd, zoals al geschreven de roomse godsdienst in heel Bohemen en Moravië ingevoerd. De protestanten moesten hun kerken sluiten, de protestantse adel werd vermoord. Hun koning Frederik zat ver weg in de Nederlanden.

Het leger van de keizer trok een verwoestend spoor door het land. Alles wat protestants was probeerde men uit te roeien, hun kerken te verbranden en dorpen werden in brand gestoken.

²³⁵ Blz. 41-42.

²³⁶ Blz. 57.

²³⁷ Blz. 58.

Eind 1621 werden alle protestantse geestelijken uit Bohemen en Moravië verbannen en hun werkzaamheden werden erg bemoeilijkt. De protestanten moesten Praag uit en al de verdreven roomsen keerden terug. Ook werd de Majesteitsbrief afgeschaft, en was het gedaan met de godsdienstvrijheid in Bohemen en Moravië. Op 17 februari 1621 werd in Praag een verordening gedrukt en verspreid, waarin politieke vluchtelingen werden opgeroepen zich binnen zes weken te melden voor executie. De meeste gezochte personen meldden zich bij de oproep, slechts drie van hen probeerden te ontsnappen. Op 20 februari 1621 werden in totaal 61 personen gearresteerd en vastgehouden in de Witte Toren van de Praagse Burcht.

De Witte Toren van de Praagse Burcht.

Het proces tegen de gearresteerden begon op 20 februari en duurde tot 29 maart. De voorzitter van het gerechtelijk tribunaal was de toenmalige koninklijke onderkoning Karel van Liechtenstein (1569-1627). De volgende beschuldigingen werden tegen de Tsjechische heren geuit: Het veroorzaken van de Majesteitsbrief, het verstrekken van geld en het rekruteren van huurlingen voor het landgoedleger, het uit het raam gooien van de luitenants, het bezetten van de burcht, het verdrijven van de jezuiten, het kopen en in beslag nemen van landgoederen die van de katholieke kerk waren, het publiceren van lasterlijke geschriften, opruiing van het gewone volk en de misdaad van het beledigen van de koning.

De roomsen in Praag verlangden naar wraak en wilden het geleden verlies vergelden. Uiteindelijk werden 30 mannen veroordeeld, waarvan 27 de doodstraf kregen. De andere drie werden uit de stad verdreven. Verschillende belangrijke protestanten, zoals Thurn, Šlik (1596-1621) en de hierboven genoemde Budova werden gevangen genomen en hun (land)goederen werden hun ontnomen.

Na de Slag om de Witte Berg trok Budowa met zijn gezin terug naar Praag en vond zijn paleis in de oude binnenstad van Praag, tegenover de Týn-kerk, geplunderd. Volgens een keizerlijke brief werd hij in februari 1621 gearresteerd en opgesloten in de Witte Toren van de Praagse Burcht, in opdracht van keizer Ferdinand II. Hij werd op 21 juni 1621 op het Oude Stadsplein geëxecuteerd door de beul Jan Mydlář. "Terwijl hij op zaterdagavond, twee dagen voor de executie, in zijn kamer zat, kreeg hij bezoek van twee Kapucijner monniken. Hij was verbaasd over hun vrijmoedigheid. Omdat ze het Boheems niet verstonden, werd het gesprek in het Latijn gevoerd. Ze vertelden hem dat hun bezoek er een van medelijden was.

'Uit medelijden?' vroeg de oude baron met het witte haar: 'Hoezo?'

'Wij willen u de weg naar de hemel wijzen.' Hij verzekerde hen dat hij de weg kende en op vaste grond stond.

'Meneer verbeeldt zich alleen maar', zeiden ze tegen elkaar, 'dat hij de weg naar de verlossing kent. Hij vergist zich. Omdat hij geen lid is van de heilige kerk, heeft hij geen aandeel in de verlossing van de kerk.'

Maar Budowa stelde zijn vertrouwen alleen op Christus.

'Ik heb deze uitstekende belofte', zei hij, 'een ieder die in Hem gelooft, zal niet verloren gaan, maar eeuwig leven hebben. Daarom zal ik tot mijn laatste moment trouw blijven aan onze ware kerk.'

Zo maakte Budowa het geloof van de Broederen bekend. De Kapucijner monniken waren geschokt. Ze sloegen zich op de borst, verklaarden dat ze zo een geharde ketter nog nooit hadden gezien, sloegen herhaaldelijk een kruis en lieten hem droevig aan zijn lot over.

Voor de laatste keer kreeg hij op maandagochtend nog een kans om zijn geloof te verloochenen. Twee jezuiteten kwamen hem opzoeken.

‘Wij zijn gekomen om de ziel van meneer te redden’, zeiden ze, ‘en om een werk van barmhartigheid te verrichten.’

‘Lieve vaders’, antwoordde Budowa, ‘ik dank mijn God dat Zijn Heilige Geest mij de verzekering heeft gegeven dat ik gered zal worden door het bloed van het Lam.’ Hij deed een beroep op de woorden van Paulus: ‘Ik weet in wie ik geloofd heb: van nu af aan ligt er voor mij een kroon van gerechtigheid klaar, die de Heere, de rechtvaardige Rechter, mij op die dag zal geven.’

‘Maar’, zeiden de jezuiteten, ‘Paulus spreekt daar over zichzelf, niet over anderen.’

‘Je liegt’, zei Budowa, ‘want voegt hij er niet uitdrukkelijk aan toe: ‘en niet alleen mij, maar ook allen die Zijn verschijning liefgehad hebben.’²³⁸

En na nog wat redetwisten vertrokken de jezuiteten vol afkeer.

Het laatste moment in Budowa’s leven was nu aangebroken. De boodschapper kwam en vertelde hem dat het zijn beurt was om te sterven. Hij nam afscheid van zijn vrienden.

‘Ik ga’, verklaarde hij, ‘in het kleed van gerechtigheid; aldus gekleed zal ik voor God verschijnen.’

Alleen, met stevige tred liep hij naar het schavot, terwijl hij trots zijn zilveren haar en baard streelde.

‘Gij oude grijze hoofd’, zei hij, ‘gij zijt zeer vereerd; u zult getooid worden met de martelarenkroon.’

Terwijl hij knielde en bad, werd hij gadeslagen door de medelijdende ogen van de twee goedgehartige jezuiteten die hem die ochtend waren komen opzoeken. Hij bad voor zijn land, voor zijn kerk, voor zijn vijanden, en vertrouwde zijn ziel toe aan Christus; het zwaard flitste helder in de zon; en één krachtige klap maakte een einde aan het rusteloze leven van Wenzel von Budowa, de ‘Laatste van de Bohemers’.²³⁹ Hierna schrijft Hutton: “En met zijn dood kwam de dood van de Oude Kerk van de Broederen.”

Niet alleen Budowa kreeg voor de executie bezoek, ook anderen, vooral de leden van de Broedergemeente kregen bezoek van roomse geestelijken en Kapucijner monniken. Zij probeerden de gevangenen over te halen om terug te keren naar de roomse kerk. “Sommigen bleven standvastig; anderen zwoeren bij hemel en aarde, dat zij onschuldig waren.” Inmiddels werden later op aanhoudend gebed nog enige Evangelische predikanten bij de gevangenen toegelaten. Deze brachten de gehele nacht met gezang en gebed, gesprek en wederkerige vertroosting door en wekten elkaar tot standvastigheid op, opdat zij aan de nakomelingschap het voorbeeld der trouw zouden achterlaten.²⁴⁰

De executie van de 27 heren op het Oude Stadsplein op 21 juni 1621 betekende een ongekend wreed einde aan de gebeurtenissen die begonnen met de tweede Praagse defenestratie op 23 mei 1618 en de Slag om de Witte Berg. De executie was een schokkend en vreselijk gebeuren, dat mede bedoeld was om als afschrikmiddel te functioneren. Dat niemand van de Habsburgers of protestanten het in zijn hoofd zou halen om in opstand te komen en als zij dit zouden doen, dit streng zou worden gestraft. Het waren 26 protestanten en 1 katholiek die werden gedood.

²³⁸ Zie 2 Tim. 4:8. KJB

²³⁹ J. E. Hutton

https://biblehub.com/library/hutton/history_of_the_moravian_church/chapter_xv_the_day_of.htm

²⁴⁰ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 19.

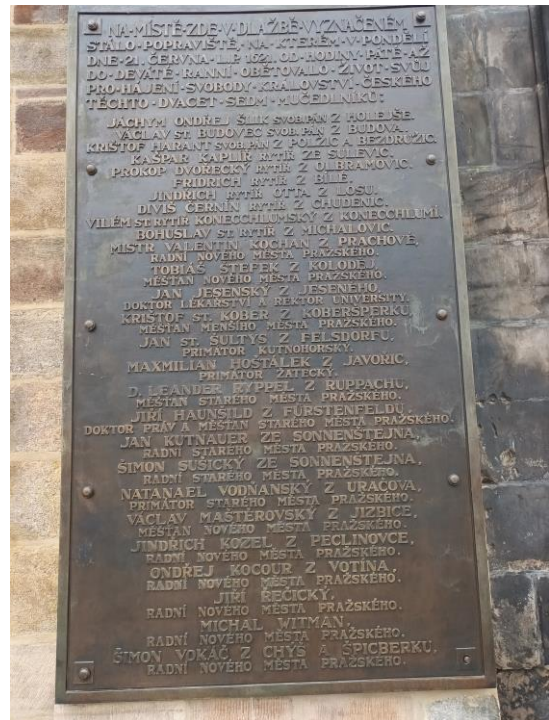

De executie van de 27 heren begon op 21 juni, om vijf uur in de ochtend. Op het plein werd een schavot van ongeveer twintig passen lang en breed, bedekt met zwarte stof, opgesteld. Op elke hoek van het plein stond een groep soldaten om de mensen onder de indruk te houden en een reddingspoging te voorkomen. De beul was Jan Mydlář, die vier zwaarden gereed had. Met zijn eerste zwaard onthoofde hij er elf; met zijn tweede, vijf; met zijn twee laatste, acht. De executies duurden tot 's ochtends tien uur. Graaf Šlik was de eerste die werd gedood. Hij beklom het schavot met het gebedenboek in de hand en sprak: “Zon der Gerechtigheid, Christus! Geef dat ik door de duisternis van de dood tot Uw licht komen mag!” Hij knielde neder, bad nog eens en ontving de slag.”²⁴¹

Foto's:

Op het Oude Stadsplein staan 28 kruisen in de bestrating die herinneren aan de 27 heren die op 21 juni 1621 daar werden gedood. Het 28^e kruis is er aan toegevoegd voor Martin Fruwein uit Podolí. Hij zou met de 27 heren op het plein ter dood gebracht worden, maar sprong voordat het zover was, zelf van het dak van de Praagse Burcht in de Herengracht en verdronk. (Het 28^e kruis is in 2011 aangebracht. Wanneer eerder de 27 zijn geplaatst, heb ik niet kunnen vinden.)

Foto rechts: Een gedenkplaat op de plaats van executies met een lijst van geëxecuteerden herinnerd ook nog aan de gebeurtenis.

²⁴¹ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 19.

Na Šlik was de baron van Budowa aan de beurt. Hij was al 74 jaar oud. Hij werd gedood, zijn hoofd op de toren tentoongespreid. Maar het belangrijkste, zijn getuigenis dat hij het eigendom van Christus was bleef bewaard! Dat konden de vijanden niet van hem afnemen.

De derde die gedood werd, was Kryštof Harant z Polžice a Bezdrůžice (Duits/ Nederlands: Christophorus von Harant) (1564-1621). Jarenlang had hij gevochten tegen de Turken. Na zijn terugkeer rond 1600 werd hij kamerheer aan het hof van Rudolph II. Het is waarschijnlijk rond 1615 dat hij zich van de roomse kerk afkeerde en protestant werd. In 1618 nam hij in Praag deel aan de opstand. In 1620 werd ook hij gevangen genomen en toen hij op het schavot stond zei hij o.a. (terwijl hij opkeek naar de hemel): “Heere Jezus Christus! In Uw handen beveel ik mijn geest!

“De vierde, ridder Kaplitz von Sulowitz, al 86 jaren oud, beleed nog vóór zijn sterven, dat hij het oordeel aan God wilde overlaten, of hij zulk een dood verdiend had; hij had, in alles wat gebeurd was, waarlijk geen rijkdom of eer gezocht, maar slechts redding van de onderdrukte Evangelische geloofsbelijdenis.”²⁴²

De laatste die gedood werd, was Simeon Vokáč uit Chyš. Hij was ca. 51 jaar oud.

24 mannen waren door de beul onthoofd en drie waren opgehangen.

Tijdens de executie klonken trompetten en trommels, zodat het spreken en jammeren van degenen die aanwezig waren niet gehoord zou worden.

Na de uitvoering van de executies werd van een twaalfstal personen door Mydlář hun hoofden in ijzeren manden geplaatst en bevestigd aan de brugtoren in de oude binnenstad van Praag. De schedel van Šlik kon, op talrijke verzoeken van zijn weduwe, gravin Šliková, al in mei 1622 op bevel van Karel van Liechtenstein, worden verwijderd en samen met zijn lichaam worden begraven. De overige elf hoofden hingen aan de toren totdat het Saksische leger in november 1631 Praag binnenviel, waarna ze werden neergehaald en met alle eer in de Tynkerk werden geplaatst. Na het vertrek van de Saksische soldaten in mei 1632, toen keizerlijke functionarissen het roer overnamen, verdwenen de schedels op onverklaarbare wijze.

5.8. De Dertigjarige oorlog.

“Eind 1625 werd te Den Haag een verbond van protestantse mogendheden gesloten, dat de Habsburgers in het roomse Rijk en Europa zou gaan bestrijden. Een belangrijke plaats daarin werd aan Denemarken toebedeeld dat samen met Noord-Duitse vorsten een offensief zou wagen. De verpletterende nederlaag, die de coalitielegers in 1626 leden, inspireerde de Habsburgse keizer tot verdere maatregelen tegen de protestanten in Bohemen en Moravië. Het rooms-katholicisme had alleenrecht. Ca. 150.000 protestanten verlieten het land, een afschuwelijke aderlating, die het Tsjechische volk van zijn maatschappelijke bovenlaag beroofde.”²⁴³

De protestanten verloren in 1626 verschillende veldslagen tegen de roomsen. Op 25 april 1626 vond de Slag bij Dessau plaats. De troepen van de roomse Wallenstein versloegen het protestantse leger dat onder leiding van Ernst van Mansfeld vocht.

De Denen kwamen de Duitse protestanten gelukkig te hulp.

In juni 1625 trok de Deense koning Christiaan IV aan het hoofd van zijn troepen Duitsland binnen in de buurt van Bremen. Het duurde echter niet lang of de roomse legers versloegen de Denen die daarop het land uitvluchten. Deze veldslag staat bekend als de Slag bij Lutter die plaatsvond op 27 augustus 1626. Hierbij vocht de Graaf van Tilly tegen de Denen en verschillende Duitse vorstendommen. Zij werden echter helaas verslagen en hierop vluchtten de Denen terug naar Denemarken.

Doordat de protestanten in Duitsland steeds verder in het nauw gedreven werden door de roomse troepen, voer keizer Ferdinand daar wél bij en voerde steeds strengere wetten in zijn

²⁴² A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 21.

²⁴³ Protestants Nederland, 01/06/2003, blz. 15.

rijk in tegen de protestanten. De rooms-katholieke kerk moest de enige ware godsdienst zijn en een ieder moest rooms zijn en als hij het niet was, rooms worden of sterven. De hierboven genoemde 150.000 mensen, protestanten in Tsjechië bevatten in die tijd ca. 10% van de toenmalige bevolking. Later zijn er nog veel meer mensen uit Bohemen en omliggende (roomse) landen gevlucht. Ik las zelfs van meer dan 2/3 deel²⁴⁴.

Enkele jaren later, op 4 juli 1630 zette de Zweedse koning Gustaaf Adolf met 15.000 man voet op het Duitse eiland Rügen en Usedom, dat gelegen is aan de westelijke monding van de Oder, vlakbij Polen. Het doel was om de protestanten van het roomse juk te bevrijden. De tocht die Gustaaf Adolf maakte was voornamelijk door Duitsland en daar werden de roomsen verslagen. In Bohemen echter kwam hij niet.

In 1631 veroverde de Keurvorst van Saksen, Johan George I van Saksen (1585-1656) Praag. Dit duurde echter niet lang, want enkele maanden later heroverde de wrede Wallenstein (1583-1634) Praag en werd de stad weer rooms.

Een van de vreselijkste veldslagen die plaatsvonden in de Dertigjarige oorlog vond plaats in Jankov, gelegen in het huidige Tsjechië tussen Praag en Tabor. Deze Bitva u Jankova (Veldslag bij Jankova) vond plaats op 6 maart 1645. De Zweedse troepen vochten hier onder leiding van Lennart Torstenson (1604-1651) en Arvid Wittenberg (1606-1657) tegen de roomsen. Aan beide kanten stierven duizenden mensen, hele dorpen werden platgebrand en velen stierven of vluchtten onder erbarmelijke omstandigheden. Tijdens de slag kwamen er ca. 6.500 mensen om²⁴⁵.

Na deze slag werd er meer en meer de noodzaak gevoeld om tot een vredesbestand te komen.

In juli 1648 staan de Zweden voor Praag. Door een verrassingsaanval onder leiding van generaal von Königsmarck (1600-1663) nemen zij de stad in. Helaas lukte het niet om de hele stad te veroveren. Dit was de laatste grote veldslag in de Dertigjarige oorlog.

Inmiddels waren er vredesonderhandelingen begonnen. In Osnabrück en Münster werden in 1648 vredesverdragen gesloten. Er kwam een einde de Dertigjarige Oorlog. Deze oorlog wordt ook wel de Eerste Wereldoorlog genoemd, omdat er zoveel landen bij betrokken waren. In die 30 jaren zijn er ontzettend veel mensen gestorven en omgekomen. Het inwoneraantal in Tsjechië is gedaald van ca. 4.000.000 naar ca. 800.000 mensen. Velen van hen waren gestorven of gevlucht. Bohemen was in die 30 jaar van een land, dat voor ca. 85% uit protestanten bestond, veranderd in een bijna zuiver Rooms land. De adel bestond niet meer, de rijkdom en pracht was verdwenen en velen leefden in armoede. In Duitsland is het inwoneraantal van ca. 20.000.000 gehalveerd, er waren zelfs gebieden waar meer dan 65% van de bevolking was omgekomen of verdwenen.

Bij deze vredesonderhandelingen die op 24 oktober 1648 werden getekend kwam er echter geen godsdienstvrijheid in Bohemen en Moravië.

Ondanks verschillende beloften werd Bohemen bij de vredesverdragen niet ingesloten. De Zweden moesten zich terugtrekken uit Praag, het veroverde gebied weer teruggegeven en de roomse godsdienst bleef in het land de enige toegestane.

Keizer Ferdinand II was inmiddels (in 1637) overleden en werd opgevolgd door zijn zoon Ferdinand III (1608-1657). Hij was van 1637 tot zijn sterven in 1657 keizer van het Heilige Roomse rijk en koning van Bohemen, Hongarije en Oostenrijk. Deze koning hield een groot deel van het bezit van zijn vader na de onderhandelingen ook weer in zijn bezit.

²⁴⁴ “Van de 3 miljoen Bohemers weken er 2,2 miljoen uit.” https://nl.wikipedia.org/wiki/Dertigjarige_Oorlog

²⁴⁵ https://cs.wikipedia.org/wiki/Bitva_u_Jankova

5.9. De Boheemse Broeders vervolgd.

Maar hoe verging het de Boheemse Broeders? Bij het uitbreken van de Dertigjarige oorlog was ongeveer $\frac{3}{4}$ deel van het Boheemse volk protestant. Na de executie van de 27 heren op 21 juni 1621 kwam er een definitief einde aan hun vrijheid en brak de vervolging los. Voor die tijd al waren velen het land uit gevlucht of hielden zich schuil. Koning Ferdinand was vastbesloten om alle protestanten uit te roeien en het gehele land tot de roomse kerk te doen terugkeren. Alle kerken van de protestanten en Luthersers werden afgenomen en rooms gemaakt. “Waar ooit de beker voor het Avondmaal was, stond nu het beeld van de Maagd. Waar ooit de Broeders hun hymnen hadden gezongen en hun Bijbel hadden gelezen, waren nu de biechtstoel en de mis.”²⁴⁶ In 1622 ging de Karels Universiteit in Praag van Protestantse handen over in die van de roomsen.

Ferdinand en zijn mannen richtten zich voornamelijk op de Broedergemeenten. Zij waren het meest getrouw aan de Bijbel en hadden het meest gestreden tegen de roomse kerk. Meer dan zesendertigduizend gezinnen verlieten Bohemen en trokken voornamelijk naar Polen en Duitsland. In de tijd van de Dertigjarige oorlog daalde het inwoneraantal van Bohemen van de 3 miljoen naar de 1 miljoen. Hutton schrijft “dat dorpen werden geplunderd; dat Kralitz-bijbels, gezangboeken, belijdenissen, catechismussen en historische werken van onschatbare waarde – waaronder Blahoslaws ‘Geschiedenis van de Broeders’ – met duizenden werden verbrand; en dat aldus bijna elk spoor van de Broeders uit het land werd weggevaagd.”²⁴⁷

“Zes jaar lang was Bohemen een bloedveld, en Spaanse soldaten, dronken en woedend, trokken aan alle kanten plunderend en vernielend. ‘O, aan welke kwellingen’, zegt een predikant uit die tijd, “werden de voorstanders van het Evangelie blootgesteld! Hoe werden ze gemarteld en afgeslacht! Hoeveel maagden werden ter dood verkracht! Hoeveel respectabele vrouwen werden mishandeld! De borsten van hun moeders en in stukken gesneden in hun bijzijn! Hoeveel werden uit hun bed gesleurd en naakt uit de ramen gegooid! Goede God! Wat een kreten van wee moesten we horen van degenen die op de pijnbank lagen, en wat een gekreun en verschrikkelijke kreten van degenen die de overvallers smeekten hen te sparen in Godsnaam.’ Het was zo dat de Broeders, met de punt van het zwaard, uit huis en haard werden verdreven: zo vluchtten ze voor de vernietigingen en zochten hun toevlucht in vreemde landen; te midden van bloedvergieten en misdaad.”²⁴⁸

In augustus 1624 werd een bevel van de koning uitgevaardigd, dat alle protestantse voorgangers verbannen moesten worden. Zij kregen zes weken de tijd, maar het gebeurde wel dat het bevel aan predikanten/ mensen pas bekend werd gemaakt op de dag nadat de zes weken verstreken waren. De mensen hadden dan dus (bijna) geen tijd meer om hun spullen bijeen te pakken en te vertrekken. Dit was overigens niet het eerste bevel, al in december 1621 moesten de predikanten Praag verlaten. Müller schrijft dat “in het geheel 20-30.000 leden van de Oude Broederkerk (onder hen nagenoeg 200 adellijke gezinnen) naar de naburige landen Hongarije, Zevenbergen, Silezië en vooral Polen uitgeweken waren, werden de achtergeblevenen genoodzaakt, om, althans in naam, tot de katholieke kerk over te gaan. Reeds in 1624 waren niet minder dan 16.000 tot het Katholicisme teruggebracht. Vanaf het jaar 1626 mocht er geen Evangelische meer in het land zijn.”²⁴⁹

²⁴⁶ J. E. Hutton

https://biblehub.com/library/hutton/history_of_the_moravian_church/chapter_xv_the_day_of.htm

²⁴⁷ J. E. Hutton

https://biblehub.com/library/hutton/history_of_the_moravian_church/chapter_xv_the_day_of.htm

²⁴⁸ J. E. Hutton

https://biblehub.com/library/hutton/history_of_the_moravian_church/chapter_xv_the_day_of.htm

²⁴⁹ Th. Müller, “Een blik in de geschiedenis der evangelische broedergemeente”, blz. 39-40.

Ds. Leydekker somt wel 15 maatregelen op die in 1624 werden ingevoegd tegen de protestanten. O.a. dat een ieder geen koopmanschap mocht bedrijven die geen roomse was, ook mochten roomse geen handel drijven met niet-roomsen. Die in het geheim bijeenkwamen, doopten of trouwden, moesten 100 rijksdaalders aan boete betalen of zes maanden gevangen zitten. Die op heilige roomse dagen werkte, moest gevangen genomen worden en ook als men dan niet tot de mis kwam, moest een boete worden betaald. Ook mocht de jeugd niet op een andere wijze onderwezen worden, dan alleen op de roomse.

Aan het slot van de 15 punten schrijft ds. Leydekker: “Wij scheiden af van verder verhaal te doen, hoe dagelijks de hel meer en meer den keizer door de Jesuiten aanbliet, tot jammerlijke verdelging van de kerken in Bohemen, daar God nochtans Zijn zeventuizend bewaart, en weet wat vrij kleiner of groter getal daar heden nog overig is.”²⁵⁰

“Toen deze onmeedogende bepalingen bekend gemaakt waren, ging men van huis tot huis, en legde aan de burgers, vrouwen, dienstknechten en maagden nog vier vragen voor: 1. Zijt gij katholiek geboren? 2. Zijt gij eerst katholiek geworden? 3. Beloofd gij katholiek te worden? 4. Wilt gij volstrekt niet katholiek worden? Dan werden de antwoorden opgeschreven. Bevond men nu, dat het aantal dergenen, die hun geloof niet wilden verloochenen, dat der roomsgezinden overtrof, zodat men een oproer vreesde, dan behielp men zich op een andere wijze: men verbande de protestanten allengs, totdat de andere partij het overwicht had.”²⁵¹

De Bijbel werd in die tijd in het Boheems ‘Wyblye’ genoemd, dat betekend: uitspuwsel. Van huis tot huis gingen de Jezuiten om huiszoeking te doen. Overal zocht en doorzocht men naar Bijbels en verboden boeken. “Alle koffers en kasten moesten geopend worden, en wee! Zo men nog ergens een Bijbel, een stichtelijk boek vond. Wee den huisheer, die zulke ketters in zijn huis toeliet. Zonder verder onderzoek gevangen genomen, moest hij een boete betalen, of ook wel een lange en harde ketterstraf ondergaan. Vele protestanten verborgen de hun zo dierbare boeken, die hun bronnen des levenden waters in de woestijn waren geworden, in de tuin, in de delen of in uitgeholde balken, ja, soms zelfs onder de hondenhokken. Inmiddels werd dit soms op onschuldige wijze door kinderen verraden, wanneer de Jezuiten hun heiligenprentjes gaven of beloofden, zo zij de plaatsen bekend maakten, waar hun ouders een boek verborgen hadden. In het algemeen boden deze vervolgers aan elke verrader een loon van tien gulden. Hier en daar werden Evangelische geschriften ook in papiermolens vermalen, opdat er geen spoor der ketterij overbleef. En toch – hoe meer de Bijbels, die men toen niet zo gemakkelijk als tegenwoordig verkrijgen kon, verdwenen, des te vuriger werd het verlangen om hem te lezen. Daardoor hadden de protestanten van die dagen een zeer grote Bijbelkennis; daar zij zeer dikwijls geroepen werden om hun geloof tegen de roomsgezinden te moeten verdedigen. Zo beijverden zich de Jezuiten, deze gezworen vijanden van de Evangelische kerk, om steeds meer aan de grote menigte te herhalen, dat de heilige Schrift duister, onvolkomen en onverstaaenbaar is, een bron van alle ketterij en de toevlucht der ketters.”²⁵²

In 1625 werd bekend gemaakt dat er zware straffen stonden op het verbergen en onderdakgeven van protestantse predikanten. Degenen die hen verklikten zouden daarentegen beloond worden. Het land ging gebukt onder de zware vervolgingen. Zware belastingen werden geheven om alle kosten te kunnen betalen. Niemand was veilig en ook de roomsen konden in het algemeen niet in alle rust leven en wonen. Soldaten werden overal ingekwartierd en moesten ruim verzorgd worden.

²⁵⁰ J. Leydekker, “Adam, Moses, en Kristus: ofte aarts-vaaderlyke Joodsche en Kristelyke OUDHEDEN”, deel 2, blz. 433-433.

A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 39-41 somt 16 maatregelen op. Waarvan de laatste luidt: “Als de armen in de gasthuizen zich niet voor Allerheiligen van dit jaar willen laten bekeren, zullen zij er uit verjaagd worden en daarna alleen katholieken er in opgenomen worden.” .

²⁵¹ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 41..

²⁵² A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 32-33.

Op 31 juli 1627 werd door de keizer een plakkaat afgekondigd waarin stond gemeld dat hij in zijn rijk niemand duldde die met ketterij besmet was. Iedereen in zijn rijk moest in de roomse leer onderwezen worden.

Ds. Leydekker schrijft ook dat er in Moravië 40 huizegezinnen doopsgezind waren. Hen werd echter verwijt dat zij koning Frederik onderdak hadden gegeven en in de herfst van 1622 kregen ook zij de opdracht om huis en haard te verlaten en werden zij als ballingen het land uit gebannen.²⁵³

De foto is genomen in een bos ten oosten van het dorpje Kunvald. Deze plek wordt Modlivý Důl genoemd, Nederlands: Gebedsvallei. Dit is een vallei, plek waar de Boheemse Broeders in de tijd van vervolging in het geheim samenkwamen. Het bordje vermeldt: na het jaar 1547 en waarschijnlijk na het jaar 1620.

Van Toorenenbergen beschrijft verschillende gebeurtenissen uit die tijd: “Paulus Moller, predikant te Zrutschen, stond juist op de kansel, toen keizerlijke troepen aankwamen. Door een kogel getroffen viel hij dood neder. Een ander leraar Martijn Maresch, in het dorp Krzersin, was door zijn beschermheer Smilo, heer van Lukawez, voor de zekere woede der soldaten op een veilige plaats gebracht. En ja, dezen namen dadelijk bij hun inval de onderwijzer Frederik Damborsky gevangen, bonden hem en ondervroegen hem waar de predikant zijn zou en waar hij zijn geld verborgen had; hij verzekerde geen van beiden te weten; maar des te heviger trokken zij de touwen aan, en daar hij niets van geld wist, mishandelden zij hem allerellendigst. Eindelijk ontblootten zij zijn zijde en brandden hem met vuur, totdat hij door het vreselijke

²⁵³ J. Leydekker, “Adam, Moses, en Kristus: ofte aarts-vaaderlyke Joodsche en Kristelyke OUDHEDEN”, deel 2, blz. 430

lijden, hun belofde, de aanwijzing te zullen doen. Hij toonde hun een met stenen overdekte opening in de grond. Spoedig was de opening vrij gemaakt, maar het geld werd niet gevonden. Nieuwe, nog erger mishandeling werd zijn lot. Hij bekende niets van geld te weten, maar slechts van pijn de valse aanwijzing gedaan te hebben. En daarna doorschoten zij hem met verschillende kogels, wierpen hem in de geopende kuil, dekten die toe met stenen, en dat was de begrafenis van de ketter. Op de derde dag kwamen de bloedgierigen de predikant op het spoor, en wel in het dorp Pogowitz. Ook hem martelden zij, tot zij hem halfdood lieten liggen. Toch mocht hij weer bijkomen en nog vijf jaren leven, maar hoe? Hij had twee dochters, die door de rampzaligen onteerd en meegevoerd werden. De vader heeft ze nooit weer gezien.”²⁵⁴ En dit alles vanwege die Enige Naam Die onder de hemel gegeven is. Vervolgd, verdreven, verdrukt. Nergens waren de protestanten veilig, nergens konden zij zich verschuilen dan alleen in sommige landen of in het diepste geheim in bijv. een bos.

De straten waren gevuld met vluchtenden. Een getuige die naar Dresden vluchtte schrijft: “De meeste straten waren vol zuchtende, wenende en jammerende ongelukkigen, die de handen ineenwongen. De hatelijke vervolgers lachten en spotten, de vrienden weenden, velen vielen van zielsmart op de straat neer. Zij liepen rondom ons, zelfs vele rijke, aanzienlijke mannen en vrouwen, als de bijen om haar koning, als de hongerige schapen om de herder. Men zag jeugdige, tedere, schone jongelingen en jonge meisjes, die de handen krampachtig samenvouwden en met betraande ogen. En daar vele vreemdelingen en andersdenkenden ons in het voorbijgaan al dat jammeren met honende spot tot teerpenning toewensten, beantwoordden dezen die vloeken met andere wensen, als dat zij integendeel vele duizend legioenen engelen tot leiding in dit leven mochten hebben, die de goede Heere Christus ons toegezonden, en waarmee Hij ons te midden van zóveel en zó groot gevaar genadig bewaard heeft, zodat wij eindelijk gezond over water te Dresden zijn aangekomen, waar wij met alle vriendelijkheid zijn opgenomen. Want toen wij met sommige kooplieden, die Praag verlieten om het Woord Gods, en zich weer naar hun vaderland wilden begeven, wilden verder gaan, vernamen wij van enige goede vrienden, dat er reeds drie compagnieën ruitery uit Praag vertrokken waren, om ons onderweg op te vangen en uit te plunderen. Gelijk wij zulks dan ook de volgende dag tussen de beide steden Welwarn²⁵⁵ en Leitmeritz²⁵⁶ bevestigd zagen. Tegen vespertijd kwamen drie boden op witte paarden tot ons, die langzaam reden en onze soldaten (die namelijk deze vluchtelingen aan de grenzen zouden brengen) met de wagen nauwkeurig onderzochten; zij wilden hun, die wij tot hen zonden, niet eens antwoorden, maar integendeel met dreiging van zich wijzen. Niet lang daarna zagen wij in de verte, links in een bos zeer veel ruiters, die dicht bij elkaar, met grote beweging de berg afreden, waarop wij zeer ontstelden, en de wagen gereed maakten om zo goed wij konden ons te verweren. Doch nu beschikte God ons twee vrome boeren, die ons waarschuwden en een bijzondere weg en wel door ons op de stroom van de Eger wezen, welke weg, hoe moeilijk hij soms ook was, onze vervolgers het spoor deed verliezen. Wij vernamen, dat zij uit wraakzucht onderscheiden dorpen hebben mishandeld. Ja, hoewel ook dezelfde avond nog wederom een nieuw gevaar ons dreigde; de Almachtige heeft ons bewaard. Want toen wij bijna bij Leitmeritz gekomen waren aan de Elbebrug, overvielen ons zestig Walen, die van Tetschen naar Praag wilden trekken en ons nagespoord hadden, met groot geschreeuw en riepen onophoudelijk: Moord! Schelmen! Luthersen! Wij behoefden dus hun voornemen niet te raden. Maar toen wij dicht bij elkaar bleven, en onze soldaten zich ook tot verdediging gereed maakten en naar de stad om hulp zonden, moesten zij wel huns ondanks onverrichter zake terugkeren, en hieuwen zij met hun sabels in enkele wagens, omdat zij zich niet anders wreken konden. In de stad werden wij inmiddels zeer vriendelijk en gastvrij door een Boheemse weduwe opgenomen, waar wij twee dagen wachtten, totdat de wegen veiliger

²⁵⁴ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 26.

²⁵⁵ Tsjechisch: Velvary, ligt ten noorden van Praag. KJB

²⁵⁶ Tsjechisch Litoměřice, ligt tussen Dresden en Praag. KJB

en ook door de soldaten meer verlaten werden. Toen begaven wij ons over water naar Dresden.”²⁵⁷

“Verhalen wij ook zo beknopt mogelijk hoe de keizerlijke soldaten in de stad Schlan²⁵⁸ handelden. Hier drong George Michna, met een ruitery vergezeld, waarmee hij van stad tot stad trok, in een kerk, toen juist de predikant aan het altaar de tekst voorlas. De keizerlijke ambtenaar beval hem te zwijgen maar hij ging voort. Toen trok hij tegelijk de sabel, en vloog brullende op hem toe: stomme predikant! Scheidt gij uit met babbelen? En sloeg hem de Bijbel met de sabel uit de handen. Toen sloeg de leraar de ogen en handen naar de hemel, en sprak de woorden des Heeren uit: “wee uwer, want gij sluit het Koninkrijk der hemelen voor de mensen, overmits gij daar niet ingaat en degenen die ingaan zouden, niet laat ingaan.”²⁵⁹ Maar het werd met gelach beantwoord. Men sloeg de handen aan hem en sleurde hem heen en weer. Toen riep hij: ik ben bereid om den Naam mijns Heeren dit en alles te lijden! Helaas, de woorden: ‘mijns Heeren’, beschouweden zij als oproer, en schreeuwden: De keizer is onze heer! De gemeente sidderde en weende. De eerste raadsheren stelden zich nu voor de vervolgers en stelden zich borg, dat de leraar zeker verschijnen zou voor elke rechter, die hem voor zich zou roepen, waarom men hem dan ook geen leed moest doen. Doch hij dreigde, dat hij hem gevangen nemen en naar Praag brengen zou. De volgende dag vermocht de voorspraak van vele vrouwen zoveel, dat hij hem losliet onder voorwaarde van binnen drie dagen de stad te zullen verlaten. Aldus werd deze getrouwe leraar tot de grootste smart van zijn gemeente verbannen en stierf drie jaren later aan de pest, nadat hij nog drie geloofsschriften had uitgegeven.”²⁶⁰

Velen die gevangen waren gezet, bleven gelukkig standvastig. Maar ook waren er velen die door alle kracht die de roomsen aanwenden bezweken en terug gingen naar de roomse kerk.

“Maar Bohemen, dat zelfs volgens een roomse schrijver in 1620 nog bijna geheel protestants was, zou waarlijk, ook niet door de Jezuïeten, in vijftien jaren katholiek hebben kunnen worden, wanneer het niet door het geweld der wapenen ware bedwongen geworden. Een kapucijnermonnik zei, toen de Jezuïeten zich in tegenwoordigheid van de paus op hun werk in Bohemen beroemden: ‘Heilige Vader! Geef mij soldaten, gelijk men ze aan de Jezuïeten gegeven heeft, - en ik wil de gehele wereld tot het katholiek geloof bekeren!’ Ja, de soldaten hebben het meeste uitgevoerd met hun mishandelingen en ruwheden. De Bohemers zijn niet overtuigd, zij zijn neergeslagen. Rome heeft van het Mohammedanisme veel overgenomen. Deze ruwe soldatenbende, die men den Jezuïeten tot hulp in de bekering gaf, was die der Lichtensteinse Dragonders.”²⁶¹

Karel I van Liechtenstein (1569-1627) stond aan de kant van de Boheemse koning/ keizer Ferdinand II. Na de Slag bij de Witte Berg werd hij keizerlijk commissaris en begin 1621 koninklijk gouverneur in Bohemen. Hij beschouwde de protestanten in het algemeen als mensen die ongehoorzaam waren aan de keizer. Hij had een leger. Dat leger stond onder leiding van Karl Hannibal von Dohna (1588-1633).²⁶² “In 1628 probeerde hij, in aanwezigheid van keizerlijke dragonders, protestanten te dwingen zich tot het katholicisme te bekeren, wat hem de bijnaam Seligmacher (De Bekeerling) opleverde. Hij belaste Silezië met hoge belastingen

²⁵⁷ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 27-28.

²⁵⁸ Tsjechisch Slaný, ligt ten noorden van Praag. KJB

²⁵⁹ Matth. 23:13

²⁶⁰ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 28-29.

Toorenenbergen meldt dat hij deze geschiedenissen mededeelt uit het zogenaamde vervolgingsboekje, “hetwelk zeer rijke berichten bevat van verbanden en vervolgingen en hun lijden in Bohemen, hetwelk in 1648 voor het eerst in Holland het licht zag, doch thans zeer zeldzaam is. (blz. 29)

²⁶¹ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 35-36.

²⁶² Volgens een artikel in Bijbel en Onderwijs Magazine, Jaargang 20, nummer 1, maart 2017, blz. 16.

en werd vanwege zijn veebelasting Kühmelker genoemd.”²⁶³ Een andere bron meldt dat ene Huerda, een Spanjaard, dit leger van dragonders en kurassiers leidde.²⁶⁴

Wie hun leider dan ook was, goed mogelijk zijn het er meerderen geweest, feit is dat het leger een vreselijk leger was. Vaak woonden zij bij protestanten in, en hielden daar huis, en als de mensen niet katholiek wilden worden, kwelden zij hen op vreselijke wijze. Ze verplichtten de protestanten om bij de priester een biechtbriefje te gaan halen. “O menigeen ging uit vrees, bevende, en deed wat hem bevolen werd. Dan hadden de protestanten rust, en mochten eindelijk van die duivels verlost worden. Maar naarmate het getal der afvalligen, neen, der vertwijfelden toenam, sidderden de anderen, die getrouw gebleven waren des te meer. Zo veel inlegering als de een werd afgenomen, werd de ander gegeven. De getrouwen moesten gehele afdelingen in hun huis herbergen en verzorgen.”²⁶⁵

Op alle mogelijke manieren werd het de ‘kettters’ onmogelijk gemaakt om als mens te leven. Ze mochten niet meer leven, trouwen, begraven worden.... Alleen in het diepste geheim was het soms nog mogelijk om als protestant te leven.

Kortom alles werd gedaan om alle inwoners van Bohemen en Moravië tot de roomse kerk te doen behoren en alles en een ieder die dat tegenstond probeerde men uit de weg te ruimen.

Van Toorenenbergen noemt verschillende voorbeelden van protestanten die getrouw bleven: “Een merkwaardig voorbeeld van trouw aan het Protestants geloof gaf een zeer aanzienlijk man te Praag Martijn Schörkel, huis- en hofapotheker van drie Oostenrijkse keizers en ook ouderling der kerk. Reeds zijn moeder was met hem en zijn acht zusters om het geloof uit Stiermarken²⁶⁶ gevlucht. Na de slag van Praag verloor hij een groot deel van zijn vermogen, en eindelijk moest hij, in weerwil dat de keizerlijke stadhouder zijn beschermer was, ook vluchten; want de wil der Jezuïeten, dat alle Evangelischen zonder onderscheid óf katholiek worden óf Praag verlaten moesten, zegevierde. Vele aanzienlijken verlangden zeer deze man niet te verliezen, wekten hem daarom op om van godsdienst te veranderen, en zowel beloften als dreigingen werden tegen hem beproefd. Maar onbeschroomd verklaarde hij, dat hij in geloofszaken God, in het tijdelijke de keizer gehoorzamen zou, en daarom uit het land week. Men verleende hem veertien dagen tijd; maar hij ging reeds na acht dagen en verliet huis en hof, een schone tuin, twee bloeiende apotheken en aanzienlijke schuldvorderingen. Hij vreesde ook dat men zijn kinderen wegvoeren en in een klooster verbergen zou, en daarom bracht hij ten spoedigste zijn dochter naar elders en deed zijn zoon op de school te Meiszen. Hij zelf ging naar Dresden en kocht later de Salomosapothek²⁶⁷ te Leipzig, waar hij in de oorlog nog wel angst en vrees genoeg had, maar toch prediking en Avondmaal naar zijn begeerte had.

De stad Kuttenberg²⁶⁸ was toen nog rijk in zilvermijnen en inwoners, en het Evangelie zeer getrouw. Men had er een beroemd Evangelisch gymnasium. Toen de godsdienstvervolging hier begon, verminderde ook de opbrengst van de belastingen, en daarom bepaalde de regering, dat de bergwerkers aldaar tien jaren lang hun werk voortzetten en jaarlijks een zekere som betalen zouden, maar inmiddels de vrijheid van hun godsdienst zouden genieten, zodat geen inlegering

²⁶³ https://cs.wikipedia.org/wiki/Karel_Hanibal_z_Don%C3%ADna

²⁶⁴ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 36.

²⁶⁵ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 37-38..

²⁶⁶ Deelstaal van Oostenrijk, omgeving Graz, KJB.

²⁶⁷ Deze apotheek heeft vele eeuwen bestaan. Rond 1470 opgericht, in 1943 verwoest, herbouwd als noodapotheek aan Peterskirchhof 7 en in 1983 gesloten. <https://www.sav-net.de/museum/deutsch/thema-des-monats/archiv/2015-juni-2-2/#:~:text=Die%20Salomo%2DApotheke%20wurde%201943,neu%20errichtet%20und%201983%20geschlossene.&text=Die%20Figur%20des%20K%C3%B6nig%20Salomo,Stadtgeschlichen%20Museums%20Leipzig%20zu%20bestaunen.> KJB

²⁶⁸ Tsjechisch: Kutná Hora, ligt ten oosten van Praag, KJB.

hen zou verontrusten. Hetzelfde werd ook aan de bergstad Joachimsthal²⁶⁹ vergund. Groot was de vreugde der burgers. Maar de regering hield haar overeenkomst slechts vijf maanden. De influisteringen van de Jezuïeten bewogen de keizer, om, onder het voorwendsel van een te vreezen oproer, de soldaten weer in deze streken te zenden. Zij kwamen in december 1623 in de stad en begonnen aanstonds hun godsdienstwerk. De burgers, van het zo duidelijk opgestelde verbond bewust, waren ontsteld, en smeekten bij geschrift, dat zij althans om de bergwerkers niet te verliezen, de gunst zouden mogen ondervinden, van niet met geweld te worden behandeld. In plaats van een antwoord vernamen zij het bevel om in de huizen van burgemeester Hlawsa en van andere raadsheren en burgers, die als de hoofdleiders van de ketterse partij beschouwd werden, elk twintig musketiers te legeren, die ieder zolang onderhouden zouden worden, totdat men als bewijs der geestelijke bekering een biechtbriefje van een katholieken biechtvader tonen kon. O welke kerstdagen zijn toen doorleefd! De bandeloze soldaten moesten de rijkste maaltijden en kostbaarste spijzen hebben en plaagden de goede burgers op de verschrikkelijkste wijze. Maar de standvastigheid der gelovigen wankelde niet. Zolang zij konden gaven zij alles; maar toen zij niets meer hadden, onttrokken zij zich deels door de vlucht aan verdere mishandelingen, en deels gaven zij zelfs de sleutels en dus de huishouding aan de soldaten over. Toen men dus zijn doel hier niet bereikte, werd het overige den reeds genoemde Spanjaard Huerda opgedragen. Deze hield zijn intocht op zaterdag voor Pasen, met een ontbloot zwaard in de rechterhand en door een menigte kurassiers vergezeld. Ach, het Paasfeest werd nog smartelijker dan het Kerstfeest. De burgers kenden zijn barbaarsheden uit andere steden, sidderden bij zijn intocht, vluchtten des nachts in grote getale en zochten hun toevlucht in naburige steden en dorpen. Maar Huerda bewerkte, toen hij naar Praag teruggekeerd was, het verbod, dat men op straffe van honderd daalders boete geen vluchteling mocht herbergen. Het gelukte niet, om de inwoners van Kuttenberg terug te halen. In augustus beloofde de keizer aan alle terugkerende, dat zij niet gestraft zouden worden. Enkelen vertrouwden dit, maar tot hun ongeluk. In het volgende jaar toch werd een nieuwe raad benoemd, die uit lichtzinnige afvalligen bestond, waarvan sommigen niet eens lezen of schrijven konden, b.v. de nieuwe rechter, die een paardenkoopman geweest was, en de burgerij werd met behulp van de soldaten dermate geplaagd, dat de meesten eindelijk, door het lange lijden verlamd, zich eindelijk aan de vervolgers onderwierpen. Maar velen verlieten alles, namen vrouw en kind mee en grepen naar de pelgrimsstaf.”²⁷⁰

Het gebeurde wel op het platteland, dat de Rooms en op de volgende wijze de protestanten tot ‘bekering’ dwongen: “De ossen moesten hier helpen. Als het toch tijd was om het voeder voor de dieren te halen, dan bezetten de soldaten de stallen en lieten niet toe, dat zij aten. Toen ontstond natuurlijk een schrikkelijk gebrul in de stallen, zodat de boeren op den tweede dag gedwongen waren een biechtbriefje te halen, waardoor deze ellende dan werd opgeheven. Op deze wijze moesten de boeren zich over het vee ontfermen. Treffend lezen wij dan ook in een geschiedenis der landverhuizing: ‘onze koeien, varkens, ossen en ander vee zijn geleederd dan de Jezuïeten en papen; want dezen hebben voor ons vele jaren gepredikt en ons niet kunnen rooms maken, en dit hebben onze koeien en andere beesten in vier weken tijds gedaan.’”²⁷¹

²⁶⁹ Vermoedelijk wordt Jáchymov bedoeld, een plaats in het noordwesten van Tsjechië, KJB.

Op blz. 52 schrijft van Toorenenbergen dat de inwoners van deze plaats zo standvastig waren, dat het bijna twintig jaar duurde voordat de katholieken hun doel bereikten. “Pas in 1650 werden de laatsten evangelischen uit de stad gejaard.”

²⁷⁰ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 45-47. Alle verhalen die Toorenenbergen beschrijft neem ik niet over. Het boekje van Toorenenbergen is vrij in te zien en te lezen op internet. .

²⁷¹ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 53-54..

Een indruk van een 'gevangenis' in het Moravische Broedermuseum in Suchdol nad Odrou.

Gelukkig waren er ook velen in deze tijd die trouw bleven aan God en Zijn Woord. Ook hiervan meldt Van Toorenenbergen verschillende voorbeelden: Een man, Christophorus Perschek die woonde in de buurt van Königgrätz²⁷² en in 1650 al op hoge leeftijd was, werd door de roomsen niet met rust gelaten. Hij wilde omstreeks het jaar 1650 in het geheim naar Saksen reizen en de roomse vervolgers ontwijken. "Hij is echter verraden en des nachts in zijn huis overvallen en gevangen genomen. Als een dief hebben zij hem op het kasteel gebracht en in het diepste gat, dat er te vinden was, neergelaten, en hoewel hij grote smart, stank en onreinheid, honger en dorst heeft moeten doorstaan, bleef hij toch altijd even moedig. Zo vaak men hem vroeg, of hij niet rooms wilde worden, antwoordde hij steeds met vrijmoedigheid en onverschrokken gemoed, dat hij

niets tegen Gods Woord doen kon, en dat het hem onmogelijk zijn zou in de rooms-katholieke kerk zalig te sterven. Toen hij nu weer uit de toren gehaald en door de Jezuïeten ondervraagd werd, of de duivel zijn hart geheel had ingenomen, antwoordde hij: 'o mijn vrienden! Ik heb met de duivel niets te maken, maar houd mij aan mijn Heere en Verlosser Jezus Christus, Die voor mijn zonden gestorven en ter mijner gerechtigheid is opgestaan.' In hevige toorn hervatten zij: 'deze is waardig verbrand te worden!' Maar de godvrezende martelaar riep in grote vreze uit: 'Och! Dat God mij uit deze wereld wegnam, opdat ik niet langer zulke godslastering behoefde te horen!' Tot hen zich wendende vroeg hij: 'Meent gij, paters! Dat gij een rechtvaardige zaak voor hebt om mij te verbranden?' Vele aanwezigen weenden, toen zij dit hoorden en zagen, dat deze grijsaard zo gekweld werd. De Jezuïeten evenwel hebben, toen zij dit bemerkten, de overheid overreed, om hem weer in zijn vorige gevangenis te laten gaan, wat ook geschied is. Maar eerst is de diep bedroefde man met roeden gegeseld, en heeft toen een geheel jaar tot het volgende paasfeest in de kerker moeten blijven; en toen hij daarna weer voorgebracht werd, hebben de Jezuïeten hem een schrikkelijke inquisitie doen ondergaan, en met allerlei foltermiddelen tot afval zoeken te dwingen, maar te vergeefs. De oude man kon zijn ogen noch zijn hoofd meer opheffen en op zijn voeten niet meer staan, ja, zo verzwakt was hij door het lijden, dat hij niet meer spreken kon. Eindelijk zetten zij hem op een plaats, waar anders de geringere misdadigers bewaard werden, waar hij niets meer eten en drinken kon, en dan ook dag en nacht is blijven zitten. Des morgens kwamen weer enige Jezuïeten bij hem met een houten crucifix om hem te vragen, of hij dat als zijn Verlosser en Zaligmaker wilde aanroepen. Met gebroken stem zei hij: 'Ik weet zeker en geloof vast, dat Christus en niet dit hout voor mij gekruisigd is.' Zij zwegen stil, maar tandenknarsend. Toen nu al hun pogingen vruchteloos bleken te zijn, zeiden zij eindelijk, dat hij niets anders waard was, dan dat men hem op het vuur of op het veld voor de wilde dieren zou werpen, zo verhard een ketter als hij was! Hij antwoordde: doe in Gods Naam met mij, wat gij wilt; of gij mij verbrand of door de beesten laat eten, toch ben ik zeker, dat mijn Verlosser Jezus Christus mijn ziel tot Zich nemen zal! En met verheffing van stem riep hij: 'o Heere Jezus! Erbarm U mijner! Zacht bad hij het Onze Vader, en eer hij geëindigd had, gaf hij zacht en als in slaap den geest. O welk een gewezen en

²⁷² Tsjechisch: Hradec Králové, een stad ten oosten van Praag.

medelijden was er over de oude man, onder ons allen [schrijft een ooggetuige], die om hem gestaan en met bloedende harten hem gezien hadden. Het is mij onmogelijk alles te beschrijven. Maar wanneer ik er nog aan denk, dan moet ik bitterlijk wenen. Het is een treffend beeld van een eenvoudige Boheemse boer.”²⁷³

“Vier handwerkers te Koszenberg²⁷⁴ bleven ook getrouw. Van omstreeks driehonderd inwoners hadden er slechts tien de moed der gevangenis gehad, en onder hen vielen kou en honger in de kerker aan zes zó zwaar, dat zij eindelijk bukten; maar de vier, die wij bespreken, waren tot elk lijden bereid. Reeds hadden zij elke dag veel hards ondervonden; men kwelde hen vijf weken lang met kou, daarna negen dagen met honger, zó zelfs dat men hun geen bete brood gaf. Zij hadden slechts een klein stukje. Daarmee en met het drinken van hun eigene urine moesten zij hun leven rekken. Eindelijk kwamen een jezuiet en de opzichter van de gevangenis tot hen, en dreigden hen met vele woorden, dat het hun nog veel erger zou vergaan, wanneer zij niet tot inkeer kwamen. Toen zei de een: ‘Liever lijden wij honger of galg of brandstapel, dan dat wij tegen onzen God zouden zondigen.’ Men liet hen slechts tweemaal in de week een stukje brood en een dronk water geven. Men scheidde hen van elkaar. De een bleef op zijn plaats, de ander werd in het privaat, een derde in een schoorsteengat gebracht, en niemand van hen mocht hen bezoeken. Eindelijk werden zij, nadat men eenentwintig weken alles te vergeefs beproefd had en toch aan hun bekering twijfelen moest, tot boete en uitbanning veroordeeld. Met blijdschap verlieten zij hun vaderland en gingen naar Polen. Een van hen stierf aan de gevolgen, nog voor dat hij de grenzen bereikte.”²⁷⁵

“Te Ellbogen²⁷⁶ leefde Balthasar Olischer als lijnwever en raadsheer. Toen er in 1627 een koninklijk bevel kwam, volgens hetwelk allen die rooms wilden worden hun namen moesten tekenen, vroeg hij aan zijn zoon Jeremias: ‘Nu, mijn zoon! Wat zullen wij doen? Tekenen en rooms worden of alles verlaten en ledig en arm uittrekken?’ Dadelijk zei de nog slechts vijftien jaren oude knaap: ‘Vader! Liever het laatste. God kan het ons immers wedergeven?’ Zij gingen naar Zwickau. Toen zij door Reichenbach gingen, viel de vader de predikantswoning in het oog, en zei: ‘O mijn zoon! Waar zal God u een huis beschikken?’ ‘God kan’, was het antwoord, ‘mij wel deze pastorie geven, wanneer ik vlijtig studeer en bid.’ En waarlijk, in 1644 werd Jeremias Olischer predikant te Reichenbach.”²⁷⁷

Tussen 1625 en 1652 vertrokken veel, heel veel protestanten vanuit Bohemen en Moravië de grenzen over. Vaak in groepen van wel 70 of 80 mensen. Al deden de roomsen er wel veel aan om dit te verhinderen.

Van Toorenenbergen schrijft in zijn boekje ook het volgende voorval die ene Holyk, die protestant was, in zijn kinderjaren meemaakte en hoe het bij verborgen samenkomsten er aan toe ging. Holyk schijft: “Voor zes jaren ging ik in een dorp niet ver van de stad Michowitz, waar ik zeer vrome en brave mensen kende, die ik reeds in mijn jeugd meermalen bij de vergaderingen in de bossen gezien had en wilde hen nu bezoeken. Toen ik evenwel een en meerdere huizen van hetzelfde dorp was uit- en ingegaan, heb ik geen mens of op zijn hoogst kleine kinderen ontmoet. Ik ging verder en vond hier en daar enige iets grotere knapen en meisjes, die, op mijn vraag, waar hun ouders waren, antwoordden: dat zij óf op de akker, óf op het veld, óf op het kasteel óf in de bossen waren. Zo was er een meisje, ongeveer negen jaren oud, dat mijn dringende vraag beantwoordde ‘in de bossen’. Maar wilde ik meer weten, wat zij daar deden, dan gaf zij in haar eenvoudigheid mij ten antwoord: zij ontvangen daar den witten God! Ik vroeg verder, of zij ook reeds met hen daar geweest was, waarop zij zei: ja, tweemalen,

²⁷³ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 56-57..

²⁷⁴ Welke plaats dit is, niet kunnen vinden, KJB.

²⁷⁵ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 58-59..

²⁷⁶ Plaats in de buurt van Innsbruck, KJB.

²⁷⁷ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 60-61..

en verhaalde mij daarbij, hoe schoon zij daar zongen en dat een grijsaard hen onderwees, hoe zij in het ware geloof sterven moesten. Hieruit ziet men hoe God op vele plaatsen, die ik niet noemen mag, om geen verrader te worden, Zijn kleine gemeente in stand houdt, zelfs onder zoveel druk, zo bange vervolging en marteling, en toch blijft zij leven en wordt niet uitgeroeid.” Ook is hij zelf eens ooggetuige geweest van zulk een godsdienstoefening in het bos: “Ik herinner mij uit mijn kinderlijke leeftijd, toen ik zowat zeven jaren oud zal geweest zijn, dat mijn ouders met anderen in een groot en zwart woud waren. Geen mens was er te zien, toen wij in de diepste stilte op een wagen zaten en uitrustten onder de dikste bomen, die met sneeuw als beladen ons ten dak dienden. Zo dikwijls ik er aan denk, moet ik met de grootste verwondering de grote goedheid Gods prijzen, Die ons in die dagen hier, anderen elders, hoe ook verstrooid, de gemeenschap levendig hield. Onder anderen kan ik mij nog herinneren, dat niet zeer lang daarna enige honderden mensen bijeen vergaderd waren, die zich hutten en woningen in de grootste bossen uit dennenloof en bladeren gemaakt hadden. Aan de ene zijde waren twee vijvers vlakbij; aan de andere hing bij een heuvel tussen twee bomen een klok, die men plagt te luiden, wanneer het volk op zekere tijden bij elkaar zou komen. Ik zag twee leraren, die het Avondmaal bedienden. Wie had ooit kunnen denken, dat God in deze tijden en in dit donkere bos nog een kerk/ Kerk zou verzameld en bewaard hebben? Na enige tijd is ieder weer tot de zijnen gekomen. Kwamen wij des nachts meermalen in de kerk op het naaste dorp tezamen, en was er geen leraar, dan was er een beschaafd man, die het Evangelie en zijn verklaring voorlas. Maar ook dit misgunde ons de vijand. Toen kort daarna zovele Jezuiten in Bohemen kwamen, werd het onkruid op alle plaatsen gezaaid en hinderde het goede zaad des Goddelijke Woords in zijn wasdom, omdat geen Evangelische gemeente in enige kerk bijeen komen mocht. En toch is de ijver der zuivere godsdienst onder de Bohemers niet verdoofd, maar vond de liefde een nieuw middel om de hemelse spijs te kunnen genieten. Eens of tweemaal in het jaar verzamelden zij zich op telkens afwisselende plaatsen in de grootste, bijna ondoordringbaarste bossen. Ik weet niet van waar en hoe zij een Evangeliedienaar verkregen. Zij bestelden alsdan op verschillende plaatsen goede schildwachten, zongen en prezen God en waren allen vrolijk. En nadat de priester gepredikt had, deelde hij onder hen ook het Avondmaal uit op een enigszins verheven plaats, waar in plaats van het altaar een tafel, uit een boomstam vervaardigd, geplaatst en behoorlijk ingericht was. O christenen! Stelt het u voor, hoe liefelijk en verkwikkelijk men midden in de dichtste bossen Gods lof heeft laten weërgalmen! Gods Woord werd geprezen met grote kracht, zodat ik, als ik er aan denk verbaasd sta en mij niet genoeg verwonderen kan, hoe Gods trouw Zijn gemeente bewaart.” (Tot zover het verslag, en dan gaat Van Toorenenbergen verder:) “Hoe meer dit hoopje vervolgd werd, hoe machtiger de vijandschap zich betoonde; te dieper wortelde een godzalig hart en nam het toe in kennis en erkentenis der waarheid. Het is zijn natuur: in vervolging bloeit, in bloed groeit, in tegenspoeden groent, in miskennis juicht, onder tranen dankt, en in lijden klimt het. Het overwint, wanneer het lijdt, staat op als het sterft; staat als men meent dat het gevallen is. O ja, de kerk is des Heeren, en de Heere is haar kracht!”²⁷⁸

Deze Holyk werd protestants door zijn ouders opgevoed, maar (zoals veel kinderen) door de Rooms en gevangen genomen en onder dwang door hen Rooms opgevoed.

“Maar hetzij, dat hij niet zo zeer een genie was, of dat hij niet genoeg ijverde, - hij werd bij de Dominikaners bezorgd en leefde en werkte hier vele jaren lang volgens de instellingen van monniken en pausen. Maar de herinneringen zijner kindsheid bleven bij hem voortleven, en oefenden eindelijk haar beslissende macht op hem uit. Nadat hij van ketterij beschuldigd en veel geleden had, ontscheurde hij zich aan het juk, dat mensen hem op de schouders geworpen hadden, en keerde hij tot het geloof van zijn ouders terug. Hij leefde daarna te Zittau, daarna enige tijd te Wittenberg, eindelijk in Zweden. Horen wij hem zelf spreken: “Toen ik Dominikanerprediker te Pilsen was en tevens inquisiteur en opspoorder van de Lutherse

²⁷⁸ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 81-83.

boeken, herinnerde ik mij, wat een oud pastoor in Bohemen dikwijls tot zijn toehoorders plag te zeggen, tot wie hij midden in het bos predikte, dat zij trouw blijven aan hun geloof en zonder ophouden bidden moesten, dat zij niet in verzoeking zouden vallen; even zo ook dat zij getrouw in de heilige Schrift lezen zouden, waaruit zij in hun geloof konden versterkt worden. Daarbij dacht ik ook wat mijn zalige moeder van mijn lieve vader wenste, toen zij sterven ging: Eén zaak begeer en bid ik van u, lieve man! Eer ik naar den hemel ga, namelijk dat gij nooit de kleinste jongen (op mij wijzende) verlaat, maar op hem acht geeft, dat hij niet verleid worde! Dit gezegd hebbende, is zij in den Heere ontslapen. O dikwijls dacht ik aan deze woorden en las de Schrift met grote ijver, evenals ook de Lutherse boeken, die ik hier en daar verkregen had. Ik bedacht mij niet lang, en verzocht om naar Leitmeritz te mogen gaan, waar ik vroeger vier jaren lang koorzanger geweest ben, hetwelk mij werd toegestaan. Daar werd ik prediker van den rozenkrans en met andere werkzaamheden belast. Ik zocht wel gelegenheid om weg te gaan, maar dit mocht mij niet gelukken. Want toen ik eens des nachts naar een gat in den muur zocht, om vandaar weg te vluchten, vond ik twee wachters, kloosterbroeders, en wel de kok en tuinman. Zij vroegen mij, wat ik daar te doen had? Maar ik was zo ontsteld, dat ik nauwelijks één woord spreken kon, en ging weder in mijn cel. Spoedig was dit den prior aangebracht, die andere broeders voor mijn kamer had geplaatst om mij te bespieden. Ik had den grote sleutel voorzichtigheidshalve bij mij gestoken, omdat ik dit maal mij niet wilde laten dwingen er uit te gaan. Eindelijk werd het zes uren des morgens, en luidde de klok voor de eerste mis. Als kerkdienaar moest ik haar mee vieren. Ik ging daarom uit mijn cel naar beneden in de kruisgang, en toen ik aan de deur kwam, waardoor wij in de kerk en sacristie moesten gaan, zag ik de oudste paters staan, terwijl mij een van hun de hand gaf, die anders mijn goede vriend was, en zei, toen ik die hand weigerde: wij hebben een diep medelijden met u, eerwaarde! En toen ik vroeg: waarom? Sprak hij: wij hebben bevel van de prior u in de gevangenis te werpen. En nauwelijks was dit gezegd, of daar kwamen anderen, die mij als een moordenaar aangrepen, tot wie ik zei: waarom grijpt gij mij zo aan? Ik wil gehoorzaamheid betonen en doen al wat bevolen wordt; waarom neemt gij mij dan gevangen? Zodra de prior vernomen had, dat ik gevangen genomen was, ijelde hij de trappen af, en begon hard te schreeuwen: slaat den Lutherse schelm dood! Ik werd waarlijk bevreesd en dacht niet anders, dan dat ik thans zou moeten sterven; ik bereidde mij er toe en beval mijn geest in Gods handen. Evenwel brachten zij mij zo spoedig mogelijk op een diepe plaats in de kelder, waar in een muur een akelige gevangenis was gebouwd, trokken mij alle klederen tot het hemd toe uit, en stootten mij met deze ellendige kleding in het gat, en lieten mij daar de gehele dag en nacht liggen. Er was zelfs geen stro in. Honger en kou waren mijn lot, en ik wist wat men met mij voor had. Eindelijk was de nacht voorbij gegaan. Nadat al mijn klederen onderzocht en ook mijn cel doorzocht waren, en zij noch boeken noch brieven gevonden hadden, die enigszins Luthers waren, die ik dan ook trouwens allen tevoren verbrand had, zodat er geen bewijs gevonden werd, dat ik Luthers wilde worden, hetgeen ik, (o, God vergeve het mij!) ten sterkste geloofend heb, bracht een broeder mij andere klederen, doch niet allen, en een weinig stro, een stuk brood, zout en een beker water. Maar geen woord sprak hij, en toen hij deze dingen mij door het gat van de deur had toegereikt (men [moet] weten dat het een dubbele deur was een van ijzer en een van hout), is hij weer heengegaan en is niet terug gekomen voor de volgende morgen, toen hij mij een weinig soep bracht, een bete broods, een weinig groenten en een goeden dronk water, en zei toen tot mij: het zal spoedig beter worden! – De volgende dagen was het beter met eten en drinken; maar vierentwintig dagen en nachten moest ik in dit gat blijven. Vaak viel ik in deze kerker in angst en vertwijfeling, dat ik zulke gedachten gekoesterd had, en wel vooral deze of het mij geoorloofd geweest was van geloof te veranderen. Dan riep ik weer vele duizend heiligen om redding aan en bad zeer ijverig den rozenkrans, ja, dagelijks wel honderdmalen; later smeekte ik tot de elfduizend heiligen met de H. Ursula; dan weer riep ik niemand aan, want wat hielp de rozenkrans? En de heiligen hoorden niet! In één woord, ik wist niet wat te doen. Zelfs stelde ik

mij voor, dat men om mij te grieven mij gevangen hield en armoede liet lijden, omdat ik vroeger met aanzienlijken omgving, en overal zeer geëerd was. Nu wilde de geringste frater, de geringste dienaar mij niet één woord waardig rekenen. Hierover leed ik zo zeer, dat ik, toen de provinciaal na vierentwintig dagen te Leitmeritz gekomen was en mij uit de kerker liet halen, ten enenmale verblind en verstijfd was, toen ik het daglicht weer zag, zodat ik zelfs geen krachten had om op mijn voeten te staan. Als ik mij al deze dingen nu herinner, dan is het mijn hoogste vreugde, dat ik zoveel geleden heb en zou kunnen wensen, nog veel meer te hebben mogen lijden; dan had ik nog veel meer reden tot blijdschap en dank. Toen ik uit de kerker kwam, hetwelk plaats had, toen de provinciaal met de paters al mijn zaken nogmaals onderzocht had en mij van niets overtuigen kon, dat ik het Luthers geloof weer zou hebben aangenomen of wilde aannemen, werd ik naar Praag gevoerd en van Praag naar Iglau in Moravië, waar ik het opzicht hebben zou over de bezittingen van dit convent. Maar in mijn plan volhardende, zocht ik steeds gelegenheid te ontvluchten. Eindelijk gaf God mij het denkbeeld, dat ik verlof zou vragen om naar mijn vader te gaan, die twaalf mijlen verder woonde. Ik deed het, verzocht van mijn prior de nodige tijd en beloofde, dat ik met aalmoezen zou terug komen; zo ontving ik mijn vrijheid.”²⁷⁹

5.10. De Vrede van Praag.

Ondertussen ging in Europa de Dertigjarige Oorlog voort. In mei 1632 nam Wallenstein met zijn leger stormenderhand Praag in. De Saksen moesten het veld ruimen en trokken na zware verliezen weg. Vele protestanten waren in de domkerk gevlucht, maar door de soldaten werden zij eruit gehaald, mishandeld en een aantal gedood. Een ander deel mocht de stad verlaten.

Op 5 en 6 september 1634 vond in Duitsland de Slag bij Nördlingen plaats. Tijdens deze slag vochten de keizerlijke met Spanjaarden en de troepen van Beieren tegen de Zweden onder leiding van Gustaaf Horn en de Saksen onder leiding van Bernhard van Weimar.

Deze slag verliep voor de Zweden en Saksen niet gunstig. Zij werden verslagen en dit betekende de eerste terugval voor de Zweden in de Dertigjarige Oorlog.

In mei 1635 werd geprobeerd in Praag vrede te sluiten tussen de keizerlijke legers en de protestanten. Ook probeerde men dat er vrede kwam tussen de Duitse staten onderling. De ene staat was min of meer rooms, de ander protestants en dit zorgde voor gedurige conflicten.

Eind 1634 had de keurvorst van Saksen, Johann Georg I (1585-1656) de zijde van de protestanten gekozen. Aanvankelijk probeerde hij neutraal te blijven, maar door de plundertochten die de keizerlijke benden hielden, koos hij de kant van de Zweden. In 1631, in de slag bij Breitenfeld vochten ze zij aan zij en versloegen de keizerlijke legers die onder leiding van de Graaf van Tilly vochten.

“Tien weken na de Slag bij Nördlingen sloot de Saksische keurvorst Johann Georg I een voorlopige vrede met keizer Ferdinand in Pirna²⁸⁰. Saksen mocht het grondgebied van Lausitz en Maagdenburg behouden. Op 30 mei werd een definitieve vrede gesloten in Praag, waar de meeste Duitse vorsten zich bij aansloten.”²⁸¹

“Na dit verdrag had de Dertigjarige Oorlog niet meer het karakter van een godsdienstoorlog, maar was het een strijd in en om Duitsland aangevoerd door buitenlandse mogendheden als Zweden, Frankrijk, Spanje en de Nederlanden.”²⁸²

Tijdens het overleg in Praag, heeft Johann Georg geprobeerd om keizer Ferdinand te bewegen om de vervolging tegen de protestanten te matigen en dit werd ook vastgelegd in de Vrede van Praag.

²⁷⁹ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 84-87

²⁸⁰ Stad ten zuidoosten van Dresden, KJB.

²⁸¹ [https://nl.wikipedia.org/wiki/Vrede_van_Praag_\(1635\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Vrede_van_Praag_(1635))

²⁸² [https://nl.wikipedia.org/wiki/Vrede_van_Praag_\(1635\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Vrede_van_Praag_(1635))

Foto: Monument van de Slag bij Nördlingen op de plek waar de slag plaatsvond.

Maar helaas, enige mannen beïnvloedden keizer Ferdinand en wezen hem erop dat hij de roomse kerk trouw moest blijven en dat het zijn taak was de ‘valse godsdienst’ tegen te gaan en de protestanten tot het roomse moest ‘bekeren’.

In de praktijk bleek in de jaren na 1635 dat de vervolging helemaal niet verminderde, maar met dezelfde harde hand voorgezet werd.

In 1637 werd, zoals al geschreven Ferdinand III koning en keizer van Bohemen en het roomse rijk. Deze vorst wilde vrede sluiten met de Zweden en Fransen. In 1644 trok het Zweedse leger Bohemen binnen, ook toen hadden de protestanten in Bohemen en Moravië nog geen vrijheid van godsdienst. De inval van de Zweden duurde niet lang. Ze werden verslagen en de roomsen zetten hun schrikbewind weer voort. Inmiddels waren Bohemen en Moravië uiterlijk gezien geheel rooms-katholiek geworden en waren de protestanten zozeer verdrukt, dat er van een kerk geen sprake meer kon zijn.

“Met het vertrek der Zweden kwamen de keizerlijke ambtenaren terug, vergezeld van uitgelezene Jezuiten, om de laatste overblijfselen van Evangelisch geloof in Bohemen te verstikken. Zij riepen allen voor zich, en vroegen of zij katholiek waren. Zo nu iemand in zijn angst: ‘ja!’ antwoordde, dan was het: ‘bid een Onze Vader!’ en zodra hij nu ook de laatste woorden: ‘want U is het koninkrijk’, enz. erbij voegde, viel men hem in de rede: ‘o schelm! Wat hebt gij met het koninkrijk te maken? Nu zien wij, dat gij weder bij de ketters geweest zijt, want wij katholieken bidden deze woorden niet, omdat zij niet in onzen bijbel staan, en deze is zuiver en niet vervalst.’ En wilde iemand niet biechten en dus niet katholiek worden, dan lieten zij hem voor den rechter brengen, en deze liet de zogenaamde ketter in de ijzers werpen.”²⁸³

5.11. De strijd in Moravië.

Ook in het oosten, in Moravië werd er strijd gevoerd tussen de roomsen en de protestanten. In het oosten van Moravië, tegen het huidige Slowakije aan, ligt een gebied dat Walachije werd genoemd²⁸⁴. De protestanten, in dat gebied Walachijers genoemd, waren na de Slag op de Witte Berg in opstand gekomen, maar dat had weinig uitgewerkt. Ook zij hadden in 1618 voor Frederik van de Palts gekozen en hem als hun vorst begeerd. Maar na de Slag op de Witte Berg was het geheel anders gelopen. Toch legden de inwoners van Walachije hun wapens niet neer.

²⁸³ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 76.

²⁸⁴ Niet te verwarren met Walachije in Roemenië.

Zij boden gewapend verzet tegen het keizerlijke leger en rukten verder Moravië binnen onder leiding van generaal Buquoy (1571-1621). In het gebied woonden veel protestanten. Maar de overmacht tegen hen was te groot. Op 6 januari 1622 werd er vrede gesloten en kwam er min of meer een einde aan de opstand. In 1623 werd de regio overspoeld met Poolse kozakken. De bedoeling was om de protestanten het moeilijk te maken. Ook nu hadden ze geen vrijheid van godsdienst en moest men in het geheim bij elkaar komen.

In 1626-1627 trok het Deense leger door Moravië. Veel protestanten sloten zich bij dat leger aan en probeerden de keizerlijke legers aan te vallen met als doel dat zij in rust en vrede in hun gebied konden wonen. Maar Albrecht van Wallenstein met zijn legers trok naar Moravië en langzaam maar zeker lukte het hem om de Denen uit het land te verdrijven en de opstand van de Walachijers de kop in te drukken.

Zo'n tien jaar later, in 1638 kwam het weer tot een militaire confrontatie. De Zweden trokken in dat jaar door Moravië en duizenden daar woonachtige mannen sloten zich bij hun leger aan. Anderen voerden vervolgens spionagewerk uit of voorzagen de Zweedse troepen van voedsel. Op 29 maart 1638 behaalden de door de Zweden gesteunde opstandelingen de overwinning in de slag om Rokytnice²⁸⁵. De legers slaagden erin om een deel van het keizerlijke leger gevangen te nemen. Zo'n 1500 soldaten vielen in hun handen. Het gevolg was dat Rokynice grotendeels protestants bleef, ook na de Dertigjarige Oorlog. "Volgens de statistische informatie uit 1651, die werd voorgelegd aan de kapitein van het landgoed Jilemnice, Jiřík Hartmann z Hartenštejna, waren hier geen katholieken. Een paar jaar later legde missionaris Kašpar Dirig van de Sociëteit van Jezus uit dat er vrijwel niets aan deze situatie kon worden gedaan. Niettemin probeerde hij zijn missie voort te zetten en religieuze [Roomse] leringen te verspreiden onder de protestantse inwoners van Rokytnice. En hij slaagde erin enkele 'kettters' te bekeren. In 1680, op de feestdag van Sint-Jan, werd op de berg Kotel [Ketel] een groot vuur aangestoken als symbool van de overwinning van de kerk, die de ketterij had uitgeroeid. de priester in Rokytnice had een moeilijk leven: tijdens zijn missie werd zijn huis drie keer overvallen."²⁸⁶

Ook in de jaren erna bleven de Zweden de inwoners van Moravië en Walachije steunen.

In 1641 werd Lennart Torstenson (1603-1751) de nieuwe commandant van het Zweedse leger. In 1642 viel hij Moravië binnen via Brandenburg en Silezië en veroverde onderweg alle grote forten. Hij veroverde Olomouc na een vierdaagse belegering op 14 juni 1642.

Later keerde (een deel van) het leger terug naar Duitsland en op 23 oktober 1642 vond de Tweede slag bij Breitenfeld plaats. De Zweden overwonnen. Na het winnen van de strijd viel Torstenson met zijn legers in 1643 voor de tweede keer Moravië binnen via Bohemen. Hij trok naar Olomec en plunderde daarna met behulp van de Walacijers Kroměříž. Vervolgens werd hij teruggeroepen naar Denemarken, dat Zweden de oorlog had verklaard.

Ondertussen werd geprobeerd om Olomouc weer in handen te krijgen en terug te veroveren van de Zweden. In juni 1644 probeerde aartshertog Leopold I Willem van Oostenrijk met zijn leger onder bevel van generaal Ladislav Burian van Valdštejn (1596–1649) de stad te belegeren. Na maanden beleg, bleven de Zweden standhouden en aan het beleg kwam een einde, nadat de roomsen bij de slag van Jankovo verslagen werden.

In het oosten van Moravië ligt het stadje Vsetín. Hier vond op 26 januari 1644 een opstand plaats tegen de Keizerlijken. In 1643 hadden de inwoners weer een poging gedaan om zich van het roomse juk te ontdoen. Maar de roomse/ keizerlijke legers verenigden zich en vielen op 14 januari 1644 Walachije binnen. De legers hadden zich verdeeld in 3 groepen en trokken uit drie verschillende richtingen Walachije binnen met als doel om samen Vsetín op 27 januari te bereiken. In deze stad lag het leger van de protestanten klaar en werkten de roomse legers zoveel mogelijk tegen. "Beter bewapend, talrijker en beter opgeleid, behaalde het keizerlijke leger

²⁸⁵ Een dorp in de buurt van Vsetín, in het zuidoosten van Moravië.

²⁸⁶ <https://www.rokytnice.com/de/ueber-die-stadt/815-historie-rokytnice-nad-jizerou>

onder het bevel van Wallisch met artilleriesteun een relatief snelle overwinning. In de strijd vielen de meeste mannen van de rebellenkant, de rest vluchtte naar de nabijgelegen heuvelachtige bossen, waar ze werden achtervolgd, gedood of gevangengenomen door de keizerlijke soldaten. Vervolgens trokken de troepen van Wallisch Vsetín binnen, waar de volgende dag ook Puchheim en Rottal met hun troepen arriveerden.”²⁸⁷ De gevolgen van dit verlies bleven niet uit. De keizerlijke legers deden er alles aan om zoveel mogelijk ‘opstandelingen’ gevangen te nemen en velen werden op wrede/ vreselijke wijze gedood. Een einde aan de Walachijse opstanden was gekomen.

Maar een einde aan de strijd zelf niet. In 1645 waren de Zweden onder leiding van o.a. Lennart Torstenson weer Moravië binnen getrokken. Ten zuiden van Praag ligt Jankov. Hier vond op 6 maart 1645 een vreselijke veldslag plaats. Tussen de keizerlijke troepen en de Zweden kwam het tot een veldslag. Tijdens de strijd tussen de Zweedse en keizerlijke troepen werden alle omliggende dorpen platgebrand, alleen Jankov werd niet platgebrand. Ca. 6.500 mensen kwamen om in de slag om Jankovo. “De strijd betekende een belangrijk keerpunt in de loop van de Dertigjarige Oorlog. Het keizerlijke leger werd uiteengedreven en de opperbevelhebber Melchior Hatzfeld, graaf van Gleichen, gevangengenomen. De Zweedse commandant Lennart Torstenson marcheerde vervolgens met zijn leger naar Wenen, maar hij werd tegengehouden door nieuws over vredesbesprekingen en verliet het Tsjechische land in oktober na de mislukte belegering van Brno (mei-augustus).”²⁸⁸

Het duurde nog een enkel jaar toen het jaar 1648 aanbrak. Het jaar waarin er vrede werd gesloten. Maar voor de protestanten in Bohemen en Moravië kwam er geen vrede. Erger nog, de vervolging nam na die jaren toe en omdat er bij de vredesonderhandelingen niet was bedongen dat zij in vrijheid in hun land mochten en konden leven, kwam aan hun zwerversleven geen einde.

5.12. De oorlogen met de Turken.

In deze paragraaf wil ik kort ingaan op de oorlogen die in en rond Tsjechië zijn gevoerd met de Turken. In dit document is al verschillende keren naar voren gekomen dat de inval van de Turken invloed had op de vervolging van de protestanten. Zoals rond 1564/1575 en in 1607/1608.

Wie op Wikipedia zoekt naar de Turkse oorlogen, komt een lange rij tegen van oorlogen die de Ottomanen/ Mohammedanen in o.a. Europa gevoerd hebben²⁸⁹.

Van 1299 tot 1922 heb je het Ottomaanse rijk gehad. Het is al een document op zich om daar iets over te schrijven. De kern van het Ottomaanse rijk was in het huidige Turkije, Syrië, Libanon, Israël, Egypte en Griekenland. Het oorspronkelijke gebied bevatte voornamelijk het huidige Turkije, maar door de eeuwen heen werd het gebied steeds uitgebreid. Met name rond 1360-1400 probeerden de Turken hun rijk uit te breiden naar het noorden. Sofia werd in 1385 veroverd, Thessaloniki in 1387. In 1389 werd in Merelveld (Servisch: Kosovo Polje), in Kosovo een slag gevochten waarbij de Ottomanen wonnen over een deel van de Balkanstaten en die in bezit namen. Na Servië te hebben ingenomen, werd in 1393 Bulgarije veroverd en in 1396 werd het kruisvaarders leger van o.a. Hongarije en vele anderen uit Europa door de Ottomanen bij Nicopolis (ligt in het huidige Bulgarije) verslagen.

In de 15^e eeuw probeerden de Ottomanen verder Europa binnen te dringen. Het beleg van Belgrado, (juli 1456) was de eerste poging van het Osmaanse Rijk om Centraal-Europa binnen te dringen. Hierbij streden de Hongaren onder leiding van Johannes Hunyadi (ca. 1407-1456)

²⁸⁷ https://cs.wikipedia.org/wiki/Bitva_u_Vset%C3%ADna

²⁸⁸ https://cs.wikipedia.org/wiki/Bitva_u_Jankova

²⁸⁹ https://nl.wikipedia.org/wiki/Ottomaanse_oorlogen_in_Europa

en wonnen de slag. Ook werd er in die tijd in Albanië veel gevochten en dit leidde ertoe dat Albanië van 1479 tot 1912 onderdeel uitmaakte van het Ottomaanse Rijk.

Op 10 januari 1475 vond de Slag bij Vaslui in het oosten van het huidige Roemenië plaats. Deze strijd werd door niemand gewonnen. Maar dit deed de moed van beide partijen niet verloren gaan.

Ongeveer 65 jaar na de verloren strijd om Belgrado, probeerden de Ottomanen het opnieuw. In de zomer van 1521 probeerden ze de stad te veroveren. Wat na ca. twee maanden lukte. Vijf jaar later, op 29 augustus 1526 vond een bekende en belangrijke veldslag plaats; de Slag bij Mohács (ligt in het zuiden van het huidige Hongarije, vlakbij Kroatië). In 1526, toen de Turken naar het noordwesten van Europa oprukten, wilden de Hongaren hen hier terugslaan. Dit lukte echter niet. De Hongaren werden volledig verslagen en een deel van het Hongaarse rijk werd aan het Turkse rijk toegevoegd. Hierna trokken Ottomaanse troepen in 1529 door tot in Wenen, maar trokken zich vervolgens terug vanwege onaangename weersomstandigheden.

Een eeuw later, in 1663 kwam het Turkse gevaar steeds dichterbij Moravië. In april verklaarde de Turkse Sultan de oorlog aan de Habsburgers (Oostenrijkers). In 1664 veroverden de Turken Hongarije en vielen Bohemen en Moravië binnen. Zweden, Frankrijk en Duitsland probeerde de Turken tegen te houden, wat tot gevolg had dat Bohemen een groot strijdtoneel werd. Op 1 augustus 1664 vond de Slag bij Mogersdorf, aan de rivier de Raab plaats (wat gelegen is op de grens tussen Oostenrijk en Hongarije). Een leger van Duitsers, Oostenrijkers, Fransen, Kroaten, Tjsechen en anderen vochten tegen de Turken en versloegen hen. Uiteindelijk werd de Vrede van Vasvar gesloten en kwam er een kleine tijd vrede.

Was de eerste verovering van Wenen in 1529 niet gelukt, in 1683 probeerden zij het opnieuw. Oostenrijk, ofwel de Habsburgers, gesteund door legers uit Hongarije, Bohemen en Moravië stonden tegenover de Ottomanen met hun vazallen. Op 3 mei bereikte een Turks leger van 250.000 man en 300 kanonnen Belgrado en trok verder naar Wenen. Op 14 juli werd Wenen omsingeld door 200.000 vooral Turkse soldaten. Er werd opgeroepen om de stad over te geven, maar dat werd geweigerd. Twee maanden duurde de belegering en op 11-12 september vond de Slag om Wenen plaats. Deze belangrijke veldslag eindigde in een beslissende overwinning op de Turken. In Europa en vooral in de Protestantse landen werd dit als een groot wonder gezien. De Turk, ofwel de Islam lag aan de poorten van Europa en men vreesde het ergste. Was Wenen verloren, dan konden zij verder trekken naar het noordwesten en wie zou zeggen wat daarvan het einde zou geweest zijn. Het kwam gelukkig tot een keerpunt en aan de voorspoed van het Ottomaanse rijk kwam een einde.

Hierna ging het snel de goede kant op. De Turken werden steeds verder teruggedreven. Na de slag bij Wenen, volgde een jaar later de Slag van Buda waarbij de Turken opnieuw verslagen werden. In 1687 vond opnieuw een Slag Bij Mohács plaats en in 1688 een slag bij Belgrado en in beide veldslagen werden de Turken verder teruggedreven.

In 1690 veroverden de Turken Belgrado weer terug. Dit gebeurde verschillende malen en pas na twee Servische opstanden in de 19^e eeuw kwam Belgrado in 1867 definitief in Servische handen.

Op 11 september 1697 vond ten noorden van de Servische hoofdstad Belgrado de slag bij Zenta/Senta plaats. Het Habsburgse leger onder leiding van prins Eugenius van Savoye versloeg de Turken, met als gevolg dat er op 26 januari 1699 de Vrede van Karlowitz werd getekend, die een einde maakte aan de Grote Turkse Oorlog. Het betekende echter niet een vrede voor het zuidoosten van Europa en ook steden zoals Belgrado en Sofia bleven in Turkse handen.

Ook in de 18^e eeuw kwam het weer tot een tweestrijd tussen de Habsburgers en de Turken. In de Oostenrijks-Turkse Oorlog die van 1716 tot 1718 duurde, werd het Turkse rijk verder afbreuk gedaan en kwam er ook aan de belegering van Belgrado een einde.

Het is in de 16^e, 17^e en ook wel in de 18^e eeuw regelmatig gebeurd dat de invallen van de Turken voor verlichting zorgden voor de vervolgte protestanten. O.a. Karel V had zijn handen vol aan de strijd bij Wenen en daardoor werden de protestanten veel minder vervolgd. Zo ook in Tsjechië. Regelmatig hadden de regeerders hun soldaten nodig om tegen de Turken te strijden, waardoor er geen, of veel minder soldaten beschikbaar waren om de protestanten te vervolgen.

6. Johan Amos Comenius.

6.1. Zijn geboorte en jeugd.

Johan Amos Comenius, in onze tijd vooral bekend om zijn grote kennis en voor zijn tijd was hij een vooruitstrevend man, vooral wat betreft de pedagogiek, filosofie en het schrijven en drukken van boeken waren zijn sterke kanten. In de biografie die nu volgt, wordt meer de nadruk gelegd op de vervolgde Moravische kerk, het leven van Comenius en zijn godsdienstige visie en minder op zijn pedagogiek, filosofie en schoolonderwijsprogramma's.

Van 1562-1576 regeerde over Bohemen, Moravië, Hongarije en delen van Oostenrijk de Rooms/ Duitse keizer Maximiliaan II (1527-1676). Deze vorst stond open voor andere godsdiensten dan de Roomse. In plaats van de strijd aan te gaan tegen de Luthersen, Hussieten en andere christenen, wilde hij met hen in vrede leven.

Op 49jarige leeftijd overleed hij op 12 oktober 1576. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Rudolf II (1552-1612). Net als zijn vader was hij tegenstander op het gebied van geweld tegen de protestanten. Decennia lang leefden de Luthersen, Hussieten, de Moravische Broeders, Calvinisten en de Rooms en min of meer in vrede met elkaar.

Ten tijde van deze rust werd Jan Amos Comenius als Jan Komenský op 28 maart 1592 zeer waarschijnlijk in Nivnice geboren. Zijn vader heette Martin Komenský (1556-1602 of 1604) en zijn moeder Anna C. Komensky (? – 1603 of 1605). Hier, in Nivnice zou zijn vader een watermolen aan de zuidkant van het dorp hebben gehad.

Het huis in Nivnice wat aangewezen wordt als het vermoedelijke geboortehuis van Comenius.

Vanwege de naam Komenský wat 'een man uit Komňa' betekend, stellen sommigen dat dit zijn geboorteplaats moet zijn geweest. De grootvader van Jan was echter in 1527 uit Slowakije naar die plaats verhuisd en vader Martin die daar geboren werd, noemde zich naar de naam van die plaats.

Als derde geboorteplaats van Comenius wordt als mogelijk Uherský Brod genoemd. Zoals op de grafsteen staat vermeld. In Uherský Brod had zijn vader ook een huis. Vader Martin was welgesteld en verdiende goed met de molen en de daarbij horende handel.

Het gezin Komenský was lid van de Moravische Broedergemeenschap in Uherský Brod.

Jan had 4 zussen. Het gezin leefde niet lang in Nivnice, want al spoedig verhuisde men naar Uherský Brod. Jan (en zijn zussen) waren al vroeg wees, al was zijn oudste zus al ouder dan 32 jaar, Jan was echter een jaar of 10, 12 toen zijn ouders aan de pest overleden. "Na de dood van

zijn ouders drong het tot hem door hoeveel hij van hen had geleerd over de natuur, verhalen uit de Bijbel en de geschiedenis van hun vaderland.”²⁹⁰ De Moravische Broeders hadden een grote Bijbelkennis, zetten deze kennis en hun hulpvaardigheid in om elkaar te helpen. Er was een strenge tucht en rust, reinheid en regelmaat waren leefregels in het dagelijks leven. De Bijbel nam de eerste plaats in en had het laatste woord.

De Broedergemeenschap had eigen scholen en ook Jan werd door zijn ouders naar de basisschool van de Broedergemeenschap in Uherský Brod gestuurd.

Een huis in Uhersky Brod wat vader Komenský in 1601 kocht. Vermoedelijk heeft Comenius hier gewoond nadat zij verhuisden naar Uhersky Brod.

Toen zijn moeder in 1603 was overleden, mocht Jan bij zijn tante Nohálová en haar gezin wonen. Zij woonden in Strážnice, ook hier ging hij naar de basisschool van de Broedergemeenschap.

In 1605 gebeurde er iets heel ergs. Strážnice werd door István Boczkag aangevallen. Boczkag (1557-1607, ook wel geschreven Bocskai) was de leider van de anti-Habsburgbeweging in het huidige Slowakije (van 1604-1606). Hij wilde zijn gebied uitbreiden en in 1605 viel hij Moravië binnen en verwoestte o.a. de stad Strážnice. Ook het huis waar Jan woonde werd verwoest. Zijn tante en oom kwamen om, zelf kon hij maar ternauwernood ontkomen en vluchtte naar Nivnice. Helaas waren ook hier de Hongaarse/ Slowaakse soldaten geweest. De molenaar van Nivnice ontfermde zich gelukkig over Jan en hij mocht bij hem wonen. Nu woonde hij weer in de molen die gelukkig gespaard was gebleven en waar hij vroeger ook had gewoond. Hier ging Jan nu aan het werk. Van de molenaar, die nu voogd over hem was, moest Jan hard werken, veel te hard en naar school ging hij niet meer. “Toen Karel van Zerotín in de nacht van 21 juni 1605 de brandende bossen, dorpen en korenvelden rondom de stad met een bevend hart, weerloos en hulpeloos aanschouwde, riep hij in de nacht vol sterren uit: ‘Niemand was jarenlang gelukkiger, niemand is nu ongelukkiger dan Moravië’.”²⁹¹

De in Geneve gestudeerd hebbende bisschop van de Broedergemeente Jan Lánecký (1554-1626) die veel las in de werken van Bullinger en Calvijn, was een invloedrijk man. Hij beheerde een aantal broederscholen en omdat hij Jan Komenský ook wel kende, zorgde hij dat hij niet meer hoefde te werken, maar naar de Latijnse school kon. Het was niet meer nodig voor de intelligente jongen om op de molen te werken. Zo kwam Jan op de Latijnse school in Přerov terecht, hij was toen zestien jaar. Meester Lánecký werd ‘vaderlijke voogd’ over Comenius die zijn leerling werd in Přerov. “Dat hij slechts drie jaar, van zijn zestiende tot zijn negentiende, nodig had om deze school met succes te doorlopen, getuigt van zijn grote intelligentie.”²⁹²

²⁹⁰ H. E. S. Woldring, “Jan Amos Comenius”, blz. 25.

²⁹¹ Otto Riedel, “Geloof voor de toekomst”, blz. 19.

²⁹² H. E. S. Woldring, “Jan Amos Comenius”, blz. 30.

Op school was het niet makkelijk voor hem en de Latijnse teksten gingen zijn bevattingsvermogen ver te boven. Toch kreeg Comenius onderwijs. Ook op Godsdiensig gebied onderwees Lánecky de leerlingen, dus ook Comenius. Zij kregen o.a. onderwijs uit de Institutie van Calvijn.

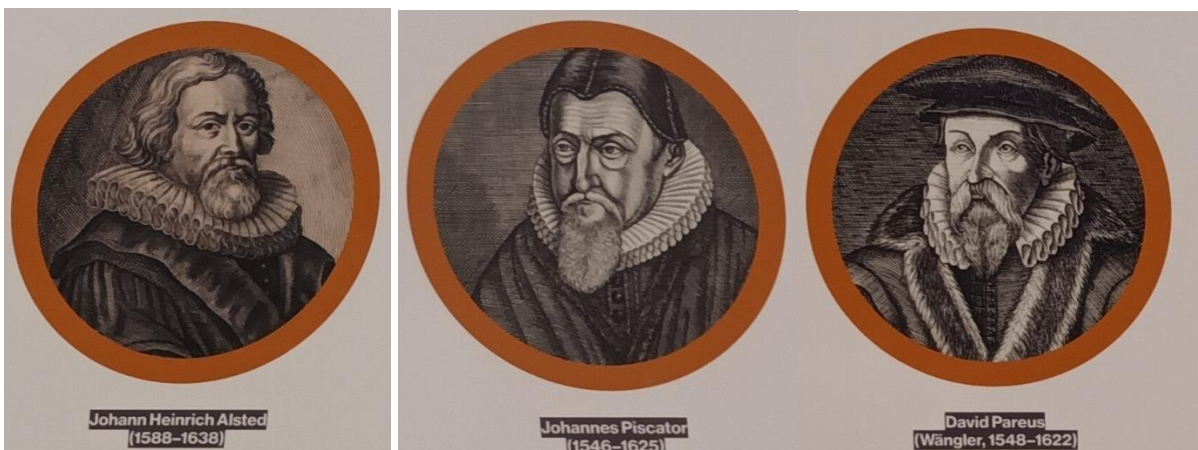
Op een keer bezochten Poolse reizigers Přerov en de Catechismus van Socinus die zij bij zich hadden kwam in handen van Komenský. Die veroorzaakte bij hem een strijd. Maar gelukkig ging hij niet over tot de godsdienst van Socinus, maar mocht hij blijven bij de waarheid: dat ook al zijn wonderen niet te verklaren, zij toch door God gewerkt kunnen worden. Ook de Godheid van Christus en de Drie-eenheid die door Socinus werden bestreden, werden door de Moravische Broeders als grote dwalingen gezien. De rector liet de Catechismus op het schoolplein openbaar verbranden.

6.2. Naar de universiteit.

Na de Latijnse school doorlopen te hebben, ging hij naar de universiteit. Hij wilde theologie gaan studeren, om later predikant te kunnen worden. Op 30 maart 1611 liet hij zich inschrijven aan de universiteit van Herborn in Duitsland. Hier kreeg hij o.a. les van J. Piscator (1546-1625) en J. H. Alstedius (1588-1638). Hij kreeg niet alleen les in allerlei vakken, maar leerde ook in de boekdrukkerij van de universiteit de boekdrukkunst.

In deze tijd nam Komenský zijn tweede voornaam, Amos aan. Amos betekend: Hij die liefheeft. Het zou ook in zijn leven blijken dat hij bewogen was met de mensen en het volk als herder en leraar in liefde wilde onderwijzen. Van oorlogsvoeren en kerkelijke onenigheden had hij een grote afkeer. Zo leerde hij van Piscator hier de eerste beginselen over het Duizendjarig Rijk en dat er nog een periode van Geestelijke bloei voor de Kerk/ kerk op aarde te verwachten is. Ook hierbij ging het over de liefde en vrede zoals in Psalm 72:4 berijmd:

't Rechtvaardig volk zal welig groeien;
Daar twist en wrok verdwijnt,
Zal alles door den vrede bloeien,
Totdat geen maan meer schijnt.
Van zee tot zee zal Hij regeren,
Zover men volk'ren kent;
Men zal Hem van d' Eufraat vereren,
Tot aan des aardrijks end.

Op de universiteit leerde hij niet alleen de Lutheranen kennen, maar kwam ook in aanraking met andersdenkenden zoals mistieken, neoplatonisten en Rozenkruisers (volgelingen van C. Rosenkreuz).

In 1613 reisde Komenský via Bremen naar de Nederlanden en trok daarna naar de Paltz. Op 19 juni 1613 liet hij zich inschrijven aan de Calvinistische universiteit van Heidelberg. Hier gaven o.a. de bekende D. Pareüs (1548-1622) en Bartholomaeus Corpenius (1565–1617) les. Aan deze universiteit was hij maar één jaar. Hier leerde Comenius over het stuk van de Rechtvaardigmaking. Alleen door het geloof in de Heere Jezus wordt een mens verlost van zijn zonde en schuld. De goede werken zijn een vrucht van het geloof, maar niet een werk dat leidt tot het geloof.

In 1614 keerde Komenský terug naar Moravië, naar bisschop Lánecky in Přerov. Omdat hij bijna geen geld had legde hij de afstand voor het grootste gedeelte te voet af. In Přerov werd hij leraar en rector op de Latijnse school. In 1616 werd hij door de Synode van de Unitas Fratrum met meer dan 20 anderen tot predikant van de Broedergemeenschap gewijd. Omdat hij nog zo jong was, was hij eerst assistent van Bisschop Lánecky en mocht af en toe preken. Het was in deze tijd dat Comenius ervan overtuigd raakte dat de heilige Schrift boven het menselijke verstand geplaatst moet worden. En de mensen moeten zich niet aanmatigen God en de natuur te dwingen om het menselijke verstand te gehoorzamen. Ook werden steeds meer leerstukken voor hem helder en kreeg de Bijbel een belangrijke plaats in zijn leven.

De Uniteit, de Broederschap werd door Comenius gezien als een verzameling christelijke gemeenten, deze hadden geen presbyteriaanse kerkstelsel, maar een eigen karakter. Het hoofdstreven in het leven van Comenius omtrent de kerk was de éénheid! De éne algemene christelijke Kerk werd door Comenius gezien als een wereldwijde Kerk van Christus. Zoals hij later zou schrijven, is het de zonde die de kerk aantast en waartegen de kerk moet strijden. Toen in 1648 de vredesverdragen na de Dertigjarige oorlog geen godsdienstvrijheid in Bohemen brachten, bleef Comenius wijzen op de oorzaak daarvan, namelijk de zonden. De Boheemse kerk is geen volmaakte kerk, maar aangetast als gevolg van de zonden. Het is een strijdende kerk, een kerk op doorreis naar de eeuwigheid. In zijn leven leerde Comenius dat de kerk vijanden heeft vanbinnen en vanbuiten. De satan probeert altijd de kerk te verwoesten en Gods werk tegen te staan, daarom is het zo nodig dat de kerk roept om de werking van Gods Geest. Christus, het Fundament van de Kerk zal nooit wankelen noch bezwijken. Hoe fel de vervolging ook is en hoeveel de aantastingen van de kerk ook zijn, hoe meer men moet roepen tot God en moet smeken om de werking van Zijn Geest.

In deze tijd was het dat hij in contact kwam met de weduwe Magdalena Vizovská en op 19 augustus 1618 trouwden zij. Omdat Magdalena best wel rijk was, bracht zij een flinke bruidsschat mee (400 gulden en verschillende kledingstukken). Dankzij deze bruidsschat kon Comenius zijn studie voortzetten en een bibliotheek verwerven.

In de tijd dat Komenský trouwde kreeg hij een uitnodiging van de Broedergemeente van Fulnek. Zij begeerden hem als hun predikant. In 1619 werd hij predikant in Fulnek en rector aan de Latijnse school van die plaats. In Fulnek woonden niet alleen Hussieten, Lutherse, Calvinisten en Roomsse, maar ook Waldenzen. Een van de taken van de nieuwe predikant was ook om de vrede tussen deze groepen te bewaren.

Door de grote en politieke gebeurtenissen die tussen 1618 en 1620 plaatsvonden²⁹³ ondervond ook Komenský de gevolgen. De legers van de Roomse keizer Ferdinand trokken na de slag bij de Witte Berg het land binnen en voor Komenský en de zijnen betekende dit: vluchten of sterven. Toen de troepen Fulnek bereikten besloot hij te vluchten. De stad werd voor een groot deel verwoest en ook zijn boeken werden voor het grootste gedeelte verbrand. In het begin hield het gezin zich op in de bossen.

²⁹³ Zie hoofdstuk 5, paragraaf 3 en 4.

In het begin van 1622 keerde zijn vrouw met de kinderen terug naar Přešov²⁹⁴, waar haar moeder Mariana woonde. In 1622²⁹⁵ stierven zij en hun twee jonge kinderen (de eerste was twee jaar oud, de tweede was ongeveer zes maanden oud) aan de pest. Magdalena werd begraven op de begraafplaats van Přešov.

In het Mausoleum in Naarden is een hekwerk met daarop acht taferelen uit het leven van Comenius. Foto links: Dit tafereel beeld Comenius af met zijn eerste vrouw en twee kinderen. Het waren gelukkige jaren die zij hadden in Fulnek.

Foto rechts: Comenius verliest zijn vrouw en

kinderen aan de pest.

6.3. Vervolgd.

Als weduwnaar heeft Komenský toen maanden door het noordwesten van Moravië gezworven. In de winter van 1622-1623 kreeg hij onderdak op het kasteel van de familie Von Žerotín²⁹⁶. Deze familie had de kant van de protestanten gekozen. Ook andere predikanten kregen hier onderdak.

De vervolging veroorzaakte echter grote geestelijke donkerheid bij Komenský. Hij werd flink ziek, maar na maanden in deze staat verkeerd te hebben, begon hij weer met schrijven en daarin vond hij afleiding.

Na zijn vlucht uit Fulnek en zijn verblijf op het kasteel van de familie Von Žerotín, heeft hij nog een aantal jaren in Brandýs nad Orlicí gewoond en gewerkt. Hij woonde hier onder de bescherming van Karel de Oude Von Žerotín (1564-1636) in een huis dat bestemd was voor broederpriesters. Hij schreef hier verschillende boeken.

²⁹⁴ https://cs.wikipedia.org/wiki/Magdalena_Vizovsk%C3%A1

²⁹⁵ Het Mausoleum vermeldt het jaar 1623 op het bordje.

²⁹⁶ Het Kasteel Velke Losiny ligt in het dorp Velke Losiny in het district Šumperk.

Twee foto's van de ruïne van het kasteel wat o.a. van Karel de Oude Von Žerotín is geweest. Het is niet bekend wanneer dit kasteel gebouwd is, vermoedelijk begin 14^e eeuw. In 1559 tot 1636 was het kasteel in het bezit van de familie Žerotín. Vermoedelijk was het kasteel rond 1636 al verlaten omdat de familie moest vluchten. Na de Slag om de Witte Berg (1620) kreeg Karel von Žerotín, als een van de weinige niet-katholieken, het recht om op zijn landgoed te blijven. Hij behield hij alleen de landgoederen van Brandýs nad Orlicí en Přešov. Op dat moment probeerde hij (voornamelijk financieel) de vervolgte Broeders uit Moravië en Bohemen te helpen. Hij probeerde ook Broederuniteit te steunen. Vooral dankzij hem was het mogelijk om de drukkerij van Broederschap van zijn kasteel in Kralice nad Oslavou naar Leszno en de bibliotheek naar Wrocław te verhuizen. In 1629 ging hij vrijwillig in ballingschap, maar bleef reizen naar Moravië en Bohemen. Vanaf 1633 woonde hij in Přešov, waar hij op 9 oktober 1636 stierf.

Vandaag de dag wordt geprobeerd het kasteel te renoveren en wordt er archeologisch onderzoek gedaan²⁹⁷.

²⁹⁷ Zie voor meer info hierover: <http://www.hradbrandys.cz/>

In 1623 verscheen van Komenský een bekend en belangrijk werk: ‘Het labyrint van de wereld en het paradijs van het hart’. Dit door velen een literair boek genoemd bestaat uit twee delen. “In deel één beschrijft Comenius hoe iemand met de naam Pelgrim door de wereld reist, met twee gidsen als metgezel. De eerste gids heet Alweter en heeft als bijnaam Overalbij. Hij is telkens als eerste ter plaatse en geeft Pelgrim allerlei tips. Hierdoor komt Pelgrim op veel verschillende plekken, waar hij nieuwsgierig alles in zich opneemt. De tweede gids is Zegsman, die koningin Wijsheid vertegenwoordigt. Zijn bijnaam is Begoocheling²⁹⁸, omdat hij telkens probeert om Pelgrim te misleiden. Pelgrim is echter alert en doorziet de misleidingen van Zegsman steeds. Om een voorbeeld te noemen: volgens Zegsman is het huwelijk een zeer gelukkige verbintenis, terwijl Pelgrim doorziet dat trouwen leidt tot een situatie van gevangenschap en zelfs slavernij.”²⁹⁹

Het eerste deel, gaat over de wereld beschreven als een chaotisch labyrint, vol met ijdelheid. Het tweede deel gaat over het menselijke hart. En dan vooral hoe de Pelgrim door het geloof in Christus een ware christen wordt. Kernachtig beschrijft Comenius wat de voorrechten zijn van Gods ware kinderen. In het hoofdstuk over de leer van Comenius staat een uitgebreide boekbespreking van dit boek.

Op 3 september 1624 trouwt Komenský voor de tweede maal. Hij trouwt met Maria Dorothea Cyrillova (?-1648), dochter van Jan Cyrill, die bisschop was van de Broedergemeente.

Komenský had haar ontmoet op het kasteel van de familie Von Žerotín. De trouwdag had een ernstige afloop, want op de avond van hun trouwdag kwam s’ avonds een bode: vlucht, ze zoeken u!

Samen kregen zij vier kinderen, de eerste, een dochter: Dorothea Christina werd in 1626 geboren (overleed voor 1654).

Eind 1625 vonden in Den Haag gesprekken plaats over een tegenoffensief tegen de Habsburgers. In 1626 reisde Komenský naar Den Haag voor een gesprek met koning Frederik V. Een tijdgenoot van Komenský, Christoph Kotter was net als hij ook heel positief over de toekomst, maar de koning zal alles veel donkerder, realistischer in. Hij had weinig vertrouwen in een spoedig herstel van een christelijk Bohemen en Moravië.

Ferdinand II werd, in tegenstelling tot wat men hoopte en dacht, steeds machtiger en de oorlog in Bohemen en Moravië werd steeds erger. Zijn gebied moest weer geheel Katholiek worden, niet goedschiks dan kwaadschiks. De protestanten die konden vluchten, vluchtten veelal naar Polen waar de koning Sigismund III (1566-1632) regeerde. Deze vorst was overigens

²⁹⁸ In de Nederlandse versie van het boek van 1926 heet hij Verblinding.

²⁹⁹ <https://historiek.net/comenius-enige-literaire-werk-opnieuw-in-nederlands-uitgegeven/58612/>

ook meer rooms dan protestants gezind. Velen hadden echter geen geld om te vluchten en werden of rooms of geveinsd rooms.

Na het bezoek aan Holland, keerde Komenský weer terug naar Brandýs nad Orlicí.

Het is in deze tijd geweest dat hij zijn Tsjechische naam veranderde naar het Latijnse Comenius. In de winter van 1627-1628 vluchtten ongeveer 30.000 families uit de Broedergemeente (meer dan 200.000 mensen) uit Bohemen en Moravië naar omliggende landen³⁰⁰.

Aan de tijd van vrede was definitief een einde gekomen.

Comenius behoorde ook tot deze vluchtelingen, hij vluchtte met 1700 mensen naar Polen, naar de stad Leszno, wat zo'n 300 km. ten noorden van Fulnek ligt en ca. 100 km. ten noorden van Wrocław.

In januari 1628 trok Comenius met een groep vluchtelingen Polen binnen. Bij de grens, voordat ze Bohemen verlaten, vallen ze op hun knieën en doet Comenius “een dieproerend gebed, dat God hun vaderland niet ganselijk verlaten zal, maar er, zij het dan ook maar enige gelovigen overhouden moge. Hij besluit met de woorden: ‘Heere, bekeer ons tot U, zo zullen wij bekeerd zijn; vernieuw onze dagen als vanouds.’ (Klaagl. 5:21).”³⁰¹

Op de plaats waar Comenius afscheid nam van zijn geboorte land en Polen introk is vandaag de dag een groot monument. Achter de bomen ligt Polen.

³⁰⁰ H. E. S. Woldring, “Jan Amos Comenius”, blz. 56-57.

³⁰¹ Th. Müller, “Een blik in de geschiedenis der evangelische broedergemeente”, blz. 41.

Comenius neemt afscheid van zijn vaderland.

6.4. In Leszno.

In deze Poolse stad heeft Comenius jaren lang gewoond en gaf hij leiding aan een groep vluchtelingen. Hij was in deze stad predikant en gaf les op het Gymnasium.

Door alle nood gedreven, bad Comenius vaak een gebed wat gedicht is door Johann Heermann (1585-1647). Deze Duitse piëtist dichtte o.a. het gedicht: 'O Jesu Christe, wahres Licht.'³⁰²

2 coupletten uit het gedicht zijn:

O Jezus, Bron van licht, beschijn,
Verlicht hen, die ver af nog zijn.
En voeg hen met Uw kudde saam
Opdat ook zij ten hemel gaan.

Geef Heer' de doven 't horen toch.
Leer Gij de stommen 't spreken nog.
Om te belijden onbevreesd
't Geloof dat in hun harten leeft.³⁰³

Ook schreef hij aan de overgebleven Broeders in Bohemen o.a. het volgende: "De moed ontvalle u niet, mijn broeders. Daar is wel een grote onstuimigheid in de zee, zodat ons scheepje tegen zware golven te kampen heeft, en het scheelt weinig of wij zullen vergaan. Maar nog steeds hebben wij de Heere met ons, Die spreekt: 'Vrees niet, want Ik heb u verlost; gij zijt Mijne. Wanneer gij zult gaan door het water, Ik zal bij u zijn, en door de rivieren, zij zullen u

³⁰² Voor het hele gedicht (in het Duits), zie: https://en.wikipedia.org/wiki/O_Jesu_Christe,_wahres_Licht

³⁰³ Bron: Otto Riedel, "Geloof voor de toekomst", blz. 90 en 91.

De St. Nicolaskerk in Leszno. Vanaf ongeveer 1580 tot 1654 werd deze kerk gebruikt door de Tsjechische Broeders; de huidige vorm stamt uit het begin van de 17^e en 18^e eeuw.

niet overstromen, Ik die de zeeën en de winden kan bestraffen en ze tot grote stilte kan brengen. Ja, nog meer: al wordt ons lichaam ontbonden en ons gebeente overal heen verstrooid, toch leeft nog de Heere, Die de beenderen met vlees en huid overtrekken, tot de Geest van de vier winden zeggen, dat Hij in deze gedoden moet blazen, opdat zij levend worden; d.w.z. Hij kan in onze plaats, ook nadat wij vergaan zijn, uit ons stof gelovige aanbidders verwekken, die door dezelfde waarheid verlicht, door denzelfde Geest der liefde verbonden, door denzelfde band der kerkelijke orde en tucht verenigd, de Kerk van Christus tot nog groter nut zullen strekken dan wij, tot beschaming der vijanden.”³⁰⁴

In Leszno hadden zich al honderd jaar eerder, in 1516 zich de eerste Boheemse Broeders gevestigd. Ook veel Joden en Luthersens trokken in de 16^e eeuw naar die stad.

In die tijd werd Leszno ook belangrijk voor de boekdrukkerij. Veel Bijbels en goede boeken voor omliggende landen werden hier gedrukt.

In deze stad werd ook Comenius opgevangen. In 1624 was de Latijnse school uitgebreid met een gymnasium en omdat Comenius goed les kon geven mocht hij dat in Leszno ook doen. Hij mocht boven de school wonen.

Hier in Leszno werd in 1629 hun tweede kind, Elisabeth geboren (overleed na 1670).

In de tijd dat Comenius in Polen verbleef schreef hij veel, voornamelijk opvoedkundige boeken, maar ook over de verbinding tussen God, de natuur en de mens. Rond 1632 raakte Comenius er meer en meer van overtuigd dat de brug naar Bohemen en Moravië was opgehaald; daar leven in vrijheid was absoluut niet meer mogelijk.

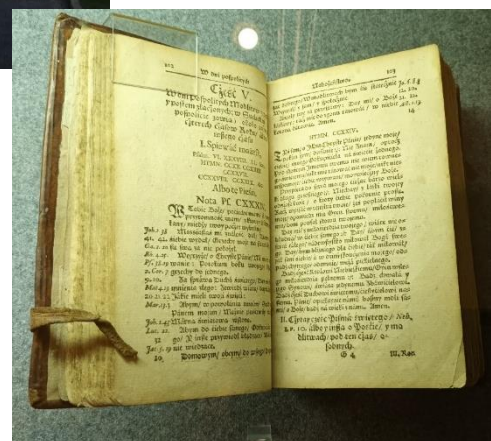
³⁰⁴ Th. Müller, “Een blik in de geschiedenis der evangelische broedergemeente”, blz. 42-43.

In 1636 werd Comenius benoemd tot rector van het gymnasium in Leszno. Ook in de tijd dat hij rector was bleef hij veel onderzoeken en schrijven. Dit schrijven veroorzaakte echter ook kritiek. In 1638 begon de synode van de Broedergemeente een kerkelijk proces tegen hem omdat zij vonden dat hij dingen schreef die on-Bijbels waren en dat hij veel te hoog van de toren blies. In 1639 werd er weer een synode gehouden. Hier werd veel met Comenius gesproken en gediscussieerd over wat hij nu werkelijk bedoelde en de mensen voorhield. “Na lange discussies wist hij de leden van de synode te overtuigen van zijn inzichten.”³⁰⁵ Alle kritiek en verdachtmakingen stopten en Comenius kreeg weer hun volle achting en waardering.

De St. Johannes de Doperkerk in Leszno. De kerk is gebouwd in de jaren 1652 -1654 door de Eenheid van Tsjechische Broeders. De kerk werd voor drietalige Broeders gebruikt: Pools, Tsjechisch en Duits. Comenius was predikant in deze kerk namens de Tsjechische Broeders.

Een verzameling gebeden voor verschillende gelegenheden in het Pools. Geschreven door Andrzej Węgierski (1600–1649), priester van de Tsjechische Broederschap.

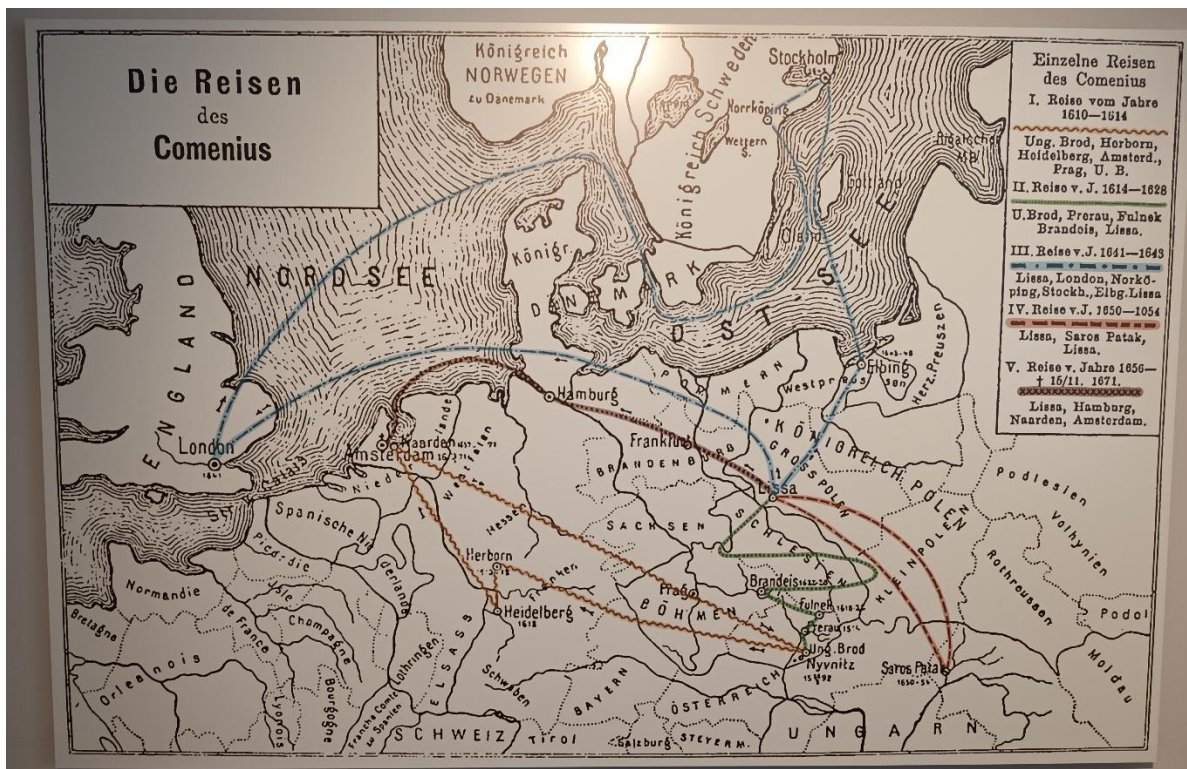

³⁰⁵ H. E. S. Woldring, “Jan Amos Comenius”, blz. 85.

Comenius' vlucht na de brand van Leszno. Hij verliest bijna alles wat hij bezat, ook zijn boeken.

6.5. Verschillende reizen.

In de zomer van 1641 reisde Comenius naar Engeland. Enerzijds om daar met geleerden over zijn pansofie en ideeën aangaande het verbeteren van het onderwijs te spreken. Anderzijds om geld voor de arme vluchtelingen uit Bohemen en Moravië te verkrijgen. Op 21 september kwam hij in Londen aan, maar door politieke toestanden kon hij hier niet lang blijven. Het was de tijd in Engeland waarin enerzijds de koning de macht wilde en hoofd van de kerk wilde blijven, aan de andere kant had je o.a. de presbyterianen die een Bijbelse kerkbestuur wilden. Op zondag ging hij naar de Nederlandse kerk in Londen die in 1550 was gesticht voor vervolgte christenen. In Engeland schreef Comenius *Via Lucis*, de weg van het licht, zijn enige uitgewerkte pansofisch werk.

“En tot besluit van de grote taak die hij deze winter in Engeland met zijn vrienden voor zich ziet, geeft hij een prachtige bewerking van het ‘Onze Vader’:

“Over geheel Europa, o Heere, over geheel Azië, over geheel Afrika, geheel Amerika, over geheel Magellonica³⁰⁶ en over alle eilanden der zee worde Uw Naam geheiligd, kome Uw Rijk, geschiede Uw wil.

Vervul o God de aarde met Uw wijsheid, zoals de zee met water gevuld is, opdat de gehele aarde u toejuiche.

Wek de mensen op, zodat ze Uw wil in de boeken schrijven maar schrijft Gij Zelf Uw wil in hun harten.

Maak dat overal onder volkeren scholen geopend worden, voederplaatsen voor Uw kinderen. Richt Gij echter Uw school op in de harten van alle mensen. Wek de geest van wijze mensen in de gehele wereld, opdat zij Uw lof verkondigen; maak Uzelf echter tot een dirigent van dit koor Uwer uitverkoren dienaren.

Schenk aan de volkeren de uitverkoren spraak weerom, opdat wij uit één mond lofzingen.

Onderwijs ons echter Zelf door Uw stem in ons innerlijk.”³⁰⁷

Mede door de toestand in Engeland en de verzoeken die hij kreeg uit andere landen, verliet Comenius op 21 juni 1642 het Britse land en trok naar de Nederlanden.

Tijdens zijn verblijf hier vond een gesprek plaats tussen hem en René Descartes. Gelukkig was Comenius het helemaal niet eens met de vrijzinnige filosofie van Descartes. Comenius heeft zelfs geschreven tegen zijn leer. Het verstand stond bij Descartes veel te hoog.

Na het bezoek van ongeveer één maand aan Holland trok Comenius op 19 juli 1642 via Duitsland naar Zweden. De opdracht om voor geld te zorgen voor de verdrukke kerk bracht hem naar Zweden, om daar met Lodewijk de Geer (een vooraanstaand man) daarover te spreken. De Geer die een van de rijksten van Europa was, was Comenius welgezind en wilde graag helpen. Maar in Zweden gebeurde er meer. Omdat daar het onderwijs(systeem) niet zo best was, zocht de regering naar mogelijkheden om die te verbeteren. In Comenius zagen zij de geschikte man. De wens was dat hij verschillende schoolboeken zou schrijven en zou helpen met het verbeteren van het onderwijssysteem. Als ruil en dank daarvoor werd hem financiële steun voor de vervolgte Moraviërs, met name in Leszno toegezegd, én zou de regering er alles aan doen om via onderhandeling vrede te verwerven. (De Dertigjarige oorlog duurde nog steeds en in grote delen van Europa was er geen godsdienstvrijheid.)

Comenius wilde echter niet in Zweden gaan wonen. Het voorstel van kanselier Oxenstierna was om in Elbing te gaan wonen. Elbing was een Poolse stad aan de Oostzee, dat onder gezag en invloed van Zweden was. Vandaag de dag heet de stad Elbląg.

³⁰⁶ Hiermee bedoeld Comenius vermoedelijk Zuid-Amerika of gebieden daarvan, KJB.

³⁰⁷ Overgenomen uit: drs. J. R. Kok en dr. A. Molnár, “Kinderen zijn God-geleerd”, blz. 94-95.

Comenius wordt bij Knaselier Axel Oxentierna in Zweden ontvangen.

In november 1642 verhuisd het gezin Comenius van Lezno naar Elbing en in 1643 werd hun derde kind, Suzanna geboren (over haar leven is verder niets bekend). In Elbing ging Comenius met volle inzet aan de slag. Het doel was om een boek te schrijven voor onderwijzers en voor leerlingen (schoolboeken).

In de herfst van 1642 kreeg Comenius nog de toezegging dat Oxenstierna alles in het werk zou stellen om te bevorderen dat het Tsjechische volk in vrijheid zou mogen leven, zonder overheersing. Helaas is gebleken bij de

vrede-sluitingen na de Dertigjarige oorlog dat hier niets van terecht is gekomen. In een brief aan Oxenstierna, 11 oktober 1628 schrijft hij: "Ik schrijf je deze regels namens velen: hun verzuchtingen hebben mij ertoe gebracht ze weer aan jouw voeten te brengen en door jou aan de voeten van de meest geëerde koningin en het gehele raadgevende orgaan, om bij de wonden van Jezus Christus te vragen en te smeken om ons, die geleden hebben voor Christus, niet geheel te verlaten."³⁰⁸

Foto van een oude prent met uitzicht op de stad Elbing. Foto genomen in Johan Amos Comenius museum in Uhersky Brod.

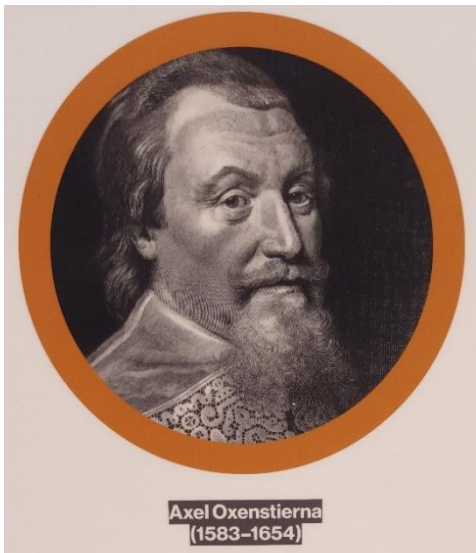
³⁰⁸ V. Hobrlant, "De gouden eeuw in de Nederlanden en Johannes Amos Comenius", blz. 53.

In augustus en september 1644 vond er in Orla, een stadje in het oosten van Polen, een synode plaats. Een van de doelen van deze synode was om te proberen tot een overeenkomst te komen tussen Lutherse en Calvinisten. Helaas mislukte dit. Op deze synode was Comenius aanwezig. Het gezin Comenius werd in de zomer van 1646 verblijd met de geboorte van een zoon die zij Daniël (1646-1694) noemden.

1648 is een belangrijk jaar in het leven van Comenius. Toen verscheen er een groot pedagogisch boek van hem: De nieuwste taalmethode. Het werk kwam echter voor de Zweden te laat. Vol ongeduld hadden zij al lange tijd gewacht op de door Comenius toegezegde schoolboeken, die maar niet verschenen. Het gevolg hiervan was dat hij in 1648 Elbing verliet en naar Leszno terugkeerde. Zijn ernstige zieke vrouw stierf op 26 augustus van dat jaar.

Een andere grote gebeurtenis was dat Comenius in 1648 tot bisschop van de Moravische Broederkerk werd gewijd. In dat jaar was in Leszno Laurentius Justinus, die toen bisschop van de broedergemeente was, gestorven. Als gevolg daarvan moest er een nieuwe bisschop gekozen worden en de keuze van de synode die toen gehouden werd in Leszno viel op hem.

Hij zou een van de laatste bisschoppen van de Broedergemeenschap zijn. Zijn kleinzoon Daniël

Ernst Jablonsky (1660-1741) werd in 1699 tot bisschop gewijd en hij wijdde David Nitschmann (1696-1772) in 1735 tot bisschop. Hij kreeg de toevoeging: 'Bisschop in den vreemde'. Dit kwam o.a. doordat de gemeenten die in de wereld werden gesticht ook een bisschop nodig hadden en het nodig was dat er meer en meer structuur kwam in het zendingswerk en de ordening van de zendingswerkers. Want in het begin waren de zendelingen niet officieel geordend, wat betekende dat het bijv. vragen ocriep bij het dopen van de heidenen. In de loop van de tijd kwam daar meer en meer structuur en orde in en nadat in 1735 de Vernieuwde Broedergemeente werd opgericht, waarvan Nitschmann de eerste bisschop was.

Het was voor Comenius een grote tegenslag dat de gehoopte vrede in 1648 niet voor zijn geboorteland werd bereikt. Over de mensen in Midden-Europa bleef

de Habsburgse, Roomse heerser regeren en die gunde de protestanten geen vrijheid.

Op 11 oktober 1648 schreef Comenius een brief aan Oxenstierna, de Zweedse kanselier, met het verzoek om bij de vredesonderhandelingen in Münster zich in te zetten voor Bohemen. Hij schreef: "Zo gaarne destijds mijn landslieden, die voor het evangelie geleden hebben, vernamen dat uwe hoogheid mij en anderen had gelast te berichten dat wij niet in de steek gelaten zouden worden, zo treurig is het thans te vernemen, dat wij in de steek gelaten zijn ... indien gij geen voorzieningen voor de toekomst treft, zodat ons koninkrijk kan terugkeren tot de belijdenis van het evangelie ... Gij hebt uzelf verraden, doordat gij ons verraden hebt... Ik schrijf u deze regels in de naam van velen, wier zuchten mij bewogen hebben mij tot u te richten en door uw bemiddeling tot de alldoorluchtigste koningin en de gehele heilige vergadering van het vredesberaad en u te smeken, ja ook bij de wonden van Christus te bezweren, dat u ons, die vervolgd zijn voor Christus, niet geheel en al verlaat. Aanschouw toch het volk, waarop het Christus behaagde als op het eerste onder de Europese volken neer te zien, doordat Hij het uit de duisternissen van de antichrist uitrukte, op dat volk, dat eerder dan de anderen de verlichting aannam en geheel alleen een gehele eeuw het razen van de antichrist heeft doorstaan."³⁰⁹

³⁰⁹ Protestants Nederland, 01/06/2003, blz. 16 en 17.

Het is heel erg om te schrijven dat ook deze brief niets uitgewerkt heeft, Bohemen was en bleef Rooms en het zou nog eeuwen duren voordat er vrijheid van godsdienst weer zou komen.

6.6. Opnieuw getrouwd.

Op 17 mei 1649 trouwde Comenius voor de 3^e maal, nu met Johanna Gajusová (?). Kort hierna trok hij naar Hongarije. Prinses Suzanna Rákócsi had hem gevraagd om het onderwijs van de Latijnse school in het overwegend protestante Sárospatak te verbeteren. Sárospatak is vandaag

de dag een stadje in het noordoosten van Hongarije. Op het verzoek van de prinses ging Comenius in en zonder vrouw en kinderen heeft hij van 1650-1654 hier gewoond.

Toen op 28 juni 1651 de prins Sigismund (1622-1652) met de in Den Haag geboren prinses Henriëtte Maria van de Pals (1626-1651) trouwde, mocht Comenius de trouwdienst leiden. Hij sprak over David en Nathan. Ook wees hij de prins op de noodzaak van het verbreken van de macht van het Turkse rijk en dat die verbreking de bekering van de Turk tot gevolg zou hebben.

Het jonge paar stierf echter binnen het eerste huwelijksjaar aan de pokkenziekte. Opnieuw werd bij Comenius de hoop op godsdienstvrijheid de grond in geslagen.

Comenius op bezoek in Sarospatak in Hongarije. Hij ontmoet de vorst.

In 1654 kreeg Comenius de vraag uit Leszno om terug te komen. Voor de derde maal trok hij naar de stad en ging er wonen. Hij was zijn leven echter hier niet meer zeker. De roomsen hadden het op zijn leven gemunt. 2 jaar later, april 1656 belegerden Poolse partizanen Leszno en veroverden de stad. Comenius kon met zijn gezin maar net op tijd vluchtten, en kwamen uiteindelijk via Frankfort an der Oder en Hamburg in Amsterdam aan. Vanuit Silezië schreef Comenius aan Peter Figulus (1619-1670) over de brand en vlucht uit Leszno: Wij, die gered

zijn uit de verwoesting van Leszno, leven weliswaar, maar ons leven is arm en onzeker. Wij zijn daar allemaal alles kwijtgeraakt en hebben alleen het vege lijf gered. Ik heb echter het grootste verlies geleden, niet alleen van bezittingen, maar ook van mijn manuscripten.”³¹⁰ Laurens de Geer had Comenius een uitnodiging gestuurd om naar hem te komen, hierop ging hij in. Bijna helemaal berooid kwam hij in Amsterdam aan. Het ergste voor Comenius was wel dat zijn bibliotheek weer verloren was gegaan.

Comenius en de brand Leszno. Hij moet vluchten en zijn boeken gaan verloren.

³¹⁰ V. Hobrlant, “De gouden eeuw in de Nederlanden en Johannes Amos Comenius”, blz. 26.

In dit jaar bracht de oorlog tussen Zweden en Polen voor de Broedergemeente in Polen niet veel goeds. De Zweden werden opnieuw gezien als de redders van het protestantisme. De Zweden, die eerst aan de winnende hand waren, rukten Polen binnen, maar trokken met een ongekende wreedheid het land door. Het Poolse leger werd hen echter spoedig te sterk en de Zweden moesten zich terugtrekken. Zoals beschreven werd o.a. Leszno ingenomen

“Ik arm menschenkind.”, klaagde Comenius in later jaren, “ben één uit duizenden, die hun schoonste levensjaren, de bloeitijd der jeugd, ellendig verbeuzeld hebben met schoolvosserijen. Hoe vaak heeft die smartelijke herinnering mij doen uitroepen: o mihi praeteritos Jupiter si referatannos!”³¹¹

Maar vervlogen dagen keren niet weer; wij kunnen ons niet weer verjongen. Slechts dit is mogelijk: wij zijn in staat het nageslacht de weg te wijzen, om zich voor dit kwaad te wachten.”³¹²

6.7. In Nederland.

Eind augustus 1656 kwam Comenius berooid in Nederland aan. Via Groningen reisde hij naar Amsterdam, waar hij van Laurens de Geer een huis toegewezen kreeg. Hij woonde eerst in bij de weduwe Smit. Voor 5 oktober kwam zijn vrouw en kinderen, die hij in Frankfurt achtergelaten had naar Nederland en woonde het gezin in Amsterdam. Ze zijn verschillende keren verhuisd, waar is niet met zekerheid te zeggen.

In Nederland heeft Comenius gewoond tot zijn sterven op 5 november 1670. In Amsterdam heeft hij zich onder andere als boekhandelaar gevestigd en zich daarmee bezig gehouden, maar ook met het schrijven van verschillende boeken. In 1667 maakte hij nog een voorreden gereed voor een Turkse Bijbelvertaling waarin hij de Sultan het lezen van de Bijbel ernstig aanbeval. In die jaren had Comenius verschillende pogingen gedaan om de aanzet te geven tot een Turkse Bijbelvertaling. “Met Levinus Warner, de gezant der Republiek te Constantinopel, de beroemde Leidse hoogleraar Jacobus Golíus en anderen heeft hij correspondentie gevoerd over een Turkse vertaling van de Bijbel, die voor rekening van De Geer zou worden gedrukt.”³¹³

Wojciech Bobowski ook wel Ali Ufki genoemd, (1610–1675) heeft de Bijbel in het Ottomaans vertaald. Ook heeft hij verschillende werken van Comenius in het Ottomaans vertaald.

In de winter van 1668-1669 was Comenius ziek geworden en hiervan herstelde hij niet meer. Langzaam werden zijn krachten gesloopt totdat hij de laatste adem uitblies. Op zijn sterfbed sprak hij dezelfde woorden die hij uitsprak toen hij van Bohemen naar Polen vluchtte: “Heere, bekeer ons tot U, zo zullen wij bekeerd zijn; vernieuw onze dagen als vanouds.” (Klaagl. 5:21) Op 15 november 1670 blies hij de laatste adem uit. Een week later, op 22 november werd hij in de Waalse kerk in Naarden begraven.³¹⁴

³¹¹ Op internet vond ik de vertaling: “O, als Jupiter me de voorbije jaren zou terugbrengen.”, <https://www.quora.com/Is-O-mibi-praeteritos-referat-si-Jupiter-annos-from-Goodbye-Mr-Chips-a-grammatically-correct-statement>

³¹² J. F. van Someren, “De Navorscher”, twee-en-veertigste jaargang, nieuwe serie, vijfentwintigste jaargang. 1892. Blz. 178.

³¹³ J. F. van Someren, “De Navorscher”, twee-en-veertigste jaargang, nieuwe serie, vijfentwintigste jaargang. 1892. Blz. 191.

³¹⁴ Een van de redenen hiervan is vermoedelijk geweest, omdat het in Amsterdam ca. 7 maal duurder was om begraven te worden dan in Naarden.

Het graf van Comenius is het mausoleum in Naarden.

6.8. Wat leerde Comenius?

Op deze vraag is geen eenvoudig antwoord te vinden.

Allereerst is door alles wat hij in de loop van de tijd heeft meegemaakt zijn visie veranderd en heeft hij door de jaren heen veel mensen ontmoet die ook zijn invloed op hem hebben uitgeoefend.

Als echte Hussiet, volgeling van Johannes Hus, was hij wars van de Roomse kerk en haar on-Bijbelse gebruiken.

In veel hedendaagse levensbeschrijvingen van en over Comenius gaat het meer over zijn pansofie, pedagogie en zijn oecumene, zijn visie dat niet alleen de Boheemse kerk, maar ook andere kerken de ware Kerk zijn en het streven van hem om een grote wereldvrede waarin er maar één kerk is. De nadruk ligt veel minder op zijn geloofsleer en leven en op zijn visie en meeleven/ meelijden met de vervolgte Moravische kerk³¹⁵.

Gelukkig zijn er in de loop van de jaren verschillende boekjes van Comenius in het Nederlands, Duits en Engels vertaald. Uit deze boekjes kan je een beter en redelijk goed beeld krijgen van wat Comenius leerde en waar hij voor stond. In wat nu volgt worden verschillende boekjes van hem besproken waarin hij schrijft over de Bijbel en de kerk.

In zijn diepgaande boeken die in de loop van de jaren verscheen en vooral in zijn zeventien pansofische³¹⁶ studie en onderzoek komt naar voren wat Comenius leerde en wat zijn visie was. Kort gezegd streefde hij naar een wereld die enerzijds buiten het paradijs lag, maar wel kentekenen van volmaaktheid zou krijgen. De wereld die voor de zondvloed bestond zag hij als de ideale wereld. Comenius streefde naar één taal, één wereldtaal. Om dit te bereiken wilde hij een nieuwe taal ontwikkelen die alle mensen zouden kunnen leren. Ook wat betreft godsdienst wilde hij een eenheid binnen het christendom. Zijn streven in zijn leven was dat er een eenheid

³¹⁵ In Protestants Nederland las dat ik hier niet de enige in ben die dit opmerkt. “De protestanten werden vervolgd, van hun goederen beroofd en zij moesten in 1627 hun land verlaten. Comenius weigerde daarin te berusten en hij kwam op vele manieren daartegen op. In de moderne bestudering van Comenius, die zo verbrokken is (pedagogie, spraaktheorie, kerkleiderschap, dichtwerk, filosofie, etc.) wordt aan deze activiteit, die voor hem zo belangrijk was en zijn hele leven gestempeld heeft, nauwelijks aandacht besteed.” Bron: Protestants Nederland, 01/06/2003, blz. 15.

³¹⁶ Pansofie, een Grieks woord betekend: al-wijsheid. Deze woorden staan ook in de Bijbel: “Aan wie God heeft willen bekendmaken, welke zij de rijkdom der heerlijkheid dezer verborgenheid onder de heidenen, welke is Christus onder u, de Hoop der heerlijkheid; Denwelken wij verkondigen, vermanende een iegelijk mens en lerende een iegelijk mens in **alle wijsheid**, opdat wij zouden een iegelijk mens volmaakt stellen in Christus Jezus” Kol. 1:27-28. Comenius noemde deze tekst vaak in verband met het gesprek tussen de verschillende godsdiensten en de noodzaak van zending.

kwam tussen enerzijds Calvinist en Lutheraan, maar ook hoopte en zag hij ernaar uit dat de Roomse kerk weer hersteld zou worden en dat de protestanten en Roomsens weer één kerk zouden worden. Ten opzichte van de Joden was hij tolerant. Comenius streefde er ook naar dat in alle landen één uniform onderwijssysteem zou zijn. De leerlingen zouden dezelfde schoolboeken gebruiken en hij wilde overal pansofische scholen. Gezegd moet worden dat Comenius in tegenstelling tot de (strengere) Calvinisten geen moeite had met toneel. Mits het maar tot onderwijs en verrijking van kennis strekte.

Over het Pansofische werk van Comenius schrijft R. A. B. Oosterhuis, o.a. het volgende: “Tegen deze kritiek [dat het een rationeel werk is KJB] beschermde en verdedigde de ons overigens onbekende Bythner Comenius met de verzekering, dat Comenius geheel zuiver in de leer was en dat datgene, wat hij schreef over de aangeboren menselijke voortreffelijkheid alleen sloeg op de filosofie, niet op de theologie - een verdediging, waarmee Comenius zelf het zeer zeker oneens zou geweest zijn, omdat zijn filosofie en theologie immers ineensmelten. Van Lutherse zijde werd zijn stelsel de smet van rationalisme en mysticisme aangewreven. Comenius wist op al deze aantijgingen zeker wel het antwoord te vinden ; hij was er echter evenzeer van overtuigd, dat hij een lastige materie had aangevat. Ja, in zijn *Unum necessarium* (1668), noemde hij zelfs de pansofie onder de labyrinten, waarin hij het spoor bijster geworden was: ‘Men heeft mij, zo schrijft hij, ‘het verwijt gemaakt, dat ik hemel en aarde met elkander vermengde’. Niettemin gaat hij ook na deze bekentenis voort met zijn werk. Het is duidelijk, dat de pansofie van 1666 met haar op de voorgrond stellen van de vrije wil, haar tegelijk rationalistische en mystieke tendenties in het calvinistische Holland niet in goede aarde zou zijn gevallen, ware zij beter verspreid. De oplaag der uitgave van 1666 was uiterst klein, zodat het werk hier geen bekendheid kreeg. Zelfs Voetius (1589-1676) spreekt met eerbied over Comenius. (G. Voetius, *Politic. Eccles. I.4*)³¹⁷ Verderop hierover meer geschreven.

Wie Comenius zijn werken leest met betrekking tot opvoeding en onderwijzen, kan de indruk krijgen dat Comenius een vrije wil leerde. In tegenstelling tot de Reformatoren en de Nadere Reformatoren. Het lijkt dat hij te hoge verwachting van de mens had en was daar soms (te) positief over. De verdorvenheid van het hart en het geneigd zijn tot alle kwaad lijkt (en is misschien ook zo) bij Comenius geen (vooraanstaand) leerstuk te zijn. Kinderen ziet hij als (redelijk) onbedorven. “Kenmerkend voor Comenius’ opvoedkunde (en trouwens ook voor zijn karakter!) zijn immers zijn onwankelbare vertrouwen in de mens en in een beter toekomst, en zijn voorliefde om tijdens de opvoeding aan te sluiten bij (de ontwikkeling van) het door hem als relatief onbedorven beschouwde kind. Zijn hooggespannen verwachtingen aangaande de opvoedbaarheid van het kind en de verbeterbaarheid van de mens doen vaak zelfs uitgesproken naïef aan.”³¹⁸ Zelf heb ik geen onderzoek gedaan naar het christelijke en Bijbelse gehalte/karakter van zijn opvoed- en onderwijs werken. Wie echter de met name godsdienstige geschriften van Comenius leest, leest wel dat hij de nadruk erop legt dat de mens Christus moet kennen en dat het dán alleen maar goed is. Van een vrije wil is in andere werken van hem niet of nauwelijks iets te vinden.

Nog even iets over Comenius zijn opvoedkunde. Hij heeft verschillende werken erover geschreven. O.a. *Schola materna* (Moederschool) uitgegeven in 1630, is een boekje waarin hij schrijft over de opvoeding van kinderen tot 6 jaar. “Comenius beschouwd het kind als het kostbaarste geschenk van God.”³¹⁹ Als voornaamste doel ziet hij ook als doel van de opvoeding de planting van het geloof en de godsvrucht. Het voornaamste is dat het kind het hogere doel, het Ene Nodige leert kennen. Maar daarbij komt dat het niet het lichaam en het tijdelijk verwaarloosd en dat het kind ook leert om in de maatschappij zijn werk kan doen.

³¹⁷ R. A. B. Oosterhuis, “De ontwikkeling der Pansophie gedurende Comenius’ verblijf te Amsterdam”, in: “Verslag van het eerste Nederlandsch paedagogisch congres”, Pag. 655.

³¹⁸ L. F. Groenendijk en J. C. Sturm, “Comenius in Nederland”, blz. 85

³¹⁹ Encyclopedie Nadere Reformatie, Thema’s L-R, blz. 184.

Dat er door de gereformeerde predikanten een soort van achting voor Comenius was, en dat men de discussie met hem uit de weg lijkt te zijn gegaan, komt volgens L. F. Groenendijk en J. C. Sturm vanwege Comenius' achtergrond. "Hij gold onder de gereformeerden niet zomaar als een vroom en eerbiedwaardig christen; hij was dé vertegenwoordiger van het verdrukte, verdreven en vervolgd geloofsverwante Boheemse en Moravische volk, of, precieser gezegd, van hun kerk, de zogeheten broederuniteit."³²⁰

De tolerantie was voor Comenius niet zo ruim dat hij alleen wat in zijn straatje paste accepteerde. Voor hem was de Bijbel de leidraad en ook al waren er verschillen, alle christenen die zich aan de Bijbel hielden wilde hij graag als één verenigde kerk. Van Cartesianen, Arianen, Rooms en Socinianen nam Comenius volledig afstand, met deze dwalenden kon en wilde hij zich niet verenigen. Comenius schreef zelfs ca. 8 geschriften tegen de Socinianen, en rond 1661 verschillende tegen de Duitse Sociniaan Daniël Zwicker (1612-1678). (Over hem verderop meer.)

Een ander vergaand verlangen van Comenius was dat alle mensen burgers van één wereld zouden worden, alle landen zouden min of meer worden opgeheven. Deze gedachte komt voort uit o.a. de profetieën van Jesaja waarin staat geschreven: "De wolf zal met het lam verkeren, en de luipaard bij den geitenbok nederliggen; en het kalf en de jonge leeuw en het mestvee tezamen, en een klein jonksken zal ze drijven. De koe en de berin zullen tezamen weiden, haar jongen zullen tezamen nederliggen, en de leeuw zal stro eten, gelijk de os. En een zoogkind zal zich vermaken over het hol van een adder, en een gespeend kind zal zijn hand uitsteken in den kuil van den basilisk. Men zal nergens leed doen noch verderven op den gansen berg Mijner heiligheid; want de aarde zal vol kennis des HEEREN zijn, gelijk de wateren den bodem der zee bedekken." (Jes. 2:6-9). Deze profetieën en ook uit Openbaring nam Comenius zo letterlijk dat hij geloofde dat er een grote eenheid en vrede in de wereld zal komen. Hij was ervan overtuigd dat de mens daar ook naartoe moest werken en zich in moest spannen om zo'n wereld te bevorderen.

In het laatste van de zeven delen schrijft hij een "grote oproep aan alle mensen om aan de verbetering van de mensheid actief mee te denken, en om daarin niet te verslappen."³²¹

Mijns inziens ging hij in bovenstaande wel te ver en de praktijk heeft tot nu toe uitgewezen dat er van zijn idealen en streven weinig tot niets is terecht gekomen. Dat betekend overigens niet dat de belofte uit Jes. 2 en andere beloften al vervuld zijn, of op een geestelijke wijze alleen verklaard moeten/ mogen worden. Comenius streven naar een wereldvrede en daarbij het beëindigen van de oorlogen is natuurlijk te waarderen. De mate van oecumene die hij voorstond ging soms wat ver. Enerzijds wilde hij alle christelijke stromingen tot één doen worden. Anderzijds keurde hij de Roomse kerk zo af en was ervan overtuigd dat de Roomse kerk heel ver afgeweken was dat de protestanten geen water bij de wijn moesten doen om tot een toenadering tot de Rooms en te komen. Al schrijft hij mijns inziens in het ene boek daar wat duidelijker over dan in het andere boek. Vooral het zien van de zijns inziens goede kanten bij anders denkenden veroorzaakte een begeerte naar eenheid.

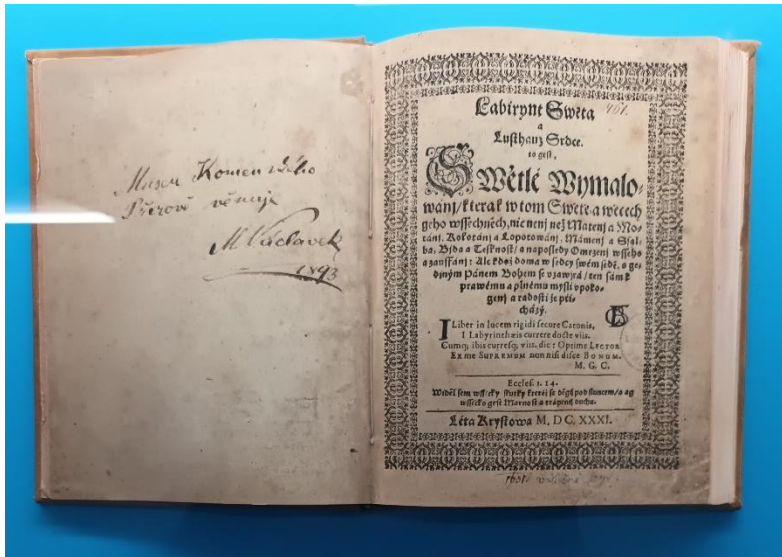
6.9. Het labyrint der wereld en het paradijs des harten.

Een boek dat Comenius schreef met een diepe inhoud heeft de titel: Het labyrint der wereld en het paradijs des harten. Dit boek beveel ik bij iedereen aan! Lees vooral de oude versie die ca. 100 jaar geleden is uitgegeven. Dit ook omdat deze zuiverder is qua Bijbelvertaling. In dit boek is heel duidelijk te lezen wat de leer was van de Bijbel en dat Comenius die ook onderschrijft. Ook blijkt duidelijk dat Comenius geestelijk leven had en kennis aan Christus en Zijn verlossend werk, anders is het onmogelijk dat hij zo'n boek heeft kunnen schrijven!

³²⁰ L. F. Groenendijk en J. C. Sturm, "Comenius in Nederland", blz. 24.

³²¹ H. E. S. Woldring, "Jan Amos Comenius", blz. 167.

Dit boek, bestaande uit twee delen, wordt een literair werk genoemd. Door velen wordt het een satirisch werk³²² genoemd en een boek vol humor. Voordat ik een samenvatting van dit boek (in alle gebrek) probeer te schrijven en weer te geven waar het in het boek om gaat, een paar opmerkingen.

Een uitgave van het Labyrint der wereld uit 1631 in het Comenius Museum in Uhersky Brod. Het is een eerste druk uit 1631.

Bij het lezen van het boek kwam al spoedig de gedachte bij mij op: in wat voor leugenachtige wereld leven wij toch. Het beeld dat ik van het boek had klopte totaal niet met de inhoud. Velen zeggen dat het boek een satirisch boek is en dat het in dit boek nogal gaat over het taalgebruik dat hij

gebruikt. Maar toen ik dit boek las, las ik diepe ernst en vanuit het oogpunt van Genesis 3 en het Bijbelboek Prediker gezien is het een ernstig boek met een diepe inhoud, die de mensen een spiegel voorhoudt.

Het is heel waarschijnlijk dat twee werken van Johannes Valentinus Andraeae (1586-1564) van invloed zijn geweest op het schrijven van Comenius' boek. Het eerste werk 'Peregrini in patria errores', gaat over de zwerftochten van de mensen in het midden van de moeilijkheden van het leven. Het tweede boek, 'Civis christiananus', is een beschrijving van de dwalende pelgrim die terugkeert. Deze twee werken hebben een grote indruk op Comenius gemaakt³²³.

"Comenius bereikte in het eind van 1622 de hem door Van Žerotin verleende schuilplaats te Brandys in Bohemen. Het smalle ronde dal, waarin dit stadje ligt, zinkt in de diepte weg tussen de omliggende hoge dennenwouden. De snelvlietende, donkere Orlice scheidt de stad van de hoge heuvel Klopota. Het ronde marktplein en het nu tot een ruïne vervallen slot der Von Žerotins herinneren, van de heuvel gezien aan het marktplein der wereld en het slot van Fortuna³²⁴. Daar, aan gene zijde van de rivier onder die hoge heuvel, kon Comenius zich rustig aan de overdenking wijden van zijn korte, maar reeds zeer wisselvallige levensloop, van de droevige toestand van staat en kerk, die hem niet weinig beklemden. Gesterkt door de inhoud van Andraeae's geschriften begon hij de ijdelheid en onbestendigheid der menselijke zaken te doorzien; hoe het hart des mensen onrustig is, tot het rust vindt in God. En zo was dan zowel de juiste atmosfeer als het juiste milieu geschapen, waarin het Labyrint der wereld door zijn hand kon worden geschreven."³²⁵

In 1623 kwam de eerste uitgave van dit boek uit, maar door de jaren heen corrigeerde Comenius het en breidde het uit. In het boek kom je veel tegen wat Comenius zelf ondervonden heeft,

³²² Als je via bijv. google zoekt naar boekbesprekingen of korte samenvattingen van dit boek, komt je erachter dat het boek door velen wordt gezien als een humoristisch (satirisch) boek, waarbij de kern van het boek niet genoemd wordt en nog veel minder de ernst waarmee Comenius dit boek beschrijft. Zie bijv. <https://vantilt.nl/boeken/het-labyrint-van-de-wereld/> Ook op de achterkant van de uitgave van 2016 staat deze beschrijving.

³²³ J. A. Comenius, "Labyrint der wereld en het paradijs des harten", uitgave 1926, blz. 333.

³²⁴ Dit komt voor in het boek van Comenius wat hierna besproken wordt KJB.

³²⁵ J. A. Comenius, "Labyrint der wereld en het paradijs des harten", uitgave 1926, blz. 335.

zoals schipbreuk, vluchten, huwelijk en het ontdekken dat de wereld vol ijdelheid is. Uiteindelijk werd de eerste editie in 1631 gepubliceerd. Toen Comenius in Amsterdam woonde, heeft hij in 1663 nog een paar hoofdstukken aan dit boek toegevoegd. Het gaat om de hoofdstukken 31-35. Deze handelen over de Koningin der Wijsheid. Het boek werd in 1788 voor het eerst in het Nederlands vertaald en uitgegeven. Voor het beschrijven van deze samenvatting heb ik gelezen en gebruik gemaakt van de vertaling van meneer R. A. B. Oosterhuis, uitgegeven te Utrecht in 1926³²⁶.

De volledige titel van het boek is:

Het labyrint der wereld en het paradijs des harten, dat is: Een heldere beschrijving, hoe in deze wereld en al haar aangelegenheden niets heerst dan dwaling en verwarring, onzekerheid en nood, leugen en bedrog, angst en ellende, en ten laatste afkeer van alles en vertwijfeling; maar hoe hij, die zich met God den Heere alleen in de woonstede zijns harten binnensluit, zelf tot ware en volle vrede des gemoeds en tot blijdschap komt.

Kees Mercks schrijft dat in de oorspronkelijke titel van 1623 niet het woord paradijs, maar lusthuis staat³²⁷. Dit woord is mijns inziens nog toepasselijker.

De titel in het Tsjechisch is: Labyrint svĕta a ráj srdce.

Op de eerste bladzijde staat de tekst uit Prediker 1:14, wat de kern van het eerste deel van het boek is: “Ik zag al de werken aan, die onder de zon geschieden; en zie, het was al ijdelheid en kwelling des geestes.”

Het boek is opgedragen aan de heer Karel, baron van Žerotin den Oudere (1564-1636).

Het voorwoord geeft in algemene bewoordingen aan dat de mensen altijd aan het zoeken zijn. Ieder mens zoekt iets. Zoekt zijn lege hart te vullen en zoekt zijn heil bij dingen buiten hem. “Doch dat zij het daarin niet vinden, betuigt Salomo, de wijste der mensen, die eveneens de

³²⁶ Ik heb bewust een oude uitgave gekozen, omdat ik bang ben dat ik veel hedendaagse vertalingen met name de Bijbelteksten niet zuiver (Statenvertaling/ Kralicevertaling) overgezet/ vertaald zijn. In de uitgave, vertaald door Kees Mercks, uitgegeven in 2016, is inderdaad de Statenvertaling niet gebruikt. IJdelheid is bijvoorbeeld vervangen door zinloosheid. Opgemerkt moet wel worden dat in deze nieuwe vertaling, door middel van verwijzingen beter zicht wordt gegeven tussen het verband wat Comenius beschrijft en wat hij zelf meemaakte in zijn leven. Volgens Kees Mercks, is de door mij gebruikte vertaling uit 1926 vanwege ‘sterk verouderd taalgebruik en door het voorbijgaan van het literaire karakter’ niet meer van deze tijd. Zie zijn uitgave, blz. 229. Hier ben ik het overigens niet mee eens. Het literaire karakter is een bijzaak. Het gaat om de inhoud en die is de ijdelheid van de wereld en dat alleen in Christus geborgenheid te vinden is.

Voor een overzicht van de drukken die er zijn geweest en de uitgeven, zie o.a. de ‘Verantwoording en dankwoord’, van Kees Mercks, pag. 229-231.

Mede door het lezen van Kees Mercks zijn ‘Verantwoording en dankwoord’, kwam ik tot de verbazende en schrikkelijke opmerking dat Mercks vindt dat het boek een verdichtsel is. Comenius schrijft in zijn ‘Aan de lezer’: “Hetgeen gij, lieve lezer, nu lezen zult, is geen dichtwerk [Mercks vertaald: ‘verdichtsel’, ofschoon [hoewel] het daarop gelijk.” J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, uitgave 1926, blz. 9. Zie ook de uitgave van Mercks, 2016, blz. 12. In ‘Verantwoording en dankwoord’, schrijft Kees Mercks, (pag. 132), dat hij het hier niet mee eens is. “het is wel degelijk een ‘verdichtsel’, schrijft hij. Mercks is er ook van overtuigd dat het een literair werk is en geen religieus traktaat. Ik ben ervan overtuigd dat het wel degelijk een religieus werk is en de diepste kern beschrijft van het christendom. De humor die Mercks erin ziet, ontdek ik nergens. Eerder de ernst. Zoals bijv. blz. 59, waar Comenius schrijft: “terwijl toch ieder mens een veel hoger goed, de ziel, bezit, en hij vóór alles dient te wedijveren in de zorg voor de arbeid aan haar besteed”, (uitgave 1926). Het meest vreselijke is wel wanneer Mercks schrijft: “...En zijn inkeer tot zichzelf en zijn mystieke aanvaarding van God [is] zonder meer utopisch”. (blz. 233). Hier zijn geen woorden voor. Het kennen van God is geen utopie en wat Comenius beschrijft is een volle werkelijkheid. En als Pelgrim tot zichzelf inkeert en Christus tot zijn deel mag krijgen, dan is dit een zaak die vandaag de dag ook nog gebeurt en ook nu zijn er nog mensen die dat geestelijke Goed deelachtig worden. Het is te vrezen dat schrijver Mercks geheel onkundig is van de Bijbel, de leer van het ware Christendom, de noodzaak van de kennis van de drie stukken: ellende, verlossing en dankbaarheid. Op blz. 243 merkt H. E. S. Woldring in het Nawoord gelukkig wel op dat het boek is gelouterd, “om uiteindelijk het echt christelijke te ontdekken.” Nadruk ligt wel op het “verbeteren van de menselijkheid van de mensheid.”, waaraan de schrijver weer toevoegt dat dit een utopische gedachte is. En ja inderdaad. Als een mens zichzelf gaat verbeteren is het een utopie, dat is onmogelijk. Maar als God een mens vernieuwd is het geen utopie maar volle werkelijkheid.

³²⁷ Zie blz. 229, uitgave 2016.

vrede zijner ziel zoekende, nadat hij de gehele wereld reeds doorreisde en doorschouwd had, ten laatste toch bekennen moest: “Daarom haatte ik dit leven, want dit werk docht mij kwaad, dat onder de zon geschiedt; want het is al ijdelheid en kwelling des geestes.” (Prediker 2:17). De ware zielevrede, verklaarde hij, na dien ten slotte zelf gevonden te hebben, bestaat daarin, dat de mens de wereld late varen, zich alleen om God bekommere, Hem vreze en Zijn geboden onderhoude. “Want”, voegde hij er aan toe, “daarop alleen komt alles aan” (Prediker 12:13³²⁸). Ook David komt tot dezelfde slotsom, dat hij de gelukkigste mens is, die de wereld uit zijn ogen en gedachteleven verdrijft, zich enkel aan God vasthoudt, Hem tot zijn eeuwig deel verkiest, en in zijn hart met Hem woning maakt (Psalm 73).³²⁹

Hierna betuigt Comenius met lof en eer aan God dat Hij zijn ogen geopend heeft en dat hij net als Salomo heeft geleerd en ingezien dat alles buiten God ijdelheid is. De meeste gebeurtenissen en zaken die Comenius in dit boek beschrijft heeft hij zelf meegemaakt en ondervonden.

Het boek doet vaak denken aan de Christenreis van John Bunyan. Echter, Bunyans boek werd pas geschreven toen Comenius was overleden. Andersom is er ook geen invloed geweest.

Het eigenlijke boek begint als volgt: “Toen ik de leeftijd had bereikt, waarop het verschil tussen goed en kwaad het menselijk verstand begint duidelijk te worden, en de verschillende standen, rangen en beroepen, de bezigheden en oogmerken der mensen zag, waarop zij zich toeleggen, scheen het mij een dringende noodzakelijkheid, rijpelijk te overwegen, bij welke groep mensen ik mij zou aansluiten en aan welke goede zaak ik mijn leven zou wijden.

Nadat ik hierover veel en dikwijls had nagedacht en met mijn verstand ijverig was te rade gegaan, kwam ik ten slotte tot de overtuiging, dat ik het meeste genoeg zou vinden in een levenswijze, waarin zo weinig mogelijk moeiten en zorgen en zo veel mogelijk gemak, vrede en blijmoedigheid te vinden zou zijn.

Maar dan scheen het mij weer moeilijk tot het inzicht te komen, welk beroep met een dergelijke levenswijze zou stroken; ook wist ik niet, wie ik met goed gevolg zou kunnen raadplagen, afgezien nog daarvan, dat ik dit niet eens zo bijzonder wenselijk vond, daar ik van mening was, dat ieder mij zijn werkkring zou aanprijzen. Geheel zelfstandig en in overijling durfde ik niets aangrijpen, daar ik vreesde mis te tasten.”³³⁰

Al spoedig gaat Comenius op onderzoek uit in deze wereld. Als eerste ontmoet hij Alweter, bijgenaamd Overalbij. Hij werd de gids. Zijn koningin was Wijsheid, maar door waanwijzen ijdelheid genoemd.

(Lering: de ijdelheid is de koningin der wereld.)

Bij deze 2 mannen sluit Verblinding zich aan. Hij had als taak om een ieder te leren hoe men de dingen der wereld moet verstaan.

(Lering: de gewoonte der dingen leidt tot verblinding der wereld.)

Toen de reiziger liet merken dat hij zich niet prettig voelde bij dit gezelschap legde Alweter een gebit in zijn mond: Nieuwsgierigheid. Verblinding zette hem een bril op en dadelijk zag hij alles anders dan tevoren. Door deze bril leek een mooi, schoon voorwerp lelijk en een lelijk voorwerp mooi. De glazen waren van het glas Vooroordeel vervaardigd en het montuur Gewoonte.

Pelgrim werd hierna vanaf een grote hoogte de aarde getoond en daarop zag hij een mooie schone stad, cirkelvormig met wallen, maar zonder gracht. De dierbare wereld werd getoond door Overalbij en daarin zag hij vele mensen, straten, pleinen en gebouwen. De straten betekenen de verschillende standen, rangen en beroepen van de mensen. In het westen ligt het Slot van het Geluk. En in het midden van de stad de residentie van koningin Wijsheid. Toen de Pelgrim goed keek, zag hij veel verwarring. De Poortwachter, Het Lot, deelde de beroepen en

³²⁸ De Statenvertaling luidt:”is het einde van de zaak”.

³²⁹ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, uitgave 1926 (tenzij anders vermeld) blz. 8.

³³⁰ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 12-13.

het werk uit. Op de markt gekomen werden allerlei mensen gezien en toen Pelgrim goed keek zag hij dat ieder die tussen de mensen wandelt een masker op heeft en als hij alleen is, het afwerpt. Dit is de menselijke voorzichtigheid, die eist dat men niet aan ieder toont wie men is. (Lering: huichelarij is bij alle mensen.)

Alle mensen hadden ook een misvorming. Pelgrim zag dat het monsters waren, maar moest van Verblindings goed door de bril kijken, zodat hij zag dat het mensen waren. Tussen alle wanorde zag en hoorde hij hun gekijf, vechten enz. En niemand luisterde naar elkaar. “Toen riep ik uit: God behoede ons, zijn wij hier dan in Babel?”³³¹ Bijna ieder was aan het werk, maar bij beter zien, zag hij dat het bestond uit kinderspel en vruchteloze inspanning. “Toen riep ik uit: Ach arme! Is dan de mens slechts daartoe op aarde, dat hij zich met de scherpte van zijn hemels vernuft op zulke ijdele dingen toelegt?”³³² Maar Verblindings was het hier helemaal niet mee eens, hij vond het juist nuttige bezigheden.

(Lering: veel mensen houden zich met nutteloze dingen bezig.)

De gids hield hem voor dat alles in grote orde verliep, maar hoe beter Pelgrim keek, hoe groter de wanorde was die hij zag.

(Lering: er heerst grote wanorde op en in deze wereld.)

Daarbij kwam dat de mensen blind en dwaas waren. “Ik nam ook een andere misstand waar, namelijk de blindheid en dwaasheid der mensen, want het gehele marktplein (en, zoals ik later zag, ook de straten) had een groot aantal groeven, gaten en kuilen; ook lagen er stenen en balken kris en kras door elkaar en nog vele andere hindernissen. Doch niemand dacht er ook maar aan iets uit de weg te ruimen, te herstellen of in orde te brengen. Niemand week zelfs voor de hindernissen uit of nam de moeite ze te ontwijken. Integendeel men ging er blind tegen in, zodat nu deze, dan gene zich stootte, viel, en als hij de hals niet brak, zich ten minste lelijk toetakelde. Mijn hart beefde bij zulk een schouwspel. En niemand bekommerde zich om zijn naaste; maar wanneer iemand viel, lachte men hem duchtig uit. Zo vaak ik nu een boomstam, balk of kuil gewaar werd, begon ik enige lieden, die in den blinde daarover heen zochten te kruipen, te waarschuwen, maar niemand lette er op. Sommige lachten mij uit, anderen beschimpten mij, nog anderen wilden mij een pak slaag geven. Menigeen viel, niet weer opstond; anderen stonden op, gingen verder en tuimelden herhaaldelijk over elkaar heen. Builen en blauwe plekken had ieder genoeg, zonder er ook maar op te letten, zodat ik mij over hun hardhuidigheid niet genoeg verwonderen kon; maar terwijl ze hun ongevallen en verwondingen, die aan eigen schuld te wijten waren, zo ligt opnamen, stelde ik aan de andere kant vast, dat, wanneer men iemand ook maar enigszins te na kwam, hij dadelijk woedend oprees om naar de wapenen te grijpen en te strijden.”³³³

(Lering: Mensen geven veel ergernis en het slechte voorbeeld; de mensen zijn ik-gericht.)

Ook zag hij mensen op hoge schoenen en stelten lopen, maar hoe hoger iemand liep, hoe makkelijker hij viel (de hoogmoed).

De mensen waren druk in de weer met kleding, spiegels en vermaak, maar het leverde niets op.

(Lering: de mensen houden een ergerlijk leven en zijn vol eigenliefde, onverdraagzaam, onbestendig, wankelmoedig, hoogmoedig en opgeblazen.)

“Ten laatst zag ik de dood overal in hun midden wandelen, terwijl hij toegerust met een scherpe zeis, met pijl en boog, hen allen met luider stem vermaande te gedenken, dat zij sterfelijk waren. Maar niemand luisterde naar zijn roepstem en ieder bleef volharden in zijn dwaasheid en onbetamelijk gedrag. Zo nam hij dan de pijlen en slingerde ze naar alle zijden op hen af; en allen, zonder onderscheid, die hij in de grote hoop trof, hetzij jong, of oud, arm of rijk, geleerd of ongeleerd, zonken ineen. Wie getroffen was, schreeuwde, jammerde en brulde; diegenen die juist voorbijliepen, deinsden een weinig terug, maar waren spoedig weer even zorgeloos.

³³¹ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 31.

³³² J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 32.

³³³ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 34-15.

Sommigen weer kwamen op de zwaargewonde toe en luisterden naar het reutelen van zijn laatste ademhaling; en toen de verwonde zijn knieën bij den laatsten snik optrok en de adem uitblies, riepen zij de geburen bijeen, zongen, aten, dronken en maakten misbaar bij het lijk; een enkele trok daarbij een potsierlijk gezicht. Vervolgens namen zij de doden man op, sleepten hem buiten den kring en wierpen hem over de omheining in de donkere afgrond, die de wereld omringt. Nauwelijks van daar teruggekeerd, gaven zij zich opnieuw aan zwelgerijen over. Wel ontsnapte niemand aan de dood, maar men deed zijn uiterste best hem niet onder de ogen te zien, hoewel hij hen dikwijls op een haar na aanroerde.”³³⁴

(Lering: de dood brengt alle mensen ellendig om, en bijna niemand vreest haar en hoort naar haar waarschuwend stem.)

Ook waren vele zieken in de stad. Velen waren in de weer met pleisters, zalfjes en geneesdranken en “elkeen kocht van hen, hoogst verblijd en in de hoop de dood zo te kunnen trotseren.”³³⁵ Maar de Dood stoorde zich daar niet aan en tegen hem was alle hulp ijdel en geen middel bestand. De Dood had een menigte pijlen en Pelgrim verbaasde zich dat ze nooit op waren. Maar toen hij goed keek, zag hij dat de Dood geen pijlen of boog bij zich had, maar het van de mensen zelf af nam. De mensen maakten zelf die pijlen.

(Lering: het spreekwoord is waar: ieder is zelf de bewerker van zijn dood.)

Pelgrim wilde roepen, de mensen waarschuwen en hen op het gevaar wijzen, “dat zij hun ogen openen en de Dood, die zijn pijlen op hen aanlegde, in het aangezicht zouden zien om hem langs de een of andere weg te ontwijken. Maar ik zag in, dat mijn zwakke stem niets zou vermogen, daar zelfs de Dood nog zijn voortdurende roepstem, noch doordat hij in zijn verschrikkelijke gestalte aanhoudend voor hen stond, iets bij hen kon utrichten. Ik zei dus in stilte: “Het moge God geklaagd wezen, voor altijd, dat wij, ellendige stervelingen, tot ons ongeluk zo verblind zijn!” Mijn gids verstond mij evenwel en sprak: “Eilieve, zou het dan wijs zijn, zich zo met gedachten over de dood te kwellen? Juist omdat ieder weet, dat hij hem niet ontsnappen kan, is het beter die gedachten te bannen, zich liever om zijn eigen persoon te bekommeren en vrolijk zijn gang te gaan. Komt hij, zo is hij daar; in enige uren is het afgelopen, en vaak zelfs in een enkel ogenblik. Moeten daarom, als iemand sterft, de anderen ophouden vrolijk te zijn? En hoevelen worden er niet geboren en vervullen weer de plaats van dien enen in de wereld?” Waarop Pelgrim zei: “als dat de ware wijsheid is, dan moet ik haar niet recht verstaan”, en ik hield mij stil.”³³⁶

(Lering: de duivel houd de mensen voor, de dood verre van zich te zetten, maar de Heere zegt: gedenk te sterven!)

Hierna zag Pelgrim een straat waar de gehuwden woonden en een poort: Verloving. Voor die poort waren vele mensen die zich bezig hielden met elkaar en een wederhelft zochten. Je kon alleen in de straat komen, als je door Poort Verloving ging, en dat kon alleen met z'n tweeën. Pelgrim noemde het moeite, maar Verblindings noemde het genot. “Ziet gij niet hoe vrolijk zij zich daarbij gedragen...?”³³⁷ Bij de poort staat een weegschaal. Die meet of de mensen gelijk in stand zijn. Er waren mensen die met ketenen aan elkaar werden gehecht. Zodanig dat die nooit meer verbroken kon worden. Pelgrim nam dit op als gevangenschap, maar zijn gids zei hem dat het de hechtste band is die bestaat en veel vreugde geeft. Maar toen Pelgrim de straat ingegaan was, zag hij een hele schare mensen die samen optrokken. Pelgrim vond dat het maar weinig geluk en voordeel gaf. Ook zag hij met hoeveel kwelling en kommer de mensen in die straat belast waren. Ook zag hij met hoeveel kommer en moeite de moeders kinderen baarden. “Als nu een kind tot rijpere leeftijd opgegroeid was, had men dubbel werk: in de eerste plaats om het

³³⁴ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 37-38.

³³⁵ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 38.

³³⁶ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 39-40.

³³⁷ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 43.

kind met de teugel in toom te houden, in de tweede plaats, om het door middel van sporen aan te zetten, daar zij dikwijls ongevoelig voor breidel en spoor, wonderlijke bokkesprongen maakten en oorzaak waren van veel vermoeienis en tranen bij hun ouders.... Toen ik dit hier en daar waarnam, begon ik enigen van hen te vermanen, zowel ouders als kinderen; de eersten waarschuwde ik voor hun apenliefde en al te grote toegevendheid; de kinderen spoorde ik aan, toch gehoorzamer te zijn. Doch ik had alles behalve succes; men trok een lelijk gezicht tegen mij, wierp mij stekelige gezegden naar het hoofd, ja enigen bedreigden mij zelfs met de dood.”³³⁸

In deze straat zag hij meer ijdelheid dan geluk.

De mensen in de stad hielden zich ook bezig met handel en bedrijf en dat laat hun geen rust toe. Het gaat met vele gevaren gepaard. Het geldt dat de mensen hadden werd met grote moeite verzameld en vaak makkelijk kwijtgeraakt, besteed. Men probeerde vaak met leugen en bedrog vooruit te komen en enige voorspoed wekte nijd en afgunst op. “Dit was bovenal het geval, toen ik eindelijk nog inzag, dat men hier het lichaam in dienst stelde van het vlees, terwijl toch ieder mens een veel hoger goed, de ziel, bezit, en hij vóór alles dient te wedijveren in de zorg voor de arbeid aan haar besteed en op haar voordeel en gewin in de eerst plaats moet bedacht zijn.”³³⁹

Pelgrim werden allerlei beroepen getoond en voorgesteld. Een reiziger, met alle moeite, zorg en pakken die hij meestorde. Vervolgens de zeevaarder, die in zijn wankele woning woont, Pelgrim voer mee op zee, maakte zeeziekte, windstilte en storm mee. Toen het stormde vloekten de zeelieden en Pelgrim “daarover bedroefd, begon ik hen te vermanen, en hen te verzoeken, dat zij toch over onze ernstige toestand eens zouden nadenken, hun lichtzinnigheid laten varen en tot God roepen. Doch alles was tevergeefs. Enigen dreven de spot met mij en anderen voerden heftig tegen mij uit.”³⁴⁰ De storm werd zo hevig dat het schip brak en verging. Pelgrim kwam met enkele anderen met grote moeite, drijvend op een stuk hout, behouden aan land. Aan land gekomen, leidden de gidsen Pelgrim naar de geleerden. Zij probeerden alles na te speuren en, zo zei Verblinding: proberen te lijken op de onsterfelijke God. De poort voor de straat der Geleerden had de naam: Disciplina. Ieder moest daar een toegangsbewijs vragen om de straat binnen te mogen. Dit toegangsbewijs was een moeilijk examen en onderzoek naar geld, hersens en gaven.

Bij nader onderzoek kwam Pelgrim erachter dat ook de geleerdheid, wetenschap en de onderzoeken, ijdelheid en kwelling des geestes zijn. Zoals Comenius zijn boeken verloor bij de brand van Fulnek, zo schrijft hij ook: “Want het geschiedde in mijn tegenwoordigheid, dat sommige der dozen (boeken) in stukken vielen en teloor gingen, terwijl die van anderen vuur vatten, als zij die terzijde legden. Ach wat was dat een heen en weer lopen, handenwringen, jammeren en hulpgeroep!”³⁴¹ Onder de geleerden zag de Pelgrim ook veel verwarring, tweedracht en verdeeldheid. Partijen stonden tegenover elkaar en het werk van rechters en vredestitchers baatte weinig.

Verblinding bracht hem daarna bij de filosofen, Pelgrim vond het maar ijdelheid en nutteloze bezigheden die zij deden, maar zijn gids vond hem Dwaas en verweet hem dat hij hun geheimenissen niet begreep.

Hierna ging Pelgrim op bezoek bij verschillende beroepen. Ook ontmoet hij op een begeben ogenblik de Rozenkruisers, volgelingen van C. Rosenkreuz. Door alle grootheden en utopieën die zij schetsen begeerde Pelgrim zich bij haar te voegen, maar na onderzoek van hun sekte/geloof, komt hij er ook weer achter, dat het niet is wat hij zocht en wat zijn lege hart kon vullen. Na kennis gemaakt te hebben met wetenschappers en onderzoekers ed. komt Pelgrim op een

³³⁸ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 47-48.

³³⁹ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 59.

³⁴⁰ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 67.

³⁴¹ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 78 en 79.

plein waar “een menigte tempels en kapellen stonden in uiteenlopende stijl gebouwd.”³⁴² Pelgrim ontmoet hier heidenen, Joden en Mohammedanen. Over deze godsdienst concludeert hij: “En ik zag in, dat zij slechts op de ijle lucht van vage meningen was gegrond en dat haar doel en vrucht slechts bestond in het wroeten in de aarde en troost te zoeken in onzichtbare vreugden, waar werkelijk vreugden niet bestaan, en in den blinde te zoeken, zonder te weten wat men zoekt.

Toen ik vandaar ging, deed ik mijn gids de vraag: “Waarmee trachten zij te bewijzen, dat dit de juiste en ware grondslag der religie is?” Hij antwoordde mij: “kom en zie!” Wij betraden het plein achter de tempel, en o wee, de in het wit gekleed en goed gewassen mannen liepen rond met opgestroopte mouwen en stortten zich met fonkelende ogen en vast samengeknepen lippen onder verschrikkelijk gehuil op allen, die hun in de weg kwamen, sabelden ze neder en waadden in mensenbloed. Vol ontzetting liep ik snel terug, en vroeg mijn gids: “wat doen die mensen toch?” Hij gaf ten antwoord: “zij redetwisten over de religie en trachten te bewijzen, dat de ‘Alkoraan’ een boek is, dat de waarheid bevat.”³⁴³

De laatste godsdienst die Pelgrim beschouwd is de christelijke. Bij het zien van de Rooms en roept Pelgrim uit: “Hoor toch, hoe ik mij hierover bedroef; moeten dit onze gidsen ten hemel en voorbeelden der deugd zijn? Zal ik dan nergens in de wereld iets vinden dat vrij is van leugen en bedrog?” Toen enigen van hen mijn woorden hoorden en begrepen, dat ik daarmee hun ongeregelde levenswandel gispte, begonnen zij mij schuin aan te zien en te mompelen: als ik misschien huichelaars en oppervlakkige schijnheiligen zocht, dan moest ik daarnaar liever elders omzien; zij zelf echter wisten heel goed, hoe in de kerk hun plicht te doen en hoe zich thuis en onder de mensen te gedragen... Zo was ik wel genoopt te zwijgen, hoewel ik duidelijk inzag, dat het monsterachtig is, over het koorkleed een pantser, over de baret een helm te dragen; in de ene hand de wet, in de andere het zwaard te houden; op de borst de sleutels van Petrus en de geldbuidel van Judas op de rug te dragen; een geest te hebben, gescherpt door en thuis in de Schrift, en tegelijk een hart, volleerd in bedrog; een gong die een stroom van vrome woorden uitsprekt en ogen, die van wellust blaken.”³⁴⁴

Onder de christenen zag Pelgrim zoveel stromingen, zoveel meningen dat het hem verwarde. Ook zag hij veel christenen die het niet nauw namen met Gods Woord en wet. Dit stond hem tegen. Pelgrim was ervan overtuigd dat leer en leven in overeenstemming moesten zijn, maar zijn leugenachtige gids zei hem: “Het is waar, dat er in het leven der christenen, zelfs onder de theologen meer onbehoorlijks voorkomt dan ergens elders; maar het is even waar, dat zelfs die christenen, die een slecht leven leiden, toch steeds een zalig einde hebben, omdat de behoudenis der mensen niet op zijn werken, maar op zijn geloof berust; en indien dit slechts vast is, kan de verlossing hun niet ontgaan. Erger u dus niet, dat het leven bij de christenen niet altijd zo is, als het moest zijn; het is voldoende, wanneer slechts hun geloof vast gegrond is.”³⁴⁵

(Lering: de duivel maakt de mensen wijs dat de zonde niet zo erg is, dat hij die gelooft behouden wordt en verbergt de eis van Gods wet en de eis van Gods rechtvaardigheid. Het blijkt duidelijk dat Comenius de listen van de duivel kent.)

Uiteindelijk ontmoet Pelgrim protestanten en bij de Broedergemeente voelt hij zich het meest thuis. Dezen waren veel spot en geweld onderworpen. “Zij verdroegen evenwel alles en gingen huns weegs, als waren zij blind, doof en stom [voor alles wat de mensen over hen zeiden KJB].”³⁴⁶ Pelgrim wilde zich bij hen voegen, maar Verblindings hield hem tegen, en vroeg: Wilt gij u ook belachelijk aanstellen en dat men u bespot? “Zo gaf ik dan mijn voornemen op. Maar ach, het was verkeerd gezien.... Ik werd weder in het geroezemoes van het labyrint des levens

³⁴² J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 131.

³⁴³ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 135.

³⁴⁴ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 142-143.

³⁴⁵ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 146-147.

³⁴⁶ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 152.

teruggevoerd, tot God mij redde en op de rechte weg, die ik hier kwijt raakte, weer terugleidde. Wanneer en hoe dit geschiedde zal ik later vertellen. Maar toenmaals oordeelde ik anders en haastte mij, naar andere dingen te zien, daar mijn ziel slechts naar uiterlijke vrede en werelds genot haakte.”³⁴⁷ Gids Overalbij overreed Pelgrim om in de stand der geestelijken te treden en hij liet zich verleiden. “Want het stond vast, dat ik hiertoe door het lot was uitverkoren; en inderdaad ik moet erkennen, dat deze keuze met mijn wensten strookte, hoewel ik geenszins met alle gewoonten van die stand ingenomen was. Zo liet ik mij dan verleiden; ik nam pij met kap aan, besteed hier en daar tegelijk met de anderen een kansel, tot men mij een eigen spreekgestoelte aanwees. Maar rondziende bemerkte ik spoedig, dat de een mij de rug toekeerde, de ander mij met de nek aanzag, een derde tegen anderen over mij knipoogde, een vierde mij met de vuist dreigde, een vijfde mij bij de neus nam, tot ten laatste enigen op mij losstormden, mij van de kansel naar beneden stieten, een ander in mijn plaats stelden en dreigden, dat zij nog ergere dingen zouden doen. Hevig verschrik vlood ik ijlings weg en sprak tot mijn gidsen: “Kan er een armzaliger wereld bestaan? Het ene voor, het ander na, loopt op niets uit!” “Zonder twijfel”, zei de tolk, “waarom neemt gij u niet beter in acht en jaagt de mensen zo tegen u in het harnas? Wie met de mensen wil verkeren, moet zich weten aan te passen en zich niet aanstellen als een dwaas, zoals gij altijd doet.” “Ik weet nu werkelijk niet beter te doen dan alles maar zo te laten, als het is”, mompelde ik. “nee, nee, dat niet!” troostte Overalbij, “wij moeten niet wanhopen. Als gij hiertoe niet geschikt zijt, zult gij het wel tot iets anders zijn. Kom maar mee, wij zullen verder zien!” Hij greep mij bij de hand en leidde mij voort.”³⁴⁸

(Lering: als predikanten mensen naar de mond praten dan gaat het wel, maar als zij de Schift volgen en preken, dan krijgen zij de mensen tegen zich.)

Bij het zien van de rechterlijke macht ontstelde Pelgrim o.a. omdat hij zag dat velen lichaamsdelen misten: oren om de klachten van hun ondergeschikten te horen, ogen om de misbruiken op te merken, tong om de voorspraak te zijn van de onderdrukten. Ook ontdekte Pelgrim de vele huichelarij en leugens die bedreven werden. Zijn tolk merkte op: Wie niet huichelen kan, kan niet heersen.... “Gij kunt dit echter moeilijk begrijpen, daar gij in de staatkundige zaken niet bedreven zijt.’ ‘Het is onmogelijk’, was mijn antwoord, ‘en toch zie ik, op mijn woord, dat zij de leden missen, die zij moesten hebben.’ ‘En ik raad u te zwijgen’, sprak hij”³⁴⁹ en zo ging de discussie voort. Het langste hield Pelgrim zich op bij het gerechtshof van de raad der senatoren. “Deze rechters hadden de volgende namen: Zondergod, Twistziek, Vanhoren-zeggen, Partijdig, Zelfzucht, Gouddorst, Neem-giften-aan, Stel-niet-op-de-proef, Weetweinig, Zonderzorg, Haastig, Sleur; de voorzitter en tegelijk opperste rechter of primus was de heer Zo-wil-ik-het. Uit deze namen maakte ik terstond op, wat voor soort rechters zij waren.”³⁵⁰

Na het bezoek bij de rechters en de advocaten bezocht Pelgrim de koningen en heren. Hij zag voor zijn ogen dat de troon van een vorst instortte en een ander op de troon kwam, maar de eerste vorst herstelde zich en “hij en zijn getrouwen overvielen ons met knuppels en sloegen op de menigte los, dat alles uiteen-stootte en het velen de hals kostte.”³⁵¹ Hierop adviseerde Alweter om te vluchten, maar Verblindig achtte dat niet nodig. Daarop bezocht Pelgrim met zijn twee gidsen de Soldatenstand. Maar o hoe vreselijk vond hij dit! Wat Pelgrim daar allemaal

³⁴⁷ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 153.

³⁴⁸ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 153-154.

³⁴⁹ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 157.

³⁵⁰ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 157-158.

³⁵¹ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 166. In de voetnoot van dit stukje staat het volgende: “Ferdinand II van Habsburg, Duits keizer, verloor in 1619 de troon van Bohemen, toen de Tsjechische Stenden Frederik V van de Palts tot koning van Bohemen kozen. De laatste, een zwak karakter, moest reeds weder in 1621, na de slag bij de Witte Berg, het veld ruimen voor de eerste. Sindsdien bleef Bohemen tot 1918 onder de regering der Habsburgers.

zag, het deed hem sidderen. Hierna bezocht hij o.a. Ridders, Nieuwsverspreiders, rijken en genotzuchtigen, maar wat kwelden ook deze mensen zich met allerlei ijdelheid en zinneloosheid.

“Ik was er geheel ontsteld van, dat nergens in de wereld, zelfs niet eens in het slot van Fortuna iets vertroostend te vinden was, waaraan de geest zich veilig en vol vertrouwen zou kunnen vastklampen. Mijn treurige overpeinzingen, waarin ik hoe langer hoe meer verzonk, kon ditmaal mijn tolk, de Verblinding, hoewel hij zich daartoe alle moeite gaf, niet van mij wegnemen. Ik kon mij ten laatste niet weerhouden uit te roepen: ‘Ach, wat een kommer en verdriet! Zal ik dan op deze jammervolle wereld nooit iets vinden, dat mij troosten kan? Overal zie ik niets dan verdrukking en benauwdheid.’ – ‘En wie anders dan gijzelf, o zure knorrepot, hebt schuld daaraan’, antwoordde mij de tolk, ‘daar gij een afschuw hebt van alles, wat u zou moeten behagen? Kijk eens naar anderen, hoe ieder in zijn stand tevreden en gelukkig is en in zijn levenswijze genoeg voldoening vindt.’ ‘Of zij zijn allen zonder onderscheid waanzinnig’, zei ik, ‘of zij liegen, want het is niet mogelijk dat zij een waarachtig geluk genieten.’ – ‘Werd gij ook maar zo’, sprak Overalbij, ‘dan zou die waanzin u in uw benauwdheid verlichting schenken.’ ‘Ik weet niet eens, hoe daartoe te komen’, antwoorde ik, ‘gij weet toch, hoeveel malen ik allerlei dingen met belangstelling beschouwde; het zien van de snelle wisselingen, waaraan alle dingen onderworpen zijn en hun jammerlijk einddoel heeft mij evenwel steeds uit deze dromen wakker geschud.’”³⁵² Hierna gaat het gesprek tussen Pelgrim en zijn gidsen verder. Pelgrim overlaad hen met klachten en probeert hen te overtuigen dat alles ijdelheid is. Zij daarentegen proberen hem te overtuigen van alle mooie en goede kanten van de dingen die hij gezien heeft.

(Lering: Het menselijk gemoed vind in de wereld niet wat het zoekt.)

(Lering: Wie de wereld goed beziet, kan zich daarin slechts ongelukkig gevoelen.)

De gidsen geven het echter nog niet op en leiden Pelgrim naar het Paleis der Wijsheid. Toen hij hier binnen was, trad koning Salomo binnen en Pelgrim kreeg hoop dat hij nu een andere leidsman zou krijgen. Er werd raad gehouden en besproken hoe men de orde in de wereld weer kon herstellen. Vraatzucht, Gierigheid, Wellust, Woeker, Hovaardigheid, Wreedheid, Luiheid en Lediggang, moesten verbannen worden en als zij toch gezien werden, gedood. Toen dit besluit bekend werd gemaakt, jubelde het volk. Maar in de praktijk kwam er niets van terecht. Met de koningin werden allerlei zaken besproken zoals het verschil tussen rijk en arm, tussen regerende mannen en vrouwen, de werkende klassen en de hogere standen.

Het duurde niet lang, of koning Salomo onthult alle ijdelheden en het bedrog die er in de wereld is. “Toen kon Salomo, die tot dit ogenblik, op zijn stoel gezeten, zwijgend had toegezien, zich niet langer inhouden en riep met luider stem: ‘Ijdelheid der ijdelheden, alles is ijdelheid! Kan hetgeen krom is, niet recht gemaakt worden; en hetgeen ontbreekt niet geteld worden?’ En zich met heel zijn gevolg van zijn zetel verheffende, schreed hij onder grote opschudding op de troon der koningin toe (zonder dat de wilde Fama en de lijfwacht aan beide zijden het konden verhinderen, want zij waren evenals de koningin zelf en haar raadslieden door zijn stem en luister als verdoofd).”³⁵³ Salomo wendde zich tot de raadslieden van de koningin en rukte haar de maskers af. Salomo zei: “Ik zie dat in plaats van gerechtigheid onrecht heerst en in plaats van heiligheid gruwel. Uw waakzaamheid is wantrouwen en uw voorzichtigheid list, uw vriendelijkheid: vleierij... Arbeidzaamheid: slavernij... en is het uw taak, in plaats van de Almachtige God, de wereld te regeren? Waarlijk, God zal al uw daden richten en al wat in het geheim geschiedt, hetzij goed het zij kwaad.”³⁵⁴ Toen Salomo op de straten begon te roepen ‘Ijdelheid der ijdelheden, alles is ijdelheid’, “verzamelden zich uit alle landen mensen van alle

³⁵² J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 207-208.

³⁵³ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 239.

³⁵⁴ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 240.

natiën en tongen, koningen en koninginnen uit verre landstreken om hen heen; en hij stortte de stroom zijner welsprekendheid over hen uit en onderrichtte hen.”³⁵⁵ Hierna beschrijft Comenius het een en ander uit het leven van Salomo en uit zijn geschriften. Pelgrim echter kan nog steeds geen voldoening krijgen en eindelijk vraagt hij zijn gidsen of zij hem verlaten willen, wat zij ook deden. Tenslotte beschrijft Pelgrim de stervenden en de doden en de afgrond waarin zij verzonken zijn. Het eerste deel van het boek eindigt met: “Onder de indruk van dit alles verstijfden mijn ingewanden binnen in mij, ik beefde over al mijn leden, en viel, bezwijmd van schrik, ter aarde. ‘O allerbeklagenswaardigste, ellendige rampzalige schepselen!’ riep ik uit, ‘is dit het roemrijke lot, dat u ten laatste wacht, het besluit uwer vele schitterende daden, het doel uwer kundigheden, waarop gij zo opgeblazen stofte, de eindpaal uwer veelvuldige wijsheid? Is dit de vrede en rust, waarnaar gij uitzag, na zo talloze moeiten en plagen? Is dit de onsterfelijkheid, waarop gij altijd gehoopt hebt? O, ware ik toch nimmer geboren, nooit door de poort des levens gegaan, als na alle ijdele wereldse zorgen slechts duisternis en verschrikking mijn deel zal zijn! O, God, God, God, als Gij waarlijk God zijt, erbarm u over mij, ellendige!”³⁵⁶

Maar gelukkig eindigt het boek hier niet. Net zoals de Heidelbergse Catechismus en vele andere boeken niet eindigen bij het stuk der ellende, maar ook schrijven over het stuk der verlossing. In het 37^e hoofdstuk begint Comenius aan het tweede deel: “Het paradijs van het hart.” Pelgrim ligt dan kijkend, sidderend over de afgrond en dan klinkt een stem: ‘Keer weder!’ Kort daarop klinkt opnieuw de stem: ‘Keer weder!’ Maar Pelgrim wordt bedroefd, want waarheen moet hij zich keren en hoe kan hij zich uit zijn onmacht herstellen?! Maar weer klinkt het: “Keer weder, vanwaar gij zijt uitgegaan, in het huis van uw hart en sluit de deur achter u toe!”³⁵⁷ Hierop keert Pelgrim in zijn hart en vind daar duisternis, puinhoop en wanorde. Terwijl Pelgrim denkt aan de oorzaak hiervan, daalde een helder licht in zijn hart. God in de gedaante van een mens. Christus omarmde en kust Pelgrim. Pelgrim werd vragen gesteld: Waarom zoekt gij het toch in deze wereld? Waar kan je anders troost vinden dan in God? “Ik zag u mijn zoon, toen gij dwaalde; maar Ik wilde het niet langer aanzien; daarom heb Ik u tot uzelf doen inkeren en in uw binnenste u ingeleid; want dit heb Ik tot mijn woonstede verkoren.”³⁵⁸

“Toen ik deze woorden hoorde en verstond, dat Hij Die sprak, Mijn Verlosser, Jezus Christus was, van Wie ik ook tevoren in de wereld vluchtig iets vernomen had, vouwde ik mijn handen en strekte ze naar Hem uit, niet met vrees en twijfel, zoals in de wereld, maar met innig verheugenis en volkomen vertrouwen en zie: ‘Hier ben ik, mijn Heere Jezus, neem mij aan; de Uwe wil ik zijn en blijven tot in eeuwigheid. Spreek gij tot Uw knecht en geef dat ik U hore; zeg mij, wat Gij wilt en geeft, dat ik mijn vermaak daarin vind; leg mij lasten op, naar Uw wil, en geef mij de kracht ze te dragen. Beschik over mij tot elk U welgevallig doel en geef, wat U beoogt, en geef mij de kracht Uw bevelen te volbrengen. Laat mij niets zijn, opdat Gij Zelf mij alles zijt.”

(Lering: Alle bron van licht en troost is te vinden in Christus en deze verlichting komt van boven.)

(Lering: Al ons streven moet van de wereld afgewend zijn en op God gericht worden.)

Hierop beschrijft Comenius de ‘echtvereniging’ tussen Christus en de zondaar. Waarbij God de zondaar (Pelgrim) geheel opent en zijn hart wil hebben en Christus Zich geheel aan hem aanbied. Gewezen wordt op de ijdelheid van de wereld en dat één ding nodig is, de genade Gods. Christus alleen met men leren kennen als geneesheer, gids, beschermer, raadsman enz. De Bijbel moet men als gids hebben en de inhoud daarvan leren. God eist dat wij leven naar

³⁵⁵ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 241.

³⁵⁶ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 250-251.

³⁵⁷ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 252.

³⁵⁸ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 256.

Zijn wil. “Gij zag, hoe in de echtelijke stand, zij die elkaar liefkrijgen, alles verlaten om slechts elkaar toe te behoren. Doe gij desgelijks, geef alles op, zelfs uw eigen persoon en geef u zelf volkomen aan Mij over; gij zult de Mijne wezen en het zal wel zijn. Zolang gij dit niet doet, zult gij, dit verzeker Ik u, geen vrede vinden voor uw ziel. Want buiten Mij is alles in de wereld, waar gij uw hart op mag zetten en waarin gij u ook verlustigen mag, aan verandering onderworpen; het zal u nu op deze dan op gene wijze in beslag nemen, u onrust baren en u ten laatste begeven; en het genot, dat gij er in gevonden hebt, zal veranderen in droefheid.”³⁵⁹

De verschillen tussen de wereld die Pelgrim eerst zag en het koninkrijk van God dat hem nu getoond wordt en waarin hij nu onderwezen wordt, worden besproken en hem wordt iedere keer weer gewezen op het schone, grote (geen woorden voor KJB)..... van Gods koninkrijk. Hem wordt dit getoond en hierin wordt hij onderwezen.

“In de krijgsstand nam gij waar, dat de heldhaftigheid gegrond is op het verdelgen en plunderen van medemens. Ik wil u echter met andere vijanden bekend maken, aan wie gij van nu af aan uw moed betonen moet: de duivel, de wereld en de begeerten van uw eigen lichaam. Verweer u tegen deze, en houd de beide eerste, met inspanning van al uw krachten, u van het lijf; slaat de laatste evenwel neer en dood ze in u; en wanneer gij dat kloekmoedig zult hebben volbracht, beloof Ik u gewisselijk een kroon, glorievoller dan de wereld ooit kan schenken.”³⁶⁰

Nadat Pelgrim veel getoond was, riep hij uit: “Heere, mijn God, nu versta ik, dat Gij alleen alles zijt. Wie U heeft, kan gemakkelijk de gehele wereld ontberen, wijl hij in U meer bezit, dan hij begeren kan. Ik dwaalde – nu zie ik het in – toen ik door de wereld wandelde en in geschapen dingen de vrede zocht te vinden. Doch van deze ure af wens ik buiten U geen ander vermaak; aan U wil ik mij nu geheel overgeven; maar Gij, sterk mij, opdat ik U niet weder voor de aardse dingen verzake en opnieuw al die dwaasheden bega, waarvan de wereld vervuld is. Moge Uw genade mij behoeden, op haar wil ik bouwen.”³⁶¹

Hierop wordt hij aangesproken met deze woorden: “Mijn zoon, Ik woon in twee plaatsen, in de hemel, in Mijn heerlijkheid, en op aarde, in boetvaardige mensenharten. En ik wens, dat ook gij voortaan twee woonsteden zult hebben, de ene hier in uw huis, waar Ik beloofd heb met u te zijn, de andere bij Mij in de hemel. Ik geef u deze beide vleugels, het verlangen naar de eeuwige dingen en het gebed, opdat gij u daarmee naar de hemel zult opheffen. Zo vaak gij wilt, zult gij in staat zijn tot Mij opwaarts te vliegen en daar zult gij in Mij en Ik in u verlustiging vinden.”³⁶² Pelgrim krijgt hierop onderwijs over de onzichtbare Kerk in de wereld, hij krijgt Christus’ juk opgelegd en een nieuwe bril³⁶³. Hierop gaat Pelgrim naar de tempel der christenheid en ontmoet daar veel en verbaasd zich dat weinigen ware christenen zijn.

“Toen ik echter nog buiten stond [buiten de tempel: beeld van de onzichtbare Kerk, ofwel Gods ware kinderen/ Kerk hier op aarde, KJB], zag ik het zonderlinge en verbazingwekkende schouwspel, dat vele duizenden mensen voor dit heiligdom op en neer gingen, maar er niet binnentraden. Of zij het nu niet opmerkten, dan of het hen niet aantrok, daar het van buiten gezien een ongunstige indruk op hen maakte, weet ik niet te zeggen. Want schriftgeleerden, priesters, bisschoppen en vele anderen, die een hoge dunk hadden van eigen heiligheid, gingen voorbij; sommigen sloegen wel een blik naar binnen, maar gingen niet verder, wat mij veel leed deed. Als iemand wat nader kwam, glinsterde hem door een spleet in het voorhangsel een licht tegen of stroomde hem een liefelijke geur tegemoet, opdat zijn enige lust mocht worden de weg naar binnen te vinden. Maar zelfs van hen, die een ingang begonnen te zoeken en hun blik in het rond sloegen, keerden velen weer terug, zodra de glans der wereld hun opnieuw toestraalde.

³⁵⁹ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 258-259.

³⁶⁰ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 263-264.

³⁶¹ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 267.

³⁶² J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 268.

³⁶³ Bril/ verrekijker des geloofs, KJB.

Maar de zeer bijzondere oorzaak, waarom zo weinigen daarbinnen kwamen, was, zoals ik zag, toen ik tot vlak bij de toegang het voorhangsel naderde, het bijzonder strenge onderzoek, waaraan men daar ieder onderwierp. Immers wie er wenste binnen te gaan, moest van have en goed, ogen en oren, hart en verstand afstand doen; want, zo luidde het, wie wijs wilde zijn voor God, moest zijn eigen wijsheid verzaken; wie God wilde kennen, moest al het andere vergeten; wie God wenste te bezitten, moest al het andere laten varen. Daarom bleven degenen, die van hun vermogen en geleerdheid geen afstand wensten te doen en staande hielden, dat die bevorderlijk waren tot het verkrijgen der hemelse zaligheid, buiten staan en traden niet binnen; van hen die toegang kregen, werden niet alleen alle klederen onderzocht, opdat er geen plooi zou zijn, waarin iets van de ijdelheid der wereld verborgen zou kunnen blijven, maar werden, wat anders niet de gewoonte is, zelfs de nieren geproefd en de geheimste hoeken van hoofd en hart doorzocht, opdiest niets onreins de woning Gods zou bevleken. Hoewel dit alles niet zonder pijn geschiedde, werd het toch met behulp van hemelse artsenij zo deugdelijk verricht, dat de levenskracht er eerder door vermeerderd dan verminderd werd. Want in de plaats van het bloed, dat wegstroomde ten gevolge van het steken en snijden, werd een wonderbaar vuur in hun leden ontstoken, dat elk hunner tot een ander mens maakte, zodat hij zich over zichzelf verwonderen moest, dat hij tot nu toe zulk een nutteloze last getorst had en wat wijsheid, roem, genot en rijkdom in de wereld genoemd wordt (inderdaad zijn het slechts lasten!) op zich geladen had. Hier zag ik verlamden huppelen, stamelenden een welsprekende rede houden; onwetende lieden maakten filosofen beschaamd; zij, die niets hadden, verklaarden dat zij alles bezaten.”³⁶⁴

(Lering: De ware Kerk is het tegenovergestelde van de wereld.)

In deze tempel (Kerk) van ware christenen zag hij het tegenovergestelde van wat Pelgrim in de wereld had gezien: Licht in plaats van duisternis, waarheid in plaats van leugen, orde in plaats van wanorde, vrede in plaats van oorlog, enz. Ook het oude verstand wordt afgelegd en de Heilige Geest geeft hun een nieuw gelouterd en verfijnd verstand terug. Daarna beschijnt het licht des geloofs Pelgrim en zag hij de Wijsheid, Almacht en de gehele Godsbesturing van deze wereld met geheel andere ogen aan. **“Wat in het bijzonder de mensen betreft, zag ik, dat zij allen, beide goeden en bozen, slechts in God alleen en door God leven, zich bewegen en in stand blijven en elke beweging, elke ademtocht aan God en Zijn macht te danken hebben. Ik zag, hoe Zijn zeven ogen, die elk duidend maal schitterender waren dan de zon³⁶⁵, de gehele aarde doorliepen, het hart van alle mensen voortdurend doorschouwden en alles waarnamen, wat in het licht of in de duisternis, wat in het openbaar en in het verborgen, zelfs in de diepste diepten plaats vindt. Ik zag hoe Zijn barmhartigheid zich uitstortte over al het werk Zijner handen; het wonderlijkste daar, waar zij den mensen ten goede komt. Want Hij heeft allen lief en zoekt hun welzijn; lankmoedig jegens de zondaren, goedertieren jegens overtreders, roept Hij de dwalenden tot Zich, neemt Hij degenen aan, die tot Hem terugkeren; wacht Hij de dralenden op en oefent geduld met de wederstrevigen; Hij verschoont het gedrag dergenen, die Hem tot toorn verwekken; vergeeft de boetvaardigen; omarmt hen, die nederig van hart zijn; leert de onwetenden, troost de bedroefden; waarschuwt de mensen niet te vallen en als dit toch geschiedt, richt Hij ze op; Hij geeft, aan wie tot Hem bidden en schenkt Zijn weldaden aan hen, die niet bidden; doet open, wie klopt, en klopt Zelf aan bij degenen, die niet kloppen; laat zich vinden door degenen die Hem zoeken, en verschijnt zelfs dengenen die Hem niet zoeken. Doch ik merkte ook Zijn geduchte en verschrikkelijke toorn op tegen de hardnekkigen en ondankbaren, en hoe Zijn grimmige drift hen vervolgde en achterhaalde, waarheen zij zich ook wendden, zodat het onmogelijk was aan Zijn handen te ontsnappen en ondragelijk daarin te vallen. Zo zien alle Gode toegewijde christenen, hoe Gods vreselijke**

³⁶⁴ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 170-172.

³⁶⁵ Een Bijbelse uitdrukking.

Majesteit boven al het geschapene toont en hoe naar Zijn wil alle dingen geschieden, zowel de grootste als de kleinste.”³⁶⁶

Hierop beschrijft Comenius de vrijheid die in Christus Jezus is voor Gods volk, vrij van de wereld en zonde en dient God en zijn naasten vrijwillig en met zijn hele hart. “O, zalige dienstbaarheid van Gods kinderen! – Men kan zich geen grotere vrijheid denken dan die, wanneer de mens zich aan God onderwerpt, om dan in alle andere dingen vrij van banden te zijn. O, rampzalige vrijheid der wereld! – Er bestaat wel geen ergere knechtschap, dan wanneer de mens God ter zijde stelt, om zich in de ellendige slavernij van alle andere dingen te begeven, namelijk als hij geschapen wezens dient, waarover hij moest heersen en God weerstreeft, Die hij moest gehoorzamen. O, mochten wij, sterfelijke mensen, eindelijk eens leren inzien, dat boven ons slechts één enig Heere is, onze Schepper en toekomstige Rechter. Hij alleen heeft de macht om bevelen te geven; maar Hij beveelt ons niet als slaven, maar nodigt ons als kinderen uit tot gehoorzaamheid aan Zich en wil, dat wij zelfs dan, als wij gehoorzamen, vrij en ongebonden zijn. Waarlijk, God dienen, betekend als koning heersen; want Zijn vazal te zijn is groter roem dan over alle rijken der wereld te gebieden; en hoeveel meer moet het dan betekenen Zijn vriend, een kind Gods te zijn!”³⁶⁷

In een hoofdstuk beschrijft Comenius de wet als leefregel voor Gods kinderen. God lief hebben boven alles en zijn naasten als zichzelf. Hierna beschrijft hij alle voordelen, voorrechten en eigenschappen enz. van Gods kinderen. O. a. zoetigheid in het lijden, vergenoegd zijn, een engelenwacht rondom zich te hebben, maar vooral God als hun Bewaarder, volkomen vrede, verachting van de wereld, goed geweten en vreugde in het hart. Dan volgt een beschrijving hoe elke christen zich in zijn stand, staat en beroep onderscheiden moet van de wereld.

Is de dood het begin van de eeuwige ondergang van de onbekeerden, zo is de dood voor de ware christen welkom en een ingang in de eeuwige heerlijkheid. “Toen ik mij lang genoeg onder deze christenen bewogen had en hun daden had waargenomen, zag ik eindelijk ook onder hen de Dood rondgaan; maar hij bezat niet zulk een lelijk, naakt en afstotend voorkomen als in de wereld, maar was op schone wijze gewikkeld in de linnen lijfdoeken, die Jezus eens in het graf achtergelaten had. Hij trad nu eens op dezen, dan weer op genen toe en zei, dat de tijd voor hem gekomen was om de wereld te verlaten. O, welk een jubelende vreugde doorstroomde hem, die deze tijding ontving! Alleen opdat dit maar eerder zou geschieden, waren zij bereid alle folteringen te ondergaan, die hun door het zwaard, het vuur, door tangen en op alle mogelijke wijzen aangedaan werden. Zo ontsliep elk hunner vredig, zacht en lieflijk.

Verlangend om te weten wat verder met hen zou geschieden, zag ik engelen van de hemel neerdalen, die op bevel van God voor ieder een plek uitzochten, waar zijn lichaam een rustplaats vinden zou. Alsdan bewaakten zij zijn graf, nadat vriend of vijand of de engelen zelfs hem ter aarde besteld hadden, opdat het stoffelijk overschot der heiligen bewaard bleve voor satans geweld en ook maar niet het kleinste gedeelte van hun stof verloren zou gaan. Ondertussen namen andere engelen de ziel tot zich en droegen haar in wonderbare luister, onder het klinken van jubeltonen naar boven. Toen ik daarop mijn bril recht zette en hem met de blik des geloofs volgde, aanschouwde ik een onuitsprekelijke heerlijkheid.”³⁶⁸ Hierop beschrijft Comenius de hemelse heerlijkheid zoals die o.a. in Openbaring 7 beschreven staat. “Geheel ontzet bij het zien dezer heerlijke hemelse dingen; viel ook ik voor de troon der goddelijke Majesteit op de knieën, mij schamende over mijn zondigheid en dat ik een mens van onreine lippen was, en riep uit: ‘Heere, Heere, Heere, Gij, Die een sterke God zijt, barmhartig en genadig, lankmoedig en groot van goedertierenheid en waarheid, Die barmhartigheid doet aan duizenden en hun ongerechtigheid, overtredingen en zonde vergeeft! Heere, heb ook met mij, zondig mens,

³⁶⁶ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 277-279. UITERMATE DIEPE EN GROTE INHOUD!!!

³⁶⁷ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 281-282.

³⁶⁸ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 314-315.

erbarmen, om Jezus Christus wil!”³⁶⁹ Hierna verdween het gezicht en volgt een lofprijzing aan God Die zo’n grote zaligheid uitgedacht heeft voor Zijn kinderen.

6.10. Orbis sensualium pictus.

In een boekje wat Comenius samenstelde om als onderwijsmiddel te gebruiken voor kinderen, kunnen we ook iets vinden wat als antwoord kan dienen op de vraag, wat Comenius leerde.

Het boekje kreeg de titel: *Orbis sensualium pictus*, (Nederlands: De wereld in afbeeldingen. Of: De beeldende wereld). Het werd voor het eerst gepubliceerd in 1658 in Neurenberg, tweetalig, in het Latijn en Duits, in een grafische opstelling met twee kolommen met afbeeldingen gemaakt in houtsneden door Paul Creutzberger.

Het bevat 150 hoofdstukken die gaan over het dagelijks leven en die gebeurtenissen uitbeelden op een onderwijzende manier.

Hoofdstuk 2 geeft een tekening weer waarop een cirkel is te zien met daarin een driehoek. De tekst eronder is³⁷⁰:

God is van/ uit Zichzelf van eeuwigheid tot eeuwigheid.

Een zeer volmaakt (aller volkomenste) en een zeer gezegend (Duits: allerseeligste) Wezen.

In Zijn *wezen* geestelijk en één.

In Zijn *persoonlijkheid*, Drie(voudig). [Anders gezegd: één in drie personen.]

In Zijn *wil*, heilig, rechtvaardig, barmhartig en waarachtig.

In Zijn *kracht* zeer groot (Duits: der Gröste).

In Zijn *goedheid*, heel goed.

In Zijn *wijsheid*, onmeetbaar.

Een Licht ontoegankelijk; en toch al in alles.

Overal en nergens.

Het hoogste Goed, en de enige en onuitputtelijke Fontein van alle goede dingen.

Als de Schepper, dus de Bestuurder en Onderhouder van alle dingen, die wij de Wereld noemen.

Hierna volgen hoofdstukken over de aarde: De planten, bomen, gewassen, bloemen, lucht, dieren enz.

In Hoofdstuk 36 van de Engelse versie³⁷¹, hoofdstuk 35 van de Duitse versie³⁷², komt Comenius bij de mens:

Adam, de eerste mens, werd door God gemaakt naar Zijn Eigen beeld op de zesde dag van de schepping, van een klomp aarde.

En Eva, de eerste vrouw, werd gemaakt van/ uit de rib van de man.

Dezen, door de duivel verleid in de gedaante van een slang, toen ze hadden gegeten van de vrucht van de verboden boom, werden veroordeeld tot ellende en dood, met al hun nageslacht, en uit het paradijs geworpen.

Hierna volgen allerlei hoofdstukken over beroepen, gebeurtenissen uit het dagelijks leven enz.

De laatste hoofdstukken van het schoolboek gaan over de religie. Het heidendom, Jodendom, Mohammedanisme en Christendom.

Een van de laatste hoofdstukken gaat over de Voorzienigheid:

Menselijk geluk moet niet worden toegeschreven aan geluk of toeval of de invloed van de sterren (hoewel de staartsterren [kometen] niet de neiging hebben iets goeds aan te duiden) maar aan Gods alziende/ voorzienende oog, en aan Zijn alles regerende hand. Ook over onze

³⁶⁹ J. A. Comenius, “Labyrint der wereld en het paradijs des harten”, blz. 317.

³⁷⁰ Ik heb voor deze vertaling de Engelse en Duitse versie naast elkaar gehouden en vertaald naar het Nederlands.

³⁷¹ <https://www.gutenberg.org/cache/epub/28299/pg28299-images.html>

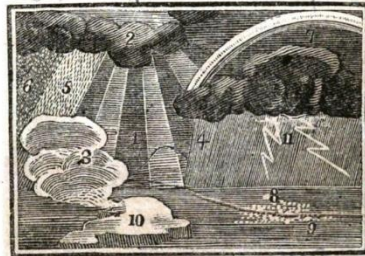
³⁷² https://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost17/Comenius/com_o000.html

voorzichtigheid of onzorgvuldigheid/ of ook van zonde. God heeft Zijn dienaren en engelen die de mens dienen vanaf zijn geboorte en als beschermer zijn tegen boze geesten of de duivel die hem [de mens] onmiddellijk achtervolgt om hem te verleiden of te kwellen. Wee de dwaze tovenaars en heksen die zich overgeven aan satan (opgesloten in een cirkel met bezweringen die hem verbannen), met hem te maken hebben, en afvallen van God! Dan zullen ze hun beloning met hem ontvangen.

Waarna het laatste hoofdstuk volgt: Het laatste oordeel:

“Dan zal de laatste dag komen, die met bazuïngeschal de doden zal opwekken en met de levenden zullen zij voor de rechter Jezus Christus geroepen worden (verschijnend in de wolken) om van alles rekenschap af te leggen van alles wat ze gedaan hebben. Dan zullen de vromen (rechtvaardigen) in het eeuwige leven, de plaats van gelukzaligheid en het nieuwe Jeruzalem binnengaan. Maar de goddelozen en de verdoemden zullen met de duivels in de hel worden geworpen om daar voor altijd gekweld te worden [andere vertaling: eeuwige plaag te leiden].”

(28)
The Clouds. VIII. Nubes.

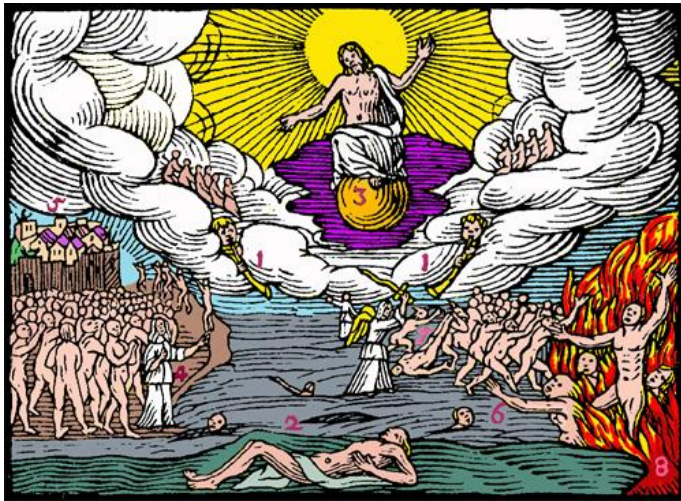
<p><i>A Vapour, 1. ascendeth from the Water.</i> <i>From it a Cloud, 2. is made, and a white Mist, 3. near the Earth.</i> <i>Rain, 4. and a small Shower distilleth out of a Cloud, drop by drop ;</i> <i>Which being frozen, is Hail, 5. half-frozen is Snow, 6. being warm is Mel-dew.</i> <i>In a rainy Cloud, set over-against the Sun, the Rainbow, 7. appeareth.</i> <i>A drop falling into the water, maketh a Bubble, 8. many Bubbles make froth, 9.</i> <i>Frozen Water is called Ice. 10.</i> <i>Dew congealed, is called a white Frost.</i></p>	<p><i>Vapor, 1. ascendit ex Aquâ.</i> <i>Inde Nubes, 2. fit, et Nebula, 3. prope Terram.</i> <i>Pluvia, 4. et Imber, stillat e Nube, guttatim ;</i> <i>Quæ gelata, Grando, 5. semi-gelata, Nix, 6. calefacta, Rubigo est.</i> <i>In nube pluviosâ, oppositâ Soli, Iris, 7. apparet.</i> <i>Gutta incidens in aquam, facit Bullam, 8. multæ Bullæ faciunt spumam. 9.</i> <i>Aqua congelata Glacies. 10.</i> <i>Ros congelatus, dicitur Pruina.</i></p>
---	--

Hoofdstuk 8 uit Orbis Sensualium pictus, van de Engels-Latijnse versie uit 1810.

Dit boekje van Comenius heeft helaas een treurige kanttekening.

In 1992 werd ter gelegenheid van de 400ste geboortedag van Comenius een Nederlands, Tsjechisch, Duits en Engels gecombineerde uitgave uitgegeven. Deze uitgave heeft 60 hoofdstukken. Alle hoofdstukken waar het gaat over religie zijn eruit gehaald, of anders gezegd, zijn niet in het boekje weergegeven.³⁷³

³⁷³ Voor meer over het boekje Orbis sensualium pictum en wat uitleg erover, zie: “Kinderen zijn God-geleerd”, van drs. J. R. Kok en dr. A. Molnár.

Afbeelding van het Laatste oordeel uit de Duitse uitgave.

6.11. Het testament van de stervende moeder.

Nadat Comenius uit Tsjechië was gevlucht en in Leszno verkeerde schreef hij een klein, krachtig en zeer inhoudsvol boekje.

Gelukkig is dit ook in het Nederlands vertaald en recent (in 2020) nog uitgegeven.

De titel van het boekje wat oorspronkelijk in 1650 werd uitgegeven is: “Het testament van de stervende moeder, de Broedergemeente, waarin zij te midden van haar volk en naar haar anders zijn het leven beëindigend, de haar door God toevertrouwde schatten onder haar zonen en erfgenamen verdeelt.” Dit kleine, maar zeer lezenswaardige boekje, is ondanks dat de aangehaalde Bijbelsteksten niet uit de Statenvertaling komen, zeer lezenswaardig en beveel ik een ieder aan om te lezen!

In 1648 werd in Osnabrück de vrede gesloten en kwam er een einde aan de Dertigjarige oorlog. Tot grote smart van Comenius, de Boheemse kerk en vele anderen werd in deze vrede niet krachtig onderhandeld over de vrede in Bohemen en werd zelfs uiteindelijk het Boheemse / Moravische rijk aan de Roomse keizer overgelaten.

Het gevolg hiervan was dat alle hoop op godsdienstvrijheid in landen als Bohemen, Moravië, Hongarije en Oostenrijk de grond in werd geboord. Ook werd in Leszno de Boheemse kerk aan de Roomsers gegeven.

Als gevolg hiervan schreef Comenius dit boekje, waarin hij in personificatie van moeder schrijft. De stervende moeder die op haar sterfbed ligt, is de Broederkerk. Deze kerk is aan het sterven. Haar kinderen, de leden van de Broederkerk zijn verstrooid door Europa.

Als eerste wijst Comenius op de oorzaak. Moeder zegt: “Om mijn zonden ben ik door God gestraft. Ver van mijn volk en taal ben ik verdreven als een vreemdeling onder andere volken.³⁷⁴ Waarschuwend spreekt zij tot haar kinderen, dat als zij niet tot God wederkeren, zij ook zullen sterven en de Broedergemeente zal verdwijnen. Als een Hizkia die op zijn bed lag was het ook voor haar: “In die dagen werd Hizkia krank tot stervens toe; en de profeet Jesaja, de zoon van Amoz, kwam tot hem en zeide tot hem: Alzo zegt de HEERE: Geef bevel aan uw huis, want gij zult sterven, en niet leven.”

De zonen van de moeder, de leden van de Broedergemeente dus, worden verdeeld in 4 groepen. De eerste groep is God ontrouw en min of meer de wereld in gegaan. De tweede groep bleven de moeder trouw, maar zijn in de macht en onder de invloed van de vijand (duivel en Roomse kerk). De derde groep zijn moedig en lijden met hun moeder. De vierde groep is door ouderdom en lijden verzwakt en staan op het punt om de moed op te geven.

³⁷⁴ J. A. Comenius, “Testament van de stervende moeder; de broedergemeente, blz. 15.

De kinderen van de derde groep, zij die moeder trouw zijn gebleven worden vertroost uit o.a. het Apocriefe boek Ezra. 4 Ezra 2:35 en 36 wordt aangehaald: “Zijt bereid voor de beloning des koninkrijks, want een altijddurend licht zal over u lichten in alle eeuwigheid. Vliedt de schaduw dezer wereld; neemt de vreugde uwer heerlijkheid; ik betuig dit openlijk voor mijn Zaligmaker.”

Even later klinkt er een ernstige raadgeving om tot inkeer te komen. De moeder noemt een aantal zonden die oorzaak zijn dat er ‘vreemd vuur in de Broedergemeente’ is gekomen. De zonden zijn: wereldse wijsheid, lichamelijke ijdelheid, hoogmoed, overdadigheid, uiterlijk vertoon, overmoed, eigenzinnigheid, gierigheid, onverschilligheid.³⁷⁵

Vanwege deze zonden raad de moeder aan om berouwvol te zijn en wijst zij op de noodzaak van het gebed. Zoals de inwoners van Ninevé zich in zak in as bekeerden, zo is het ook nodig dat de broedergemeente bijeen word geroepen en dat zij ook in zak en as zich bekeren.

De woorden uit Joël 2:12-14 klinken: “Nu dan ook, spreekt de HEERE, bekeert u tot Mij met uw ganse hart, en dat met vasten en met geweene en met rouwklage. En scheurt uw hart en niet uw klederen, en bekeert u tot den HEERE uw God; want Hij is genadig en barmhartig, lankmoedig en groot van goedertierenheid, en berouw hebbende over het kwade. Wie weet, Hij mocht Zich wenden en berouw hebben; en Hij mocht een zegen achter Zich overlaten tot spijsoffer en drankoffer voor den HEERE uw God.”

De moeder roept de kinderen op om tot inkeer te komen, we leven niet voor het hier en nu, maar als pelgrims zijn we op doorreis naar het vaderland, de hemel.

De moeder van de moeder was de Roomse kerk. “U was onze moederkerk, maar u bent voor ons een stiefmoeder geworden, ja u bent veranderd in een tijgerin die het bloed van haar kinderen drinkt. Ik wens u toe dat u op uw hoge leeftijd tot inkeer komt, boete doet en uw afgoderij en gruweldaden achter u laat.”³⁷⁶ Als Jeruzalem in de tijd van de Heere Jezus en als een Kapernaüm is zij gevallen: “Jeruzalem, Jeruzalem, gij die de profeten doodt, en stenigt die tot u gezonden zijn, hoe menigmaal heb Ik uw kinderen willen bijeenvergaderen, gelijkerwijs een hen haar kiekens bijeenvergadert onder de vleugelen, en gijlieden hebt niet gewild.” Matth. 23:37. Op deze wijze wordt door de moeder haar moeder, de Roomse kerk aangesproken. Maar niet alleen spreekt zij de Roomse kerk aan, ook de Zwitserse kerk van Johannes Calvijn spreekt zij aan. De tekst uit Hooglied 2:12-13 klinkt: “De bloemen worden gezien in het land, de zangtijd genaakt, en de stem der tortelduif wordt gehoord in ons land. De vijgenboom brengt zijn jonge vijgjes voort, en de wijnstokken geven reuk met hun jonge druifjes. Sta op, Mijn vriendin, Mijn schone, en kom.” Zij wenst en begeert dat die kerk mag volharden en vermeerderen. “Die rechtvaardig is, dat hij nog gerechtvaardigd worde; en die heilig is, dat hij nog geheiligd worde.” Openb. 22:11b.

Ook de Duitse kerk, de kerk van Luther wordt aangesproken. Zij wijst erop hoe dat Luther goed en ijverig begonnen is, maar dat veel van zijn volgelingen zijn niet verder gegaan met de hervorming en waren veel meer bezig met zichzelf. De Luthers worden vermaand met de woorden uit Galaten 3:3: “Zijt gij zo uitzinnig? Daar gij met den Geest begonnen hebt, voleindigt gij nu met het vlees?”

Hierna geeft de moeder haar kinderen nog een aantal raadgevingen: Blijf in het voetspoor van Johannes Hus en blijf standvastig in de ware leer der waarheid. Als 2^e noemt zij de noodzaak en opdracht om de heilige Schrift te onderzoeken en de Bijbel ernstig en veel te lezen. Als derde raadgeving klinkt een aansporing om de kerkorde en kerkelijke discipline (tucht) lief te hebben. Als vierde klinkt een bevel om met ijver, eensgezind God de Heere te dienen, maar ook een hoop en verlangen dat de Heere de dorre doodsbeenderen weer bijeen zal vergaderen en dat er weer geest en leven in zal komen (Ezech. 37). Als vijfde wijst zij op de taal. Om zorg te dragen voor de Tsjechische taal. Als zesde klinkt de wens om meer werk van de opvoeding van de

³⁷⁵ J. A. Comenius, “Testament van de stervende moeder; de broedergemeente, blz. 22.

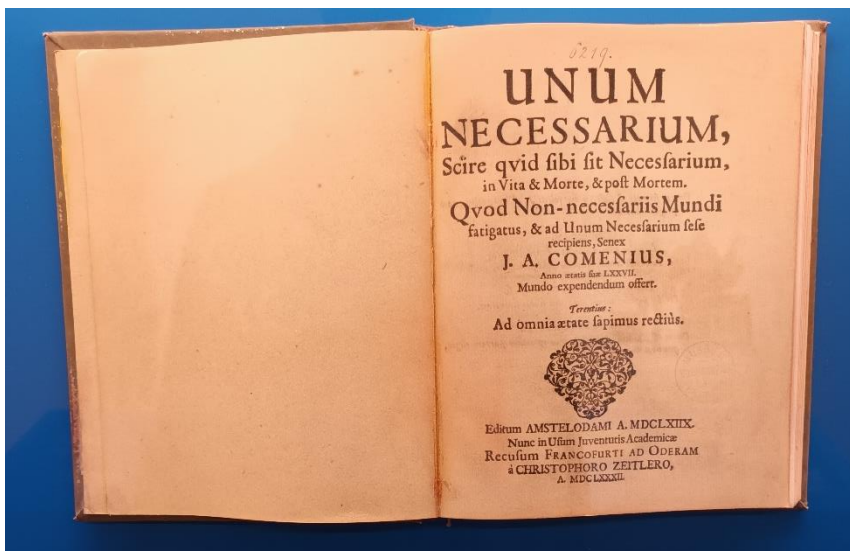
³⁷⁶ J. A. Comenius, “Testament van de stervende moeder; de broedergemeente, blz. 29

kinderen te maken dan voor die tijd is gebeurd. Het is zo belangrijk dat de kinderen goed opgevoegd worden en niet door vreemden die hen bederven. Als laatste klinkt het, dat zij haar nalatenschap vermaakt, “als ware het de as van mijn verbranding... Daaruit kunt u een middel bereiden om uw kinderen te reinigen, zoals God mij in de aanvang gedaan heeft, toen Hij mij en mijn kinderen opnieuw geboren deed worden uit de as van Hus.”³⁷⁷

Het boekje besluit met de wens en bede dat de tijd spoedig mag komen, waarin de volkeren zullen zeggen: “Welgelukzalig zijt gij, o Israël! Wie is u gelijk? Gij zijt een volk, verlost door den HEERE, het Schild uwer hulp, en Die een Zwaard is uwer hoogheid; daarom zullen zich uw vijanden geveinsdelijk aan u onderwerpen, en gij zult op hun hoogten treden.” Deut. 33:29.

6.12. Unum necessarium.

Een ander boekje waarin de denkwijze en de leer van Comenius duidelijk naar voren komt is: Unum necessarium, dit is een boek wat Comenius aan het einde van zijn leven schreef; het laatste boekje wat hij in Amsterdam tijdens zijn leven liet drukken. De uitgebreide titel in het Nederlands is: “Het ene nodige, dat is te weten, wat de mens gedurende zijn leven, bij zijn sterven en na de dood van node heeft. Hetgeen de door ijdelheden der wereld vermoeide en naar het ene nodige strevende, bejaarde J. A. Comenius in het 77ste jaar zijn levens aan de wereld voorlegt.” Daaronder staat een uitspraak van Terentius³⁷⁸: Wij verstaan alle dingen beter, naarmate wij ouder worden.³⁷⁹

Unum Neccassarium, uitgegeven te Amsterdam in 1668. Foto genomen in het Comenius museum in Uhersky Brod.

Deze uitgave die in Amsterdam in 1677 verscheen is opgedragen aan de graaf en heer van de Paltz, Ruprecht. (1619-1682). Hij was de zoon van de Winterkoning Frederik V. In dit voorwoord begint Comenius met de wijze spreuk van Varro³⁸⁰: “Koop niet, wat gij begeert, maar wat gij beslist nodig hebt.” Deze spreuk past hij toe op de begeerten van de mens en dat de wereld zoveel biedt waar de mens door bedrogen wordt.

Even verder klinkt de begeerte tot reformatie: “O, dat men toch eindelijk na zoveel winters, stormen en onweders, tijden des vredes te zien kreeg, dat het toch mogelijk ware, zich gezamenlijk op te maken, om nieuwe tijden te doen aanbreken! Dit zou kunnen geschieden, wanneer de christenen van alle partijen de rechtvaardige toorn Gods, die zij door de zonden aller partijen hebben doen ontsteken, door een algemene bekering afwendden; wanneer de

³⁷⁷ J. A. Comenius, “Testament van de stervende moeder; de broedergemeente, blz. 41.

³⁷⁸ Publius Terentius Afer (ca. 195/190 v.Chr. – 159 v.Chr.) was een Latijns schrijver die in Rome woonde.

³⁷⁹ Ik heb de uitgave van 1929 gebruikt, vertaald en van verklaringen en een naschrift voorzien door R. A. B. Oosterhuis.

³⁸⁰ Marcus Terentius Varro (116 - 27 v.Chr.) was Romeinse geleerde en schrijver en leefde in Italië.

vorsten de wapenen aflegden en over vrede beraadslagen wilden; wanneer de onderdanen God en hun aardse koningen trouwer wilden dienen; wanneer allen gezamenlijk met achterstelling van onbeduidende dingen zich benaarstigden de ernst van dit leven te betrachten en in plaats van zich aan ijdele en vergankelijke dingen te wijden, zich toeleghden op die welke tot hun verlossing voeren.”³⁸¹

Na het voorwoord gaat Comenius uit de Spreuken van Salomo uitleggen wat de leegheid van de begeerte is. Hij citeert o.a. Spr. 30:1: “Het graf, de gesloten baarmoeder, de aarde die van water niet verzadigd wordt, en het vuur zegt niet: Het is genoeg.” Pred. 1:14 en 15: “Ik zag al de werken aan, die onder de zon geschieden; en zie, het was al ijdelheid en kwelling des geestes. Het kromme kan niet recht gemaakt worden, en hetgeen dat ontbreekt, kan niet geteld worden.” Pred. 2:11: “Toen wendde ik mij tot al mijn werken, die mijn handen gemaakt hadden, en tot den arbeid dien ik werkende gearbeid had; zie, het was al ijdelheid en kwelling des geestes, en daarin was geen voordeel onder de zon.” En na dit moeitevolle leven, “wat staat ons dan te wachten? Of een verzadiging van eeuwige blijdschap in het paradijs Gods, of een eeuwige honger en dorst voor hen, die buiten dit paradijs gesloten worden. Wee hem, die voor zijn levenseind niet aan ’s werelds labyrint ontvloden is. Wee hem, die in het uur van sterven niet in staat is, de last der zonde af te leggen!”³⁸²

Maar hoe kan de religie die zelf een labyrint, een grote verwarring is geworden, de mens een veilige haven wijzen en in alle verwarde toestanden troost bieden?

Het is de mens die vol dwalingen zit, een eindeloze vermoeding van krachten onderhevig is en schier onophoudelijk van de ene begeerte naar de andere gaat. Het eerste hoofdstuk eindigt Comenius met: “Hoe meer wij geloven, dat het eind der tijden en de vervulling aller beloften nadert, des te meer past het ons, onze hoofden op te heffen en uit te zien naar de verlossing uit onze labyrinten door allerlei draden van Ariadne”³⁸³ .³⁸⁴

In het tweede hoofdstuk behandelt Comenius de oorzaak van alle verwarring in de wereld, namelijk dat de mensen het onderscheid niet kunnen maken tussen het nodige en onnodige. De dingen die onnodig zijn doen zij en wat zo nodig is, laten zij voorbij gaan. Wij moeten de kwaal kennen, eer het geneesmiddel aangewend kan worden. Jer. 4:22: “Zekerlijk, Mijn volk is dwaas, Mij kennen zij niet; het zijn zotte kinderen en zij zijn niet verstandig; wijs zijn zij om kwaad te doen, maar goed te doen weten zij niet.” Voor de eerste mens in het paradijs was één ding nodig, dat was God volmaakt gehoorzamen. “Indien onze stamouders met hun nakomelingen deze inzetting gehouden hadden, dan zouden wij tot op heden en in eeuwigheid in het bezit van het paradijs zijn. Maar wat hebben wij gedaan?” ... “Door de overreding van satan en uit eigen nieuwsgierigheid” kozen wij het kwaad en de daaraan verbonden dood.” Een van de gevolgen was dat de mens van God, de enige Bron van alle goed vlood, “in plaats van een oprechte en ootmoedige bekentenis hunner zonde af te leggen.”³⁸⁵ God zocht echter de mens op en gaf hem de belofte, Gen. 3:15: “En Ik zal vijandschap zetten tussen u en tussen deze vrouw, en tussen uw zaad en tussen haar Zaad; Datzelve zal u den kop vermorzelen, en gij zult Het de verzenen vermorzelen.” Door het geloof in de toekomstige Messias, waar de offers heen wezen, kon een mens behouden worden. Maar Kaïn dacht niet aan de noodzakelijke eis van het geloof, maar was met zijn nageslacht verdwaald in de labyrinten en ging voort op de dwaalweg. Van Kaïn trekt Comenius de lijn naar Noach, die 120 jaren lang de nakomelingen van Kaïn vermaande om zich te bekeren, wat het ene nodige was en dat zij weder tot bezinning kwamen. Na Noach en na de zondvloed vond de torenbouw van Babel plaats, een “nodeloos plan”. Toen ontstonden

³⁸¹ Unum Necessarium, blz. 9.

³⁸² Unum Necessarium, blz. 18.

³⁸³ (Dat is een middel om zich te redden uit een of andere moeilijkheid. De uitdrukking is aan de Griekse sagenleer ontleend.)

³⁸⁴ Unum Necessarium, blz. 26.

³⁸⁵ Unum Necessarium, blz. 29.

de talen en de menigte van talen was de oorzaak van een menigte van volkeren en godsdiensten. “Weldra ontstond een andere gruwel, dat de ene mens de andere verwoed te lijf ging.”³⁸⁶ “Eendracht zou het ene nodige zijn dat hun had kunnen baten.”³⁸⁷ Via Nimrod gaat Comenius naar Abraham. Voor Abraham waren er drie dingen noodzakelijk. 1. In één almachtige God te geloven. 2. De wil van deze God te doen. 3. Bij dit doen, niets te vrezen. Als God Abraham en al zijn gelovige nakomelingen niet vastgehouden en bewaard had, waren zij afgevoerd geworden, weg van het éne nodige. Ezau echter verkocht hetgeen nodig (eerstgeboorterecht) was voor het onnodige (schotel moes). Via Mozes, Samuel en de koningen gaat Comenius aantonen dat de mens zichzelf te gronde richt door het éne nodige niet te achten. “Wil nu nog iemand loochenen, dat de mensen de bewerkers van hun eigen geluk of ongeluk zijn, vooral indien zij zich niet tevreden stellen met de dingen die noodzakelijk zijn (en die God en de natuur nooit karig zijn, hun te verlenen) en zich, door hun dwaze en vermetele begeerte verleid, werpen op dingen die niet noodzakelijk zijn.”³⁸⁸ De oorzaak van alles wat de mens overkomt, alle dwalingen, moeite en ijdele hoop is dit ene: De mens vergeet de dingen die het nodigst zijn en denkt alleen maar aan onnodige dingen.

In het derde hoofdstuk bespreekt Comenius de noodzaak om het nodige van het onnodige te onderscheiden, wat het éne nodige is en hoe men dat zoeken moet. Lukas 10:42: “Maar één ding is nodig; doch Maria heeft het goede deel uitgekozen, hetwelk van haar niet zal weggenomen worden.” De zorg van Martha is dat zij zich op vele dingen toelegt, vele zorgen heeft. De zorg van Maria was dat men slechts de nodige dingen moet ondernemen, maar met de nodige zorg. Wat is nu het ene nodige? Matth. 19:21: “Jezus zeide tot hem: Zo gij wilt volmaakt zijn, ga heen, verkoop wat gij hebt en geef het den armen, en gij zult een schat hebben in den hemel; en kom herwaarts, volg Mij.” En ook Lukas 9:62 citeert Comenius: “En Jezus zeide tot hem: Niemand die zijn hand aan den ploeg slaat en ziet naar hetgeen achter is, is bekwaam tot het Koninkrijk Gods.” Noodzakelijk is het om overmaat van aardse dingen af te leggen en op Gods Vaderlijke zorg te betrouwen. Tevreden zijn met Gods zorg, zoals Paulus, Phil. 4:11-13: “Niet dat ik dit zeg vanwege gebrek; want ik heb geleerd vergenoegd te zijn in hetgeen ik ben. En ik weet vernederd te worden, ik weet ook overvloed te hebben; alleszins en in alles ben ik onderwezen, beide verzadigd te zijn en honger te lijden, beide overvloed te hebben en gebrek te lijden. Ik vermag alle dingen door Christus, Die mij kracht geeft.” De mens moet zichzelf leren kennen, zichzelf beheersen en zijn krachten tot zijn eigen voordeel aanwenden.

De mens moet zich onthouden van alles wat ongeoorloofd is. En onderzoeken en te staan naar datgene wat geoorloofd is. Van al het noodzakelijke is God de allergrootste noodzakelijkheid. De mens moet uit zichzelf treden en terug keren naar God. Zichzelf aan God overgeven. Het is nodig dat de jeugd een goede opvoeding krijgt, Spr. 22:6: “Leer den jongen de eerste beginselen naar den eis zijns wegs; als hij ook oud zal geworden zijn, zal hij daarvan niet afwijken.” Jer. 13:23: “Zal ook een Moorman zijn huid veranderen? Of een luipaard zijn vlekken? Zo zult gijlieden ook kunnen goed doen, die geleerd zijt kwaad te doen.” En dan zegt Comenius: “Vroegtijdig dient men de jongeling aan zijn sterfelijkheid te herinneren, opdat hij leert het leven zo te beginnen, alsof wij slechts enkele dagen voor ons hadden.”³⁸⁹ Hij wijst er ook op dat het zo noodzakelijk is dat wij de jeugd eerder over de dood dan over het leven onderrichten. Want de grootste ramp is dat de mens, hetzij oud of jong, onvoorbereid uit het leven wordt weggenomen. De christen dient altijd Christus voor ogen te stellen. De God der waarheid eist waarheid des harten. Job 22:21: “Gewen u toch aan Hem en heb vrede; daardoor zal u het goede overkomen.” Hierna gaat Comenius in op de voorbereiding tot de dood. Waarin

³⁸⁶ Unum Necessarium, blz. 31.

³⁸⁷ Unum Necessarium, blz. 32.

³⁸⁸ Unum Necessarium, blz. 36.

³⁸⁹ Unum Necessarium, blz. 66.

bestaat deze? Dat gij moet sterven aan de zonde. Dat men zich met God en de naaste verzoenen. Het is nodig dat wij zekerheid krijgen “dat wij genade bij Hem zullen hebben, in Christus door het geloof (Rom. 5:1-2³⁹⁰).”³⁹¹

In het zesde hoofdstuk beschrijft Comenius wat de mens als mens nodig heeft. Hij noemt: godsvrucht, gebed en boeken (de Bijbel en natuur).

Comenius waarschuwt tegen de vele boeken die er zijn. Vooral de verkeerde en wijsgerige boeken waarin een ieder beschrijft wat hij/zij vindt “Wanneer deze reusachtige en steeds nog aanwassende zondvloed van boeken niet op de een of andere wijze tegengehouden wordt, het spoedig zo ver zal komen, dat de mensen òf niets meer lezen, òf niets meer geloven, en dat goddeloosheid en atheïsme alles overstromen zal.”³⁹²

“Welken raad geeft gij nu, opdat het lezen van boeken geen labyrint wordt?” Vraag Comenius, en het antwoord is dan: “De enige raad, dien ik u geven kan, is, dat gij u ook hierin aan het éne nodige houdt en u niet laat verstrikken in hetgeen onnodig is. Bestudeer daarom niet vele, maar goede boeken en doet het zó, dat gij zelfs aan één boek genoeg hebt, indien dat éne boek over een bepaald onderwerp uitblinkt, d.w.z. als het de eenvoudige waarheid van het onderwerp duidelijk uiteenzet. Lees het met opmerkzaamheid geheel door en noteer alles, wat van gewicht is; leg dan den schrijver terzijde, opdat hij u verder niet hindere. Loop vervolgens het uittreksel nog eens door, prent het goed uw geheugen in en begin het gelezene in toepassing te brengen. *Zie, dat is de weg, waarop voor u de beste schrijvers spoedig in vlees en bloed zullen overgaan; gij zult u verzadigen aan het merg hunner wijsheid en zult ze weldra niet maar op papier, maar ook in hoofd en hart bewaren.* Wanneer de scholen zich aan deze énige methode wilden houden, zo zouden zij niet alleen zichzelf en de jeugd, maar ook de kerk, de staat en de wereld vele lastige labyrinten besparen.”³⁹³

Het belangrijkste boek dat Comenius noemt is de Bijbel. Gods brief aan de mensen, “waarin Hij haar van het vergankelijke leven, zo vol wederwaardigheden, tot Zijn eeuwige vreugde nodigt.”³⁹⁴ De studie van dit Boek verschilt hemelsbreed van alle andere boeken en God openbaart en eist hierin grotere dingen dan de wereld kan doen. In dit Boek wordt de mens krachtig vermaand over zijn dwaasheid, dat de mens God de Levensbron verlaten heeft, het ongeluk waarin de mens hierdoor zich gestort heeft, maar ook over de barmhartigheid van God die den boetvaardige wordt aangeboden. De kern van de Bijbel kan men in drie delen verdelen: in openbaringen, in geboden en in beloften. Aan het onderzoek van dit Boek moet de mens meer ten koste leggen, dan aan al de andere. En wat hij uit dit Boek leert moet hij voortdurend in de praktijk brengen. Matth. 7:7: “Bidt, en u zal gegeven worden; zoekt, en gij zult vinden; klopt, en u zal opgedaan worden.” Jozua 1:8: “Dat het boek dezer wet niet wijke van uw mond, maar overleg het dag en nacht, opdat gij waarneemt te doen naar alles wat daarin geschreven is; want alsdan zult gij uw wegen voorspoedig maken en alsdan zult gij verstandiglijk handelen.” En Ps. 119: 97 en 99: “Hoe lief heb ik Uw wet! Zij is mijn betrachting den gansen dag. Ik ben verstandiger dan al mijn leraars, omdat Uw getuigenissen mijn betrachting zijn.”

Uitgebreid gaat Comenius in op het doel, nut en inhoud van de Schrift. De Schrift gaat ú aan, houdt hij zijn lezers voor. Daarin staat úw eeuwig wel of wee beschreven en de weg aangewezen om een waar christen te worden. “De eerste trap is als het ware de recrutendienst van den christen, de tweede de krijgsmacht zelf, de derde de zegenpraal en triomf.”³⁹⁵

³⁹⁰ “Wij dan gerechtvaardigd zijnde uit het geloof, hebben vrede bij God door onzen Heere Jezus Christus; Door Welken wij ook de toeleiding hebben door het geloof tot deze genade, in welke wij staan, en roemen in de hoop der heerlijkheid Gods.”

³⁹¹ Unum Necessarium, blz. 73.

³⁹² Unum Necessarium, blz. 79.

³⁹³ Unum Necessarium, blz. 80.

³⁹⁴ Unum Necessarium, blz. 83.

³⁹⁵ Unum Necessarium, blz. 89.

Na dit hoofdstuk volgt een hoofdstuk over de wetten en overheden. Ook dan komt Comenius weer bij het éne nodige terecht. Wat is dat? “De decaloog, waarin God al Zijn voorschriften heeft samengevat.”³⁹⁶ Als alle overheden en mensen deze Tien Geboden in acht zouden nemen en er naar zouden leven en ter harte nemen wat Christus heeft geleerd: God lief te hebben boven alles en onze naaste als onszelf, hoe anders zou deze wereld zijn!

Een andere zaak die onder het éne nodige valt is *waarheid*. Jer. 5:1-3: “Gaat om door de wijken van Jeruzalem, en ziet nu toe en verneemt en zoekt op haar straten, of gij iemand vindt, of er één is die recht doet, die waarheid zoekt; zo zal Ik haar genadig zijn. En of zij al zeggen: Zo waarachtig als de HEERE leeft; zo zweren zij toch valselijk. O HEERE, zien Uw ogen niet naar waarheid? Gij hebt hen geslagen, maar zij hebben geen pijn gevoeld; Gij hebt hen verteerd, maar zij hebben geweigerd de tucht aan te nemen; zij hebben hun aangezichten harder gemaakt dan een steenrots, zij hebben geweigerd zich te bekeren.” God ziet naar waarheid. De waarheid waar de Heere naar staat is de raad hoe men de toorn kan ontvlieden.

Mensen hebben al zesduizend jaar twist gevoerd over de juiste regeringsvorm. Ook hier geldt het éne nodige, Matth. 22:21b: ”Geef dan den keizer wat des keizers is, en Gode wat Gods is.” en 1 Petr. 2:13: “Zijt dan alle menselijke ordening onderdanig, om des Heeren wil; hetzij den koning, als de opperste macht hebbende;” “God verwerpt deze menselijke ordening niet, omdat God is een God van orde.”³⁹⁷

Na de beschrijving van regering en overheden komt Comenius bij de religie en wel het christendom. Hoe kan men nu uit het labyrint van alles de verwarring ontknopen? Het antwoord is: Het éne nodige, namelijk terug naar het begin. Terug naar de eerste mens, naar God en naar de eerste ‘paradijsreligie’. Welke was dat? “In den enigen God geloven; God alleen te gehoorzamen, vol vertrouwen het leven van de Bron des levens, van God te verwachten.”³⁹⁸ Micha 6:8: “Hij heeft u bekendgemaakt, o mens, wat goed is; en wat eist de HEERE van u, dan recht te doen en weldadigheid lief te hebben, en ootmoediglich te wandelen met uw God?” Maar omdat de mens dit niet (meer) doet, daarom is het zo noodzakelijk dat de mens het éne nodige doet: uit deze wereld uitgaan en terugkeren tot God. “En opdat de mensen dat gemakkelijker zouden begrijpen, als waarheid erkennen en navolgen, heeft het den Wederoprichter aller dingen behaagd, het werk Zelf te beginnen en heeft Hij Zichzelf tot een voorbeeld gesteld. Gods Zoon nam daarom de menselijke natuur aan, werd in alles ons gelijk (uitgenomen de zonden), en leerde de mensen door woord en voorbeeld zich te verloochenen en tot God terug te keren, om voor eeuwig in geloof, liefde en hoop aan God te hangen. Dit is de hoofdinhoud van het Evangelie, dit is het éne dat nodig is voor allen die verlost willen worden.” Dan volgen drie teksten: Joh. 14:6: “Jezus zeide tot hem: Ik ben de Weg, en de Waarheid, en het Leven. Niemand komt tot den Vader dan door Mij.” Joh. 8:12: “Jezus dan sprak wederom tot henlieden, zeggende: Ik ben het Licht der wereld; die Mij volgt, zal in de duisternis niet wandelen, maar zal het licht des levens hebben.” en Matth. 11:28: “Komt herwaarts tot Mij, allen die vermoeid en belast zijt, en Ik zal u rust geven.” “Maar helaas hoe vergeten de christenen dit onontbeerlijke!”³⁹⁹ Het is zo noodzakelijk dat de mensen Christus gelijkvormig worden en dat kan door alleen op Christus te zien. Voor de christenen is eensgezindheid zo noodzakelijk. God eist dat de mens volmaakt is, en hoe is het nu mogelijk dat een mens volmaakt is zoals God in de hemel? Op deze vraag antwoord Comenius dit: “Hoor wat Hij u antwoordt: “Wat bij de mensen onmogelijk is, dat is mogelijk bij God.” (Lukas 18:27). Het is, alsof Hij zeggen wil, dat niemand uit eigen kracht iets doen kan, maar hij kan het met de hulp van God, zoals Paulus zegt: “Ik vermag alle dingen door Christus, Die mij kracht geeft.” (Phil. 4:13). Als wij niet zulke christenen zijn als Christus Zelf is, ligt de schuld niet aan Hem, Die ons hulp biedt, maar

³⁹⁶ Unum Necessarium, blz. 96.

³⁹⁷ Unum Necessarium, blz. 103.

³⁹⁸ Unum Necessarium, blz. 107.

³⁹⁹ Unum Necessarium, blz. 108.

aan ons, die de ons geboden hulp afslaan en er maar altijd de nadruk op leggen, dat Adam ons verderf door zijn schuld veroorzaakt heeft, maar nooit willen ervaren, wat Christus vermag om ons te vernieuwen. Of willen wij Hem, Die de Waarheid Zelf is, van leugen betichten, wanneer Hij spreekt: “Mijn juk is zacht en Mijn last is licht”? (Matth. 11:30). Want waarlijk licht is, wat met onze menselijke natuur overeenstemt – en Christus is juist gekomen, om haar uit haar val tot haar oorspronkelijke toestand van oprechtheid terug te leiden -, waarlijk licht is dat, wat slechts het nodige omvat en niet door bijkomstige dingen bezwaard wordt. Doch wanneer het op onze wedergeboorte aankomt en op het afleggen van de oude mens en het aandoen van de nieuwe mens, dan zijn wij traag en bedenken moeilijkheden, die in werkelijkheid niet bestaan. De ware moeilijkheden, de zwaarigheden, verwikkelingen en labyrinten, waarin ons de lusten van onze verdorven natuur en de lasten van menselijke inzettingen en gewoonten voeren, willen wij niet in het oog vatten en feitelijk niet eens zien, ofschoon, goed gezien, schier alles louter labyrint is.”⁴⁰⁰ Hierna komt Comenius weer terug op de Schrift. Hij noemt o.a. 2 Tim. 3:16: “Al de Schrift is van God ingegeven, en is nuttig tot lering, tot wederlegging, tot verbetering, tot onderwijzing die in de rechtvaardigheid is”. Ps. 1:2: “Maar zijn lust is in des HEEREN wet, en hij overdenkt Zijn wet dag en nacht.” En Jes. 8:20: “Tot de Wet en tot de Getuigenis; zo zij niet spreken naar dit Woord, het zal zijn dat zij geen dageraad zullen hebben.” Als men daarvan afwijkt, wijkt men ook van het éne nodige af. De predikanten hebben de taak om het volk het Éne nodige te preken. Niet in mensen woorden, niet de mensen naar de mond! Dan volgt de klacht: “Een waarachtige aandrang om de mensen tot wedergeboorte, tot het bekomen van een andere gestalte in Christus, tot het deelgenootschap der goddelijke natuur (2 Petr. 1:4), op te wekken, ontbreekt bijna geheel.”⁴⁰¹ Comenius besluit dit hoofdstuk met een ernstige waarschuwing: “Luistert, christenen! Er is slechts één enkel leven, maar onder duizenderlei gestalte treedt de dood op ons toe. Er is slechts een eenvoudige waarheid, maar duizendwerf is de dwaling. Zo is er ook slechts één Christus, maar zijn er ontelbaar veel antichristen. Wie niet met Christus is, die is tegen Christus (Lukas 11:23), die is een antichrist. Elk geloof en elke daad en elke hoop, die tegen de leer van Christus ingaat, is een uiting van het antichristendom. De eigenschappen daarvan zijn hebzucht, eerzucht, heerszucht, zucht tot genot, tot twist en oorlogvoeren en het streven anderen te schaden. En aangezien die verschijnselen bij alle christenen zonder uitzondering ingesloten zijn, volgt hieruit, dat de antichrist overal de scepter voert, bij de énen meer, bij de andere minder. Zo weet gij allen, die christenen zijt, wat voor u allen onvermijdelijk is: óf gij moet tot Christus wederkeren ‘of ten gronde gaan met de antichrist. Als gij wijs zijt, volgt dan de Leidsman des levens, opdat gij leven moogt.”⁴⁰²

In het negende hoofdstuk worden eerst een aantal voorbeelden van heidenen genoemd die in matigheid, eenvoudigheid en deugdzaamheid tot voorbeeld waren. Ook nu weer komt de schrijver tot de wens en uitroep dat toch de mens het dwaze en waardeloze van het kostbare scheiden zal én moet en dat wij al het onnodige zouden afleggen en ons alleen tevreden zouden stellen met het nodige.

“Is er dan niemand die horen wil? Is er niemand die wijs wil zijn en zijn val wil voorkomen? De gehele nakomelingschap van Adam vertoont telkens weer de dwaasheid en de val van Eva en Gods goedheid moet even vaak die dwaasheid en die val herstellen. Satan daarentegen wordt niet moede, om weer te bederven, wat door God werd opgericht. En het éne blijft het andere afwisselen, zodat het gehele beloop der wereld niets anders is dan de kamp der goddelijke wijsheid tegen menselijke dwaasheid en satanische sluwheid een strijd van goddelijke goedheid met menselijke boosheid, een worsteling van de macht van de Schepper met de hardnekkige tegenstand van het schepsel. Maar de zege moet God wel toevallen, Die Zijn schepsel formeert en opnieuw vormt, en niet het wederstrevige schepsel. Het voortdurende getuigenis der

⁴⁰⁰ Unum Necessarium, blz. 114-115.

⁴⁰¹ Unum Necessarium, blz. 120-121.

⁴⁰² Unum Necessarium, blz. 122.

goddelijke profetie verkondigt nog voor het einde der wereld de volkomen ondergang van het grote Babylon der wereld, dat niets anders betekend dat de in de gehele wereld heersende verwarring. Daarom moet men het goddelijk gebod gehoorzamen: “Gaaf uit van haar, Mijn volk, opdat gij aan haar zonden geen gemeenschap hebt, en opdat gij van haar plagen niet ontvangt.” (Openb. 18:4).⁴⁰³

Maar omdat de mens naar God niet luistert en tot Hem niet wederkeert zijn er drie zaken voor de mens (Comenius zegt ‘ons’) over: “1. Zwijgen en zich ontzetten (Amos 5:13, Jer. 2:12). 2. Zuchten en steunen. 3. Gods gerichten verwachtten, welke als een zondvloed zullen komen en reeds in aantocht zijn.”⁴⁰⁴ Vlied, vlied toch naar de arke Noachs, “wie haar niet bereikte moest sterven.” “Van den vertoornde God kan men nergens heenvluchten dan tot de verzoende God, van de zonde tot boete, van het omzwerven tot het middelpunt der rust, van den draaikolk der wereld tot Christus.”⁴⁰⁵

Het laatste hoofdstuk is een spiegel van Comenius. Hij houdt zichzelf een spiegel voor; hoe heb ik geleefd en wat heb ik goed en verkeerd gedaan. Hij merkt op dat zijn levenswerk geweest is als van Martha, gewerkt uit liefde tot de Heere en Zijn discipelen. Zijn begeerte om vrede te willen stichten noemt hij een labyrint waarin hij ronddoolde. Hij zag het als zijn taak om zich niet tot enkelen maar tot de hele wereld te wenden. En van de daken te preken, vooral door middel van zijn geschriften dat de wereld slecht is en de mensen op te roepen tot bekering en terugkeer naar God. De ondergang van Babel was nog niet gekomen maar Comenius was ervan overtuigd dat die spoedig zal plaatsvinden en als gevolg daarvan de aarde verlicht zal worden met Gods heerlijkheid.

“Zal ik nu met Elia zeggen, 1 Kon. 19:4: “Het is genoeg; neem nu, HEERE, mijn ziel, want ik ben niet beter dan mijn vaderen.” Of met David, Ps. 71:18: “Daarom ook, terwijl de ouderdom en grijsheid daar is, verlaat mij niet, o God, totdat ik dit geslacht verkondige Uw arm, allen nakomelingen Uw macht.”? Comenius wil het aan God overlaten en met David gelovig zeggen: Ps. 73:24: “Gij zult mij leiden door Uw raad; en daarna zult Gij mij in heerlijkheid opnemen.” Vraagt iemand Comenius naar de gewetensgevallen. Dan antwoordt hij: “Dat ik alles wat aan en in mij is wantrouw en dat ik daarom vrees, zelfs al handel ik rechtvaardig; met ootmoed roep ik uit: Ik ben een onnutte dienstknecht (Luk. 17:10), heb geduld met mij en ik zal U alles betalen. (Matth. 18:26).” Dan volgt de lof: “Christus heb ik gevonden, weg, ijdele afgoden!” “Vaarwel wereld, Christus is mijn één en alles.”⁴⁰⁶ Met David zegt hij: Ik ben een vreemdeling bij U, een bijwoner, (Ps. 39:13).

Comenius laatste wil of Testament is, zoals hij het zelf zegt, dit boekje, het Éne nodige. “Welaan dan, mijn huis, mijn zonen en dochteren, mijn kleinkinderen! Hoort de stem uws vaders, die u wil leiden tot de Vader aller vaderen, eer hij tot zijn vaderen verzameld wordt. *Ik laat u geen ander erfdeel dan dit éne nodige, dat gij God vreest en Zijn geboden onderhoudt, want dit betaamt alle mensen.* (Pred. 12:13). *Wanneer gij dat zult doen, zal God uw erfdeel zijn* (Deut. 18:2); *uw schild, uw loon zeer groot.* (Gen. 15:1).”⁴⁰⁷

Hierna volgen nog verschillende raadgevingen en onderwijzingen. Tot de verstrooide (Boheemse) kerk zegt hij: “Hebt de Heere lief en dient Hem met geheel uw hart. Schaamt u Zijn kruis niet, dat gij tot dusver getorst hebt en verder dragen zult, als gij wijs wilt zijn. Dringend beveel ik u aan de erfenis van Christus, Zijn armoede en Zijn kruis, want daarlangs leidt de weg tot de eeuwige schatten en de eeuwige heerlijkheid”.⁴⁰⁸

⁴⁰³ Unum Necessarium, blz. 128-129.

⁴⁰⁴ Unum Necessarium, blz. 129.

⁴⁰⁵ Unum Necessarium, blz. 130.

⁴⁰⁶ Unum Necessarium, blz. 140.

⁴⁰⁷ Unum Necessarium, blz. 144.

⁴⁰⁸ Unum Necessarium, blz. 144.

“Dezelfde wijsheid van Christus, **het énige dat nodig is**, beveel ik ook u aan, mijn Moravisch volk en de naburige Tsjechen, Sileziërs, Polen en Hongaren, door wie ik in de tijd mijner ballingschap gastvrij opgenomen werd en van wie ik veel weldaden genoot. De Heere geve u tot loon het éne nodige, dat is dat gij de wijsheid bezit, de voordelen van uw gezegende landen te genieten en ze niet te misbruiken. ‘De overdaad heeft Bohemen in het verderf gestort.’ Sprak een wijze koning uit het noorden⁴⁰⁹, die een vijand van overdaad was. Maar hetzelfde zal men spoedig ook van u moeten zeggen, o Polen, als gij niet tijdig inkeert, tot het énige, dat nodige is, dat is tot de eenvoud. Want het begin van Sodoms ongerechtigheid was hoogmoed, zatheid van brood en stille gerustheid. (Ezech. 16:49).”⁴¹⁰

Comenius sluit het werkje met een aantal vermaningen, zoals 1 Tim. 6:6-9: “Doch de godzaligheid is een groot gewin met vergenoeging. Want wij hebben niets in de wereld gebracht; het is openbaar dat wij ook niet kunnen iets daaruit dragen; Maar als wij voedsel en deksel hebben, wij zullen daarmede vergenoegd zijn. Doch die rijk willen worden, vallen in verzoeking en in den strik, en in vele dwaze en schadelijke begeerlijkheden, welke de mensen doen verzinken in verderf en ondergang.” Lukas 9:25: “Want wat baat het een mens, die de gehele wereld zou winnen, en zichzelf verliezen of schade zijns zelfs lijden?” Matth. 6:33: “Maar zoekt eerst het Koninkrijk Gods en Zijn gerechtigheid, en al deze dingen zullen u toegeworpen worden.” Matth. 19:21: “Jezus zeide tot hem: Zo gij wilt volmaakt zijn, ga heen, verkoop wat gij hebt en geef het den armen, en gij zult een schat hebben in den hemel; en kom herwaarts, volg Mij.”

De samenvatting van dit boekje geeft Comenius ook in een enkele zin:

“1. Bezwaar u niet met dingen, die buiten de nooddrift van het leven vallen, maar stel u tevreden met weinige dingen, die tot uw gemak dienen en prijs God.
2. Ontbreekt het aan alle gerieflijkheid, wees dan tevreden met het strikt nodige.
3. Wordt ook dit u ontnomen, zie dan uzelf te behouden.
4. Kunt gij ook uzelf niet behouden, laat uzelf dan los, maar ziet toe dat gij God vasthoudt. Wie God heeft, kan alles ontberen, want hij bezit het hoogste Goed en het eeuwige leven met God en in God voor eeuwig en altoos. En dit is van al, wat men begeren kan, het doel en het einde.”⁴¹¹

Uit dit boek blijkt duidelijk dat Comenius leert:

Adams diepe val en de ontzaglijke gevolgen daarvan. Dat door zijn ongehoorzaamheid de mens gevallen is, Gods beeld verloren heeft en de duivel grote macht gekregen heeft. Als God wilde de mens zijn, Hij moest van de troon en de mens erop. Hierop is de wereld in een groot labyrint (doolhof) veranderd. Hier dwaalt de mens nu in tot de dood, tenzij God het verhoedt.

Het Jodendom is een warwinkel van allerlei bijgeloof.

Het Mohammedanisme is niets anders dan een donker hol vol van allerlei dwaling.

De christelijk religie alleen heeft Hem tot Leidsman, Die is de Weg, de Waarheid en het Leven. Maar helaas is deze religie niet één! Allerlei dwalingen, sekten en geloofsverschillen verdelen de christelijke kerk.

Dat God het niet aan macht, wijsheid, barmhartigheid en goede wil ontbreekt om de gevallen mens weder in het paradijs terug te brengen, waar eeuwige verzadiging van alle goed is. Het is godslastering om het tegenovergestelde te denken.

Het wezen van de religie bestaat daarin, dat wij God geloven in hetgeen Hij ons gelieft te openbaren, Zijn geboden gehoorzaam zijn, op Zijn beloften bouwen en wel altijd, overal en in alle levensomstandigheden, zonder enige aarzeling.

⁴⁰⁹ Meneer R. A. B. Oosterhuis plaatst hierbij deze voetnoot: “Waarschijnlijk Gustaaf Adolf van Zweden.”

⁴¹⁰ Unum Necessarium, blz. 145.

⁴¹¹ Unum Necessarium, blz. 149-150.

Sterk wijst Comenius op de plicht van de mens en de eis van Gods Woord. Het borgwerk van Christus komt in dit boekje wat minder aan bod, al stelt hij wel dat ook dit het éne nodige is.

6.13. Diverse andere werken van Comenius.

Een ander werk wat Comenius aan het einde van zijn leven schreef, *Clamores Eliae* (De klaagzang van Elia, of anders: Vermanende oproepen van Elia), gaat over de Derde Elia. De eerste was Elia de Tisbiet, de tweede Johannes de Doper. In Mattheüs 17:10-12 staat geschreven: “En Zijn discipelen vraagden Hem, zeggende: Wat zeggen dan de schriftgeleerden dat Elía eerst moet komen? Doch Jezus antwoordende zeide tot hen: Elía zal wel eerst komen en alles wederoprichten; Maar Ik zeg u, dat Elía nu gekomen is, en zij hebben hem niet gekend; doch zij hebben aan hem gedaan al wat zij hebben gewild; also zal ook de Zoon des mensen van hen lijden.”

De Derde Elia waar het in het boekje van Comenius over gaat, werd volgens hem nog verwacht en konden ook meerdere personen zijn. De nadruk lag op: “Elia zal wel eerst komen en alles wederoprichten.” Dit wederoprichten, herstellen legde “Comenius uit als een hervorming van opvoeding en onderwijs, godsdienst en politiek”. De komst van de Derde Elia zou een wereldwijde hervorming tot gevolg hebben. “De Derde Elia zal hij zijn die God bevestigt door een zichtbaar teken. Comenius zag dit teken in een modern wonder, het perpetuum mobile, en daarom stak hij veel energie in het werken aan de ontdekking; toen hij het niet tot bloei kon brengen, gaf hij toe dat de Derde Elia anders zou kunnen zijn; de Derde Elia hoeft niet lichamenlijk te zijn, maar kan geestelijk zijn, mensen innerlijke en morele vrijheid brengen. Dit zou echter geen bevrijding zijn van de lusten en afhankelijkheden van deze wereld zoals in Seneca, maar eerder een vrijheid van geweten en politiek, inclusief de vrijheid van alle standen. Het zal dus een sociale impact hebben, en zelfs een nationale economische. Bovenal, het is noodzakelijk om oorlog opzij te zetten en de wereld terug te brengen naar vrede. *Clamores* is een werk dat utopisch en chiliastisch van karakter is.”⁴¹² Aldus de schrijver.

Comenius is geen calvinist of Lutheraan te noemen. Door zijn chiliasme, en het feit dat hij tolerant dacht tegenover andersdenkenden en een vooruitstrevend theoloog was, werd hij door veel calvinisten niet met open armen ontvangen. Al leerde hij wel de diepe ellendestaaf van de mens, de noodzaak van persoonlijke bekering, de uitverkiezing, maar ook de eis van Gods wet ten opzichte van de gevallen mens. Hij leerde dat alleen door het geloof een mens met Christus wordt verenigd en dat er een tweërlei uiteinde des mensen is. Wat door de Nadere Reformatoren in Nederland vooral gewaardeerd werd en waar men probeerde van te leren, was de strenge tucht in de gemeenten en de huisgodsdienst/ het (thuis)onderwijs die er bij de Boheemse Broeders was. Over deze tucht schreef hij een boek: “*Ratio disciplinae ordinis ecclesiastici in Unitate Fratrum Bohemorum*”, wat in 1643 werd uitgegeven. Deze tucht was bij de Boheemse Broeders heel belangrijk.

Comenius gebruikt de Kralitzer Bijbelvertaling die heel dicht bij de Statenvertaling staat.

Aan het einde van zijn leven neigde Comenius ertoe om tot de Labadisten over te gaan, wat niet is gebeurd. Hij heeft zelf ook niets te maken gehad met de Vrijmetselarij.

6.14. Comenius en het Duizendjarig Rijk.

Het Duizendjarig Rijk was een onderwerp dat in de 17^e eeuw veel aandacht kreeg en wat in onze tijd ook nog steeds aandacht krijgt.

In het kort gezegd gaat het om de uitleg van Openbaring 20, met name de eerste 6 verzen, die op verschillende manier worden uitgelegd. Het binden van de satan en de komst van Christus, dat Hij zichtbaar over de hele wereld zal regeren en er in deze wereld een tijd van rust en vrede zal zijn, is een van de uitleggingen van dit tekstgedeelte.

⁴¹² <https://komensky.mjakub.cz/clamores--idc652>

Over het algemeen wordt er onderscheid gemaakt tussen post- en pre- Chiliasten. Een pre-chiliast geloofd dat Christus voor het Duizendjarig Rijk op aarde zal verschijnen, dan (al of niet zichtbaar) vanuit Jeruzalem zal regeren over deze wereld en na de duizend jaren zal de duivel een korte tijd ontbonden worden, waarna de oordeelsdag plaatsvindt.

De post-chiliasten leren over het algemeen dat er na de bekering van de Joden er een bloeitijd voor de kerk in deze wereld zal aanbreken, de duivel zal gebonden zijn en niet meer zodanige macht hebben, als hij heeft in onze tijd. Na deze tijd van kerkelijke bloei en voorspoed zal de duivel korte tijd ontbonden worden, dan zal er in deze wereld een vreselijke tijd plaatsvinden en het christendom verwoest worden, waarna de oordeelsdag aanbreekt en Christus zichtbaar zal verschijnen op de wolken des hemels.

In de tijd van Comenius werd op verschillende hoge scholen in Europa aandacht aan deze materie gegeven.

Met name de kerkvaders leerden een Duizendjarig Rijk en hadden verwachting voor de kerk in deze wereld.

In de tijd voordat de Reformatie aanbrak was deze verwachting geheel of bijna geheel verdwenen. Calvijn en Luther hadden, menselijker wijs gesproken, hun handen vol aan het weerleggen van de Roomse dwalingen en het onderwijzen van het volk in de leer van de rechtvaardigmaking door het geloof. Zij gaven weinig tot geen aandacht aan het chiliesme.

Het waren met name hoogleraren in het begin van de 17^e eeuw in Duitsland en Nederland, de Puriteinen in Engeland en Schotland en de nadere reformatoren in Nederland waarvan de ogen open gingen voor de onvervulde profetie.

Komenský kreeg in Herborn les van o.a. Alsted en Piscator.

Van dr. W. Meijer verscheen in 2002 een doctoraalscriptie over het Duizendjarig Rijk en de toekomst van het Joodse volk.

Hierin gaat ook een hoofdstuk over Alsted.

In het kort samengevat schrijft hij het volgende:

J. H. Alsted (Latijn: Alstedius) werd in 1588 in Duitsland geboren.

Vanaf ongeveer 1608 werd hij hoogleraar filosofie en theologie op de hoge school van Herborn. Vanwege de Dertigjarige oorlog moest Alsted vluchten en trok naar het huidige Roemenië. Hier overleed hij op 9 november 1638.

Omdat er van Alsted verschillende werken zijn nagelaten waarin hij zijn toekomstverwachting schrijft⁴¹³, is bekend hoe hij over het Duizendjarig Rijk dacht. Het is echter niet eenvoudig om zijn visie te beschrijven omdat in de loop van zijn leven zijn mening over het Duizendjarig Rijk is veranderd.

“Alsted onderscheidt in de nieuwtestamentische tijd vier perioden. De eerste begint bij Johannes de Doper en eindigt bij het Apostelconvent in het jaar 50. De tweede periode gaat hier verder en loopt tot het Duizendjarig Rijk. Daarna volgt het Duizendjarig Rijk met als vierde periode de eindstrijd tussen Gog en Magog, waarna het eindoordeel en de opneming van de leden van Christus' Kerk plaatsvindt. Hierbij verdeelt Alsted de tweede periode nog eens in vier verschillende tijdvakken, zodat het totaal aantal perioden tussen de prediking van Johannes de Doper en het eindoordeel zeven in getal zijn. De één-na-laatste periode is zodoende het Duizendjarig Rijk, dat door middel van zeven kenmerken te herkennen is. Ten eerste vindt in deze periode de opstanding van de martelaren plaats, die tijdens dit millennium op de aarde zullen regeren. Ten tweede zal de Kerk ongekend groeien door de bekering van heidenen en Joden. Er zullen geen vervolgingen zijn; er zal sprake zijn van een langdurige vrede, een reformatie van leer en leven, verhevenheid van de Kerk en als laatste kenmerk wordt de vreugde om haar zuiverheid genoemd.”⁴¹⁴

⁴¹³ O.a. Diatribe de mille annis apocalypticis en Trifolium Propheticum.

⁴¹⁴ W. Meijer “De heerlijke Staat der Kerke; De visie op het Duizendjarig Rijk en de toekomst van het Joodse volk bij Wilhelmus á Brakel”, 2002, digiversie Theologienet.nl pag. pag. 40.

Alsted is ervan overtuigd dat de bekering der Joden in het jaar 1666 zal plaatsvinden en het Duizendjarig Rijk in 1694 zou beginnen. De praktijk heeft echter uitgewezen dat dit niet klopt. Alsted had Johannes Piscator (1546-1625) die ook een belangrijke man op de theologische school in Herborn, was opgevolgd en beide waren omtrent het chiliasme dezelfde mening toegedaan.

Toen Komenský les kreeg van deze twee geleerden, kwam hij ook onder invloed van hun Chiliastische visie en denkwijze. Dit heeft hem zo beïnvloed dat hij heel zijn verdere leven als chiliast bekend heeft gestaan. Later toen hij in Nederland woonde heeft hij contact gehad met Jacobus Alting (1618-1679), Jan de Labedie (1610-1674), Petrus Serrarius (1600-1669) en anderen die ook de uitleg van een letterlijke verklaring van Openbaring 20 waren toegedaan. Met Serrarius raakte hij zelfs bevriend. Vanwege een discussie tussen Jacobus Alting en Samuël Maresius (1599-1673) over het chiliasme kwam er een kloof tussen deze beide hoogleraren. Als gevolg hiervan schreef Comenius “een doorwrochte apologie ten gunste van het chiliasme, die een jaar later in Amsterdam uitkwam.” Dit in 1669 uitgekomen werk in het Latijn kreeg de titel: “De zelo sine scientia et charitate. Admonitiofraterna J.A. Comenii ad D. Samuelem Maresium. Pro minuendis odiis et ampliandis favoribus” Petrus Serrarius vertaalde dit werkje onder de titel: “Van den ijver, sonder wetenschap en liefde. Een broederlijke vermaening aen den H. Samuel Maresius: tot vermindering des haets, ende vermeerderinge des gunste”. Ook dit werk kwam in 1669 in Amsterdam uit. In dit werk maakt Comenius o.a. onderscheid tussen de verschillende soorten, gedachten en overtuigingen die er met betrekking tot het chiliasme zijn.

In dit geschrift, wat een lange brief is aan ds. Maresius, beschrijft Comenius argumenten waarom het mogelijk is dat er wel degelijk een Duizendjarig Rijk, een Koninkrijk van God op aarde en een bloeitijd van de kerk aan zal breken. Het geschrift is gedeeld in 72 punten. Maresius had op 13 januari 1669[?] een dispuut tegen de chiliasten gehouden. In dit dispuut verweet Maresius Comenius “dromen, razernijen en dwalingen”⁴¹⁵. Tegen de opvattingen van Maresius schrijft Comenius, o.a.: ”Maar alzo deze ganse uw disputatie tegen de Chiliasten vol is van onbeleefdheid, bittere ijver, beschuldigingen, en verongelijkingen”⁴¹⁶. Ook weerlegd hij een aantal stellingen van Maresius, maar ook wijst hij hem erop om met elkaar op een broederlijke en vriendschappelijke manier om te gaan. Comenius verwijt ds. Maresius dat hij buitenproportioneel tegen hem geageerd had en niet de Bijbelse liefde betracht had. “Gij verwijt mij het Chiliasme, dat is, de leer van het Duizendjarig Rijk; niet tegenstaande, ik van deze materie nooit iets in het openbaar geschreven heb.”⁴¹⁷

Kort omschreven is Comenius’ visie als volgt: De eerste 6 verzen van Openbaring 20 nam hij letterlijk en de 1000 jaren als werkelijk 1000 letterlijke jaren. De 1000 jaren lagen nog in de toekomst en Comenius geloofde dat op een dag de Heere een Duizendjarig vrederijk op aarde zal stichten. Dit rijk zal aanvangen, na de uitroeiing van Gods tegenpartij, de Antichrist (Openb. 17-20).

“Gedurende welke tijd daar vrede zal zijn over de ganse wereld, de satan, als een verstoorder van alles, zijnde in de put des afgronds geworpen, opdat hij de volkeren niet meer vervoeren zou, totdat die duizend jaren voleindigd zullen zijn.”⁴¹⁸ Dat deze binding letterlijk zal zijn en niet op figuurlijke wijze, “maar in der daad; opdat al die tijd hij de volkeren niet en vervoere en

⁴¹⁵ C. Comenius, Van den ijver, sonder wetenschap en liefde. Een broederlijke vermaening aen den H. Samuel Maresius: tot vermindering des haets, ende vermeerderinge des gunste”, blz. 3.

⁴¹⁶ C. Comenius, Van den ijver, sonder wetenschap en liefde. Een broederlijke vermaening aen den H. Samuel Maresius: tot vermindering des haets, ende vermeerderinge des gunste”, blz. 3.

⁴¹⁷ C. Comenius, Van den ijver, sonder wetenschap en liefde. Een broederlijke vermaening aen den H. Samuel Maresius: tot vermindering des haets, ende vermeerderinge des gunste”, blz. 8.

⁴¹⁸ C. Comenius, Van den ijver, sonder wetenschap en liefde. Een broederlijke vermaening aen den H. Samuel Maresius: tot vermindering des haets, ende vermeerderinge des gunste”, blz. 14.

het rijk der heiligen verstore, hetwelk zij verklaren door het voorbeeld van Daniël, die ook alzo in de leeuwenkuil verzegeld werd en van Christus in het graf, Dan. 16:18, Matth. 27:66. En zo dat zo is, wijst mij aan, hoe een die met ketenen gebonden, en daar en boven in een kerker opgesloten, en aldaar verzekert en verzegeld is (opdat niemand de kerker opene) toch buiten de kerker iets werken zou kunnen? En doet blijk, hoe in deze 1600 jaren (sinds deze Openbaring aan Johannes geschied is, ook een ogenblik tijd, ik laat staat duizend jaren, in welke de satan opgehouden heeft de zaken van deze wereld (hetzij binnen of buiten de kerk) te verstoren of in onrust te brengen? Daar toch alle historiën getuigen, dat de zaak zelfs uitroept, dat van jaar tot jaar, van dag tot dag, van uur tot uur, tot op deze dag, altoos beroerten geweest zijn en rebellieën, oorlogen en bloedvergietingen, vervolgingen en ombrenging der vromen, ketterijen en antichristenen; en dat het beloofde rijk der heiligen, en die vreedzame stand des wereld tot nu toe niet is verschenen. Moeten het al onze zinnen niet getuigen, dat deze plechtige belofte, of nog geheel te verwachten zij, of zo wij die hoop verwerpen, wij meteen dat Apocalyphe boek verwerpen moeten en dienvolgens de gehele Bijbel, die ons belooft zodanig stand nog eens te zullen komen. Tot welke radeloze daad God verhoede, wij ooit komen!”⁴¹⁹

Hij verwachtte dat dit al in de nabije toekomst zal plaatsvinden en dat deze wereldomvattende gebeurtenis zodanig zal zijn, dat de wereldwijde kerk tot één kerk zal worden, dat de mensen één taal zullen spreken, dat er geen oorlog meer zal zijn en een algehele voorspoed. De kerk zal bloeien en groeien als ooit tevoren en de verhouding tussen overheid en onderdaan zal zodanig zijn dat men in liefde, orde en vrede met elkaar zal leven. Maar voordat dit plaatsvond, zou er nog wel een tijd van oorlogen zijn. Hij haalt ene Kotterus aan: “Ter tijde der gruwelijke ruïne van Babel, zullen alle koninkrijken in alle gewesten der wereld tegen elkaar opstaan.”

“En zo ziet men overal een algemene corruptie der zeden. Geen betering onder de strafroede Gods. Een verachting van alle wondertekenen. Een aanvang der eindelijke toorn Gods; een finale verblinding en des toorns voortgang door de gehele christenheid, alsook een gruwelijke verwardheid aller dingen overal. En niemand ziet men die daar staat om de breuk te helen, of de vallende muur te ondersteunen en zo er iets geprobeerd wordt, en enige vredemiddelen, verbintenissen, en akkoorden voorgenomen worden, het kan niet meer hechten, als in het beeld van Nebucadnezar, het ijzer en het klei. Omdat het daartoe onder de christenen gekomen is, dat niemand de andere meer en trouwt. En zo iemand in Gods Naam iets ten beste spreken wil, die wordt niet gehoord; maar wordt veeleer als een fanatiek bespot en versmaad. Babylon en Ninevé hebben zich beter gedragen tegen de profeten dan Jeruzalem.”⁴²⁰

Comenius dreef deze zaken niet als dat het een leerstuk van het geloof is, maar een theologische stelling, gefundeerd op de Schrift, maar niet noodzakelijk om beleden te worden tot zaligheid. In zijn werk tegen Maresius, komt meermalen naar voren in welke volgorde hij de gebeurtenissen in de toekomst verwacht.

“In het algemeen heb ik tot mijn broederen in Polen, die daar waggelende waren, wegens ettelijke stukken die niet vervult zijn, gezegd, en dat zeg ik nog: Zo de tegenwoordige beroerten in de wereld ophouden, 1. Zonder een algemene schrikkelijke kastijding van alle christenen (die voor God niet waardiglijk wandelen) en zonder het omkeren des pausdoms. 2. En zonder de bekering der Joden en Turken tot Christus. 3. En eindelijk ook zonder een algemene, plechtige en heerlijke Reformatie, zo der Kerk als der overheden, door de gehele wereld, (want deze drie zijn de stukken, die dat profetisch drie-enig boek verkondigt) dat dan deze dingen veroordeelt mogen worden, maar eer niet, alzo der Goden molen langzaam is malende, gelijk de heidenen hebben weten te zeggen: En onze God beveelt ons, dat zo Zijn gezicht vertoeft, wij daarop

⁴¹⁹ C. Comenius, Van den ijver, sonder wetenschap en liefde. Een broederlijke vermaening aen den H. Samuel Maresius: tot vermindering des haets, ende vermeerderinge des gunste”, blz. 38-39.

⁴²⁰ C. Comenius, Van den ijver, sonder wetenschap en liefde. Een broederlijke vermaening aen den H. Samuel Maresius: tot vermindering des haets, ende vermeerderinge des gunste”, blz. 44.

wachten zullen (Hab. 2). Want gelijk den arbeid der barende, alhoewel die ettelijke uren en dagen bij tijden achterblijft, zo word ze daarom niet ontgaan.”⁴²¹

Na deze duizend jaren zal de duivel weder uit zijn gevangenis los gelaten worden en de volkeren, Gog en Magog weder vervoeren. Waarna de oordeelsdag zal aanbreken. “en dat alsdan eindelijk, Christus, voor Wiens aangezicht hemel en aarde vluchten zal, wederkomen zal, om ook de rest der doden op te wekken en te oordelen.”⁴²²

De zaken van het Duizendjarig Rijk dienen niet om obstinaat gedreven te worden, maar “dient veel meer om de christelijke Godzaligheid op te wekken.” Daarbij komt dat deze leer “niets nieuws in de kerk is; maar een zeer oude leer. Van de eerste christelijke kerk⁴²³, toen zij nog een zuivere maagd was, voortkomende; ook uit de school der apostelen, en van Christus Zelf; en dat meer is, ook uit de Israëlitische Kerk, de wet en de profeten.”⁴²⁴ Verder noemt Comenius als reden waarom deze leer aanvaard moet worden, dat ze ook sinds de Reformatie, deze leer, hoewel niet bij allen, maar bij vele vrome theologen, “als een zuivere en loutere waarheid weder opgewekt is.”⁴²⁵ Comenius merkt ook op dat er nog nooit een concilie of synode is geweest die deze leer veroordeeld heeft.

“Mij en schaamt niet te belijden, dat mij deze zaken al voor 60 jaren is bekend geweest, en in de vreze Gods naarstiglijk onderzocht; in voege men niet zeggen mag, ik hier toe door een blinde drift gekomen ben. Want ik die twee ganse jaren (namelijk in de jaren 1611, 1612, 1613) een discipel geweest ben, des zeer godzalige theologant D. Piscatoris en des goede, doch christelijke filosoof Alstedii. Van welken ik eerstmaal van deze troost der kerk, van deze sabbatsrust, die voor het volk Gods noch overig is, of te verwachten staat, Hebr. 4:9, heb gehoord.”⁴²⁶

Voorafgaand aan deze tijd zal de antichrist ten onder gaan en Comenius zag de tijd waarin hij leefde als voorbereidingstijd voorafgaand aan de tijd van het vrederijk. In deze voorbereidingstijd zag Comenius een aantal zaken die mogelijk en nodig waren en hij was ervan overtuigd dat de mensen naar dat doel moesten toewerken. Zo was hij ervan overtuigd dat er in de wereld overal dezelfde universele scholen, opvoeding⁴²⁷ en taal noodzakelijk was. Deze 3 zaken zouden er sterk voor zorgen dat er vrede komt en dat de wereld die nu zo verdeeld is, tot één zal worden. “Indien immers alle mensen elkaar wederzijds zullen begrijpen, zullen zij allen als het ware één natie, één volk, één huis en één school Gods zijn.”⁴²⁸

⁴²¹ C. Comenius, Van den ijver, sonder wetenschap en liefde. Een broederlijke vermaening aen den H. Samuel Maresius: tot vermindering des haets, ende vermeerderinge des gunste”, blz. 43-44.

⁴²² C. Comenius, Van den ijver, sonder wetenschap en liefde. Een broederlijke vermaening aen den H. Samuel Maresius: tot vermindering des haets, ende vermeerderinge des gunste”, blz. 14..

⁴²³ Op blz. 15 noemt Comenius o.a. de kerkvaders Papius, Melito, Ireneus, Tertullianus, Nepos Egyptos, Victorinus Pictaviensis, Severus Sulpitius, Clemens Alexandrinus, Lactantius en anderen. Zie ook deze bladzijde voor citaten van hen. Op pag. 17-18 noemt hij verschillende theologen (met citaten) die in de loop der eeuwen de leer van het Duizendjarig Rijk onderschreven hebben.

⁴²⁴ C. Comenius, Van den ijver, sonder wetenschap en liefde. Een broederlijke vermaening aen den H. Samuel Maresius: tot vermindering des haets, ende vermeerderinge des gunste”, blz. 9.

⁴²⁵ C. Comenius, Van den ijver, sonder wetenschap en liefde. Een broederlijke vermaening aen den H. Samuel Maresius: tot vermindering des haets, ende vermeerderinge des gunste”, blz. 9.

⁴²⁶ C. Comenius, Van den ijver, sonder wetenschap en liefde. Een broederlijke vermaening aen den H. Samuel Maresius: tot vermindering des haets, ende vermeerderinge des gunste”, blz. 9.

⁴²⁷ In een boekje dat Comenius in 1633 schreef, “Informatorium der Mutterschule”, schrijft hij ook over opvoeding. Hij zegt o.a.: “God heeft ons de kinderen tot voorbeeld en leraren gegeven en ons met Zijn gave geëerd zodat wij hen mogen helpen dat zij dát mogen worden waartoe zij bestemd zijn.” Uit: drs. J. R. Kok en dr. A. Molnár, “Kinderen zijn God-geleerd”, blz. 96

⁴²⁸ Comenius, Via Lucis, XX, 7, aangehaald in: H. E. S. Woldring, “Jan Amos Comenius”, blz. 96.

Comenius wilde een samenleving die overeenkomt met Jes. 66:18⁴²⁹, Jer. 31:34⁴³⁰, Micha 4:3-4⁴³¹. Hij wenste een volmaakte samenleving en een deel van zijn boeken en geschriften waren erop gericht om de mensen daartoe op te wekken en te onderwijzen. Comenius schreef niet dogmatisch, maar praktisch, op de mensen gericht. Het grote 'sleutelwoord' was liefde. Comenius heeft ook invloed ondergaan van Erasmus van Rotterdam.

Volgens Comenius had het Chiliasme al "haar eerste opgang" in het paradijs, "en dat door de verkondiging van de vijandschap en de gedurige strijd tussen het zaad der vrouw en het zaad van de slang, totdat eindelijk het Zaad der vrouw, welk is Christus, de victorie behoude. Maar wanneer, en hoe het einde van deze langdurige strijd zal wezen, dat wordt daarna, door beloften particulier bepaald. Dit blijkt altoos genoeg, dat Christus een heerlijke victorie beloofd wordt; en dat de satan niet alleen enige kwetsing, maar een gehele nederlaag en verderf verkondigd wordt. En daar wordt te kennen gegeven, dat deze victorie en triomf hier op aarde gehouden zal worden, daar de strijd geweest is, niet ergens anders, het velt ondertussen tot het einde toe aan de vijand gelaten; dat nooit geen victorie-vechter doet, zou anders zijn victorie in twijfel laten."⁴³²

O.a. Daniël 2 en 7, Hand. 3:19-21, Hand. 15:16, Rom. 11 en andere plaatsen draagt Comenius aan als bewijs voor zijn gedachtegang. Hij schrijft o.a.: "En dat al de beloften aan Israël gedaan, ten volle vervuld zullen worden, door het gehele 11^e hfst. De gelovige verzekerende, dat even dat verhardde en voor een tijd verworpen Israël, weder geheel in genade aangenomen zal worden. En dat, alsdan haar verzoening zal wezen aan de wereld, als het leven uit de doden (vers 12, 16). Alzo op die tijd de volheid der heidenen inkomen zal, als de Zaligmaker, om gans Israël zalig te maken, weder komen zal (vers 25, 26). Wederom, dezelfde apostel leert ook elders, dat Christus regeren moet, hebbende al Zijn vijanden overwonnen, van welke de dood de laatste is, (hetwelk eigenlijk in de laatste opstanding der doden geschieden zal) en dat Hij dan het Rijk aan God de Vader overgeven zal, vers 24, 26. Waaruit dan volgt, dat Christus' rijk noodzakelijk voorgaan moet, voor het einde van de wereld, alzo datzelve in het einde noch overgeven moet worden."⁴³³

Het positieve toekomstbeeld wat Comenius had zat bij hem zo diep, dat hij zijn hele leven, waar hij ook heen vluchtte, telkens weer de hoop en begeerte had dat er een algehele vrijheid van godsdienst zou komen en dat het weer mogelijk zou zijn om terug te keren naar Bohemen. Dat toekomstbeeld zorgde er ook voor dat hij zijn hele leven positief was over de toekomst van de wereld en dat hij geloofde dat er ook in zijn geboorteland weer een algehele vrede en welvaart zou komen. Als slot schrijft hij ook aan Maresius: "Bewijs ons uit de Schrift: dat het rijk op aarde de satan toebehoort tot het einde toe en niet Christus.... Wij verdedigen hier Christus en der Kerk haar zaak, niet van de satan. En laat onze strijd uit de Schrift gestreden worden; aan iets anders (dat de satan tot versmaadheid der christelijke hoop bedacht en de menselijke onbedachtzaamheid toegegeven heeft) en geve ik geen gehoor. De Heere is onze Verlosser, de Heere is onze Wetgever, de Heere is onze Koning, Hij zal ons behouden, Jes. 33:21. Voor Zijn

⁴²⁹ Hun werken en hun gedachten! Het komt, dat Ik vergaderen zal alle heidenen en tongen; en zij zullen komen en zij zullen Mijn heerlijkheid zien.

⁴³⁰ En zij zullen niet meer een iegelijk zijn naaste, en een iegelijk zijn broeder leren, zeggende: Kent den HEERE; want zij zullen Mij allen kennen, van hun kleinste af tot hun grootste toe, spreekt de HEERE; want Ik zal hun ongerechtigheid vergeven en hunner zonde niet meer gedenken.

⁴³¹ En Hij zal onder grote volken richten en machtige heidenen straffen, tot verre toe; en zij zullen hun zwaarden slaan tot spaden en hun spiesen tot sikkels; het ene volk zal tegen het andere volk geen zwaard opheffen, en zij zullen den krijg niet meer leren. Maar zij zullen zitten, een ieder onder zijn wijnstok en onder zijn vijgenboom, en er zal niemand zijn die hen verschrikke; want de mond des HEEREN der heirscharen heeft het gesproken.

⁴³² C. Comenius, Van den ijver, sonder wetenschap en liefde. Een broederlijke vermaening aen den H. Samuel Maresius: tot vermindering des haets, ende vermeerderinge des gunste", blz. 10.

⁴³³ C. Comenius, Van den ijver, sonder wetenschap en liefde. Een broederlijke vermaening aen den H. Samuel Maresius: tot vermindering des haets, ende vermeerderinge des gunste", blz. 13.

rechtbank wil ik dat deze zaak bepleit worde en niet elders. En dat met ernst en niet ijdelijk; met bondige bewijsredenen en niet [met] smartredenen.”⁴³⁴

6.15. Hollandse oudvaders en Comenius en de Boheemse Broeders.

In het bovenstaande zijn al verschillende citaten aangehaald van oudvaders die schrijven over de vervolgde protestanten in Bohemen en Moravië. Maar ook Comenius is door verschillende oudvaders aangehaald.

Een oudvader die Comenius aanhaalt én het een en ander schrijft over de huis-oefeningen die bij de Boheemse Broeders plaatsvonden, is ds. Simon Oomius (1630-1706), in zijn opdracht voorin het boekje “Ecclesiola, dat is, Kleyne Kercke”. Het geheel neem ik over:

“Onder die, bij dewelke een zeer geschikte Huisorde, en Huisoefeningen gehouden zijn, dienen ook gedacht te worden de Broederen (gelijk ze genoemd worden) in Bohemen, waarvan Albertus Marszevius eens in een openbare les, Luther te Wittenberg, anno 1539 hoorde zeggen, dat er na de tijden der apostelen geen mensen waren opgestaan, wiens kerk nader kwam aan de leer en manier der apostelen, dan de Broeders Bohemieten. Het is Joh. Lasitius⁴³⁵, een Pools edelman, die omtrent het jaar 1570 van de Kerkelijke Discipline, en manieren der Bohemieten acht boeken geschreven heeft⁴³⁶, waarvan Joh. Comenius, een zeer vermaard en Godvruchtig man, ons nu onlangs alleen het laatste uit zijn Bibliotheek heeft mede gedeeld. Deze spreekt onder andere vele gedenkwaardige dingen, aldus van haar: ‘Voor de opgang der zon ontwaken zij, voor de middag en voor de avond eten zij, maar niet tot zateid; niet beginnende of eindigende zonder Goddelijke gebeden. Dit doen ook, in afwezigheid van de hofprediker, de baronnen en edelen thuis, met hare huisgezinnen. Want zij schamen zich dan niet die dingen te spreken, waardoor de gemoederen van de omstaande ontstoken worden, om God te danken voor Zijn weldaden. Zij bannen ook uit haar huisgezinnen, alle onreine en ongeschikte redenen, lasteringen, leugens, dronkenschap, oneerbaarheid, en alle dingen, die de christenen ontsieren. Wonderlijk is ook haar matigheid, groot haar zuinigheid, en zedigheid. Daar word zo gegeten en gedronken, dat er na de maaltijd het bidden volgt en aanstonds het lezen; de voorgestelde spijzen, sauzen, zij ten dele met stilzwijgen en christelijke deftigheid, ten dele met samenspreking van Godzaligheid en Goddelijke dingen. De jongelingen brengen onder het eten iets Goddelijks voort, uit die dingen die zij op die dag gelezen hebben; of verhalen een predikatie die ze in de kerk gehoord hebben; of beantwoorden enige theologische vragen, van de jonge tot de oudste toe. Hieruit word afgenomen hoe aandachtig zij in de kerk zijn geweest. Alzo doen ze alle dingen, als die weten dat ze gezien, en geoordeeld zullen worden van den Heere. Dewelke zij, zullende 's avonds en 's morgens eten, en gegeten hebbende, staande voor de tafel, met een lofzang, uit de kerkelijke liederen genomen, roemen. Gelijk ook Christus, Zijn laatste Avondmaal met de Zijne gehouden hebbende, gezegd wordt den lofzang gezongen te hebben. 's Morgens, 's Namiddags, en tegen het naken van de avond, smeken zij dagelijks God, naar Davids en Daniëls voorbeeld.’”

Alle dingen waarop wij aandringen, en die gewisselijk met geen kleine schade der Godzaligheid, en gevaar der consciënties, buiten gebruik, ja gedachtenis bijna zijn gekomen in onze huisgezinnen. Als deze oefeningen Amandus Polanus, twee jaren onder haar had gezien,

⁴³⁴ C. Comenius, Van den ijver, sonder wetenschap en liefde. Een broederlijke vermaening aen den H. Samuel Maresius: tot vermindering des haets, ende vermeerderinge des gunste”, blz. 48.

⁴³⁵ Leefde van ca. 1534-1599. KJB.

⁴³⁶ “Zijn geschiedenis van de Moraviërs Lasitius werd uitgebreid na de vereniging van de protestanten, maar werd nooit in zijn geheel gepubliceerd. In 1649 publiceerde Amos Comenius een schets van de grotere onder de titel *Johannis Lasitii, nobilis Poloni, historiae de origine et rebus gestis Fratrum Bohemicorum liber octavus, qui est de moribus et institutis eorum. Ob praesentem rerum statum seorsim editus. Adduntur tamen reliquorum vii librorum argumenta et specificia quaedam excerpta* (1649, 8vo; Amst. 1660, 8vo).”

<https://www.biblicalcyclopedia.com/L/lasitius-john.html>

was hij gewoon te zeggen, dat anderen meer hadden van de theorie des christendoms, maar de Broeders meer van de praktijk.

Lasitius verhaald nog verder, dat de Bohemieten onder haar hebben gehad, politieke ouderlingen, die van de andere ouderlingen, die haar in geestelijke zaken bezig hielden, gelijk als ogen en oren, en als bestraffers van het volk gehouden werden: ‘Deze’, zegt hij, ‘gaan alle drie maanden van het jaar in een iegelijk huis, als beschouwers, en vernemen zeer nauw, hoe zich iemand draagt, hetzij binnen, hetzij buitens huis, hoe hij leeft, en zijn familie regeert, met wat kunsten hij zijn kost wint, met wat consciëntie hij zijn dingen doet, wat hij zich waardig of onwaardig begaat, of hij ook gewoon is dagelijkse gebeden met zijn huisgenoten 's morgens en 's avonds te doen, of hij graag Gods Woord hoort, hoe hij zich in het Magistraatsambt gedraagt, indien hij het bedient, en andere dergelijke dingen, en die nodig geweten zijn, maken zij haar predikant bekend. O! Hoe was het te wensen, dat in dezen de opzieners waakten, en onze gewone ouderlingen, nevens die, die zij onder haar zouden mogen verkiezen, of verzoeken, om nevens haar zorg over haar toegedeelde wijk te dragen, na de raad die elders Teelingius de ouderlingen gegeven heeft. Zo is het nu nog in Griekenland, en in een groot gedeelte van het oosten, gebruikelijk, dat over een ieder vijftig huisgezinnen, zekere opzieners en ouderlingen gesteld worden, die op hen naarstig acht geven, en vrijelijk gaan in de huizen, zo menigmaal het haar gelieft, berispende kinderen en knechten en vermanende de vaders en moeders der huisgezinnen, gelijk Gregorius Francus, der Theologie doctor en professor in de academie tot Frankfort, getuigt in zekere brief, Anno 1637 aan Georgius Vechnerus geschreven.”

Tot zover een stuk overgenomen uit het voorbericht. Opmerkelijk is dat het citaat van Oomius van Lasitius ook (zo goed als letterlijk) in de Christelijke huishouding van ds. Oomius (deel 2) na de titelpagina is geplaatst.

In mei 1662 schreef Comenius een brief aan ds. Voetius in Utrecht. Comenius maakte zich ernstig zorgen over de Socinianen en met name hun ‘leider’ Daniel Zwicker. Eerste had hij al verschillende geschriften tegen hem geschreven.

In de brief aan ds. Voetius spoort hij hem aan om met kracht tegen de “Sociniaanse wolf Zwicker, die in uw schaapskooi is binnengedrongen” te strijden.

Comenius had reeds tweemaal tegen hem geschreven en had nu het derde geschriftje tegen hem gereed. En dan schrijft hij aan ds. Voetius: “Nu ik hem voor de derde keer wil antwoorden, heb ik in beroep willen gaan bij de hoogste rechtbank, die van Christus is. Omdat deze wereldse man het misschien met spottende gebaren zou ontvangen, heb ik hem alleen maar willen vermanen met dit korte artikel dat ik u hierbij presenteer! Want nu hij zo nog woester is geworden en niet alleen mij, maar ulieden allemaal met vernietiging bedreigt en omdat, zoals ik heb vernomen, er mensen zijn die, mompelend dat hij niet geïrriteerd moet raken, de ene verdenking op de andere stapelen. – hoewel het niet mijn zaak is, maar die van Christus en de Kerk – heb ik het nodig geacht deze vraag opnieuw aan u voor te leggen. Ik vraag u niet om mij te beschermen (door Gods genade ben ik inderdaad veilig, leunend op de eeuwige Rots en op dit moment ben ik niet ver verwijderd van de stormen van deze verwende wereld), maar ik beveel u juist de eigen zaak van Christus aan, het welzijn van de kudde en bovendien uw eigen prestige. Ik heb getuigen die eergisteren van hem hebben gehoord dat hij voorbereidingen treft om jullie, alle theologen van de Verenigde Nederlanden, uit te dagen.”

“Hier hebben we te maken met iemand die meer is dan Goliath, aangezien hij niet één of andere Israëliet uitdaagt, maar drie, nee, zelfs jullie allemaal!”

En verderop schrijft Comenius: “Want het moet mogelijk zijn hem [Zwicker] te overtuigen van de valsheid van zijn redenering, van het misbruik van de heilige Schrift, van zijn verdraaiing van de traditie. En dit moet in het openbaar gebeuren, in het bijzijn van iedereen, gelovigen en niet-gelovigen. Het feit is dat ik er vertrouwen in heb dit te bereiken door de genade van onze Heere Jezus Christus – Die de Waarheid en Amen is – hoewel het misschien niet langer door

mijn tussenkomst tot stand wordt gebracht, nu ik zwak ben geworden vanwege mijn leeftijd, en de zorg voor de kerken verzwakt mij (meer dan 300 families van gelovigen die uit mijn geboorteland zijn verdreven, beschouwen mij nog steeds als hun herder en bisschop, en de last van de zorg voor hen rust nog steeds op mijn schouders, hoewel ik bid dat deze nu van mij kan worden weggenomen), terwijl ik geen gebruik kan maken van de hulp van een bibliotheek die tot uw beschikking staat.”

Hij wenst dat ds. Voetius en de zijnen hem zo mogen ‘verslaan’ zoals Augustines (354 – 430) streed tegen Faustus Manichaeus (4^e eeuw) en de Manicheeërs.

Comenius besluit de brief met een positieve verwachting:

“Toch heb ik een bijzondere reden om te vermoeden dat deze grote Goliath – die in deze tijd zijn gelijke niet kent – op weg is naar zijn ondergang en naar dat doel van zijn sekte, een pad dat hij met zoveel vrijmoedigheid volgt.

Laten we dit verwachten van Gods genade en laten we bidden, waken en strijden aan de rechter- en aan de linkerkant. Zo'n strijd is niet de onze, maar van Gods Waarheid waardoor het gelukkig en triomferend kan eindigen. Gegroet! Gegeven te Amsterdam. 10-20 mei 1662.

Uw medebroeder in de Heere (hoewel een veteraan van Christus, omdat ik nu in het 71e jaar van mijn leven ben, in de 46e jaar van mijn heilige plichten, in het 30e jaar van mijn episcopaat. Toch voel ik mij verplicht om de gelovigen tot mijn laatste zucht aan te sporen om de zaak van Christus onverschrokken te beschermen, waar dat ook maar nodig mocht zijn).

Johan A. Comenius.⁴³⁷

Het is niet bekend of ds. Voetius op deze brief een antwoord heeft gegeven⁴³⁸.

Wel haalt ds. Voetius Comenius in zijn werken verschillende malen aan en citeert bijvoorbeeld uit zijn werken die hij tegen Zwicker en de zijnen heeft geschreven⁴³⁹. Ook gebruikt Voetius Comenius' werk, “*Paraenesis ad Ecclesia, Ordo ecclesiasticus Fratrum Bohemorum Historiola ecclesiae Bohemorum*”, en “*Ratio disciplinae ordinis ecclesiastici in Unitate Fratrum Bohemorum*”.

In een groot werk van Voetius over de kerk, “*Politicae ecclesiasticae*” haalt hij diverse keren Comenius aan. Zo schrijft hij: “Er is nog een mooi voorbeeld dat Eerwaarde Johannes Amos Comenius, de laatste en enige bisschop van de kerken van de Eenheid der Broeders in Bohemen en Moravië, ons heeft nagelaten in zijn *Paraenesis ad Ecclesias*. Mogen alle caesaropapisten⁴⁴⁰ in Nederland of elders en de vleiers onder de theologen en juristen ernaar luisteren, lezen en erover nadenken. Deze eerbiedwaardige oude geleerde en theoloog van het Kruis spreekt dan als volgt”....

Verder schrijft meneer Rood hierover:

“In een ongedateerd en niet ondertekend antwoord op de vraag of een predikant tegelijkertijd als jurist mag optreden, een brief die in werkelijkheid door Voetius is geschreven, lezen we:

‘Het gewone ambt kan en mag normaal gesproken niet worden gecombineerd met een andere functie buiten de Kerk, tenzij in gevallen van noodsituatie die zich op verschillende manieren kan voordoen. In de eerste plaats vanwege de armoede van de gemeenschap. Zo oefenden

⁴³⁷ De volledige brief, in het Latijn is te vinden in J. A. Cramer, “De theologische faculteit te Utrecht ten tijde van Voetius”, Utrecht 1932, blz. 455-457. De brief in het Engels is te vinden in: W. Rood, “Comenius and the low countries”, 1970, blz. 181-183.

⁴³⁸ L. F. Groenendijk en J. C. Sturm, “Comenius in Nederland”, blz. 46.

⁴³⁹ Voorbeeld: Voetii, “*Politicae ecclesiasticae*” partis primae blz. 538.

⁴⁴⁰ Dit woord is afkomstig van het Latijnse woord, caesar, "keizer" en papa, "paus"). Het is een staatsvorm waarbij de wereldlijke/ tijdelijke leider ook de geestelijke leider is en de wereldlijke macht ingrijpt in de geestelijke rechten van de Kerk.

sommige predikanten van de Eenheid der Broeders in Bohemen, Moravië en elders naast hun bediening ook een ambacht uit naar het voorbeeld van Paulus.”⁴⁴¹

Niet alleen Oomius, Voetius, Wittewrongel, maar ook ds. Witsius schreef over Comenius en de Boheemse Broedergemeente. Met name over hun tucht.

“Dit verdient ook zijn bijzondere opmerking, dat de zuivere leer der rechtvaardigmaking, die, gelijk de Bohemieten wel zeggen, *de samenvatting van het gehele christendom en godzaligheid is*, hoewel ze zo verdraait werd in de scholen, zo verbasterd op de preekstoelen, nochtans zo eenvoudig en zo troostelijk onze vaders is voorgehouden op haar ziek- en doodbedden; allang voor de tijd van de doorbrekende grote reformatie. Het zal, hoop ik, de nakomelingen niet onzoet vallen hier eens te lezen, hoe men haar voorouders heeft leren sterven, haar al geheel en al naar de Heere Jezus toewijzende, om hun vertrouwen alleen op Zijn verdiensten te stellen.⁴⁴² Verderop schrijft hij:

“3. Uw ogen gaan over de huisgezinnen van het volk van ons land, en beziet eens of en wat voor huisoefeningen daar geschieden. De patriarch Abraham had de onderwezenen van zijn huis, Gen 14:14, die bij en door hem in huis gecatechiseerd waren. Want daarvoor kende hem God, als een die zijn kinderen en zijn huis na hem zou bevelen, om de weg des Heeren te houden, om te doen gerechtigheid en gericht. Gen. 18:19. En Jozua deed een plechtige betuiging, dat hij met zijn huis den Heere wilde dienen. De eerste christenen maakten van haar huizen als kleine kerken, en hadden een heilige gemeente binnen haar deuren. Naar dit model hebben ook de Bohemieten, daar ik terstond van gewaagde, haar huisgezinnen gesticht. Haar predikers hielden daarin deze orde: ‘Des morgens vroeg, op het schellen van een klokje tezamen opstaande, kleden en wassen zij zich, en dan de knieën buigende loven en danken zij God. Daarop begeeft zich elk tot het lezen en mediteren van iets heiligs. Na verloop van ongeveer een uur, wordt er weer een teken gegeven, en dan komen al de huisgenoten bijeen, en daar wordt een psalm of ander geestelijk lied gezongen, dan een hoofdstuk gelezen, verklaard en door nuttige vermaningen toegepast, hetzij door de predikant zelf, hetzij door iemand anders wiens beurt het is (want allen die tot den heilige dienst opgevoed worden, tot aan de kinderen toe, gebruikt men in deze oefeningen.) En dit met het gebed besloten zijnde, keert ieder tot zijn werk. ‘s Middags om twee uur komen zij weer bijeen om te bidden, naar het voorbeeld der apostelen, Hand. 3:1. Eindelijk wordt alles met het avondgebed geëindigd, en elk begeeft zich ter rust. En niemand wordt toegelaten bij nacht op te zitten, veel minder buitens huis te lopen. De tijd van het middag- en avondmaal wordt noch met stilzwijgen, noch met beuzeldingen doorgebracht, maar de kinderen zeggen uit de Catechismus, of Psalmen, of andere stichtelijke lessen iets op, hetgeen haar gegeven is om van buiten te leren, die wat ouder zijn, zeggen een gedeelte van de Schriftuur op na vervolg. Schiet er noch wat tijd over, zo wordt er een theologische vraag voorgesteld, waarop elk iets zeggen moet, van de minste af beginnende en de predikant besluit het eindelijk. Soms wordt er ook in plaats van zulk een vraag iets voorgelezen. Dus hielden de predikanten in Bohemen huis.’”⁴⁴³

In het boekje van meneer Groenendijk en Sturm wordt opgemerkt dat deze tekst geen beschrijving geeft van “de gang van zaken in een gewoon (zij het voorbeeldig, vroom en oppassend) gezin, maar in een soort seminarium voor toekomstige predikanten van de broederuniteit!”⁴⁴⁴ Dit neemt overigens niet weg, dat Ds. Witsius er terecht op wijst hoe nodig,

⁴⁴¹ W. Rood, “Comenius and the low countries”, blz. 196. In hoofdstuk 4 (Comenius and his polemics with theologians in het Low Countries), van dit boek gaat meneer Rood in op o.a. Comenius en D. Zwicker, Comenius en ds. Voetius en Comenius en S. Maresius.

⁴⁴² Ds. H. Witsius, “Twist des Heeren Met Zijn Wyngaert”, Blz. 99.

⁴⁴³ Ds. H. Witsius, “Twist des Heeren Met Zijn Wyngaert”, Blz. 193-194;

⁴⁴⁴ L. F. Groenendijk en J. C. Sturm, “Comenius in Nederland”, blz. 54.

wenselijk en begerig het zou zijn als in onze Nederlandse huisgezinnen gehandeld en gewandeld werd zoals in deze beschrijving staat⁴⁴⁵.

“Ja gave God dat de verzamelingen ter zake van de godsdienst, door al die pronkende praal, en al dat gezwier der ijdelheid, zo in de leraars als leerlingen, in sommige plaatsen niet beter naar komedies en toneelspelen, dan naar religieuze bijeenkomsten geleken! Och wie zou er nu op het gezicht van het gedrag dergenen die in onze kerken zijn met ontzag in het hart getroffen, en bewogen worden om te zeggen: Hoe vreselijk is deze plaats. Dit is niet dan een huis Gods, en dit is de poort des hemels. Wij moeten het bekennen dat niet alleen de oude christenen, en de goede Bohemieten, maar de Turken zelf ons hierin veel beschamen kunnen.”⁴⁴⁶

Verderop in het boekje gaat ds. Witsius in op de discipline, dat is de tucht in de kerk. De tucht was met name bij de Boheemse Broeders van groot belang.

Witsius schrijft o.a.: “Onze Calvinus [Calvijn] ernstig, zoals hij gewoon was, sprekende, ontzag zich niet te zeggen: *Al wie de discipline weg willen hebben, of deszelfs herstelling beletten, hetzij dat ze zulks met opzet, hetzij door onbedachtzaamheid doen, die zoeken zeker de uiterste verwoesting van de kerk.* Is er sinds de tijden der apostelen wel een heiliger kerk op aarde geweest dan die van de Boheemse Broederschap die een doorluchtig man aardig *het koren van de christenen* noemde⁴⁴⁷. En waarvan die grote Camerarius in het stamboek van een Boheems Edelman schreef: *Indien Christus nu ergens een ware kerk heeft, zo is ze zeker bij de Boheemse Broederen.* Maar deze kerk heeft haar heiligheid, onder God, haar strenge discipline dank geweten. En het verval van heiligheid, ja de ondergang van haar gehele kerk, het verval derzelve discipline toegeschreven. Laat ons dit uit haar eigen mond horen. Dus spreekt er Comenius⁴⁴⁸ van, de laatste die van haar leraars is overgebleven. ‘Met waarheid heeft eertijds Franciscus Lucas, onze zeer Godvruchtige opziener gezegd: *Dat het verderf van de enigheid der Broederschap niet te duchten noch te wachten stond van de vervolging der vijanden, maar van het verzuim der discipline.* De vijanden hebben ons dan niet verstroot, maar wij onszelf. En zij hebben de overblijfselen niet kunnen verderven (dewijl God het Zijne tegen alle razernij des duivels en de hel bewaart) maar wij zullen onszelf zekerlijk verderven, indien wij ons niet bekeren. Want hetgeen ons tevoren van anderen afzonderde was de discipline der zeden. De leer des Evangelies hebben wij met velen gemeen gehad. *De discipline dan, DE ZIEL ONZER KERK is gestorven, wij zijn een lijk, dat veeleer begraven dan gekoesterd moet worden, opdat het niet stinkt.*”⁴⁴⁹

Een bladzijde verder schrijft Witsius o.a.: “Ik betuig dat ik door discipline hier niets anders versta, dan die order van zedetucht die de Heere Jezus in Zijn Kerk heeft ingesteld, die ik belijd dat wel met ernst en dapperheid, maar niet minder met christelijke voorzichtigheid, bescheidenheid, lankmoedigheid, nooit naar drift van eigen passies (Wee hem die Gods instelling een slavin van zijn verkeerde hartstochten maakt) maar naar de ongekreukte regel van het Goddelijke Woord bedient moet worden. Ik weet zelfs geen betere woorden te vinden om mijn eigen gevoelens uit te drukken, dan die van de oude en meergenoemde theologant Comenius. ‘Op tweeërlei wijze wordt, gelijk als elders, alzo ook hier, gezondigd, met te veel en met te weinig te doen. Daar geheel geen discipline is, wordt alles los en uit het lid gemaakt, en de deur geopend tot een ongebonden kwaad leven. Want daar alles geoorloofd, wat gelust is, daar wordt doorgaans gelust hetgeen ongeoorloofd is. Maar een al te strenge discipline, een gedwongen gehoorzaamheid afwringende is een vijandin van vrijwillige Godzaligheid, en

⁴⁴⁵ Zie Ds. H. Witsius, “Twist des Heeren Met Zijn Wyngaert”, Blz. 196.

⁴⁴⁶ Ds. H. Witsius, “Twist des Heeren Met Zijn Wyngaert”, Blz. 207-208.

⁴⁴⁷ Lacitius, lococitate p 109.

⁴⁴⁸ In Conclusionem ad Lasit. p. 181

⁴⁴⁹ Ds. H. Witsius, “Twist des Heeren Met Zijn Wyngaert”, Blz. 443-444.

maakt of hypocrieten die het kwade laten enkel uit vrees van straf of obstinate die de straf verachten, en opdat ze niet genoodzaakt zouden zijn die te ontzien, de kerk daar die discipline in gebruik is, verlaten. Alwaar dan geen discipline is, daar vervalt de kerk allengskens; daar al te sterke en strenge discipline is, daar wordt de kerk geweldig verstrooid, en zo gaat zij op beide wijzen verloren. Gij dan, geliefden, heb zout in uzelf, maar houd ook vrede onder elkaar, daar Christus het beide gebied, Matth. 9:50. Dat is, hebt discipline onder u, maar een zodanige die de consciënties vrede aanbrenge, geen onrusten, geen geweldenaar, geen haat, geen verstrooiing, en die dat aan een iegelijk gelovige mag zijn, hetgeen de heilige Cyprianus van haar geschreven heeft, dat ze is *een bewaarster der hoop, een behoudster des geloofs, een heilzame wegwijster, een kweekster en voedster van een goede aard, een meesteres van de deugd; die ons altijd in Christus blijven, en God gestadiglijk leven, en tot de hemelse beloften en Goddelijke beloningen komen doen. Die te volgen heilzame, en die afkerig te verzuimen, dodelijk is.*⁴⁵⁰

Ditzelfde schrijft ook min of meer op dezelfde wijze ds. Koelman in zijn ‘pointen der reformatie’: “Dat het was de bijzondere oorzaak van het verval en de ruïne van de Boheemse kerk en Broederschap, die tevoren heerlijk bloeide, dat een vroom man die dorst noemen het *koren van de christenen*, en een ander daarvan schreef: *Indien Christus nu ergens een ware Kerk heeft, zo is zij zeker bij de Boheemse Broederen*. Haar verslapping en nalating van de censuur, schreef een van haar laatste leraars, Comenius, zeggende: *Met waarheid is het van een van onze leraars gezegd, dat het verderf van de enigheid der Broederschap niet te duchten, noch te wachten stond van de vervolging der vijanden, maar van het verzuim der discipline. De vijanden hebben ons dan niet verstrooit, maar wij onszelf; hetgeen ons tevoren van andere afzonderde, was de discipline der zeden. De leer van het Evangelie hebben wij met velen gemeen gehad; de discipline dan, de ziel onzer kerk is gestorven. Wij zijn een lijk, dat veel eer begraven, en gekoesterd moet worden, opdat het niet stinkt.*⁴⁵¹

Ook over de doop en hoe die bij de Boheemse Broeders plaatsvond hebben onze oudvaders geschreven.

Zo schrijft ds. Koelman o.a.: “Voetius zegt: ‘onze kerken erkennen geen gebruik van getuigen in de doop der volwassenen; maar in de doop der jonge kinderen, waarvan de ouders leven, tellen zij het gebruik der getuigen onder de middelmatige dingen’, gelijk blijkt [uit] Art. 57 van de Kerkenordening; en hij prijst op diezelfde plaats de orde van de Boheemse leraars hierin, zeggende: ‘De Rechtzinnige Boheemse kerken hebben omzichtig en wijselijk gesteld, dat de ouders van de kinderen, die te dopen waren, van de predikanten gevraagd zijnde, aan de geroepen getuigen het recht zouden geven, van haar kind in het christelijk geloof en religie, en in de hele zaak van het verbond met God gemaakt, te onderwijzen, en dan ook van haar te vermanen en te bestraffen, indien zij verzuiming mochten bevonden worden in haar plicht, van haar kinderen te onderwijzen, en dat van gelijken de getuigen haar de volvaardigheid tot die zaak beloven, en zich verbinden.’”⁴⁵²

“Daarom zeer loffelijk is geweest de gewoonte van de Boheemse Broederschap, die haar jonge kinderen, omtrent het twaalfde jaar des ouderdoms, aan de leraar in de gemeente plachten voor te stellen, opdat ze haar geloof in het openbaar zouden belijden, en blijken mocht, of de ouders haar plicht in het onderwijzen van dezelve hadden waargenomen, waartoe zij zich in de doop

⁴⁵⁰ Ds. H. Witsius, “Twist des Heeren Met Zijn Wyngaert”, Blz. 446-447..

⁴⁵¹ J. Koelman, “De Pointen Van Nodige Reformatie, Ontrent De Kerk, en Kerkelijke, en Belijders der Gereformeerde Kerke van Nederlandt”, Blz. 402.

⁴⁵² J. Koelman, “De Pointen Van Nodige Reformatie, Ontrent De Kerk, en Kerkelijke, en Belijders der Gereformeerde Kerke van Nederlandt”, Blz. 204-205.

van haar jonge kinderen verbonden hadden, volgens het verhaal van Lasitius, *de Moribus & Institutis Fratrum Bohemorum*, Cap. 12.§. 28, 29. En met wat statelijkheid dit van haar placht te geschieden, wordt in het brede verhaald in *Ratione Discipline Ordin. Fratr. Bohem.* p. 46. Dat er iets dergelijks in de oude kerk plaats gehad heeft, en dat daaruit in de volgende tijden het versierde sacrament van het vormsel ontstaan is, heeft onze Calvinus geoordeeld, *Instit. Lib. 4.* Cap. 19. §. 4. En dat dezelve manier in de gemeente van Engeland alsnog onderhouden wordt, geeft Durellus te kennen, in *Vindicin Ecclesiam Anglicana*, Cap . 23.”⁴⁵³

Van Ds. Andreas Essenius (1618-1677) is bekend dat hij een boek schreef over de noodzaak van reformatie met betrekking tot de zondagsheiliging. De titel van het boek is: “Vindiciae quarti praecepti in Decalogo. Essenius droeg dit werk op aan J. A. Comenius en de Waalse/Waldenzische predikant Jean Leger (1615-1670). Uit deze dedicatie blijkt niet alleen bewogenheid over het lot van vervolgd, maar ook openheid ten opzichte van christenen met een andere confessie dan de zijne.”⁴⁵⁴ Dan die van Essenius dus.

6.16. Slot.

Kort voor zijn overlijden heeft Comenius geschreven: “Heel mijn leven was een pelgrimage zonder een vaste woonplaats. Maar nu zie ik al het hemelse vaderland tot waarvan de drempel mij mijn Leider, mijn Licht, mijn Christus heeft gevoerd.”⁴⁵⁵

Comenius leek aan het einde van zijn leven een beetje op Salomo. Beiden hadden veel onderzocht, veel meegemaakt en ook geschreven. Beiden kwamen tot de conclusie: “En wat boven dezelve is, mijn zoon! wees gewaarschuwd; van vele boeken te maken is geen einde, en veel lezens is vermoeiing des vleses. Van alles, wat gehoord is, is het einde van de zaak: Vrees God, en houd Zijn geboden, want dit betaamt allen mensen.” Prediker 12:12 en 13.

Bij het graf van Comenius in Naarden hangt aan de muur dit Graftschrift. Het werd na het overlijden van Comenius door zijn zoon Daniël opgesteld. Op de steen staat de tekst in het Latijn.

De vertaling is als volgt:

Jan Amos Comenius gaf zijn ziel aan de drie-enige God, zijn herinnering aan alles die het goede zoeken, zijn lichaam aan dit graf.

Zijn voortreffelijkheid kan niet genoeg worden geprezen. Bisschop was hij en waakzaam senior van de Boheemse Broederheid door vroomheid, geleerdheid en wijsheid was hij een onvergetelijk theoloog, leraar en wijsgeer.

Kerk, school en heel de wereld zag hij altijd door zijn verdiensten aan zich verplichten.

De eenvoud van de duif en de voorzichtigheid van de slang wist hij zo met elkaar te verbinden dat de eenvoud overheerste.

Door woord, raad en geschriften was hij bekend bij de machthebbers, geestelijke leiders en wijzen, die hem erkenden en eerden.

Liever verbeterde hij het kwaad dan dat hij er vijandig tegenover stond.

In zeer veel landen en streken van heel Europa was hij burger, balling of gast. Ofschoon hij nergens zonder dringende uitnodiging kwam vestigde hij zich tenslotte op verzoek van de grootmoedige familie De Geer in de hoofdstad van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Toen de ijdelheden van de wereld door hem reeds lang veracht waren en hij zich op hoge leeftijd met de kracht van zijn geest nog steeds inzette voor de waarheid, vrede en wijsheid zegende hij de zijnen, nam afscheid van de wereld en eindigde zijn sterfelijk leven.

⁴⁵³ H. Witz, “Vier Boeken Van de Verscheyden Bedeelinghe der verbonden Gods met de mensen”, blz. 924.

⁴⁵⁴ Encyclopedie nadere Reformatie, Biografieën A-K, blz. 240.

⁴⁵⁵ Z. R. Ditrich, “Jan Amos Comenius, een Europees denker met twee vaderlanden”, blz. 11.

Hij werd geboren 28 maart 1592 te Uherský Brod in Moravië en stierf 15 november 1670 te Amsterdam. Begraven werd hij op de 22ste van die maand in deze kerk in afwachting van de verrijzenis ten eeuwig en leven.

Hem zegenen zijn zoon Daniël en allen die hem willen volgen.⁴⁵⁶

⁴⁵⁶ Nederlandse vertaling overgenomen uit: Diverse samenstellers, “Via Lucis, de weg naar het licht”, brochure uit 2006.

7. Onderdak in Herrnhut.

7.1. Inleiding.

De plaats Herrnhut is in Duitsland gelegen tegen de Poolse/ Tsjechische grens. In 1722 werd deze plek aangewezen door graaf Nikolaus Ludwig Graaf von Zinzendorf (1700-1760) voor de Moravische Broeders die vluchtten uit Moravië en ook wel Bohemen vanwege de felle vervolgingen. Er zijn veel geschiedenissen bewaard gebleven van personen die gevlucht zijn vanuit het oosten naar Herrnhut. Over het leven van graaf Von Zinzendorf en Herrnhut is veel geschreven⁴⁵⁷, daarom ga ik er in dit document summier op in. Wel wil ik het een en ander schrijven over verschillende personen die eraan verbonden zijn en uit Moravië naar Herrnhut gevlucht zijn.

Over veel personen die in de 17^e en 18^e eeuw in Bohemen en Moravië geleefd hebben zou veel te schrijven zijn. Van velen is bekend waar zij woonden, opgroeiden, en hoe zij moesten vluchten. Tussen 1600 en 1750 zijn duizenden protestanten uit Bohemen en Moravië naar andere landen gevlucht. In bovenstaande is daar al veel over geschreven.

7.2. Václav Kleych en anderen.

Een van de mannen waar ik iets over wil schrijven is Václav Kleych. Hij werd op 23 september 1678 in Lažany (een heel klein plaatsje in het midden van Tsjechië) geboren. In zijn jonge jaren las hij veel in de Bijbel en in zogenaamde ‘verboden boeken’. Hij sloot bewust aan met zijn gezin bij de Boheemse Broeders, maar het duurde niet lang of ook zij werden vervolgd. In 1705 vluchtten vader en moeder met hun twee dochters naar Zittau in het huidige Oost-Duitsland. “Hier verdiende hij eerst de kost met dagarbeid, beheerde vervolgens een bescheiden boerderij (in de terminologie van de tijd dat hij 'tuinman' was), zijn vrouw spon garen voor de wevers.”⁴⁵⁸ Al spoedig begon hij met schrijven van christelijke boeken. Er zijn veel boeken geschreven en uitgegeven door Kleych, o.a. over de Augsburgse Confessie, de deugd van de engelen, over de gebeden, maar ook heeft hij liedboeken geschreven en dichte gezangen die lange tijd in protestantse kerken in gebruik zijn geweest. Ook schreef hij Catechismusboekjes (volgens de leer van Luther). Al zijn boeken hebben een belangrijke bijdrage gehad in het verspreiden van de protestantse godsdienst in Bohemen, Moravië, Silezië en Slowakije. Hij had een aantal medewerkers in die gebieden die zorgden dat zijn boeken werden verspreid. Hij werkte ook veel vanuit het Poolse Těšín. De boeken die hij uitgaf hadden voornamelijk een klein formaat (in het Tsjechisch *spáličky* genoemd) waardoor ze makkelijk in een zak of hoek opgeborgen konden worden. In 1720 liet hij een Boheems Nieuwe Testament drukken. Van veel boeken werden duizenden exemplaren gedrukt en verspreid.

Zelf reisde hij ook regelmatig naar de voor hem zo gevaarlijke gebieden. De Roomsens zaten niet stil en als zij konden, grepen zij hem. Het is ook verschillende keren gebeurd dat hij gevangen werd genomen en zijn boeken werden afgenomen. Na een veelbewogen leven stierf Kleych op 11 augustus 1737 in Necpaly, wat in het huidige Slowakije ligt.

Maar ook anderen waren er in Moravië en Bohemen die aan de oude protestantse leer vasthielden en rond 1715 kwam er in Žilina, een dorp in het oosten van Moravië een opwekking. “In het jaar 1715, net driehonderd jaren nadat Johannes Hus op bevel van het Concilie van Constantz verbrandt was, begon zijn geest te Sehlen [Žilina] in Moravië wederom te herleven. Binnen dit dorp, hetgeen de jezuiten te Ollmutz, toebehoort, bevonden zich vijf gebroeders Neisser genoemd, die gezamenlijk messenmakers waren. De oudste broeder, Augustinus genoemd, was door zijn grootvader van zijn jeugd af aan gestadig in Gods Woord onderwezen. In het zeventiende jaar van zijn leven stierf de grootvader, en bad hem met betraande ogen op

⁴⁵⁷ Zie o.a. P.M. Legêne, “Graaf Von Zinzendorf, de man die brandde van liefde voor Christus’ Kerk” en L. J. van Valen, “Een brandend hart voor Jezus, Graaf Zinzendorf en zijn passie voor zielen”.

⁴⁵⁸ https://cs.wikipedia.org/wiki/V%C3%A1clav_Kleych

zijn doodsbed: Dat hij doch nooit de erkende waarheid mocht verlaten! Van toen af aan hield zich Augustinus bij zijn neef Jaschke⁴⁵⁹, die van 's gelijken met grote ernst in de wegen des Heeren wandelde; doch ook binnen enkele jaren overleed. Vervolgens voegde hij zich bij allerlei lieden, daar hij stichting van verwachtte, in het bijzonder tot David Tannenbergen in het Zauchten-Dal. God gaf hem ook de genade, dat hij en zijn broeders elkaar ijverig vermaanden; hoewel hij daarom evenwel onder de hand de wereld noch lief had. In het jaar 1715 kwam er een oud soldaat uit Opper-Silezië, George Retschel genoemd, te Sehlen in Moravië bedelen; met wie Augustinus Neisser en zijn broeders, benevens hun Neef George Jaschke bij geval kennis maakten. Deze sprak met hen, en verkwikte haar onuitsprekelijk, met de Schriftuur, stichtelijke woorden en liederen. Hij kwam verschillende reizen wederom tot haar, en onderwees hen van de nodigste dingen van het christendom. Dit was de eerste Evangelische man, die zij van haar leven gezien hadden, en die haar van de Heere Jezus, en Zijn navolging grondig bericht gaf. Volgens hun eigen bekentenis, werden zij daardoor meer en meer tot de liefde Gods en Zijn heilig Woord ontstoken. Naderhand kregen zij kennis aan Christiaan David, de timmerman, die haar ook bij uitnemendheid opwekte, en haar de Schriftuur leerde verstaan; in het bijzonder de woorden van Jacobus 1:3-5, “Weet! dat de beproeving uws Geloofs lijdzaamheid werkt. Doch de lijdzaamheid heeft een volmaakt werk; opdat gij moogt volmaakt zijn, en geheel oprecht, in geen ding gebrekkelijk. En indien iemand van u wijsheid ontbreekt, dat hij ze van God begere, Die een iegelijk mildelijk geeft, en niet en verwijdt; en zij zal hem gegeven worden.” Dit alles verklaarde hij hen van woord tot woord; daardoor zij levendig geraakt werden. Door deze aanleiding merkten zij lichtelijk, dat zij noch in de duisternis zaten; nademaal de woorden van deze man, hoewel hij maar een zogenaamde leek en ongeleerd was, gevoelig op haar harten werkten, en haar de dieptens van deszelfs verderf klaar ontdekten. En dewijl zij naar meerder licht hoe langer hoe begeriger werden, verzochten zij, bij zijn vertrek, om bericht, waar een plaats was, daar zij dergelijke lieden konden vinden? Zich verbeeldende, dat al de Lutheranen zo oprecht als hij waren. Zestien maanden daarna kwam hij wederom; wanneer zij breder van God en Goddelijke zaken spraken. Inmiddels lazen zij naarstig in de Bijbel; nademaal zij er een, die de roomsen voor honderd jaren hadden weggenomen, van een lakenwever bij geval kochten. Zij baden ook hartelijk tot God, maar merkten hoe langer hoe meer, de grote ellende, daar ze in staken; omdat ze tot zeer veel bijgelovigheden gedwongen werden, die geheel tegens haar consciëntie en tegens Gods Woord streden; daardoor zij dag noch nacht geen rust hadden. Zij baden vervolgens zeer hartelijk en onophoudelijk twee jaren lang dat God Zich toch over haar wilde ontfermen en haar zielen behouden. Hun vaderland wilden zij niet graag verlaten; ook wisten zij niet waar ze zich zouden heen wenden. Daarom namen zij hun eerste toevlucht naar Teschen, tot de predikant Saffadio, verhaalden hem haar gehele toestand, en baden hem, met betraande ogen om raad. Of ze dan niet beter deden, dat ze uittrokken? Maar hij raadde het haar zeer ernstig af, zeggende: indien zij weggingen, zouden alle die zij achterlieten, in duisternis blijven. Waarom hij hen vermaande, dat zij God tezamen in stilte zouden blijven dienen. Kort daarna begaven zij zich naar Steinmetz, inspecteur te Tefchen, waaraan zij van des gelijken, haar bedroefde toestand verhaalden. Maar deze raadde haar het vertrekken uit haar vaderland van des gelijken af, zich verbeeldende, dat zij er al te schielijk berouw van zouden hebben. Hij voegde daar noch bij: “Dat zij zeer makkelijk in haar christendom zouden bedorven worden; omdat er overal vele goddeloze leraars en pastoors zijn, die enkel om de buik willen prediken, en geenszins voor de zielen van de mensen zorgen. Dit

⁴⁵⁹ In 1707 voelde George Jäschke, “die als patriarch aan het hoofd van de overblijvenden der oude Broederkerk aldaar (te Sehlen, nabij Fulnek) stond”, zijn einde naderen, hij ontbood zijn zoon en zijn kleinzonen om hen te vermanen, “den Heere Jezus en de waarheid door hen omhelsd, tot den dood toe trouw te blijven. En dan vervolgde hij op profetische toon: ‘Ik geloof stellig, dat daar een redding voor u zal komen, een uittocht naar een land, daar gij den Heere zult kunnen dienen naar Zijn heilig Woord zonder vrees. Wanneer het daarvoor de tijd is, weest dan bereid!’” Th. Müller, “Een blik in de geschiedenis der evangelische broedergemeente”, blz. 48-49.

baarde bij hen noch meerder benauwdheid en zorgen; maar daar zij nu radeloos waren, moesten zij zich stil houden. Toen nu alle hoop verdwenen, en zij nochtans de zware vervolging nauwelijks langer verdragen konden, deden zich bij verschillende heren in Duitsland pogingen, indien zij haar vaderland verlieten, en overkwamen, of men hen daar wilde ontvangen, en verblijf geven? Maar zij kregen, tot haar grootste verdriet, overal een weigerend antwoord. Want hoewel er verschillenden waren, die met haar bedroefde staat de grootste meedogendheid hadden, en van harten wensten haar de behulpzame hand te bieden, echter durfde het niemand ondernemen; te meer, nademaal daartoe zware kosten vereist werden, en deze geloofsgenoten hun vaderland verlatende, naakt en bloot stonden over te komen. Hierdoor, tegen wil en dank genoodzaakt zijnde, in een droevige staat in haar vaderland te blijven, verstrekte dit haar ondertussen tot de grootste vertroosting, dat ze nu en dan door de meergemelde timmerman Christiaan David bezocht, en uit Gods Woord vertroost en versterkt werden. Want deze man, met een apostolische ijver aangedaan, deed tot dat doel, hoewel met lichaams- en levensgevaar, verschillende tochten naar Moravië, met zo veel stilte, dat er genoegzaam niemand van zijn voornemen enige kennis had. Ja men heeft meermalen gezien, dat hij, het bevloeren van een kamer, of andere arbeid onderhanden hebbende, voordat het half gedaan was, zijn bijl, passer en verdere gereedschappen liet liggen, en zich tot vertroosting van de gelovige, meer dan veertig mijlen ver buiten het land begaf; hetgeen met zulk een stilte geschiedde, dat niets daarvan uitlekte, dan hetgeen hij zelf na zijn terugkomst verhaalde.”⁴⁶⁰

Het duurde niet lang of deze mensen ontvingen het bericht van Christiaan David dat er in Bertheldorf, net ten oosten van Bohemen een ‘stichtelijke gemeente’ is, waar de vervolgdgen een thuis konden krijgen. Deze tijding gaf bij velen verbaasdheid, verwondering, ja ook het verlangen om daar heen te trekken en om weer in vrijheid hun godsdienst te kunnen beoefenen. Maar aan de andere kant kwamen er ook bij velen bezwaren. Men moest huis en goederen verlaten, vaak ook familie en vrienden. Het werk wat zij deden moesten ze beëindigen en alles wat zij deden opgeven.

De twee broeders Neisser, besloten, “door Gods genade de volgenden [nadat zij bericht hadden gekregen KJB] dag te vertrekken. De moeder lucht daarvan krijgende, viel in flauwte, ja kreeg de ene flauwte op de andere, zonder te kunnen bedaren; totdat ze eindelijk, met ernstig bidden en opwekking, de moeder wederom tot bedaren brachten. Aldus vertrokken op een dag, zijnde 's woensdags na Pinkteren, anno 1722 (zijnde ongeveer honderd jaar geleden, dat de grote vervolging in Bohemen begonnen was) Augustinus en Jacob Neisser, met haar beide vrouwen en vier kinderen; zijnde een zoon van zes jaar, een dochter van drie jaar en een zoon en dochter, zijnde tweelingen van twaalf weken. Verder, de stiefbroer van de moeder, Michael Jäschke, oud achttien jaar, en een Meisje, het kind van de zus van Martha Neisser. Deze kwamen binnen negen dagen te Gorlitz; en acht dagen daarna te Bertholdsdorf, daar het jongste dochttertje van Jacob Neisser stierf, en twaalf weken daarna het andere, van twee jaar oud.”⁴⁶¹ Hier in Bertheldorf werden de broeders met grote liefde ontvangen en werd hen zoveel mogelijk hulp geboden.

⁴⁶⁰ Isaïc Le Long, “.Godts wonderen met Zyne Kerke, vertoont in een gedenkwaardig verhaal, van meest Boheemse en Moravische Broeders”, blz. 6-12.

⁴⁶¹ Isaïc Le Long, “.Godts wonderen met Zyne Kerke, vertoont in een gedenkwaardig verhaal, van meest Boheemse en Moravische Broeders”, blz. 21-22.

7.3. Christian David.

Een bekende Moravische Broeder en later Herrnhutter is Kristián/ Christian David. Heel vermoedelijk werd hij op 17 februari 1692 in Ženkla (Duits: Senftleben), een dorpje dat in het oosten van Moravië ligt, ca. 35 km. ten zuiden van Ostrava geboren. Zijn vader, Jan David was Tsjechisch (hij kwam uit Bernartý nad Odrou) en zijn moeder, Rosina Duits. Zij waren arm. Kristián David koos het timmerwerk als zijn beroep, dat hij in Životice, een dorpje daar vlakbij

In dit huis werd op 17 februari 1692 Kristián David geboren. Het huis is later wel herbouwd/ gerestaureerd. Vandaag de dag is er een heel kleine expositie over het leven van David.

Tevens een foto van de gedenksteen die in de voortuin staat.

gelegen leerde. Zijn ouders waren rooms en hij werd ook rooms opgevoed. In zijn levensschets schrijft hij: “Ik heb als herdersknaap en paardenknecht dikwijls om de Mariabeelden rondgekropen en van gewaande vroomheid gegloeid als een bakoven. De heilige Antonius van Padua was mijn schutpatroon. Ik was dermate bijgelovig, dat, als er in de vroege morgen een oud vrouwtje of een haas over mijn weg gelopen hadden, ik mij ongelukkig achtte, totdat de ontfermingen Gods mij arme, ellendige, geblinddoekte mens op de rechte weg wezen. De eerste aanvang was de twijfel, of het een doodzonde was, indien er slechts gedachten in mij opkwamen. Op die manier heb ik ettelijke jaren in strijd en onrust des gemoeds doorgebracht.

Later leerde ik het timmerman vak bij mensen, die in naam katholiek, in hun binnenste echter Evangelisch waren. Dezen zeiden mij, dat men God alleen behoorde te aanbidden en dat de heiligen, de beelden en de bedevaarten niets dan menselijke inzetten en verzinsels waren. In deze stad waren ook mensen, die God van ganser harte zochten en die wegens hun bijeenkomsten gekerkerd werden. Aldaar baden zij dag en nacht zo vurig, dat de voorbijgangers erdoor getroffen werden. Want hun woorden konden door de keldergaten gehoord worden. Aangezien er ook veel Joden in de stad waren, was ik begerig hun godsdienst oefeningen bij te wonen, vernomen hebbende, dat zij Gods volk waren. Toen ik hun ernst en ijver waarnam, geraakte ik geheel en al in de war en wist niet meer, waar de waarheid te zoeken en te vinden. Eindelijk werd ik een Bijbel machtig. Ik las hem en dacht erover, hoedanig toch het wezen der zonden was, hoe al datgene in vervulling gegaan was, wat in dit Boek voorspeld werd, hoe de Schrift van de strijd des vlees en den geest getuigd en hoe de gelovigen levende bewijzen van de waarheid des Bijbels waren. Zo overtuigde ik mij, dat de christelijke leer een degelijk fundament had, en dat de Evangelische gezindheid, de beste was.”⁴⁶² Dit gebeurde heel vermoedelijk in het stadje Holešov, waar hij in aanraking kwam met het protestantisme⁴⁶³ en het duurde niet lang of hij verliet de roomse kerk en sloot zich aan bij de Moravische Broedergemeente. Hij was een rusteloze man. Hij was timmerman, maar heeft ook een tijd in het Pruisische leger gediend. Tijdens het beleg van Stralsund in 1715 was hij als soldaat in dienst.

Omdat zijn overtuigingen, dat de protestantse leer de ware leer is, groter werden, probeerde hij om protestant te worden. Toen hij in Hongarije was lukte het hem niet om met protestanten in contact te komen, daar de jezuiten hem op de hielen zaten en daarom week hij uit naar Berlijn. Zo kwam het dus dat David in Berlijn in aanraking kwam met de protestantse godsdienst en wel het piëtisme. Murray schrijft over hem het volgende: “Christian David was als Rooms-katholiek geboren, maar kon in zijn kerk geen rust vinden. Als soldaat in Saksen vond hij Christus door het onderwijs van een godvruchtige Lutherse predikant. Hij keerde naar Moravië terug om de Heiland te verkondigen Die hij gevonden had, en sprak met zoveel kracht, dat een opwekking ontstond.”⁴⁶⁴ Van Valen schrijft: “In Görlitz ontmoet hij gelovigen die hem de weg van God uitleggen. In een geestelijke worsteling wordt hij verleid om Jood te worden en het judaïsme als zijn Godsdienst te aanvaarden. Door ernstig Bijbelonderzoek komt hij tot bekering, waarop hij het protestantse geloof aanvaardt. David gaat naar zijn geboortestreek terug en bemerkt dat de Heere onder de Moraviërs werkzaam is.”⁴⁶⁵ Zijn bezoek aan Görlitz vond plaats in 1717. Nadat hij naar Moravië terugkeerde sloot hij zich aan bij de Moravische Broedergemeente. Ook in die tijd konden de protestanten in Bohemen en Moravië hun godsdienst niet in het openbaar belijden. Vrijheid van godsdienst was ver te zoeken en men mocht en kon niet naar Gods Woord leven en naar de kerk. Omdat de vervolging zo sterk was vluchtten velen naar het buitenland. Ook voor David was het niet veilig. In Moravië verzameld hij een aantal van de gevluchte en ontheemde Broeders bijeen en besluit om met hen in zuid-oost Saksen, in Oberlausitz bij de Tsjechische/ Duitse grens asiel aan te vragen. Hier vlakbij ligt Berthelsdorf; het landgoed van graaf van Zinzendorf. Deze graaf van Zinzendorf werd op 26 mei 1700 in Dresden geboren. Zijn ouders waren van adel. Toen hij nog maar 6 weken oud was stierf zijn vader. Toen hij 10 jaren oud was kwam hij op school bij August Herman Francke (1663-1727). Al vroeg werd de graaf met het lot van de vervolgd Kerk/ kerk bezet en het duurde niet lang of de jonge graaf zette een deel van zijn landgoed open voor de vluchtelingen uit Bohemen en Moravië.

⁴⁶² Th. Müller, “Een blik in de geschiedenis der evangelische broedergemeente”, blz. 50-51.

⁴⁶³ https://cs.wikipedia.org/wiki/Kristi%C3%A1n_David en <https://www.zenklava.cz/historie-obce/kristian-david/>

⁴⁶⁴ A. Murray. “De sleutel tot het zendingsvraagstuk”. Blz. 53.

⁴⁶⁵ L. J. Van Valen. “Een brandend hart voor Jezus”. Blz. 59.

“Met zijn 21sten verjaardag was Zinzendorf meerderjarig geworden. Ware het naar zijn zin gegaan, hij zou zich liefst aan Francke te Halle als hulp aangeboden hebben. Maar omdat zijn familie daar niets van wilde weten, kwam hij op de gedachte om zich als christelijk landheer aan de belangen zijner onderhorigen en van het Koninkrijk Gods in bredere kring te geven. Dat voorstel werd dan ook door de familieraad goed bevonden, en zijn grootmoeder op Groot-Hennersdorf stond hem de aangrenzende heerlijkheid Berthelsdorf af. Weliswaar werd daardoor nagenoeg geheel zijn vermogen ter waarde van 30.000 daalders, dat hij van zijn vader en oom geërfd had, in dit grondbezit vastgelegd. Als dorpspredikant stelde hij den piëtisme gezinde Lutherse kandidaat Rothe en als rentmeester van zijn goederen de steil gereformeerde Zwitser Heitz aan. Boven het portaal van het herenhuis werd het opschrift geplaatst: ‘Hier toeven wij alleen als gast, - Dus is dit niet fraai, noch vast – (Zach. 9:12). Het huis, daarboven ons bereid, - Zal duren tot in eeuwigheid. (2 Kor. 5:1 en 2)’⁴⁶⁶

In Schweinitz ontmoet Christiaan David graaf van Zinzendorf en verteld hem alles wat hij heeft meegemaakt en in welke situatie hij zich met zijn mensen bevindt. Hij en het groepje mensen dat bij hem zijn hebben geen rust en kunnen nergens onderdak vinden. Als ballingen leven zij in de bergen en bossen. Na dit gesprek gaat David naar de gevluchte en ontheemde broeders terug en verteld hen dat graaf van Zinzendorf zich over hen wil ontfermen. Hierop reist de groep naar Oberlausitz waar ze op

17 juni 1722 aankomen. Bij deze groep reisden o.a. de broers Augustijn en Jakob Neisser mee, met hun vrouwen en kinderen. Vanwege het gevaar moesten zij 's nachts reizen en door zijwegen en kleine paadjes trokken zij over het Silezische gebergte naar Oberauslitz en ontmoetten daar een man, Schwelder genoemd, die hen met liefde ontving. “Hij viel met hen op de knieën, bad met hen en gaf hun, nadat zij zich naar lichaam en ziel bij hem verkwikt hadden, met de zegen des Heeren hun afscheid om verder te reizen.”⁴⁶⁷ De vluchtelingen, 11 in getal, trokken verder naar Berthelsdorf, waar zij op 8 juni aankwamen. Door Heitz, de rentmeester van graaf Von Zinzendorf werd hen een plek aangewezen, “bij den Hutberg aan den groten weg van Löbau naar Zittau, om daar hun woningen te bouwen.”⁴⁶⁸

Rothe, de nieuwe predikant van Bertheldorf die pas benoemd was, “hoort van de aankomst van de Moravische vluchtelingen en informeert de graaf over hun bedoeling. Zij smeken om hen te beschermen en toe te laten. De vrouw van Neisser, één van de medebroeders van David, roept

⁴⁶⁶ Th. Müller, “Een blik in de geschiedenis der evangelische broedergemeente”, blz. 77.

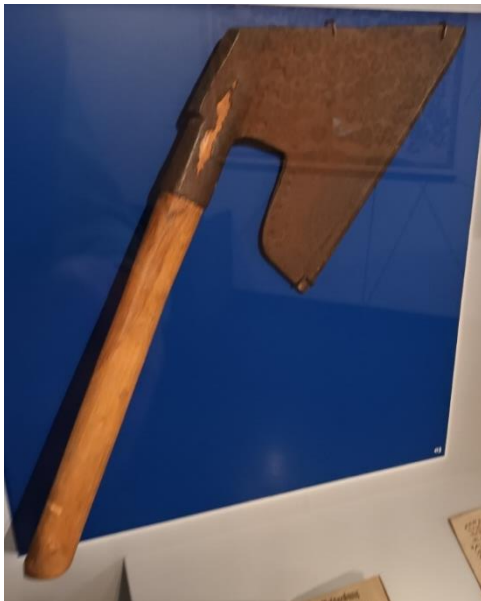
⁴⁶⁷ F. L. Zahn, “Geschiedenis der Christelijke kerk”, blz. 202.

⁴⁶⁸ F. L. Zahn, “Geschiedenis der Christelijke kerk”, blz. 202.

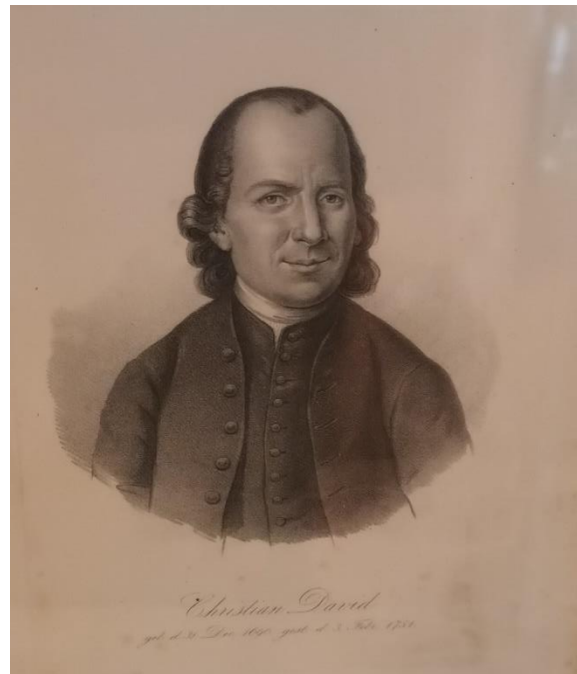
uit: ‘Waar zullen wij brood vinden in deze wildernis?’ Hierop antwoord een ander: ‘Indien gij gelooft, zo zult gij de heerlijkheid Gods zien.’ Zij zijn ervan overtuigd dat hier de plaats van hun woning zal zijn. Christiaan David doet een ernstig gebed en betuigt met een eed: ‘Op deze plaats zal voor hen het eerste huis gebouwd worden.’ Hij maakt een inkerving in de stammen van de bomen die voor dit doel moeten worden geveld. Als hij de bijlslagen laat horen, roept hij uit: ‘Zelfs vindt de mus een huis en de zwaluw een nest voor zich.’⁴⁶⁹

Toen Christian David voor het eerste groepje vervolgd onderdak had gevonden bij graaf van Zinzendorf, keerde hij spoedig daarna weer terug naar Moravië. In het geheim bracht hij geleidelijk de families van andere broeders over, naar het landgoed van de graaf. Hier bleef het niet bij het eerste huis, door de toestroom van de vluchtelingen was meer onderdak nodig en het gevolg hiervan was dat zij op een heuvel, de Hutberg genaamd, een dorp bouwden, dat zij Herrnhut (de hoede des Heeren) noemden.

In 1722 bracht Zinzendorf de kerstdagen door te Berthelsdorf. “Op weg daarheen – het was de avond van de 22ste december – ontwaarde hij plotseling een schijnsel, dat uit een huis moest komen, alhoewel daar vroeger, zoals hij zich herinnerde, geen huis gestaan had. Hij liet het rijtuig stilhouden en vernam, dat de bewoners Moravische emigranten waren, tot wier vestiging op zijn terrein hij tijdens zijn afwezigheid toestemming gegeven had. Hij groette die mensen en bad met hen. Dat was de eerste ontmoeting met de Moraviërs.”⁴⁷⁰ Mijns inziens moeten we deze ontmoeting duiden als dat hij ze voor het eerst als groep ontmoette nadat zij zich op zijn landgoed hadden gevestigd. Al voor de vestiging had bijv. Christian David al kennis met hem gemaakt....

De bijl waarmee (vermoedelijk) Christiaan David de eerste boom velde. Te zien in het Volkenkundigmuseum in Herrnhut.

Het portret van Christiaan David. (Foto genomen in het zusterhuis-museum in Christiansfeld, (Denemarken))

⁴⁶⁹ L. J. Van Valen. “Een brandend hart voor Jezus”. Blz. 52-53.

⁴⁷⁰ Th. Müller, “Een blik in de geschiedenis der evangelische broedergemeente”, blz. 80.

Het vellen van de eerste boom in Herrnhut op 17 juni 1722. Foto van het schilderij is genomen in het Heimat Museum in Herrnhut. De foto rechts, het monument staat net buiten het dorp. In Psalm 84:4 staat: “Welgelukzalig zijn zij, die in Uw huis wonen; zij prijzen U gestadiglijk. Sela.”

“Toen hij voor zijn volk zulk een veilig toevluchtsoord gevonden had, waagde hij [Christian David] het meer dan eens naar Moravië terug te keren, ten einde anderen aan te moedigen zich ook daarheen te begeven, en hen dan te geleiden; want de gestrengheid, waarmee hun overheersers de landverhuizing tegenhielden maakte deze onderneming moeilijk en gevaarlijk. Velen van hen werden gevangen genomen voordat zij de grenzen bereikten en met geseling en gevangenis gestraft. Toch telde, na verloop van tien jaren, de gemeente te Herrnhut zeshonderd zielen, en het was omstreeks deze tijd dat de broeders hun eerste zendingsreizen ondernamen.”⁴⁷¹

Op een van zijn geheime reizen naar Moravië, bezocht hij het landgoed Kunín (Duits: Kunewald), waar hij in het geheim niet-katholieken ontmoette. “Ze klaagden bij hem niet alleen over de economische druk, maar vooral over de obstakels waarmee ze in hun geloof werden geconfronteerd, de onmogelijkheid van geheime bijeenkomsten en de onmogelijkheid om evangelische literatuur te lezen. Het gevolg van zijn bezoeken was de intensivering van geheime bijeenkomsten in Kunín en Suchdol en de verspreiding van verboden protestantse boeken die David meebracht (ongeveer honderd exemplaren van het Nieuwe Testament).”⁴⁷²

In 1724 bracht David een groep mannen van Suchdol nad Odrou naar Herrnhut. Eén van hen was de timmerman David Nitschmann. Over hem in de volgende paragraaf meer.

⁴⁷¹ K.J. Boer, “De kerkgeschiedenis van Groenland”, pag. 74, geraadpleegd op 16-11-2023.

⁴⁷² <https://www.zenklava.cz/historie-obce/kristian-david/>

De vluchtelingen die uit Moravië op Herrnhut arriveerden, wilden op geen voorwaarde zich aansluiten bij de Lutherse kerk. Als gevolg daarvan zetten de oude Boheemse/ Moravische Broedergemeente zich voort onder de naam van Vernieuwde Broedergemeente/ Uniteit.

“Vooralsnog namen de Herrnhutters genoegen met een minnelijke schikking, door Zinzendorf voorgesteld, op die wijze, dat zij voor de bediening van de sacramenten en voor de openbare prediking van Gods Woord zich naar de Lutherse kerk te Berthelsdorf begaven, terwijl zij buitendien in gesloten kring er hun stichtelijke bijeenkomsten te Herrnhut op na hielden, onder elkaar christelijke en broederlijke gemeenschap oefenden en een kerkje onder de kerk naar het ideaal van Spener vormden. Daarvoor stelde Zinzendorf zelf een reglement op, en alle kolonisten verklaarden op handslag, de bepalingen daarvan te zullen naleven. Deze plechtigheid had plaats op de 12^e mei 1727.”⁴⁷³

In dit jaar was de gemeenschap in Herrnhut gegroeid van 11 tot ca. 220 mensen. En ook in de volgende jaren bleef de gemeente groeien.

Na 1728 kwam Christian David niet meer in Bohemen en Moravië, omdat hij naar verschillende plaatsen in de wereld werd gestuurd. Na verschillende reizen die Christian David maakte, komt er in 1733 een hele verandering in zijn leven. Graaf van Zinzendorf bekommerde zich niet alleen over de vervolgte protestanten, maar ook was hij ervan overtuigd dat het zo noodzakelijk was dat er zending werd bedreven.

Doordat graaf van Zinzendorf bij Francke onderwijs kreeg en bij Francke ook zendelingen kwamen, deed dit het hart van Zinzendorf meer en meer neigen voor de zending en werd er liefde in zijn hart voor de heidenwereld gewekt.

“In het voorjaar van 1719 maakte Zinzendorf een reis met als eerste doel, Nederland. Op weg daarnaartoe reist het gezelschap via Frankfurt am Main en bezoekt Zinzendorf een schilderijen tentoonstelling in Düsseldorf. Een van de schilderijen spreekt hem erg aan. Hij zag daar het schilderij “Ecce Homo” dat geschilderd is door Dominico Feti. Het stelt Jezus met de doornenkroon voor. Daaronder staan de woorden:

“Dit alles deed Ik voor u; Wat deedt gij voor Mij?”

Deze zin raakte Zinzendorf diep en hij besloot nog vaster om zijn leven in de dienst des Heeren te besteden en ook de zendingsdrang kwam meer in hem.

Op 10 februari 1728 was er een vergadering, op deze vergadering heeft de graaf het er al over om zending te willen bedrijven naar landen als Turkije, Marokko en Groenland. Al besepte hij toen wel heel goed dat het menselijkerwijze onmogelijk was om er toegang te verkrijgen. In datzelfde jaar worden ook de eerste zendelingen uitgezonden; naar Denemarken, Engeland en Jena.”⁴⁷⁴

In het jaar 1731 bezocht Zinzendorf Kopenhagen. Hij was daar om de kroning van de koning van Denemarken bij te wonen. Hier hoorde hij over de zending in Groenland, het werk van Hans Egede en ook ontmoette hij hier tien Groenlandse bekeerlingen van zending Egede. “De Deense koning Christiaan VI vertelde aan Zinzendorf hoe deze predikant zoveel jaren in grote eenzaamheid doorbrengt, maar die nu op het punt staat om de moed te verliezen.

Bij deze zelfde gelegenheid waren er twee Groenlanders en was er ook een negerslaaf uit Deens-West-Indië, van het eiland St. Thomas. De slaaf heette Anton; deze riep uit: ‘Kom ons ter hulp!’ De graaf voelde vanbinnen heel duidelijk dat deze roepstemmen van God kwamen en waar hij zoveel om had gebeden, de zending, dat hij zich daar nu voor in moest gaan zetten. Terug in Herrnhut besprak Zinzendorf zijn plannen met de broeders en zusters en zo gebeurde het dat de eerste twee landen van zending van de Herrnhutters, Groenland en Deens-West-Indië werden.

⁴⁷³ Th. Müller, “Een blik in de geschiedenis der evangelische broedergemeente”, blz. 88-89.

⁴⁷⁴ K.J. Boer, “De kerkgeschiedenis van Groenland”, pag. 128-129, geraadpleegd op 16-11-2023.

Andrew Murray merkt op dat tijdens de eerste twintig jaar van het bestaan van de zending van de Herrnhutters, zij meer zendelingen uitzonden dan de gehele Protestantse kerk in 200 jaar.”⁴⁷⁵ “Men gelooft dat indien de andere kerken mensen en middelen naar evenredigheid zouden leveren, er al het nodige zou zijn om het Evangelie aan alle mensen te brengen. Als wij vragen hoe het komt dat deze kleine kerk, de kleinste van alle, al haar oudere en grotere zusters overtroffen heeft, schijnt dit het antwoord te zijn: Van al de kerken heeft zij alleen getracht de grote waarheid te verwezenlijken, **dat het éne doel waarvoor de kerk bestaat is om alle mensen voor wier redding Christus gestorven is, tot Hem te brengen.**”⁴⁷⁶

Een enkel jaar later, op 19 januari 1733 trok Christian David met zijn twee neven, Matthäus en Christiaan Stach van Herrnhut naar Groenland. Over deze reis en hun wederwaren in Groenland is veel te lezen in het door mij beschreven document over de kerkgeschiedenis van Groenland.

“In Groenland verbleef David drie jaar, waarna hij naar Zwitserland werd gestuurd, waar hij Zürich, Bern, Lausanne en Montmirail bezocht. Hier preekte David, schreef brieven en componeerde broederlijke liederen. Hij was ook betrokken bij de oprichting van de nederzetting Herrendyk⁴⁷⁷ in Nederland”.⁴⁷⁸

Op 3 februari 1751 kwam ook een einde aan het leven van Christian David. Hij stierf te Herrnhut, waar hij ook begraven werd.

In 1947 werd een Tsjechischtalige bronzen herdenkingsplaat geplaatst aan het geboortehuis, (huisnummer 43) van Christian David met de volgende tekst: “LP 1690 Kristián David, ballingschap, werd hier geboren, oprichter van Herrnhut, mede-vernieuwer van de Eenheid van Broeders, getuige van het Evangelie onder heidenen. Eén is uw Meester – Christus, en jullie zijn allemaal broeders!”

Christian David stierf na een arbeidzaam leven in Herrnhut. Hier werd hij ook begraven.

Op de steen staat (niet duidelijk te lezen) geschreven: Christian David, des Heeren knecht. Geboren 31 december 1690 in Sentleben in Moravië. Heengegaan 3 februari 1751. Een timmerman viel? De ruimte om te herbouwen? Herrnhut den 15^e juni 1722.

⁴⁷⁵ K.J. Boer, “De kerkgeschiedenis van Groenland”, pag. 129, geraadpleegd op 16-11-2023.

⁴⁷⁶ A. Murray. “De sleutel tot het zendingsvraagstuk”. Blz. 65.

⁴⁷⁷ IJsselstein KJB.

⁴⁷⁸ https://cs.wikipedia.org/wiki/Kristi%C3%A1n_David

7.4. David Nitschmann.

Het is verwarrend dat er verschillende Moravische mannen zijn geweest met de naam David Nitschmann. De persoon waar dit stukje over gaat was de op 18 december 1695 of op 21 december 1696 te Suchdol nad Odrou geboren Nitschmann. Deze jongen werd later zendeling in o.a. West-Indië en Pennsylvania.

In 1724 vluchtte hij uit Suchdol nad Odrou naar Herrnhut. Hier hielp hij mee aan de opbouw van het dorp. In 1731 trok hij met de graaf mee naar Kopenhagen en niet lang daarna werd hij als zendeling uitgezonden naar West-Indië.

Buiten het dorpje Suchdol na Odrou, tegen het dorpje Kletné aan, net naast de snelweg is een plek wat Rose Glade wordt genoemd. "Rose Glade Memorials staan in ons land van oudsher bekend als plekken waar ballingen volgens de overlevering afscheid namen van hun thuisland

en waar specifieke wilde rozen uit hun tranen groeiden. De naam Rose Glade werd daarom ook gekozen voor de herdenkingsplaats waar de eerste ballingen – de Moravische Broederen– op 2 mei 1724 afscheid namen van Suchdol."⁴⁷⁹

Op deze steen staat de naam van bisschop David Nitschmann.

⁴⁷⁹ https://www.moravian.cz/Park_EN.aspx#3Lesk

In een kring liggen een 5 of 6-tal stenen met daarop namen van bekende, belangrijke mannen die op 2 mei 1724 afscheid namen van Moravië en daarna naar Herrnhut trokken.

“David Nitschmann ‘The Syndic’ beschrijft het afscheid van zijn vaderland in zijn dagboek als volgt: ‘Omstreeks 22.00 uur knielden we in het veld aan de rand van het dorp Suchdol, baden voor het gebied, vooral voor Suchdol, en vroegen onze vriendelijke Heere om ons te leiden zoals Hij de Israëlieten leidde - overdag in een wolk en 's nachts in een vuurkolom - om ons het land te laten zien dat Hij naar Zijn hart voor ons heeft uitgekozen, het land waar onze voeten in vrede konden rusten.’”⁴⁸⁰

David Nitschmann voelde een sterke roeping om zendeling te worden. In bovenstaande is al beschreven dat de graaf in 1731 Kopenhagen bezocht en dat daar over de zending werd gesproken. Daar in Kopenhagen werd niet alleen gesproken over de zending naar Groenland, maar ook ontmoetten zij een gedoopte neger die afkomstig was van St. Thomas⁴⁸¹. Deze jongen drong er met ernst op aan dat er zendelingen tot zijn in slavernij verkerende landgenoten zouden gezonden worden. Hij scheen groot belang te stellen in het lot van zijn zuster, die hij achter gelaten had op dat eiland en die, zoals hij zei, vaak de grote God aanriep, om toch iemand te zenden die haar de weg tot Hem mocht tonen. De graaf verschaftte hem de gelegenheid om zijn zaak in een openlijke vergadering aan de broeders te Herrnhut bekend te maken. Deze vergadering vond plaats op 25 augustus 1732. Toen hadden zijn voorstellingen en smekingen zulk een uitwerking, dat twee mannen die daar aanwezig waren, Leonard Dober (7 maart 1706-1 april 1766) en David Nitschmann zich aanboden om naar St. Thomas te gaan. “Graaf Zinzendorf zelf zegende Dober door zijn hand op te leggen aan deze man die zich geroepen had gevoeld om als een leider op pad te gaan. ‘Laat u altijd leiden door de Geest van Jezus Christus’, zei de graaf.”⁴⁸²

Ze gingen hierna op reis, maar gingen eerst weer naar Kopenhagen. Op hun reis naar deze Deense hoofdstad bezochten ze verschillende godvrezende vrienden, van wie velen hen afraadde om te gaan. Toen deze mensen hoorden van hun roeping en plannen, deden ze hun uiterste best om de mannen van gedachten te doen veranderen. Ze probeerden hen de onmogelijkheid van hun reis en missie te laten zien, en de nadelen die voor hen lagen sterk te benadrukken. Ook stelden zij hen voor dat het einde van zo een reis, alleen maar de dood kon zijn en dat alle inspanningen dan tevergeefs zouden zijn. “Toen de twee mannen zagen hoe sterk de mensen bezwaar maakten tegen hun plannen, probeerden de broeders hen niet tegen te spreken, maar bleven trouw aan Hem die hen had geroepen, in de zekerheid dat ze niets anders konden doen dan hun overtuigingen volgen. Alleen gravin von Stolberg uit Wernigerode sterkte de broeders in wat ze van plan waren te doen en moedigde hen aan alles ter wille van Christus te wagen. Het was zo'n bemoediging om de gravin op die manier te horen spreken, want tot dan toe had alleen graaf Zinzendorf een aanmoediging uitgesproken.”⁴⁸³

“In Kopenhagen [kwamen ze op 15 sept. aan], waar ze aanklopten bij het hof, veroorzaakten ze nogal wat opschudding. Sinds enkele jaren bestond daar een National Missionary College. Het was het eerste Gereformeerde Missionarissencollege in Europa. Opgericht door koning Frederik IV, werd het beschouwd als een reguliere afdeling van de staat. Het had Hans Egede al naar Groenland gestuurd en Ziegenbalg naar Tranquebar, aan de kust van Coromandel; en het stuurde zijn mannen als staatsfunctionarissen om het evangelisatiewerk op zich te nemen als een nuttig onderdeel van het nationale koloniale beleid. Maar Dober en Nitschmann stonden op een ander standpunt. Als ze de betaalde agenten van de staat waren geweest, zouden ze

⁴⁸⁰ https://www.moravian.cz/Park_EN.aspx#3Lesk

⁴⁸¹ St Thomas is een heel klein eiland, behorend tot de Amerikaanse Maagdeneilanden. Deze eilandengroep ligt in de Caribische zee ten noorden van Venezuela.

⁴⁸² <https://christianhistoryinstitute.org/magazine/article/missionaries-against-terrible-odds>

⁴⁸³ <https://christianhistoryinstitute.org/magazine/article/missionaries-against-terrible-odds>

gunstig zijn beoordeeld; maar omdat ze slechts de herauten van een kerk waren, werden ze uitgelachen als een stel dwazen. Een tijdlang stuitten ze op gewelddadige tegenstand. Von Plesz, kamerheer van de koning, vroeg hen hoe ze wilden leven.

“We zullen werken”, antwoordde Nitschmann, “als slaven onder de slaven.”

“Maar”, zei Von Plesz, “dat is onmogelijk. Het zal niet worden toegestaan. Geen enkele blanke werkt ooit als slaaf.”

“Goed dan,” antwoordde Nitschmann, “ik ben timmerman en zal mijn vak uitoefenen.”

“Maar wat zal de pottenbakker doen?”

“Hij zal me helpen bij mijn werk.”

“Als je zo doorgaat”, riep de kamerheer uit, “zul je over de hele wereld standhouden.”⁴⁸⁴

Maar zelfs de mannen van de West-Indische Compagnie, vrienden van graaf van Zinzendorf, die ook wel voorstander waren om zending te bedrijven, en aan wie zij hun plannen voorlegden, waren erop tegen en wilden hen niet helpen.

“Aan al deze moeilijkheden die de twee broeders ondervonden, werd nog een teleurstelling toegevoegd: het grote verdriet dat de neger Anton (Anthony Ulrich), die de echte reden was waarom ze naar St. Thomas gingen, plotseling van gedachten was veranderd. In Herrnhut had hij uitdrukking gegeven aan het diepe verlangen van zijn zuster en broer en anderen in St. Thomas – en van hemzelf – om het woord van God te horen. Nu ontkende hij plotseling dat hij hier ooit voor had gepleit! Zijn goede bedoelingen waren gesmoord door de invloed van de mensen die fel tegen de missionarissen waren. Anton probeerde zelfs de gedachten van deze twee broeders te veranderen.”⁴⁸⁵

Op een keer was de moed zover gezonken en was het zo onmogelijk om op reis te gaan, dat ze niet meer wisten hoe het moest. Op die dag lazen ze de dagtekst uit Numeri 23:19: “God is geen man, dat Hij liegen zou, noch eens mensen kind, dat het Hem berouwen zou; zou Hij het zeggen en niet doen, of spreken en niet bestendig maken?” Dit gaf hen grote moed!

Hierna duurde het niet lang, of ze konden toch de grote reis gaan maken. In Kopenhagen waren twee predikanten, ds. Reuss en ds. Blum⁴⁸⁶ die tot andere gedachten kwamen. Zij kwamen tot de overtuiging dat het werk wat de 2 broeders wilden gaan doen, niet uit de mensen, maar uit God was. Het gevolg hiervan was dat de beide predikanten de beide broeders gingen steunen in hun wens om naar St. Thomas te kunnen reizen.

“Het doel en de verlangens van de jonge mannen werden zelfs bekend aan het koninklijk hof van de koningin, die hen zeer vriendelijk aanmoedigde. Prinses Charlotte Amelia gaf een bepaald groot bedrag voor hun uitgaven zonder dat haar dat op enigerlei wijze was voorgesteld, en stuurde ook een Nederlandse Bijbel naar de broeders. En ze ontvingen nog meer onverwachte zegeningen van verschillende andere vrienden. Sommige van de staatsleiders die de voortdurende vreugde van deze twee broeders over hun roeping zagen, veranderden van gedachten en gaven hen uiteindelijk Gods zegen, door hen uit te zenden met deze woorden: ‘Ga in de Naam van de Heere, onze Heere, Die vissers uitkoos om Zijn evangelie te prediken en die Zelf een timmerman was, de Zoon van een timmerman.’”⁴⁸⁷

Zoals al beschreven was de WIC niet positief over de plannen van de 2 Broeders. Ze konden ook niet met een van hun schepen meevaren, maar gelukkig vond een officier, Conrad Friedrich Martine, van het koninklijke hof een Nederlands schip met een bereidwillige schipper die hen mee wilde nemen naar St. Thomas. De schipper gaf hen niet alleen gratis vervoer, maar ook

⁴⁸⁴ J. E. Hutton. “History of the Moravian Church” Chapter VI, The foreign missions and their influence.

⁴⁸⁵ <https://christianhistoryinstitute.org/magazine/article/missionaries-against-terrible-odds>

⁴⁸⁶ Zeer vermoedelijk waren dit Jeremias Friedrich Reuss (1700-1777) en Johannes Bartholomeus Bluhme (1681-1753) beiden hofprediker in Kopenhagen in 1732.

⁴⁸⁷ <https://christianhistoryinstitute.org/magazine/article/missionaries-against-terrible-odds>

gereedschap en wat ze nodig hadden voor hun levensonderhoud. Op 8 oktober 1732 gingen ze aan boord van het schip en op reis naar het verre West-Indië.

“Op deze reis waren zij de bron van veel tegenstand, gelach en spot, maar ook van medeleven. Sommigen behandelden hen vriendelijk en deden hun uiterste best om hen te helpen. De bemanning beschreef de ontberingen van hun zeereis en zei: 'Je zult dit allemaal niet kunnen verdragen', en: 'Je zult deze reis zeker nooit overleven; je zult zeker sterven, of als je aankomt, sterf je van de honger in St. Thomas omdat de prijzen voor al het voedsel extreem hoog zijn. Daarnaast worden de meeste Europeanen erg ziek, krijgen ze te maken met ernstige ziekten en sterven ze meestal.' In plaats van op al deze berichten te reageren, dachten de twee broeders erover na hoe ze aan boord van het schip een ziel voor Christus konden winnen. Het leek er soms op alsof ze erin slaagden een ziel voor Christus te winnen, maar dit eindigde altijd in een teleurstelling.”⁴⁸⁸

Na een lange zeereis waarbij ze ook stormen en andere dingen meemaakten, kwamen ze op 7 december in West-Indië aan. De dagtekst⁴⁸⁹ voor die dag was, Psalm 19:4: “Geen spraak en geen woorden zijn er, waar hun stem niet wordt gehoord.” Een week later, op 13 december bereikten de twee zendelingen het einddoel: St. Thomas. De dagtekst voor deze dag was: “Er is een ruisende stem op de bergen, gelijk van een groot volk; een stem van gedruis der koninkrijken, der verzamelde heidenen: de HEERE der heirscharen monstert het krijgsheir.” Bij het lezen van deze tekst en het zien van de eilanden en hun inwoners, werden zij toch moedeloos. Hier moesten zij verblijven en hier moesten zij werken en dat met zoveel gevaren, bezwaren en onmogelijkheden. Tegen alle verwachtingen in vonden ze op de dag van hun aankomst een man, Lorenzen genaamd die een brief had ontvangen uit Kopenhagen. Deze man was de twee zendelingen goed gezind en bood hen onderdak aan en wilde hen helpen om belangrijke zaken te regelen en zelfs te zorgen dat zij zelfstandig konden wonen.

Op de eerstvolgende zondag begonnen zij voor een groep mensen te preken. In eenvoudige woorden probeerden ze de heidenen te onderwijzen over de Enige Naam tot Zaligheid.

Ook gingen ze op zoek naar de zus van Anton: Anna. Deze vonden ze, en ze gaven haar een brief die Anton had meegegeven. In de brief vertelde Anton hoe hij bekeerd en christen was geworden en smeekte ook haar om christen te worden. Hij schreef o.a. Johannes 17:3: “En dit is het eeuwige leven, dat zij U kennen, den enigen waarachtigen God, en Jezus Christus, Dien Gij gezonden hebt.”

Hierna gingen de twee zendingsbroeders met Anna in gesprek.

Hutton schrijft over het werk in West-Indië: “Vijftig jaar lang hebben de Moravische Broeders in West-Indië gewerkt zonder enige hulp van enige andere religieuze denominatie. Ze richtten kerken op in St. Thomas, in St. Croix, in St. John's, in Jamaica, in Antigua, in Barbados en in St. Kitts. Ze hadden 13.000 gedoopte bekeerlingen voordat er een zending van een andere kerk op het toneel verscheen.”⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ <https://christianhistoryinstitute.org/magazine/article/missionaries-against-terrible-odds>

⁴⁸⁹ Het gebruik van dagteksten bij de Herrnhutters/ Moravische Broeders, ontstond doordat Zinzendorf, die de gewoonte had om in de bijeenkomsten op elke avond over een Schriftplaats te spreken en deze tekst dan als 'leus' voor de volgende dag te beschouwen en te behartigen. “De ouderlingen moesten er bij hun bezoek, dat zij elke morgen aan ieder huis brachten, naar informeren, of men dit uitgegeven wachtwoord goed onthouden had. Later schreef Zinzendorf samen met de ouderlingen Schriftplaatsen, die zij voor de gemeente geschikt achtten, op strookjes papier, waaruit dan telkens één papiertje voor elke dag des jaars getrokken en van een gepast zangvers voorzien werd. In 1731 verscheen zulk een tekstboekje voor de eerste maal in druk. Zinzendorf zag in deze dagteksten een rechtstreeks door de Heere Zelf der gemeente gegeven woord, dat dus de leden stipt behoorden na te komen.” Th. Müller, “Een blik in de geschiedenis der evangelische broedergemeente”, blz. 103.

⁴⁹⁰ J. E. Hutton

<https://ccel.org/ccel/hutton/moravian/moravian.v.vi.html?highlight=Nitschmann&queryID=29879225&resultID=136019#highlight>

Het verblijf van Nitschsmann op St. Thomas was niet van lange duur. Al na 16 weken trok hij weer terug naar Europa en ging in Holstein werken, waar een Moravische nederzetting was. Christiansfeld (in het huidige Denemarken) bestond toen nog niet. In welke plaats Nitschmann wel gewerkt heeft, heb ik niet kunnen vinden.

Bisschop Jablonsky (1660-1741) is op 20 november 1660 in de buurt van Gdansk geboren. Zijn vader, Peter Figulus, was predikant bij de Moravische Broeders. Zijn grootvader van moederskant, was Johann Amos Comenius.

Van 1686 tot 1691 was Jablonsky hoofd van het Broederscollege in de Poolse stad Leszno. Een functie die zijn grootvader Comenius er ook had gehad.

In 1691 werd Jablonsky door de keurvorst van Brandenburg,

Frederik III, benoemd tot hofpredikant in Königsberg, vanwege zijn ijver en invloed werd hij al snel, in 1693 als hofpredikant naar Berlijn overgeplaatst. Hij werd in 1699 tot bisschop van de Broedergemeente in Polen ingewijd.

In Berlijn werkte Jablonsky hard om een eenheid tot stand te brengen tussen de volgelingen van Luther en die van Calvijn. Uiteindelijk is dit niet gelukt.

Op 13 maart 1735 werd David Nitschmann in Berlijn door Daniel Ernst Jablonski tot bisschop gewijd van de Moravische Broeders. Op 25 mei 1741 stierf Jablonsky in Berlijn.

In de jaren na zijn wijding tot bisschop reisde Nitschmann ook veel, o.a. op zendingsreis naar Georgië en in 1741 trok hij naar Philadelphia in Pennsylvania (noordoosten van de VS) en hielp daar bij het stichten van

een Moravische nederzetting: Bethlehem.

“Hij werd in 1744 op zijn terugweg naar Europa door de Spanjaarden gevangengenomen, maar werd vrijgelaten en ondersteunde de daaropvolgende jaren Moravische nederzettingen in Denemarken, Noorwegen en Silezië. Hij woonde van 1749 tot 1754 in Herrnhaag⁴⁹¹ en keerde daarna definitief terug naar Pennsylvania, waar hij eerst in Lititz woonde en vanaf 1761 (reeds buiten dienst) in Bethlehem woonde.”⁴⁹² Hij stierf daar op 8 oktober 1772.

“Zinzendorf zegt over hem: ‘Zijn bekering was oprecht, zijn manier van lopen en praten waren eenvoudig, en zijn manieren waren openhartig. Maar tegen de wereld in, hij verdroeg zichzelf met gezag. Zijn missionaire geest kende geen rust, en zijn succes bij het stichten van kerken was buitengewoon.’”⁴⁹³

7.5. Frederik Wilhelm en Rixdorf.

Het standbeeld van Frederik Willem I in Rixdorf. Gebouwd in 1912.

⁴⁹¹ Een plaatsje ten noordoosten van Frankfurt am Main.

⁴⁹² [https://cs.wikipedia.org/wiki/David_Nitschmann_\(biskup\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/David_Nitschmann_(biskup))

⁴⁹³ <https://www.biblicalcyclopedia.com/N/nitschmann-david.html>

Niet alleen graaf Von Zinzendorf heeft zich over de vervolgte Boheemse vluchtelingen ontfermd. Ook de Duitse koning en keurvorst, Fredrik Willem I (1688-1740). Dit kleinkind van de godvrezende Louise Henriette van Oranje-Nassau (1627-1667) ging ook in de voetsporen van zijn oma. In 1713 werd Willem keurvorst van Brandenburg en koning van Pruisen. Hij volgde zijn vader, Frederik Willem op.

Met grote ijver ging de nieuwe vorst aan het werk en probeerde land en volk te verbeteren, versterken en krachtiger te maken. Ook deed hij veel om het onderwijs te bevorderen. Zo voerde hij op 28 september 1717 bij koninklijk besluit het verplichte basisonderwijs in op de koninklijke landgoederen. Ieder kind tussen de vijf en twaalf jaar moet naar school.

Deze Calvinistische vorst heeft net als zijn vader veel goeds gedaan voor de vervolgte protestanten. Ten tijde van de regering van de Franse vorst Lodewijk de XIV die de Hugenoten fel vervolgte zijn er duizenden naar de regio Berlijn gevlucht en kregen van Keurvorst Willem

onderdak. Ook mochten zij een eigen kerk bouwen: de Französische Dom (ca. 1703).

De vervolgte Bohemers komen in Rixdorf aan. Reliëf dat zich bevindt op de sokkel van het standbeeld van Koning Frederik Willem I.

In 1737 kwamen zo'n 200 vervolgte Bohemers in Berlijn aan. De koning ontfermt zich over hen en schenkt hun in Rixdorf⁴⁹⁴ een aantal huizen en een stuk grond waar zij granen en groenten konden verbouwen. De Boheemse vluchtelingen wonen in vrede en vriendschap naast de Duitse inwoners van Rixdorf. Zo kreeg je Böhmisch-Rixdorf en Deutsch-Rixdorf.

In de loop van de 18^e eeuw werd het dorp steeds groter. Zo kregen ze in 1751 een eigen begraafplaats: De Böhmische Gottesacker. 2 jaar later werd een eigen school geopend. Tot 1909 heeft deze school gefunctioneerd, daarna werd het woonhuis, vandaag bevindt in een deel ervan het Boheemse museum.

In 1761 werd een eigen kerk gebouwd. Na de oorlog is deze kerk herbouwd en wordt vandaag de dag nog gebruikt.

In 1805 telde Böhmisch-Rixdorf 319 inwoners⁴⁹⁵. Op 28 april 1849 trof een grote brand zowel het Duitse Rixdorf als het Boheemse Rixdorf. Beide dorpen, waarbij in totaal 52 huizen afbrandden van de 135 in Deutsch-Rixdorf en de 56 huizen in Böhmisch-Rixdorf⁴⁹⁶.

In 1873 werden de beide dorpen, het Boheemse en Duitse Rixdorf tot één dorp.

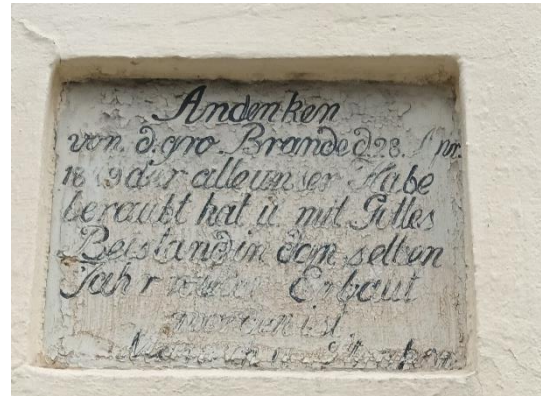
Friedrich Wilhelm was ook zeer belangstellend met betrekking tot Herrnhut en het werk van Graaf Von Zinzendorf. Zo heeft hij met hem ook jaren gecorrespondeerd.

⁴⁹⁴ Een plaats wat nu binnen Berlijn ligt. Berlin-Neukölln

⁴⁹⁵ <https://de.wikipedia.org/wiki/B%C3%B6hmisch-Rixdorf>

⁴⁹⁶ <https://de.wikipedia.org/wiki/B%C3%B6hmisch-Rixdorf>

Gedenksteen als aandenken aan de brand van 28 april 1849 aan het huis aan de Richardstrasse 80.

De bewaard gebleven school. Tot 1909 heeft dit gebouw dienst gedaan als school, vandaag de dag is het voor een deel museum en deel woonhuis. In de voorgevel bovenin bevindt zich de Hussieten kelk.

7.6. Verder verloop van de kerk in Bohemen en Moravië.

Nadat in 1760 graaf van Zinzendorf stierf betekende het niet het einde van de Moravische Broeders in Herrnhut, sterker nog, door de jaren heen hadden de eerste huizen zich uitgebreid tot een compleet dorp.

In de voorgaande jaren (vanaf 1732) waren de Herrnhutters over de hele wereld getrokken om zending te bedrijven, niet alleen in St. Thomas, Groenland, Alaska, maar ook in allerlei plekken in Europa, Afrika (o.a. aan de Hottentotten) en Azië brachten de Herrnhutters het Evangelie. De Broedergemeenten groeiden wereldwijd. Maar hoe was het met de kerk/ Kerk in Moravië en Bohemen?

In eerste helft van de 18^e eeuw waren niet alle protestanten uit Moravië en Bohemen naar Herrnhut, Polen en andere plaatsen gevlucht en/ of verdreven. Er is altijd een klein overblijfsel

standvastig gebleven. Dit overblijfsel had het heel moeilijk en kon alleen maar in het uiterste geheim hun geloof belijden. Gelukkig was er in 1781 enige verandering....

De grafsteen van graaf Von Zinzendorf op de grote begraafplaats in Herrnhut.

Op de steen staat geschreven: "Hier rust het gebeente van een man Gods, wiens aandenken niet zal worden uitgewist, Nikolaas Lodewijk, graaf en heer van Zinzendorf en Pottendorf, zeer waardig Ordinarius van de Broedergemeente, hersteld in de 19^e eeuw door Gods genade en door zijn getrouwe en onvermoeide diensten. Hij werd te Dresden op 26 mei 1700 geboren en ging in tot de vreugde des Heeren op de 9^e mei 1760 te Herrnhut. Hij was gesteld om vrucht te dragen en dat zijn vrucht zou blijven."

Op 13 oktober 1781 werd door de Oostenrijkse keizer Jozef II (1741-1790) het edict van verdraagzaamheid/ tolerantie uitgevaardigd. In 1780 was hij koning van Hongarije, Bohemen, en Oostenrijk geworden. Deze vorst moest niet zoveel hebben van de paus en het vervolgen van andersdenkenden. "Niet-katholieken, waaronder Joden, kregen gelijke toegang tot openbare ambten en mochten hun religie vrijer beoefenen."⁴⁹⁷ Ook betekende het invoeren van het edict, wat op 12 november afgekondigd werd verdraagzaamheid tegenover de protestanten. Dit betekende dat de protestanten grote verlichting kregen in de mate van vervolging die zij ondervonden en ook werd de gewetensdwang opgeheven. De protestanten mochten weer hun godsdienstoefeningen uitoefenen en hun werden weer burgerrechten verleend. Voorheen mochten zij zelfs hun doden niet begraven en werd alles gedaan om het leven hun onmogelijk te maken. Al in juni 1782 vormde zich te Kutná Hora de eerste protestantse gemeente. In Praag ontstonden al snel een Boheemse en een Duitse gemeente. Al was het niet makkelijk om een kerk te openen. Hulp van het rijk kregen ze niet. De meesten waren zo arm dat ze amper geld hadden om zelf eten te kunnen kopen. Gelukkig waren er zelfs roomsen waarvan het hart omgebogen werd om de protestanten te helpen. De tijd van Ferdinand II en zijn strenge anti-protestantse beleid was voorbij en de verdraagzaamheid van de tolerante keizer Jozef werkte ook zelfs door op de priesters.

Maar ondanks deze vrijheid waren de problemen verre van opgelost. Zo goed als alle kinderen waren rooms opgevoed en hadden verplicht op een roomse school gezeten. Geld en middelen om eigen scholen te openen waren er niet. Daarbij kwam dat het vinden van geschikte schoolmeesters, leraren en ook predikanten een heel moeilijke zaak was.

⁴⁹⁷ https://nl.wikipedia.org/wiki/Keizer_Jozef_II

Een andere gebeurtenis die in 1832 plaatsvond en invloed had op de protestanten in Bohemen en Moravië was de oprichting van de Gustaaf Adolf vereniging/ stichting.

In de 19^e eeuw, 200 jaar na het einde van de Dertigjarige Oorlog, werden in Zweden en Duitsland verschillende jubilea gevierd en was de cultus van de koning breed verankerd.

In 1832 herdacht men dat het 200 jaar geleden was dat de grote held uit Zweden die zoveel had gedaan voor de verdrukte protestanten in Breitenfeld had gevochten en daarna op het slagveld van Lützen gesneuveld was.

Toen kwam de gedachte op om hiervoor monumenten op te richten, niet alleen van steen, maar ook waren er verschillende mensen die voorstelden om een 'levend monument' op te richten.

“Het woord vond weêrklank. Dadelijk verenigden zich enige wakkere mannen te Leipzig onder het voorzitterschap van Groszmann, die door een wekelijkse gift van zes kreuzers een klein kapitaal samen brachten, om de renten ervan te besteden voor arme Evangelische gemeenten. Maar zo weinig stelden deze mannen van de Gustaaf- Adolfvereniging zich de grote nood der Protestantse gemeenten voor, dat zij zelfs in een van haar eerste bepalingen vaststelde: wanneer soms in enig jaar geen gemeente hulp zou nodig hebben, dan zouden de renten tot kapitaal gebracht worden. Ook te Dresden kwam zulk een vereniging tot stand, hoewel de zaak nog niet in ruime kring bekend werd.”⁴⁹⁸

De hierboven genoemde Groszmann, Christian Gottlob Grossmann leefde van 1783–1857. Hij studeerde theologie, maar kwam in 1811 bij de Vrijmetselarij terecht, in 1815 onttrok hij zich hier weer aan. In 1823 werd hij senior hofpredikant en kerkenraadslid in Altenburg, vanwaar hij werd benoemd tot superintendent, hoogleraar theologie aan de Universiteit van Leipzig en predikant aan de Thomaskirche in Leipzig in 1829. In 1832 werd hij voorzitter van de hierboven genoemde Gustaaf-Adolf-Vereniging.

Op 31 oktober 1841 publiceerde Karl Zimmermann (1803-1877), hofprediker uit Darmstadt en redacteur van de Allgemeine Kirchenzeitung, in zijn krant een oproep aan de protestantse wereld. Daarin kondigde hij de oprichting aan van een “vereniging ter ondersteuning van behoeftige protestantse gemeenschappen” die geld zou inzamelen voor de bouw van kerken, pastorie- en schoolgebouwen, voor salarissen en kerkelijke uitrusting. Hij deed dit zonder dat hij iets wist van het werk wat ds. Groszmann was begonnen. Een jaar later, verenigden de beide verenigingen zich ook tot 1. “De statuten werden op 21 september 1843 in Frankfurt am Main aangenomen. Als locatie voor het hoofdkantoor werd Leipzig gekozen; de structuur was gebaseerd op gelijkwaardige hoofd- en brancheverenigingen in de Duitse gebieden.

[In de statuten stond o.a.:] “De Evangelische Vereniging van de Gustav Adolf Stichting [...], herinnerend aan het apostolische woord Gal. 6.10 'Zo dan, terwijl wij tijd hebben, laat ons goeddoen aan allen, maar meest aan de huisgenoten des geloofs.' met als doel om zo goed mogelijk de behoeften van deze medegelovigen in en buiten Duitsland te verlichten, als ze in hun eigen vaderland niet voldoende hulp kunnen krijgen om alles te doen wat in hun macht ligt. (Statuten § 1)

“De effectiviteit van de vereniging omvat lutherse, gereformeerde en Verenigde gemeenten, evenals die gemeenten die op geloofwaardige wijze hun instemming met de protestantse kerk kunnen aantonen.” (Statuut § 2)⁴⁹⁹

“In 1844 sloten zich alle Pruisische verenigingen bij haar aan en koning Frederik Willem IV verklaarde zich haar beschermheer binnen de grenzen van Pruisen, en sprak de wens uit, dat de Evangelischen van zijn land niet minder dan dit van het overige Duitsland zouden toetreden, en het verheven denkbeeld van deze stichting door rijke bijdragen krachtig zouden bevorderen.”⁵⁰⁰ Deze vereniging ontfermde zich over kerken en mensen in allerlei landen. “Ook in Bohemen heeft de Gustaaf-Adolf vereniging de overblijfselen van Evangelische gemeenten getracht te

⁴⁹⁸ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 91.

⁴⁹⁹ <https://de.wikipedia.org/wiki/Gustav-Adolf-Werk>

⁵⁰⁰ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 92.

bewaren voor afval en ondergang. Zij heeft gesterkt wat sterven zoude. Na het zogenaamde Verdraagzaamheids-edict ontvingen wel enkele Boheemse gemeenten bijdragen van Christenen uit Zittau, Leipzig, Bremen, Hamburg, Lubeck en andere plaatsen, maar wat konden zij baten? Zonder de Gustaaf- Adolf vereniging zou thans in Bohemen menige kerk zijn ingestort en menige school vervallen. Thans heeft zij in dit land reeds vijftig gemeenten ondersteund.”⁵⁰¹ Het was ook mede door deze vereniging, dat de verstrooide protestanten de mogelijkheid gegeven werd dat zij hun godsdienstoefeningen konden houden.

Van Toorenenbergen schrijft nog het een en ander over de kerkelijke situatie in Bohemen en Moravië in zijn tijd (ca. 1861): “De gemeenten zijn meestal arm; haar bedehuizen, zo zij er al zijn, zeer onooglijk; het lot der geestelijken en onderwijzers is armelijk, daar de bezoldiging [het loon] gering is en de leden der kerk ver verspreid zijn; vooral ook wegens de nog altijd blijvende miskenning en bespottung (der roomsgezinden). Want zegt een mededeling wanneer een protestants leraar een lijkrede houdt op de godsakker, dan staat het volk vaak, met stenen gewapend, in de rondte, om hem bij de geringste ook schijnbare aanleiding te mishandelen. Er waren niet weinige gevallen, waarbij men de openbare macht te hulp moest roepen. Noemt de prediker de afgestorvene zalig, dan ontstaat er een algemeen gelach. Och, Rome is nog niet veranderd, waar zij de meerderheid heeft; al heeft zij onder gemengde bevolkingen de schijn van recht te willen voor allen - De uitgaven voor alle kerkelijke doeleinden en het onderwijs worden doorgaans door jaarlijkse bijdragen van de gemeenten bestreden. En dan moeten zij bovendien waarlijk drukkend genoeg! tot op dezen dag de inkomsten van de roomse priesters mede betalen, en tot de opbouw van de roomse kerken bijdragen. Evangelische moeders mogen, wanneer zij met rooms-katholieken gehuwd zijn, haar dochters niet Evangelisch opvoeden, en tegenwoordig verbindt geen priester een gemengd huwelijk, wanneer de verklaring niet wordt afgelegd, dat alle kinderen in de roomse godsdienst zullen worden opgevoed. Het is bekend genoeg, dat geen lijk van een protestant meer op roomse kerkhoven begraven worden mag. Slechts nog één voorbeeld, hoe treurig het in Bohemen toeging, eer de Gustaaf-Adolfvereniging haar hulp bood.

Haber⁵⁰² is een dorp bij Ausche in het Leitzmeritzer district. Hier was aan het einde van de vorige eeuw de kleinste en armste gemeente, die uit 72 gezinnen bestond, en onder hen slechts vier kleine boeren (Kossathen) en acht tuiniers. De overige gemeenteleden waren arme dorpelingen, verstrooid in 23 omliggende dorpen. Te Haber zelf woonden er slechts acht. Het bedehuis, dat hier stond, was slechts een gedeelte van een oud bouwvallig boerenhuis, door een slechte houten muur van de koestal gescheiden. De mensen hadden er noch ruimte noch rust. Wat betekent zulk een plaats tegenover een roomse kerk, en - toch waren de mensen gelukkig. Zij hadden dan toch een plaats des gebeds. Geen wonder, dat zulk een godsdienst de katholieken zeer trof. Hier kon slechts een goed getrouw prediker vergoeding geven tegenover de armoede der godsdienst. De predikantswoning, daarboven gebouwd, bestond uit twee kleine kamers, elk met een venster. Het loon van de leraar bestond ten hoogste uit tweehonderd gulden. De filiaalgemeente van Haber was Duits, het dorp Kowarez Boheems, en zo kon het gebeuren, dat de predikant Borott op één dag in drie talen prediken moest, en wel in het Duitse Haber, in het Boheems te Kowarez en in het Hongaars voor 23 Huzaren. Even arm was een andere gemeente te Krabschitz, waar ook kerk en pastorie in een gewoon huis was, dat dreigde in te vallen. Wat had er van zulke gemeenten moeten worden, wanneer de Gustaaf-Adolfvereniging haar niet eindelijk had geholpen? In 1848 scheen er weer een betere tijd voor de Protestanten in Bohemen en in Oostenrijk in het algemeen te zullen aanbreken. Hun werd door de regering godsdienstvrijheid en zelfstandige regeling van hun kerkelijke belangen beloofd. Sinds die tijd mogen er ook werkelijk kerken gebouwd worden en zij mogen ook klokken, torens en kruisen

⁵⁰¹ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 94. (“Thans’ is 1861.)

⁵⁰² Een dorpje dat in het midden van het hedendaagse Tsjechië ligt. KJB.

hebben; maar de keizer heeft voor enige jaren een zogenaamd concordaat gesloten (en zijn die concordaten niet de Judaskussen van de Jezuïetenorde van de negentiende eeuw?), waardoor de rooms-katholieke kerk in de Oostenrijkse staten een grote macht heeft verkregen, terwijl de Evangelische in weerwil van alle schriftelijke en mondelinge beloften, nog steeds op die vervulling wachten moeten, en het reeds als een grote gunst wordt beschouwd, dat de Evangelische geestelijken zich nu leraren durven noemen, terwijl de overheid hun deze titel nog niet eens geeft. Zo hebben zij dan niets dan de hoop op een betere tijd. O moge de Almachtige God, van Wie alle waarheid komt, hun spoedig, zeer spoedig vrijheid schenken, en het overal dag laten worden, waar nu nog duisternis op de aarde heerst! Maar wij, die ons over goed geregelde kerkelijke toestanden verblijden, die nog nooit om ons Evangelisch geloof smaad en vervolging geleden hebben, ja, die eigenlijk zelfs niet weten, hoe goed wij het hebben, wij willen onze Protestantse geloofsbroeders in Bohemen en Oostenrijk in ons gebed gedenken....

Gij hebt gezien hoe het in Bohemen is toegegaan, en gij zegt zeker: het is verschrikkelijk! Maar weet ook, dat onze broeders in andere landen op dezelfde wijze vervolgd zijn geworden, maar dat niet overal de vrijheid van Nederland is verworven na een veeljarige strijd. Niet overal was het Calvinisme een volkskracht⁵⁰³; niet overal stond een Willem van Oranje aan de spits, niet overal werkten alle omstandigheden samen als in Nederland. Ziet dan in Bohemen, wat er van u, o Nederland! had kunnen worden. Ziet hoe Rome weer in aantal en macht is toegenomen⁵⁰⁴ en wat de Jezuïetenorde weer werkt en wil. Gij gelooft het niet? Maar kent gij dan de geschiedenis niet? Of bedenkt gij niet, dat de waarheid geen erfgoed is, dat overgaat van geslacht tot geslacht? O de kinderen dezer wereld zijn veel voorzichtiger dan die des lichts. Wij nu willen en kunnen en mogen de wegen van Rome niet bewandelen, maar kunt gij uw broeders dan laten hongeren naar het Woord des Heeren? Denkt aan het lot van de Evangelische Salzburger in de vorige eeuw; denk aan het Zillerthal in de dertig jaren van deze eeuw. Herinnert u, hoe Rome alle krachten inspant, om het eens verloren gebied weer te veroveren; hoeveel verenigingen voor haar arbeiden, zoals de Xaverius-vereniging, die in 1858 een ontvangst had van 1.073.000 daalders (negentien tonnen goude ruim); op hoeveel geheel Protestantse plaatsen sinds enige jaren katholieke kerken en scholen gebouwd werden; hoe enkele Protestantse landen vooral in dubbele kracht Rome's aanvallen ondervonden met Jezuïeten, die nooit hun eerloosverklaring van vorige dagen hebben hersteld; met bisschoppen, die nooit anders dan partijschap tussen landgenoten bedoelen kunnen, zodra de gelegenheid slechts rijp is. Ziet hoe het aantal katholieken op sommige plaatsen opmerkelijk toeneemt, waar zij van elders zich nederzetten, vooral als handelaars, merkt op hoe Rome u nooit dan met nevenbedoelingen duldt en verdraagt⁵⁰⁵.....

Hierna volgt een aanbeveling voor het lidmaatschap van de Gustaaf-Adolf-Vereniging.

Deze vereniging⁵⁰⁶ bestaat ook nog in onze tijd en is, net als vroeger gevestigd in Leipzig. Het is een onderdeel van de EKD en is werkzaam in tientallen landen. Ook in Tsjechië is de vereniging nog steeds actief. Op de website is te lezen dat zij o.a. een kinderkamp voor kinderen met een beperking ondersteunen, voor 2023 €15.000,00 schenken voor het helpen bouwen van een kerk in Janské Lázně, ook is de bedoeling om in 2023 €26.500 te schenken voor het maken van een kinderspeeltuin bij een evangelische school in Sudice.

De EKD van Duitsland werkt o.a. samen met de Českobratrská církev evangelická (CCE). De wortels van deze kerk liggen in de Boheemse Broedergemeente (de oude Uniteit) en de Utraqisten.

⁵⁰³ Van vloten.

⁵⁰⁴ In Duitsland is de Protestantse kerk van 9/10 tot 4/10 gedaald. In Nederland is het getal Rooms en van 350.000 tot 1.200.000 geklommen, en dat in tachtig jaren. Zou dat niets betekenen?

⁵⁰⁵ A. van Toorenenbergen, "Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.", blz. 95-98.

⁵⁰⁶ Zie <https://www.gustav-adolf-werk.de/>

Op de website van deze kerk is o.a. te lezen: “De Evangelische Kerk van de Tsjechische Broeders werd in 1918 opgericht door de fusie van de Evangelische Kerk van de Augsburgse Confessie en de Evangelische Kerk van de Helvetische Confessie. Deze twee kerken zijn sinds Jozef II actief in de Tsjechische, Moravische en Silezische gebieden. In 1781 werd het Patent of Toleration uitgevaardigd en mensen konden de twee religies publiekelijk onderschrijven en elkaar ontmoeten. In de eerste jaren onderschreven 78.000 zielen het protestantisme. Tot 1861, toen het protestantse patent werd verleend, moesten Evangelischen echter strikte beperkingen in acht nemen. Na de oprichting in 1918 telde de Evangelische Kerk van de Tsjechische Broeders ongeveer 250.000 leden. Duitstalige Evangelischen vormden in 1919 hun eigen Duitse Evangelische Kerk. In 1919 werd de Hus Faculteit Godgeleerdheid opgericht (tegenwoordig maakt de Evangelische Theologische Faculteit deel uit van de Karelsuniversiteit in Praag). Het aantal kerkleden nam geleidelijk toe tot 325.000 in 1938. Tijdens de Tweede Wereldoorlog nam de kerk deel aan het verzet in het bezette gebied van het protectoraat Bohemen en Moravië. Theologie werd ook in het geheim onderwezen.”⁵⁰⁷

Ds. Müller schrijft, in zijn in 1925 uitgekomen boekje, dat de Broedergemeente evangelisatiewerk verricht onder de roomsen in “haar moederland Bohemen”⁵⁰⁸. In Oostenrijk werd in 1880 de Broedergemeente als kerk erkent. Maar bij dit evangelisatiewerk onder de roomsen in hun oude thuisland is het niet gebleven. Niet alleen werd het oude zendingswerk wat in de tijd van Zinzendorf reeds begonnen was, voorgezet, ook werd bijv. in 1881 een inrichting voor Leprozen in Jeruzalem geopend. Wat niet alleen betekend dat men weldoet aan de zieken maar ook aandacht gaf aan geestelijke nood van het Joodse volk.

Tussen 1781 en 1918 is de vervolging over het algemeen niet zo zwaar als in de periode ervoor. “Maar pas na de Eerste Wereldoorlog, als in 1918 Tsjecho-Slowakije wordt gesticht, is er werkelijk godsdienstvrijheid. Er komen verschillende protestantse kerken. Die mogen zo’n 10 procent van de bevolking tot hun leden rekenen, later bijna 20 procent.”⁵⁰⁹

Op 25 februari 1948 vond er een grote staatsgreep plaats in het toenmalige Tsjechoslowakije. Toen grepen de communisten naar de macht en tot 1989 was Tsjecho-Slowakije een communistisch land. Dit betekende dat er ook voor de protestanten geen vrijheid van godsdienst was. De Toenmalige Broedergemeente werd verdeeld in twee groepen. Het ene deel was ervan overtuigd dat je je niet moest onderwerpen aan de regering en protesteerde tegen de toestanden. Het andere deel probeerde de regering te accepteren en zich eraan te onderwerpen. Maar welke kant men ook koos, predikanten en leden van de kerk werden toch gevangengezet, het houden van bijeenkomsten werd verboden en net als in andere landen, zoals Rusland, Oekraïne, Hongarije, Roemenië enz. werden de protestanten vervolgd.

Na 1989 zette de Tsjechische Broedergemeente zijn kerk-zijn voort. Als oecumenische gemeente telt zij vandaag de dag zo’n 67.000 leden, 248 gemeenten en ruim 100 predikanten⁵¹⁰.

Een andere protestantse kerk vandaag de dag in Tsjechië is de Slezská církev evangelická, de Evangelische Silezische kerk van de Augsburgse Confessie. Deze kerk heeft ca. 15.000 leden, 21 gemeenten en 31 predikanten⁵¹¹. Zij bevinden zich vooral in het noordoostelijke deel van Tsjechië.

⁵⁰⁷ <https://e-cirkev.cz/kdo-jsme/z-ceho-vychazime/>

⁵⁰⁸ Th. Müller, “Een blik in de geschiedenis der evangelische broedergemeente”, blz. 136.

⁵⁰⁹ De Waarheidsvriend, nr. 7, 13 feb. 2014, pag. 14.

⁵¹⁰ <https://gustav-adolf-werk.1kcloud.com/ep1Ezbrv/#198> blz. 199.

⁵¹¹ <https://gustav-adolf-werk.1kcloud.com/ep1Ezbrv/#198> blz. 200.

Volgens de website⁵¹² zijn de belangrijkste confessionele geschriften waarop deze gemeente zijn leringen baseert: De 3 Geloofsbelijdenissen van de Oude Kerk: De Apostolische Geloofsbelijdenis van Nicea, Constantinopel en Athanasius.

De Augsburgse Confessie - de belijdenis van de lutherse hervormers uit 1530, geformuleerd door Philippus Melanchthon wordt door hen ook onderschreven.

Als derde geloofsbelijdenis onderschrijven zij de Kleine Catechismus van Luther. Het is zijn bekendste geschrift, waarin hij zeer kort en bondig commentaar geeft op de basispunten van het christelijk geloof.

Na wat verder zoeken op de website krijg ik de indruk dat deze kerk wat behoudender is dan de CCE. Deze Evangelische gemeente legt de nadruk op het geloven. Ja, er is een hel, maar Jezus heeft de macht van de hel overwonnen en “Daarom zullen alle zondaars die Christus als Verlosser aanvaarden, aan de hel ontsnappen en zullen hun zonden volledig vergeven worden.”⁵¹³ Ook deze kerk heeft geen moeite met vrouwelijke predikanten. Over het algemeen worden de leden na het sterven begraven en niet gecremeerd. Men geloofd ook in de opstanding der doden en het eeuwige leven.

Net als in Nederland heb je ook in Tsjechië allerlei (protestants) christelijke stromingen. De grote vraag is of er nog een overblijfsel is dat vasthoudt aan de oude wortels en niet meegaat met de hedendaagse evangelische, alverzoenende stromingen waarin de noodzaak van persoonlijk geloof én bekering niet meer geleerd wordt. Het ergste is te vrezen....

Terecht merkt Van Toorenenbergen op: “Hoelang zal het nog duren, eer het heldere licht des Evangelies weder over geheel Bohemen zal zijn opgegaan, zoals het was toen de orde der Jezuïeten nog niet heerste over de staatkunde der wereld?”⁵¹⁴

⁵¹² <https://www.sceav.cz/cs/vyznavacske-spisy>

⁵¹³ <https://www.sceav.cz/cs/na-ka%C5%BEd%C3%BD-den/item/975-peklo-v-s%C3%A1zce>

⁵¹⁴ A. van Toorenenbergen, “Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.”, blz. 95.

Naschrift.

Dit document wil ik besluiten met een gedicht wat komt uit het boekje van Toorenenbergen.⁵¹⁵

Gevaarlijk zijn de tijden, gevaarlijk o mijn God!
O, kom, kom ons te hulpe, want vreeslijk is ons lot.
De vijand, hij nadert, ten strijde toegerust,
Hij komt nog altijd nader, en meer ons voor 't gezicht;
Wij zien zijn boog gespannen, zijn wapentuig geveld;
En gans'lijk ingesloten, verspert zijn snood geweld
Den weg ons, die daar rechtstreeks tot uwe ruste voert;
Met zijn vergifte pijlen, van alle kant beloerd,
Bestookt hij ons verschrik'lijk met onvermoeide kracht,
Verstoort hij onze ruste, en wil ons zo met macht,
Aan uwe dienst ontscheuren, en krommen onder hem;
Hij nadert en hij stormt met felle woede en klem;
Hij wil ons raden, roven, al wat Gij op die wijs
Verboden hebt, o Heere! Uw lieven Zoon ten prijs;
d' Aanvoerder van zijn bende, in heten toornegloed,
Hij wil ons tot zich trekken; zijn giftig hoorn, vol moed
Blaast op, bij hellen dage, verschrikkelijk en bang,
Van niets dan van verderf, van niets dan ondergang;
O, Heere God! help Gij ons, sta Uw gemeente bij,
Opdat we alleen U dienen, en 't zonder vreze zij,
En zonder iets te schromen, met ijver nooit gedacht,
Dat wij uw Name prijzen, o Heere! vol van macht;
O, laat het niet verderven wat Gij eens hebt gebouwd,
Noch ook uw volk versterven, dat slechts op U vertrouwt!
Laat die godloze bende niet smoren uwe leer;
Dat de ijdelheid der wereld besmette ons noch verkeer',
Geen vleselijke luste ons breng' van 't rechte spoor,
Maar sterk ons dat we U dienen nu hier en eeuwig door;
O, welk een grote dwaasheid begaat deez' wereld niet,
Die met geweld de waarheid bestrijdt en weêrstand biedt,
Die zondigt, en geen vrees heeft, ach ! voor Uw aangezicht;
O! welk een grote dwaasheid die in dit drijven ligt;
Hoe groot, hoe groot een domheid toont hij die U veracht,
En slechts met al wat boos is verkeert bij dag en nacht,
Gij toch, Gij zijt een Rechter met majesteit bekleedt,
Die niets, niets van dat alles in eeuwigheid vergeet;
Geef dat wij dit bedenken, en U, o Heere God!
In eten en in drinken, in ieder strijdenslot;
Met ijver altijd prijzen, op christelijken toon,
Door onzen Heere Jezus, Uw' zo geliefden Zoon,
Die van ons heil het leven, de kroon is en de vreugd,
En ook de reine glorie tot eeuw'ge zielsgeneugt.
Laat tot Christus ons klagen met geheel ons hart,
Vol vertrouwen ons bidden, hoe bang en benard,

⁵¹⁵ A. van Toorenenbergen, "Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.", blz. 71-73..

Tot den Heiland, dat Hij geev' in elk oord en land,
 Vrome dienaars, die' Zijn volk leidende aan de hand,
 Het den rechten weg lere volgen dien Hij zelf eens koor,
 Want de oogst is zeer groot, en weinig maaiers er voor,
 Die uit liefde, onverdroten, trouwe leidslîên zijn;
 Daarom bidden we U in onze noden en pijn,
 Dat Gij dienaars wilt zenden, zo trouw en oprecht,
 Die Uw werk einden, waar Uw volk amen op zegt;
 Dat Uw kudden door geen herders worden verleid,
 Die boosaardig nemen, wat Uw kudde is bereid;
 Och, drijf hen uit, opdat niet die kudde, arm en klein,
 Door hun valse leer worde jammerlijk onrein;
 Want men zegt, daar zijn valse profeten ontstaan,
 Die hun eigen vonden verdicht brengen ter baan;
 Dat kost in alle steden U en Uw verbond;
 O laat in elk land Uw woord vrij klinken in 't rond,
 En zeker doordringen, en maak daarmee te schand'
 Het valse, godloze heer, hetwelk samenspannt,
 Om uw leer te smoren, dat Uzelven veracht,
 Zijn triomf van 't belagen Uws volks slechts verwacht;
 Bescherm en bewaar elk, die op U steeds vertrouwt,
 Laat niet jammerlijk zinken, die op Uw hulpe bouwt,
 Bekeer hen die dwalen, dat Uw waarheid hun licht
 Zij, in 't duister door menselijke dwaasheid gesticht;
 Wend ze af van de wegen, tot hun verderf bereid,
 Leer kennen hen de rechte, dat in eeuwigheid
 Zij niet worden van het licht der waarheid beroofd,
 En hun edele ziel in god'loosheid verdoofd;
 O Heer'! maak allen, die dwaasheid leren, te schand',
 Maak hun boosheid bekend in elk oord en elk land,
 Ook dat hun pracht en roem hier alles gans verteert,
 En zo Uw' heil'gen Naam op 't hoogste word' geëerd;
 Gedenk, o lieve Heer'! aan 't geen Gij hebt beloofd,
 Bezoek Uw kinderen, zo luidt uw troost, o Hoofd!
 Voer ze op gezonde wei', in 't schone groene veld,
 Tot d' uitverkoornen vreugd, wier vertrouwen gesteld
 Is op U, Die haar overal volgt en verzelt.⁵¹⁶

Dit document besluit ik met een stukje van ds. (oudvader) J. Smith uit zijn verklaring over het boek Esther: “Men kan wel niet loochenen, of de overwinning zij hier ook *nu bij dezen dan bij genen* geweest, als aan Bohemen en de Palts, als in Duitsland en elders meer gebleken is. Men ziet nu in Frankrijk, in Hongarije, in Bohemen, in Piëmont de Kerk ten enenmaal overwonnen, daarvandan komende, dat noch zoveel koningen *enerlei meningen hebben; en haar kracht en macht aan het beest overgeven, van welke voorzegt is, dat zij tegen het Lam zullen krijgen. Maar het Lam zal ze echter in het einde overwinnen, want het is een Heere der Heeren, en een Koning der koningen, en die met Hem zijn, de geroepene en uitverkorene en gelovige.* De overwinning in de oorlog en verliest van haarzelf niet, al wordt soms een stad, of een slag verloren, ja al gebeurd dit meermalen, maar zij is en blijft de overwinning, wanneer zij de vijand

⁵¹⁶ Wij hebben met de vertaling van deze beide liederen getracht de letterlijke inhoud weer te geven; opdat de toon van het diepe lijden zo getrouw mogelijk behouden bleef.

eindelijk ten onderbrengt en de oorlog met zegen doet eindigen. *Populus Romanus sæpe præliv
viētus nunquam Bello Flor.* En zo staat het met de Kerk, zij mag weleens een stad, een land, ja
een geheel koninkrijk verliezen, door degenen die tegen het Lam krijgen; maar de Heere heeft
gezegd tot Davids Heere: *Zit tot Mijn rechterhand, totdat Ik Uw vijanden gezet zal hebben tot
een voetbank Uwer voeten*, Psalm 40:1. *Hij zal als Koning heersen tot in eeuwigheid*, Openb.
11:15. *En de Heere zal Koning over de ganse aarde zijn*, Zach. 14:9. Ja, het is er zover vandaan,
dat die nederlagen der gelovigen haar zouden benemen de luister van haar overwinning, dat ze
even daarin meer dan overwinnaars zijn, Rom. 8. *Triumferende in Christus*, 2 Kor. 2:14.
Want wat heeft de Kerk nog als in haar verwachting? Het is waar, een harde strijd, niet alleen
grote verdrukking, als er wel meer geweest is, Openb. 7:14, maar misschien groter dan die ooit
geweest is, Dan. 12:1: *Want de HEERE zal Zijn volk recht doen, en het zal Hem over Zijn
knechten berouwen. Want Hij zal zien, dat de hand is weg gegaan, en de beslotene en de
verlatene niets is*, Deut. 32:36. Vergelijkt met die maaltijd, die Haman aan de galg bracht, en
met die slachting van der Joden vijanden, die daarop gevolgd is, dat Avondmaal dees groten
Gods van hetwelk Johannes heeft geprofeteerd, Openb. 19:11-21 *Ik zag den Hemel geopend.
En ziet een wit paart, en Die op hetzelfde zat, was genaamd Getrouw en Waarachtig, en Hij
veroordeeld, en voert krijg in gerechtigheid....*⁵¹⁷

⁵¹⁷ Ds. J. Smith, "Het Boek Esther verklaardt en toegepast in verscheide leer-redenen", blz. 697.

Bronvermelding.

- Van der Aa, "Bibliografisch woordenboek
J. Barueth, "Het kruisschool der christenen", Rotterdam 1766.
J. Barueth, "Historie van het stadhouderschap der Heeren Princen van Orange",
K. J. Boer "De reformatie van Zweden, het leven van Koning Gustaaf Adolf II en de Dertigjarige oorlog." 2019
K.J. Boer, "De kerkgeschiedenis van Groenland", 2023
Dr. M. van Campen, "Gans Israël II", Zoetermeer 2006.
J. A. Comenius, "Van den ijver, sonder wetenschap en liefde. Een broederlijke vermaening aen den H. Samuel Maresius: tot vermindering des haets, ende vermeerderinge des gunste.", 1620 (Uit het Latijn vertaald door Petrus Serrarius)
J. A. Comenius, "Het testament van de stervende moeder; de Broedergemeente", 2020.
J. A. Comenius, "Orbis sensualium pictus", 1992 (4-talige editie)
J. A. Comenius, "Het labyrint der wereld en het paradijs des harten", 1926.
J. A. Comenius, "Orbis pictus", 1887, Digitale versie, Latijn/ Engels, <https://www.gutenberg.org/cache/epub/28299/pg28299-images.html>
Prof. Dr. Z. R. Ditrich, "Jan Amos Comenius, een Europees denker met twee vaderlanden", Naarden 1992.
T. Dowley, "Atlas van de Reformatie in Europa"
J. Exalto en J-K Karels, "Waakzame wachters en kleine vossen", 2001
J. H. S. Formey, "Kort begrip der kerkelyke historie", 2 delen, 1763.
Ds. J. Fruytier, "Sions Worstelingen", 1715.
Ds. J. Greenfield, "De grote Moravische Opwekking van 1727", 2005
L. F. Groenendijk en J. C. Sturm, "Comenius in Nederland", 1992.
A. C. Van Haemstede, "Historie der martelaren", 1657.
V. Hobrlant, "De gouden eeuw in de Nederlanden en Johannes Amos Comenius", 2001
J. van den Honert, "Academische redenvoering over de Boheemsche en Moravische kerk.", 1739
G. Hornius, "Kerkelyke en wereldlyke historie, Van de Scheppinge des Werelts, tot 't Jaer des Heeren 1666", "In het Nederduyts vertaalt. Waer aen is by gevoegt de kerkelyke en wereldlyke Histoire sedert den jare 1666 tot 1684 door Balthasar Becker", "Nevens een derde vervolg tot den jare 1696 door Melchior Leydekker", 1739.
R. Husen, "Geschiedenis der hervorming", 1903
J. Koelman, "De Pointen Van Nodige Reformatie, Ontrent De Kerk, en Kerkelyke, en Belijders der Gereformeerde Kerke van Nederlandt", 1678.
Drs. J. R. Kok en dr. A. Molnár, "Kinderen zijn God-geleerd", 1992
J. Leydekker, "Adom, Moses, en Kristus: ofte aarts-vaaderlyke Joodsche en Kristelyke OUDHEDEN", deel 2
Isaïc Le Long, ".Godts wonderen met Zyne Kerke, verthoont in een gedenkwaardig verhaal, van meest Boheemse en Moravische Broeders", 1738.
P. van Mastricht, "Beschouwende en praktikale Godgeleerdheit", 1753
W. Meijer "De heerlijke Staat der Kerke; De visie o het Duizendjarig Rijk en de toekomst van het Joodse volk bij Wilhelmus á Brakel", 2002, uitgave Theologienet.nl
M. E. H. N. Mout, "Bohemen en de Nederlanden in de zestiende eeuw", 1975.
Th. Müller, "Een blik in de geschiedenis der evangelische broedergemeente", 1925
A. Murray. "De sleutel tot het zendingsvraagstuk".
Ds. S. Oomius, "Ecclesiola, dat is, Kleyne Kercke", 1661.
Christian Adolph Pescheck, "Handbuch der Geschichte von Zittau", 1834
F. Ridderus, "Bloet-spiegel der religie"
W. Rood, "Comenius and the low countries", 1970.

Otto Riedel, "Geloof voor de toekomst", 1979
 Petrus Serrarius, "Een Bleijde Boodschap aen Jerusalem", 1665, "De 2e samenspraak is in hedendaags Nederlands herschreven door M. N. den Harder", 2013. Uitgave De Gihonbron.
 Ds. J. Smith, "Het Boek Esther verklaardt en toegepast in verscheide leer-redenen", 1739
 E. Teellinck, "Een hardt bode, brengede quade tydinge uyt Boëmen", 1621
 E. Teellinck, "Een Creupele bode, brengende tijdinge uyt Boëmen", 1621
 E. Teellinck, "Boheemsch geluyt, ofte gespreck over het Boheemsche wesen ende oorloge daer ontrent ontstaan", 1620.
 A. van Toorenenbergen, "Geschiedenis van de vervolgingen der protestanten in Boheme.", 1861
 L. J. Van Valen. "Een brandend hart voor Jezus" 2010
 Gisberti Voetii (Voetius), "Politicae ecclesiasticae", 1663.
 T. De Vries, "Kettters. Veertien eeuwen kettergeloof, volksbeweging en kettergericht",
 Dr. Wangemann, "Kurze Geschichte des Evangelischen Kirchenliedes so wie der Kirche in ihrem liede, oder wegweiser", 1865.
 Ds. H. Witsius, "Twist des Heeren Met Zijn Wyngaert", 1671.
 Ds. H. Witz, "Vier Boeken Van de Verscheyden Bedeelinghe der verbonden Gods met de mensen", 1696.
 F. L. Zahn, "Geschiedenis der Christelijke kerk"
 Encyclopedie Nadere Reformatie, Biografieën A-K
 Encyclopedie nadere Reformatie, Thema's L-R

Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek (NNBW)

Protestants Nederland 01/06/2003

De Waarheidsvriend, nr. 7, 13 feb. 2014,

J. F. van Someren, "De Navorscher", twee-en-veertigste jaargang, nieuwe serie, vijftiengste jaargang. 1892.

Bijbel en Onderwijs Magazine, Jaargang 20, nummer 1, maart 2017.

A. J. van der Aa, "Biographisch woordenboek der Nederlanden". Deel 11 (1865)

R. A. B. Oosterhuis, "De ontwikkeling der Pansophie gedurende Comenius' verblijf te Amsterdam", in: "Verslag van het eerste Nederalndsch paedagogisch congres", 1926

H. Bouman, Comenius- Bijdragen. Comenius de grondlegger van het hedendaagsche volksonderwijs. Uit De Navorscher, (uitgegeven onder het bestuur van J. F. van Someren). Twee-en-veertigste jaargang, 1892

www.historianet.nl

<https://komensky.mjakub.cz/>

<https://www.dutchchurch.org.uk/>

<https://www.deutsche-biographie.de/>

<https://christianhistoryinstitute.org/magazine/article/moravians-timeline>

<https://www.praag-nu.nl>

<https://www.levyhradec.cz/>

<https://mistareformace.cz/cs/m/bratske-vyznani-1535>

Hervormd Bekenntnisschriften, Herausgeben in Auftrag der Evangelische Kirche in Deutschland von Andreas Mühling en Peter Opitz, zie:

https://www.academia.edu/12910590/Gemeinsam_mit_Ji%C5%99%C3%AD_Just_Confessio_Bohemica_1575_1609_in_Andreas_M%C3%BChling_Peter_Opitz_Hg_Reformierte_Bekenntnisschriften_Bd_3_1_1570_1599_Neukirchen_Vluy_n_2012_47_176

<https://www.encyklopedieknihy.cz/>

<https://www.verliefdoppraag.nl/>

<https://www.encyclo.nl/>
<https://www.cambridge.org/core/journals/church-history/article/abs/confessional-theology-of-the-unitas-fratrum/935DEFAE0750F179AF18322E1502E71B>
<https://www.zenklava.cz/>
<https://www.moravian.cz/>
www.biblicalcyclopedia.com/
<https://www.gustav-adolf-werk.de/>
<https://e-cirkev.cz/>
<https://cestacirkve.evangnet.cz/>
<https://www.sceav.cz/en/>
<https://www.mzm.cz/pamatnik-bible-kralicke>
<https://www.biblicalcyclopedia.com>
www.vrt.be
www.leszno.pl
<https://www.sav-net.de>
<https://www.rokynnice.com>
Wikipedia Duits, Engels, Nederlands, Pools, Tsjechisch

Diverse folders over o.a. de Bethlehemkerk, Boheems Rixdorf, Comenius en verschillende kerken/ musea.

Bezoek aan:

Stedelijk museum in Leszno (Polen)

Kralice museum in Kralice nad Oslavou (Tsjechië)

Boheems museum Rixdorf (Berlijn/ Duitsland).

J. A. Comenius museum in Fulnek (Tsjechië)

Moravisch museum (Muzeum Moravských bratří) in Suchdol nad Odrou (Tsjechië).

Johan Amos Comenius museum in Uherský Brod (Tsjechië).

Moravisch museum in Brno (Tsjechië).

Hussieten museum (Husitské muzeum) in Tabor (Tsjechië).

Hus museum in Husinec (Tsjechië)

Hus museum (Hus Haus) in Konstanz (Duitsland).

Praagse Burcht (Praag, Tsjechië).

Nationaal museum in Praag (Tsjechië).

Verder veel kerken en plaatsen bezocht in Tsjechië en Duitsland.